

UNIwersytet PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZNY W SIEDLCACH

Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa

DE SECURITATE ET DEFENSIONE

O BEZPIECZEŃSTWIE I OBRONNOŚCI

ZESPÓŁ REDAKCYJNY/ EDITORIAL TEAM

REDAKTOR NACZELNA / EDITOR IN CHIEF	DR MALINA KASZUBA
ZASTĘPCA REDAKTOR NACZELNEJ / DEPUTY EDITOR	DR MARTA STEMPIEŃ
ZASTĘPCA REDAKTOR NACZELNEJ / DEPUTY EDITOR	MGR DAMIAN JARNICKI
REDAKTOR / EDITOR	PROF. ING. JÁN PIEA, PH.D.
REDAKTOR / EDITOR	COL. (RET.) DR. ZDZISŁAW ŚLIWA
REDAKTOR JĘZYKOWY (JĘZYK POLSKI) / LANGUAGE EDITOR (POLISH)	MGR TOMASZ CHODOWIEC
REDAKTOR JĘZYKOWY (JĘZYK ANGIELSKI) / LANGUAGE EDITOR (ENGLISH)	MGR HANNA SIENKIEWICZ-KAYA
REDAKTOR JĘZYKOWY (JĘZYK NIEMIECKI) / LANGUAGE EDITOR (GERMAN)	DR ADRIANA POGODA-KOŁODZIEJAK
REDAKTOR JĘZYKOWY (JĘZYK ROSYJSKI) / LANGUAGE EDITOR (RUSSIAN)	DR EWA KOZAK MGR ALEKSIEJ PULIK
SEKRETARZ REDAKCJI / SECRETARY	MGR ANNA KAMIŃSKA

RADA NAUKOWA/ SCIENTIFIC COMMITTEE

- PROF. ZW. DR HAB. ROMUALD KALINOWSKI**, UNIWERSYTET PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZY W SIEDLCACH /
SIEDLCE UNIVERSITY OF NATURAL SCIENCES AND HUMANITIES, POLAND
- PLK DR HAB. TOMASZ KOŚMIDER**, PROF. AKADEMII SZTUKI WOJENNEJ / THE WAR STUDIES ACADEMY, POLAND
- DR HAB. MARIUSZ KUBIAK**, PROF. UNIWERSYTETU PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZNEGO W SIEDLCACH /
SIEDLCE UNIVERSITY OF NATURAL SCIENCES AND HUMANITIES, POLAND
- DR HAB. MIROSLAW MINKINA**, PROF. UNIWERSYTETU PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZNEGO W SIEDLCACH /
SIEDLCE UNIVERSITY OF NATURAL SCIENCES AND HUMANITIES, POLAND
- PLK DR HAB. ANDRZEJ PIECZYWOK**, PROF. UNIWERSYTETU KAZIMIERZA WIELKIEGO W BYDGOSZCZY /
KAZIMIERZ WIELKI UNIVERSITY IN BYDGOSZCZ, POLAND
- DR HAB. ZBIGNIEW SABAK**, PROF. PAŃSTWOWEJ SZKOŁY WYŻSZEJ IM. PAPIEŻA JANA PAWŁA II W BIAŁEJ
PODLASKIEJ / POPE JOHN PAUL II STATE SCHOOL OF HIGHER EDUCATION IN BIAŁA PODLASKA, POLAND
- DR HAB. HENRYK WYRĘBEK**, PROF. UNIWERSYTETU PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZNEGO W SIEDLCACH /
SIEDLCE UNIVERSITY OF NATURAL SCIENCES AND HUMANITIES, POLAND
- DR ROBERT GAWŁOWSKI**, WYŻSZA SZKOŁA BANKOWA W TORUNIU / TORUN SCHOOL OF BANKING, POLAND
- DR HAB. ASLAN ABASHIDZE**, ROSYJSKI UNIWERSYTET PRZYJAŹNI NARODÓW 'THE PEOPLES' FRIENDSHIP
UNIVERSITY OF RUSSIA
- DR HAB. NIKOLAI DUCHNO**, ROSYJSKI UNIWERSYTET TRANSPORTU (MIIT) / RUSSIAN UNIVERSITY
OF TRANSPORT (MIIT), RUSSIA
- DR HAB. GALINA KUC**, PROF. CHARKOWSKIEGO UNIWERSYTETU NARODOWEGO IM. W. KARAZINA /
V.N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY, UKRAINE
- DR. HAB. ALEKSANDR MALKO**, PROF. ROSYJSKIEJ AKADEMII NAUK, SARATOW / RUSSIAN ACADEMY
OF SCIENCES, RUSSIA

DR HAB. AMAN MIZANBAJEV, PROF. UNIwersYTETU W CZELABIŃSKU / CHELYABINSK STATE UNIVERSITY
PROFESSOR, RUSSIA

DR HAB. INNA STECENKO, PROF. BAŁTYCKIEJ AKADEMII MIĘDZYNARODOWEJ / BALTIC INTERNATIONAL
ACADEMY, LATVIA

DR ABDER-RAHMAN HAJ IBRAHIM, UNIwersYTET W BIRZEIT UNIVERSITY / BIRZEIT
UNIVERSITY, PALESTINE

DOC. DR DENIS IROSZNIKOW, PAŃSTWOWY UNIwersYTET W RIAZANIU IM S. A. JESIENINA / RYAZAN
STATE UNIVERSITY, RUSSIA

DR SANDRA KAIJA, PROF. UNIwersYTETU STRADYNIA W RYDZE / RIGA STRADIŅŠ UNIVERSITY, LATVIA

ADRES REDAKCJI/ EDITORIAL TEAM OFFICE

INSTYTUT NAUK SPOŁECZNYCH I BEZPIECZEŃSTWA, WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY, UNIwersYTET
PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZNY W SIEDLCACH,
UL. ŻYTŃNIA 39, 08-110 SIEDLCE /
SOCIAL SCIENCES AND SECURITY INSTITUTE, FACULTY OF HUMANITIES,
SIEDLCE UNIVERSITY OF NATURAL SCIENCES AND HUMANITIES,
ŻYTŃNIA 39, 08-110 SIEDLCE, POLAND

**ZA WERSJĘ PIERWOTNĄ CZASOPISMA UZNAJE SIĘ WERSJĘ ELEKTRONICZNĄ DOSTĘPNĄ POD
ADRESEM [HTTP://WWW.DESECURITATE.UPH.EDU.PL](http://www.desecuritate.uph.edu.pl) / THE ORIGINAL VERSION OF THE JOURNAL
IS THE ELECTRONIC VERSION AVAILABLE AT THE [HTTP://WWW.DESECURITATE.UPH.EDU.PL](http://www.desecuritate.uph.edu.pl)**

KOREKTA/ PROFREADING: MGR TOMASZ CHODOWIEC

SKŁAD I ŁAMANIE/ TYPESETTING: DR MARTA STEMPIEŃ, MGR TOMASZ CHODOWIEC

LOGOTYP/LOGOTYPE: ALEKSANDRA WOLSKA

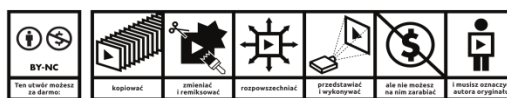
OKŁADKA/ COVER: DR MARTA STEMPIEŃ

WYDAWCA/ PUBLISHER:

INSTYTUT NAUK SPOŁECZNYCH I BEZPIECZEŃSTWA, WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY, UNIwersYTET
PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZNY W SIEDLCACH, UL. ŻYTŃNIA 39, 08-110 SIEDLCE /
SOCIAL SCIENCES AND SECURITY INSTITUTE, FACULTY OF HUMANITIES, SIEDLCE UNIVERSITY OF NATURAL
SCIENCES AND HUMANITIES, UL. ŻYTŃNIA 39, 08-110 SIEDLCE/
[HTTP://WWW.INSIB.UPH.EDU.PL](http://www.insib.uph.edu.pl)

PL ISSN 2450-5005

© COPYRIGHT BY UNIwersYTET PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZNY W SIEDLCACH

Wszelkie zastrzeżenia dotyczące praw autorskich należą do wydawcy. Nie należy kopiować, rozpowszechniać, modyfikować, zmieniać, przedstawić i wykazywać, nie może mieć na nim zarobek i może oznaczać sukces organizacji. Więcej informacji na temat licencji: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

ADRES DO PRZESŁANIA ARTYKUŁÓW / ARTICLES SUBMISSION ADDRESS

REDAKCJA "DE SECURITATE ET DEFENSIONE. O BEZPIECZEŃSTWIE I OBRONNOŚCI"
E-MAIL: secu.et.defen@gmail.com

UNIwersytet PRZYRODniczo-HUMANISTYCZNY W SIEDLCACH

Instytut NAUK Społecznych i Bezpieczeństwa

DE SECURITATE ET DEFENSIONE

O BEZPIECZEŃSTWIE I OBRONNOŚCI

SPIS TREŚCI

WSTĘP

8

GALINA AWDJENKO, SERGIEJ DMITRIJEW

Innowacje jako zagrożenie: zaskakująca „interpretacja” Schumpetera

9

ERIKS TRELS

Odpowiedzialność za usprawiedliwianie terroryzmu, wychwalanie terroryzmu oraz nawoływanie do terroryzmu w ustawie karnej Republiki Łotewskiej

39

DENIS IROSZNIKOW

Odpowiedzialność prawna jako instrument bezpieczeństwa

57

SWIETLANA NARUTTO

Ochrona ładu ekonomicznego przez Sąd Konstytucyjny FR

66

ANTON WASILIEW, OLGA WASILIEWA, DARIUSZ SZPOPER

„Inteligentne maszyny” – wyzwanie dla etyki i orzecznictwa

75

ANNA KURKIEWICZ

Technologia władzy a postrzeganie wspólnoty, pytanie o granice bezpieczeństwa

84

GRZEGORZ PIETREK

Zakład stwarzający zagrożenie wystąpienia poważnej awarii przemysłowej na przykładzie Polpharma S.A. w Starogardzie Gdańskim

95

RENATA TARASIUK

Polsko-japońska współpraca wywiadowcza i konsularna dla ratowania życia Żydów w Kownie w czasie II wojny światowej

109

DAMIAN JARNICKI

Gremium „odpowiedzialności” i „wpływu” – Rada Bezpieczeństwa ONZ w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej

122

FAUSTYNA KŁOCEK

Mocarstwowa polityka Federacji Rosyjskiej współczesnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa Polski i regionu Morza Bałtyckiego

145

PATRYCJA RUTKOWSKA

Wokół rozważań nad międzynarodowym systemem ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych

158

ŻANETA TOMCZAK

Wychowanie patriotyczne a trudności wychowawcze występujące w przedszkolu

174

MARIUSZ WÓDKA

Odpowiedzialność państwa za bezprawne działania urzędników państwowych, naruszające interes społeczny w świetle prawa polskiego a regulacje unijne

184

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	8
GALINA AVDEENKO, SERGEY DMITRIEV <i>Innovation as a Menace: an Unexpected ‘Perusal’ of Schumpeter</i>	9
ERIKS TRELS <i>Liability for Acquittal of Terrorism, Glorification of Terrorism and Invitation to Terrorism in the Criminal Law of the Republic of Latvia</i>	39
DENIS IROSHNIKOV <i>Legal Responsibility as a Security Tool</i>	57
SVETLANA NARUTTO <i>The Protection of the Economic Order by the Constitutional Court of the Russian Federation</i>	66
ANTON VASILIEV, OLGA VASILIEVA, DARIUSZ SZPOPER <i>“Smart Machines” – a Challenge for Ethics and Jurisprudence</i>	75
ANNA KURKIEWICZ <i>The Technology of Power and the Perception of Community: the Question about the Limits of Security</i>	84
GRZEGORZ PIETREK <i>A Plant Posing a Threat of Major Industrial Failure on the Example of Polpharma S. A. in Starogard Gdański</i>	95
RENATA TARASIUK <i>The Polish-Japanese Intelligence and Consular Cooperation to Save Jewish Lives in Kovno during the WW2</i>	109
DAMIAN JARNICKI <i>Gremium of “Responsibility” and “Influence”. The UN Security Council in the Foreign Policy of the Russian Federation</i>	122
FAUSTYNA KŁOCEK <i>Superpower Policy of the Russian Federation as a Contemporary Threat to the Security of Poland and the Baltic Sea Region</i>	145
PATRYCJA RUTKOWSKA <i>Observations on the International System for the Protection of Cultural Property in Armed Conflicts</i>	158
ŻANETA TOMCZAK <i>Patriotic Education and Educational Difficulties at Preschool</i>	174
MARIUSZ WÓDKA <i>State Responsibility for the Unlawful Acts of Public Officials, Violating the Public Interest under Polish Law and European Union Regulations</i>	184

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ

ГАЛИНА И. АВДЕЕНКО, СЕРГЕЙ ДМИТРИЕВ

Инновации как угроза: неожиданное «прочтение» Шумпетера

ЭРИКС ТРЕЛС

Ответственность за оправдание терроризма, прославление терроризма и призывы к терроризму в уголовном законе Латвийской Республики

ДЕНИС ПРОШНИКОВ

Юридическая ответственность как инструмент обеспечения безопасности

СВЕТЛАНА НАРУТТО

Защита конституционным судом РФ экономического порядка

АНТОН А. ВАСИЛЬЕВ, ОЛЬГА В. ВАСИЛЬЕВА, ДАРИУШ ШПОПЕР

«Умные машины» – взов для этики и юриспруденции

АННА КУРКЕВИЧ

Технология власти и взгляд на общность – вопрос о пределах безопасности

ГЖЕГОЖ ПЕТРЕК

Предприятие создающее угрозу серьёзной промышленной аварии на примере Polpharma S.A. в Старограде Гданьском

РЕНАТА ТАРАСЮК

Польско-японское сотрудничество в сфере разведки и консульских сношений в целях спасения евреев Каунаса во время II мировой войны

ДАМЯН ЯРНИЦКИЙ

Гремиум ответственности и влияния – Совет Безопасности ООН во внешней политике Российской Федерации

ФАУСТИНА КЛЁЦЕК

Могущественная политика Российской Федерации как современная угроза для безопасности Польши и региона Балтийского моря

ПАТРИЦИЯ РУТКОВСКА

К размышлениям о международной системе защиты культурных ценностей во время вооружённых конфликтов

ЖАНЕТА ТОМЧАК

Патриотическое воспитание и воспитательные трудности на этапе дошкольной подготовки

МАРИУШ ВУДКА

Ответственность государства за неправомерные действия государственных чиновников нарушающих общественный интерес в свете польского права и регулирование ЕС

8

9

39

57

66

75

84

95

109

122

145

158

174

184

Szanowni Państwo,

Z ogromną przyjemnością prezentujemy kolejny numer czasopisma „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” wierząc, że przemyślenia, rozważania i wyniki badań autorów artykułów skłonią Państwa do refleksji i staną się źródłem inspiracji i asumptem do poszukiwań naukowych.

Bieżący numer Czasopisma można uznać za egzemplifikację rozszerzającego się zakresu przedmiotowego bezpieczeństwa. Większość zjawisk i procesów społecznych, gospodarczych, politycznych, kulturowych i religijnych w zglobalizowanej rzeczywistości charakteryzuje ogromna dynamika i złożoność. Badania prowadzone w ramach wielu dziedzin pozwalają na stworzenie poczucia bezpieczeństwa, a z drugiej strony pokazują, że wachlarz źródeł zagrożeń i wyzwań ma ogromną rozpiętość i rodzi świadomość braku stabilizacji, która uzasadnia potrzebę rozszerzenia zakresu problematyki, jaką należy uwzględnić badając kwestie bezpieczeństwa. Poszukiwanie skutecznego remedium służącego przeciwdziałaniu tym zagrożeniom i wykorzystywaniu szans na rozwój, który jest jednym z filarów bezpieczeństwa wymaga stałego prowadzenia badań interdyscyplinarnych, opracowywania analiz i prognoz. Tym ideom chce służyć Czasopismo „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności”.

Trudna droga opuszczenia Unii Europejskiej przez Wielką Brytanię, decyzja Donalda Trumpa o wycofaniu amerykańskich wojsk z Syrii, przejęcie kontroli przez Federację Rosyjską nad Cieśniną Kerczeńską i częścią Morza Azowskiego, protesty ruchu „żółtych kamizelek” we Francji, rozłam w Kościele Prawosławnym, czy historyczne spotkanie przywódców Korei Północnej i Korei Południowej dowodzą, że ład międzynarodowy nie jest dany raz na zawsze, a polityka każdego państwa może ulec przewartościowaniu. Oby świat umiał właściwie ocenić czy bieżące wydarzenia dotyczące małe, lokalne społeczności, jak i te rozgrywające się na arenie międzynarodowej mają być zachętą czy raczej przestrogą, która da impuls do nowego postrzegania rzeczywistości.

Zachęcamy Państwa do lektury i współpracy.

Z wyrazami szacunku,

**Redakcja „De Securitate et Defensione.
O Bezpieczeństwie i Obronności”**

Galina AVDEENKO

Sergey DMITRIEV

Bryansk Branch

of Russian Plekhanov Economic University

bryansk@rea.ru

ИННОВАЦИИ КАК УГРОЗА: НЕОЖИДАННОЕ «ПРОЧТЕНИЕ» ШУМПЕТЕРА

АННОТАЦИЯ: В статье анализируются последствия неравномерного развития и экономического роста различных стран, причиной чего является различия в инновационной активности экономических агентов, а последствием – усиливающееся неравенство; авторы рассматривают данный феномен как результат действия принципа «созидательного разрушения», описанного Й. Шумпетером.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инновации, экономический рост, неравенство, развитие, Шумпетер

INNOVATION AS A MENACE: AN UNEXPECTED 'PERUSAL' OF SCHUMPETER

ABSTRACT: The article contains an analysis of the consequences of unequitable development and economic growth in different countries; the authors assumes that the reason of this phenomenon is the difference in innovation activity of the economic agents which results in unequal growth; according to authors this is the result of 'creative destruction' principle of Joseph Schumpeter.

KEYWORDS: innovation, economic growth, inequality, development, Schumpeter

INNOWACJE JAKO ZAGROŻENIE: ZASKAKUJĄCA „INTERPRETACJA” SCHUMPETERA

ABSTRAKT: Artykuł poświęcony jest analizie skutków niezbalansowanego rozwoju oraz wzrostu gospodarczego poszczególnych krajów, czego przyczynę należy upatrywać w różnicy stopnia aktywności innowacyjnej podmiotów gospodarczych, a skutkiem czego jest wzrost nierówności; autorzy dostrzegają w danym zjawisku przejaw działania zasady „destrukcji twórczej” J. Schumpetera.

SŁOWA KLUCZOWE: innowacje, wzrost gospodarczy, nierówność, rozwój, Schumpeter

INTRODUCTION

В научной литературе и в массовом сознании инновации почти исключительно связываются с теми улучшениями, которые они вносят в повседневную жизнь и экономическую деятельность хозяйствующих субъектов. Гораздо меньше внимания уделяется негативным последствиям инноваций, которые, например, вызывают сокращение рабочих мест и, следовательно, структурную безработицу; еще меньшее количество публикаций посвящено совершенно неожиданному последствию внедрения инноваций, а именно – сокращению доли среднего класса в социальной структуре современных развитых государств. Четвертая промышленная революция, разворачивающаяся на наших глазах, не добавляет оптимизма в этом отношении, поскольку, как будет показано ниже, упомянутая тенденция сохранится и в дальнейшем.

На наш взгляд, стремительная скорость технологических и иных изменений может вызвать своего рода инновационный шок у представителей среднего класса, который в силу совершенно необъяснимого недоразумения периодически называют «креативным». Кроме того, необходимо остановиться на том, что обычно ускользает от внимания большинства авторов, касавшихся схожей проблематики, а именно – на влиянии очевидных климатических изменений, являющихся следствием социоэкономической активности человечества (усиленной переходом на инновационный путь развития) на сокращение среднего класса.

LITERATURE REVIEW

Неравенство в последние годы прочно вошло в повестку дня и политиков, и исследователей. Хотя нужно отметить, что еще Платон в своем «Государстве» писал, что никто не должен быть более чем в четыре раза богаче самого бедного члена общества. Судя по всему, за прошедшие века немного изменилось, если по данным исследования «Global Attitudes»¹ в США и Европе наибольшие опасения вызывает проблема неравенства.

Проблеме негативных последствий инноваций, в частности, увеличения неравенства, сокращения среднего класса в результате внедрения инноваций, а также и экономического роста, посвящено не так много публикаций, как того заслуживает данная проблема. Справедливого высказывания Нобелевского лауреата Энгуса Дитона – «Неравенство часто является следствием прогресса. Все не могут разбогатеть в одно и то же время... В свою очередь, неравенство может воздействовать на прогресс»² – явно недостаточно.

Попутно отметим, что неравенство в развитии технологий часто использовалось для колониальных захватов и иного политического подчинения менее развитых стран более развитыми – и технологически, и экономически, поскольку равномерного распределения

¹ *Global Attitudes & Trends*, 2014, Pew Research Center, <http://www.pewglobal.org/datasets/> (1.09.2018).

² A. Deaton, *What This Book is About*, <https://press.princeton.edu/chapters/i10054.pdf>. (1.09.2018).

технологий не существует, и подобное неравенство дает одним людям преимущество перед другими³.

Проблемам антропогенного негативного влияния на природу посвящено гораздо больше публикаций.

Как справедливо отмечают G. Heal и J. Park, воздействие температуры на человеческую экономическую активность давно является предметом научного интереса⁴. Dell, Jones и Olken прослеживают этот интерес от Древней Греции через средневековую арабскую литературу до европейского Просвещения⁵.

Большинство исследователей экономических последствий климатических изменений свое внимание сосредотачивают на косвенных эффектах, таких, как воздействие жары на посевы или подъем уровня моря на инфраструктуру, однако в последнее время значительное число работ сфокусировано на прямых эффектах: например, влияние экстремальных температур на человеческую физиологию и психологию (справедливости ради заметим, что последствия климатических изменений для человеческой морфологии и, шире, влияние физических условий для генезиса различных видов, являются предметом научных публикаций как минимум с 1877 года⁶). Такое влияние может принимать форму вреда здоровью (рост заболеваний и смертности), сокращения производительности труда, а также возможного сокращения накопления человеческого капитала и, в конечном итоге, снижения ВВП. В числе таких работ назовем, прежде всего, Heal & Park⁷, Burke, Hsiang & Miguel⁸, Deschenes & Greenstone⁹. Например, Deschenes и Greenstone установили, что дополнительный к числу обычных дней со среднедневной температурой выше 90°F приводит к росту ежегодной смертности в США на 0,11%¹⁰. Аналогично, Cachon и др. отмечают негативное влияние экстремально высоких температур на автомобильное производство в США: если среднедневная температура превышает 90°F шесть и более дней, то недельный выпуск продукции снижается в среднем на 8%¹¹.

³ D.R. Headrick, *Power over Peoples. Technology, Environments, and Western Imperialism, 1400 to the Present*, Princeton University Press. Princeton and Oxford; D.R. Headrick, *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century*, New York 1981.

⁴ G. Heal, J. Park, *Goldilocks economies? Temperature stress and the direct impacts of climate change*, National Bureau of economic research. NBER working paper series. Working Paper 21119, <http://www.nber.org/papers/w21119>.

⁵ M. Dell, B.F. Jones, B.A. Olken, *Temperature Shocks and Economic Growth: Evidence from the Last Half Century*, „American Economic Journal: Macroeconomics” 2012, 4(3): p. 66-95; M. Dell, M.; B.F. Jones, B.A. Olken, *What do We Learn from the Weather? The New Climate-Economy Literature?*, „Journal of Economic Literature” 2014, 52(3), p.740-798; D.C. Dennett, D. Roy, *Our Transparent Future*, „Scientific American” 2015, Vol. 312, Iss. 3, p. 32-37.

⁶ J.A. Allen, *The influence of physical conditions in the genesis of species*, „Radical review” 1 (1877), p.108-140.

⁷ G. Heal, J. Park, *Goldilocks economies? Temperature stress...*, *op. cit.*

⁸ M. Burke, S.M. Hsiang, E. Miguel, *Global non-linear effect of temperature on economic production*, „Nature”, Vol. 527 (12 November 2015), p. 235-250.

⁹ O. Deschenes, M. Greenstone, *Climate Change, Mortality, and Adaptation: Evidence from Annual Fluctuations in Weather in the US*, „American Economic Journal: Applied Economics” 3, no. 4 (2011), p.152-185.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ G. Cachon, S. Gallino, M. Olivares, *Severe weather and automobile assembly productivity*, Columbia Business School Research Paper 12/37 2012.

ИННОВАЦИИ, ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И НЕРАВЕНСТВО

По данным недавнего исследования Oxfam (см. ниже) неравенство в последние годы достигло своих максимальных значений, резко превосходя предыдущие значения, хотя по-прежнему и уступает богатству римского императора Августа (эквивалентного 4,6 трлн. долл. США, что на тот момент равнялось одной пятой части богатства всей Римской империи) и легендарного короля Тимбукту Манса Муса, правившего с 1280 по 1337 гг., который был по словам журнала Time «богаче, чем кто бы то ни было мог бы описать»¹².

Если брать в расчет крупнейшую экономику мира (США), то неравенство в данной стране также усиливается: например, за время правления Б. Обамы число получателей продуктовых талонов выросло с 27 млн. человек почти до 50 млн. По оценкам министерства сельского хозяйства, курирующего «Федеральную программу дополнительных продовольственных пособий» SNAP (Supplemental Nutritional Assistance Program, SNAP), каждые 5 долларов расходов из сумм этих пособий трансформируются в 9,2 доллара на уровне экономики в целом. Деньги с продовольственных карт списываются при покупке продуктов питания, ритейлеры и продавцы платят работникам и поставщикам, которые, в свою очередь, далее тратят эти суммы в магазине, вносят коммунальные платежи и т. д. Так средства правительства возвращаются в оборот и увеличивают сумму потребительских расходов, на долю которых в структуре экономики США приходится около 70%. Расходы бюджета только на SNAP составляют около 60 млрд. долларов в год (средний месячный размер продуктового пособия составляет около 120 долларов на человека).

Рост социальных расходов за время президентства Б. Обамы носит многогранный характер: это не только продуктовые талоны, но медицинские страховки для неимущих, пособия по безработице, социальное жильё, налоговые вычеты для неимущих. В 2010 году 66,1% расходов федерального бюджета США составляли социальные выплаты (при Р. Рейгане – 46%)¹³.

Рост социальных расходов означает сокращение доли трудоспособного населения в социальной структуре США, в первую очередь, плательщиков подоходных налогов. Для того, чтобы считаться бедным и не платить подоходный налог, американское домохозяйство из 4-х человек (двое трудоспособных и двое детей) должно иметь доход менее 45 тыс. долларов в год. Следующий график показывает, что 41% американских домохозяйств либо не платят подоходный налог, либо вообще имеют отрицательный

¹² E. Flaherty, *Has the world always been this unequal?*, https://www.weforum.org/agenda/2016/02/has-the-world-always-been-this-unequal?utm_content=buffera19f&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer. (2.09.2018).

¹³ *Сжатие среднего класса в США и ответ на него: больше социализма*, <http://ttolk.ru/?p=13033>. (11.09.2018).

баланс (к примеру, многодетные семьи, которым государство ещё доплачивает). Отметим, что при Р. Рейгане эта цифра была 18%¹⁴.

Кроме того, увеличивается разрыв в получаемых доходах между семьями, в которых есть подрастающие дети, а также неполными семьями, и средним значением; этот разрыв, как нетрудно догадаться, отнюдь не в пользу первых. Поляризация семейных доходов также приведет к эрозии среднего класса в ближайшие годы¹⁵. Это же исследование показывает рост доходов прежде всего в тех семьях, в которых родители имеют высшее образование. В то же время, географическое неравенство в образовании также выросло в течение последних 30 лет¹⁶.

Особенно печально, что основа прежней экономической стабильности США – средний класс, стремительно сокращается. Так, с 1970 года по 2010 год его величина упала с 50,3% домохозяйств до 42,2%¹⁷.

Как показывает недавнее исследование Cornell-Stanford, в 2010 г. число небогатых домохозяйств в США удвоилось по сравнению с 1970 г. При этом имущественное расслоение сильнее в тех секторах экономики, которые переживают спад; особенное сокращение происходит именно за счет среднего класса¹⁸. В то же самое время, исследование Университета штата Иллинойс демонстрирует, что сельские районы США оказываются более богатыми, чем обычно ожидается, особенно в районах Среднего Запада¹⁹.

Обратим внимание, что и структура самого среднего класса также изменилась в течение того же периода времени: так, немецкий экономист Олаф Герземанн в своей книге «Ковбойский капитализм» указывает, что в 1972 году подавляющая часть дохода в семьях (в среднем) приходилась на зарплату мужа. «В 1970-е семьи с двумя работающими были редки. Сегодня они обычны», – пишет он (доля семей, где работает женщина, с 1982 года по 2002 год увеличилась с 60% до 72%; к 2010 году – до 74%). То есть фактически, если брать доход на одного работающего в семье, уровень зарплат среднего класса (по паритету покупательской способности) даже с 1982 г. по 2002 г. упал минимум на 15%²⁰.

При этом уровень долга среднестатистического домохозяйства, относимого к среднему классу, вырос до очень большой величины – 70,7 тыс. долларов (в 1989 году он

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Growing income gap among US families suggests increasing economic insecurity*, <http://phys.org/news/2008-12-income-gap-families-economic-insecurity.html> (11.09.2018).

¹⁶ S. Weale, *Geographical inequality in education has grown over 30 years, study finds*, <http://www.theguardian.com/education/2016/jan/12/geographical-inequality-education-growing-study-finds> (12.09.2018).

¹⁷ *Сжатие среднего класса в США и ответ на него: больше социализма...* op. cit.

¹⁸ *High-income Americans more segregated than ever*, <http://phys.org/news/2013-10-high-income-americans-segregated.html> (11.09.2018).

¹⁹ *Rural America more prosperous than expected*, <http://phys.org/news/2009-12-rural-america-prosperous.html> (12.09.2018).

²⁰ О. Герземанн, *Ковбойский капитализм. Европейские мифы и американская реальность*. - М.: ИРИСЭН, 2006. 270 с. (Серия «Экономика»), с. 140-141.

составлял 25,3 тыс. долларов). Если учесть эту «надбавку», то и нынешний уровень численности среднего класса следует пересматривать в сторону понижения.

Средства среднестатистического домохозяйства в США упали до 57 тыс. долларов в 2010 году по сравнению с 73 тыс. долларов в 1983 году. Если бы состояние всех семей в США росло одинаково, средний показатель бы вырос до 119 тыс. долларов. Элита (1% американцев) добилась роста своего среднестатистического богатства до 16,4 млн. долларов по сравнению с 9,6 млн. долларов в 1983 году. Во многом этот рост обеспечен систематическим трансфером доходов от бедных к богатым. Это довольно детально показывает нобелевский лауреат Джозеф Стиглиц в своей книге «The Price of Inequality»²¹.

Парадоксально, но усиливающееся неравенство делает и наиболее богатую, и наиболее бедную часть населения более консервативными. В октябрьском 2010 г. выпуске журнала „American Journal of Political Science” опубликована статья Н. Келли (Университет г. Ноксвилл, Теннесси) и П. Эннса (Корнельский Университет), основанная на изучении результатов опросов сотен тысяч респондентов с 1952 по 2006 г. Итоги их анализа обескураживают: и самые богатые, и самые бедные респонденты обнаружили снижение поддержки таких государственных программ как благотворительность и социальные выплаты малоимущим. Таким образом, авторы исследования делают вывод, что неравенство является самоподдерживающим феноменом²².

Если данная тенденция сохранится и в дальнейшем, то вполне ожидаемо вырастет риск гражданской войны, утверждают Й. Батен и К. Мумме из Тюбингенского университета, приводя в качестве примера страны Африки и Латинской Америки²³. С их выводом трудно не согласиться. Четвертая промышленная революция уже принесла больше разочарований, чем новых возможностей, что сказалось на дальнейшем социальном расслоении²⁴.

Вследствие этого неудивительным представляется тот факт, что «Коммунистический манифест» Маркса входит в число самых читаемых книг университетов, входящих в «Лигу плюща», а в 6 штатах является и вовсе самой востребованной книгой в университетских библиотеках²⁵.

²¹ E.M. Johnson, F. Capra, *Why Economists Don't Know How to Think About Growth. An interview with Fritjof Capra*, http://economics.com/why-economists-dont-know-how-to-think-about-growth/?utm_source=Economics+Newsletter&utm_campaign=73d69299d0-February_7_2016&utm_medium=email&utm_term=0_6135d6253e-73d69299d0-317265733 (12.09.2018).

²² *UT professor finds economic inequality is self-reinforcing*, <http://phys.org/news/2010-10-ut-professor-economic-inequality-self-reinforcing.html> (11.09.2018).

²³ E. Karls, *Rich-poor gap and the risk of civil war*, <http://phys.org/news/2014-06-rich-poor-gap-civil-war.html> (8.09.2018).

²⁴ J. Blanke, A. Kaspersen, Anja, *Why equity matters more than you might think*, http://www.weforum.org/agenda/2016/02/why-equality-matters-more-than-you-might-think?utm_content=bufferff413&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer (13.09.2018).

²⁵ Ch. Ingraham, *What Ivy League students are reading that you aren't*, <https://www.washingtonpost.com/news/work/wp/2016/02/03/what-ivy-league-students-are-reading-that-you-arent/> (12.09.2018).

ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Среди факторов, наиболее часто упоминаемых в качестве причин глобального потепления, выделяется увеличение количества углекислого газа в атмосфере:

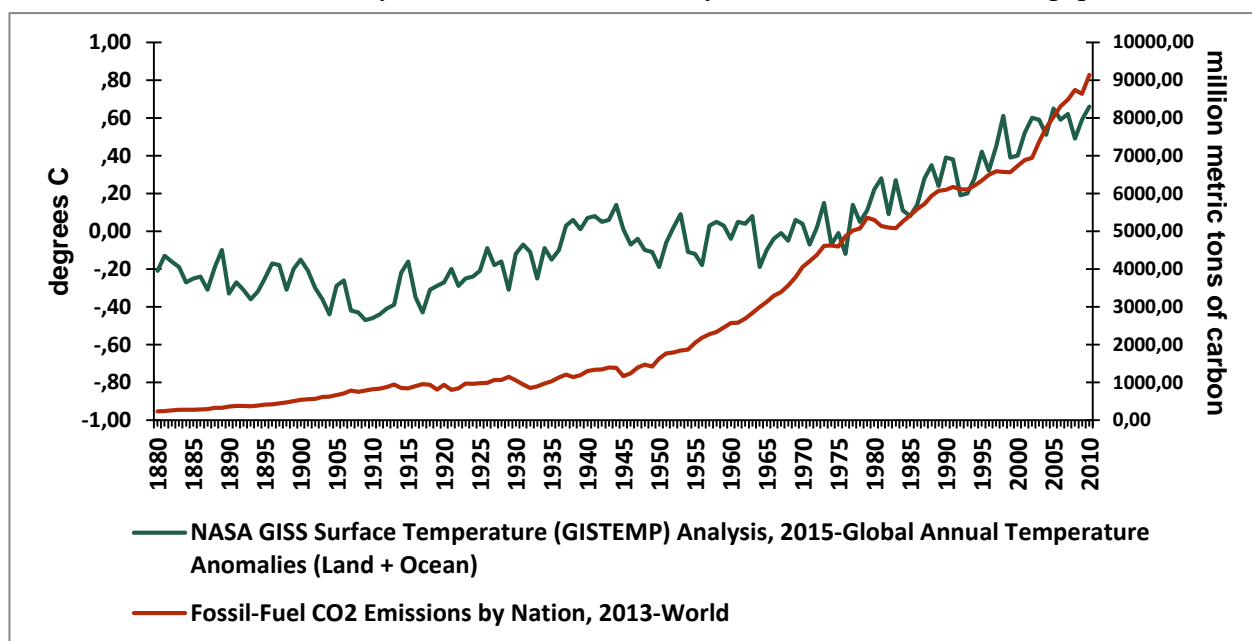

Рис. 1. Глобальные выбросы CO₂ и изменение климата,

Climate Change. <http://knoema.ru/mvjvypjf/climate-change>. (11.09.2018), Climate Change and Greenhouse Gas Emissions. <http://knoema.ru/ycymhpg/climate-change-and-greenhouse-gas-emissions> (12.09.2018).

Источник: Carbon Dioxide Information Analysis Center

Динамика выбросов углекислого газа в страновом разрезе приведена в таблице 1:

	1753	1800	1900	1950	1992	2000	2008
Мир в целом	3.0	8.0	534.0	1630.0	6110.0	6727.0	8738.0
Китай				21.5	735.2	928.6	1956.8
Соединенные Штаты Америки		0.1	180.9	692.1	1339.3	1554.9	1533.3
Российская Федерация					566.9	424.8	467.7
Индия			3.6	18.2	190.6	281.4	427.7
Япония				28.0	306.5	332.8	330.0
Германия		0.2	89.2		243.2	226.3	212.9
Иран				-1.5	62.4	101.6	158.7
Канада		0.0	5.6	42.1	120.3	145.,8	147.0
Великобритания	2.6	7.3	114.6	136.6	151.7	147.7	141.8
Южная Корея				0.6	77.5	122.1	138.4
Южная Африка			0.6	16.7	83.9	103.3	135.7
Мексика			0.3	8.3	89.6	104.3	129.4
Италия (вкл. Сан-Марино)			3.8	11.3	114.7	122.9	121.9
Саудовская Аравия				1.4	77.9	81.0	117.3
Индонезия			0.3	2.7	55.2	71.8	113.6
Бразилия				5.4	60.2	89.4	105.7
Австралия			2.8	14.9	73.1	89.8	105.2

Франция (вкл. Монако)			35.3	55.2	99.,8	98.7	99.8
Испания			3.1	9.0	63.8	80.3	89.8

Таблица 1. Выбросы CO₂ в атмосферу, млн. метрических тонн углерода, Climate Change and Greenhouse Gas Emissions. <http://knoema.ru/ycymhpg/climate-change-and-greenhouse-gas-emissions> (12.09.2018).

С точки зрения регионов мира общие выбросы углекислого газа выглядят следующим образом – рис. 2.

Судя по представленным на рис. 2 данным, Африка южнее Сахары не относится к числу регионов, наиболее загрязняющих земную атмосферу. В то же самое время известно, что Африканский континент относится к тем регионам, которые наиболее страдают от изменений климата²⁶. С другой стороны, Африка обладает значительным потенциалом по применению возобновляемых источников энергии; это позволило сделать предположение о том, что в ближайшие десятилетия африканские страны инвестируют миллиарды долларов в объекты²⁷, связанные с применением биотоплива, солнечной энергии и энергии ветра²⁸. В настоящий момент данные источники (традиционно ассоциируемые с низким уровнем эмиссии парниковых газов в атмосферу) не используются²⁹, а потребности Южной Африки в энергии обеспечиваются угольной промышленностью, однако потребности данного региона в источниках энергии растут: на 12% в Мозамбике и на 10% в Зимбабве, как показывает опыт нескольких последних лет³⁰. В случае, если растущий спрос на энергию не будет удовлетворен, это приведет к падению и без того невысоких стандартов жизни в африканских странах, а наблюдавшийся в течение последних двух десятилетий экономический рост в данном регионе прекратится. Кроме того, необходимо учитывать, что сохранение темпов экономического роста африканских стран, обеспеченного, как мы отметили выше, использованием ископаемого топлива (угля), приведет к увеличению выбросов CO₂ в атмосферу, которые и без того увеличились за последние два десятилетия³¹.

²⁶ C.B. Field et al., *Climate change 2014: impacts adaptation and vulnerability*, Cambridge 2014; Ch. Arndt, D. Arent, *Special section of Applied Energy: Energy and climate change in sub-Saharan Africa*, “Applied Energy” 161, 2016, p. 553.

²⁷ *Ibidem*, p. 554-555.

²⁸ Ch. Fant, C.A. Schlosser, K. Strzepek, *The impact of climate change on wind and solar resources in southern Africa*, „Applied Energy” 161, (2016), p. 556-564; C.B. Field et al., *Climate change 2014: impacts adaptation and vulnerability...*, *op. cit.*

²⁹ *African Development Bank. Towards green growth*, Tunis 2012.

³⁰ *SAPP (Southern Africa Power Pool). Annual Report 2012*; 2012. <http://sapp.co.zw/docs/SAPP%202012%20Annual%20report.pdf>.

³¹ *Climate Change and Greenhouse Gas Emissions*, <http://knoema.ru/ycymhpg/climate-change-and-greenhouse-gas-emissions> (12.09.2018).

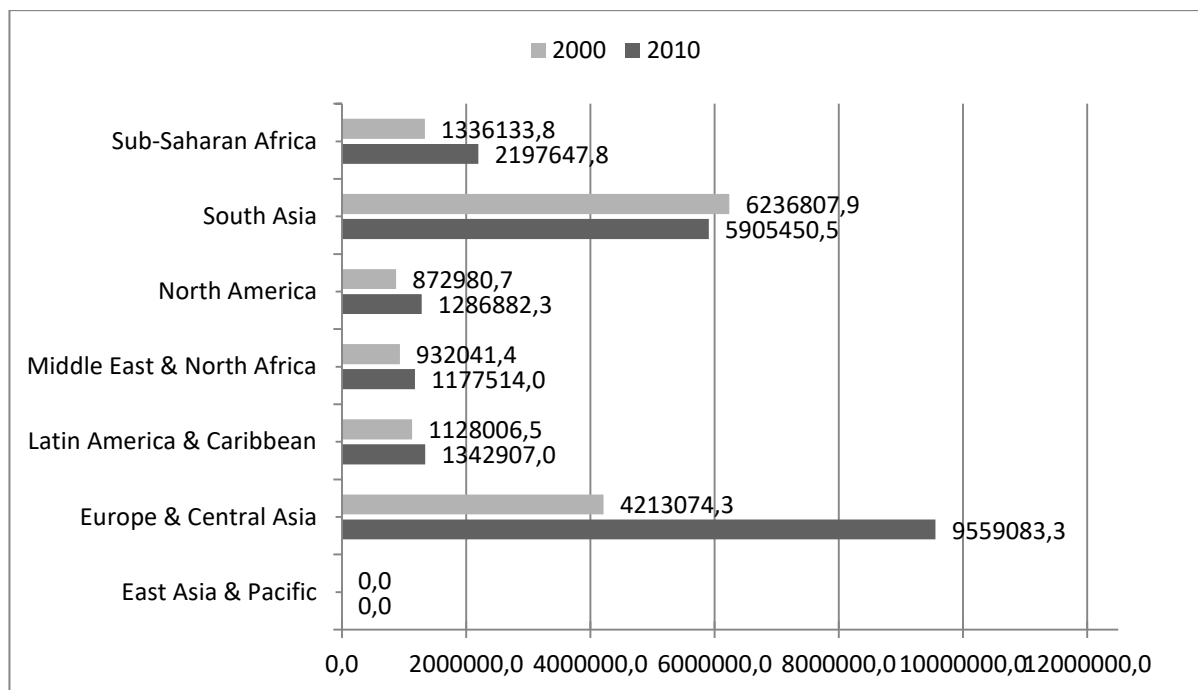

Рис. 2. Общие выбросы CO₂ в разрезе регионов мира, 1,000 метрических тонн, Climate Change and Greenhouse Gas Emissions.

Источник: <http://knoema.ru/ycymhpg/climate-change-and-greenhouse-gas-emissions> (12.09.2018); World Bank Climate Change, December 2015

Для региона, где по прогнозу к 2050 г. будет проживать около 25% мирового населения (из них 80% – в странах южнее Сахары), этот сценарий является неприемлемым³².

Напротив, введение специального налога на выбросы углерода и использование гидроэлектростанций на реке Конго, как это предлагают Gebretsadik, Schlosser и Strzepek³³, не окажет отрицательного воздействия на экономический рост, однако уменьшит занятость на 1%.

Как видим, несмотря на инновационные разработки в области «зеленой экономики», большинство выбросов являются следствием использования полезных ископаемых, т.е. технологии, которую невозможно назвать современной.

Обобщая представленные выше данные можно прийти к выводу о том, что антропогенный фактор начал оказывать решающее влияние на глобальные климатические изменения – рис. 3.

Данный график наглядно демонстрирует, что, начиная с середины 60-х гг. 20 века (т.е. со времени ускорения инновационного развития), антропогенные факторы далеко опережают природные по степени своего воздействия на климатические изменения

³² Ch. Arndt, D. Arent, *Special section of Applied Energy: Energy and climate change in sub-Saharan Africa*, „Applied Energy” 161, 2016, p. 553; Ch. Ingraham, *What Ivy League students are reading that you aren't*, <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2016/02/03/what-ivy-league-students-are-reading-that-you-arent/> (12.09.2018).

³³ Y. Gebretsadik, C.A. Schlosser, K. Strzepek, *A hybrid approach to incorporating climate change and variability into climate scenarios for impact assessment*, September 2014, http://wider.unu.edu/publications/working-papers/2014/en_GB/wp2014-112.

в целом и увеличение среднегодовой температуры в частности. 2015 год стал самым жарким за всю историю наблюдений³⁴.

Отметим, что потепление и повышение уровня океана являются не единственными последствиями антропогенного воздействия человека на окружающую среду. Одним из постоянно растущих загрязнителей как суши, так и мирового океана, является пластик, ставший ключевым геологическим индикатором новой геологической эпохи³⁵. В 1997 г. на каждом квадратном километре участке океана между Гавайями и Лонг Бич, Калифорния, ученые собрали около 334, 271 куска пластика; планктон попадался в шесть раз реже³⁶. За один год в мире производится около 280 млн. т пластика, и только половина от этого количества утилизируется на свалках. Значительная часть второй половины оказывается в мировом океане. При сохранении нынешних темпов роста производства изделий из пластмасс, к середине 21 века производство пластика достигнет 33 млрд. т.³⁷

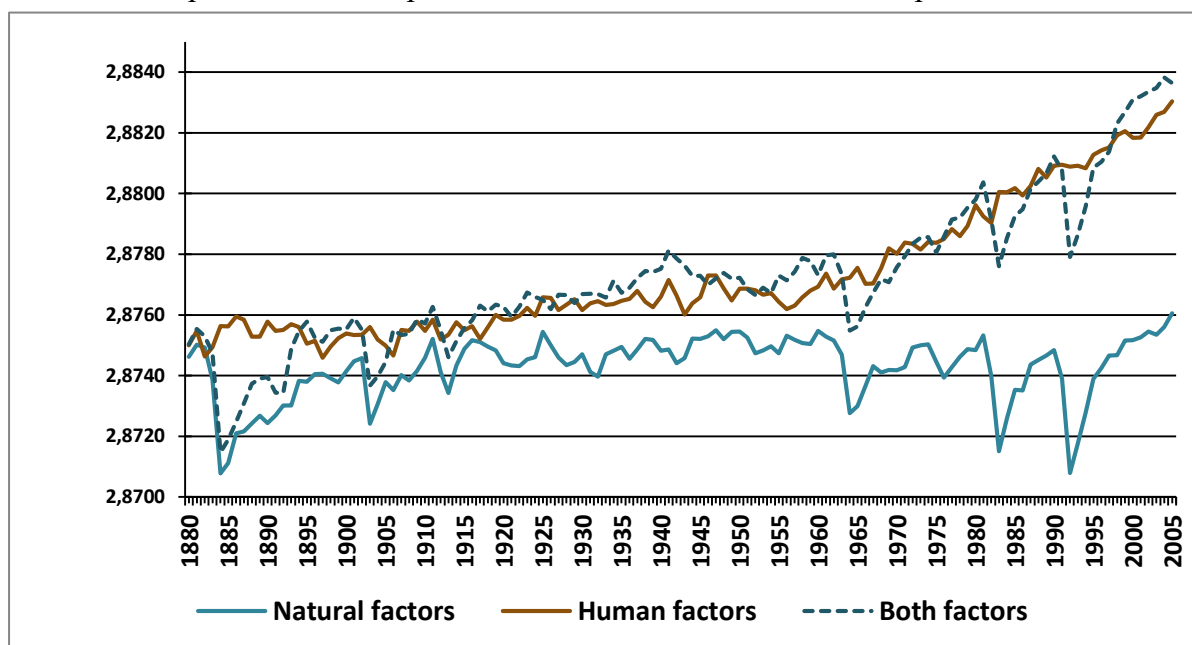

Рис. 3. Усиление излучения в тропопаузе: воздействие природных и человеческих факторов (ватт/м²), What's really warming the Earth? <http://knoema.ru/olnqpvq/what-s-really-warming-the-earth>. (13.09.2018).

Источник данных: NASA's Goddard Institute for Space Studies.

Глобальные климатические изменения, обусловленные человеческим фактором, привели ряд ученых³⁸ к мысли, что мы наблюдаем новую геологическую эпоху, названную

³⁴ J. Rockström, *Can this revolution save our warming planet?*, <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/revolution-warming-planet> (17.09.2018).

³⁵ J. Zalasiewicz, C.N. Waters, J.A.I. do Sul, P.L. Corcoran, et al., *The geological cycle of plastics and their use as a stratigraphic indicator of the Anthropocene*, „Anthropocene” 13 (2016), p. 4.

³⁶ J. Zalasiewicz, M. Williams, *Oceans worlds. The story of seas on Earth and other planets*, Oxford University Press, p. 171.

³⁷ *Ibidem*, p. 173; J. Zalasiewicz, C.N. Waters, J.A.I. do Sul, P.L. Corcoran, et al., *The geological cycle of plastics and their use as...*, *op. cit.*, s. 6.

³⁸ W. Steffen, P.J. Crutzen, J.R. McNeill., *The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature*, „AMBIO: A Journal of the Human Environment” 36, p. 614-621; C.N. Waters, J. Zalasiewicz, C. Summerhayes, A.D. Barnosky, C. Poirier, A. Gałuszka, A. Cearreta, M. Edgeworth, E.C. Ellis, M. Ellis, C. Jeandel,

«антропоценом» (термин предложил в 1980-х гг. американский биолог Eugene F. Stoermer, которого поддержал в 2000 году лауреат Нобелевской премии по химии Paul Jozef Crutzen (Голландия)). Считается, что эта новая эпоха должна включать в себя период времени, когда человечество начало оказывать сильное воздействие на окружающую среду. Так называемая «Anthropocene Working Group», объединяющая исследователей этого явления в течение семи последних лет, относит начало этой геологической эпохи к концу 1940-х – началу 1950-х гг., хотя среди ученых отсутствует консенсус по данному вопросу: ряд исследователей, например, археологи, склонны относить начало антропоцена 7,000 лет назад, когда человечество начало вырубать леса под пашни, увеличив тем самым выбросы CO₂ в атмосферу³⁹. Другие относят начало антропоцена к началу Первой промышленной революции⁴⁰.

Эта неопределенность дает повод противникам теории об антропоцене утверждать, что этот термин относится, скорее, к поп-культуре, чем к точной науке, поскольку с геологической точки зрения границ новой эпохи (подобных тем, которые разделяют плейстоцен и голоцен) не наблюдается⁴¹.

Нам представляется обоснованной точка зрения, относящая начало антропоцена к 1950-м гг., т.к. после первых же испытаний ядерного оружия радиоактивные элементы распространились по всему земному шару и будут возможны для их отслеживания в течение ближайших 100000 лет. О таком маркере, как пластик, который удобно отслеживать в океанических отложениях, мы уже упомянули.

Подобно тому, как во время голоцена сформировались сегодняшние очертания морей, океанов и суши, сложились известные нам виды животных и растений, антропоцен формирует новое человечество, коллективные действия которого начали преобладать над природными планетарными механизмами. Как предполагает известный ученый-астроном и бывший президент Лондонского королевского общества Martin Rees, антропоцен несет людям невиданные ранее перспективы для развития. По мнению Ривза, люди могут достичь постбиологической стадии эволюции, когда из представителей органической природы они превратятся в электронных (и потенциально бессмертных) существ, превзойдут существующие перед ними ограничения и распространят свое влияние далеко

R. Leinfelder, J. R. McNeill, D. d. Richter, W. Steffen, J. Syvitski, D. Vidas, M. Wagemann, M. Williams, A. Zhisheng, J. Grinevald, E. Odada, N. Oreskes, and A.P. Wolfe, *The Anthropocene is functionally and stratigraphically distinct from the Holocene*, „Science” 351: aad2622.

³⁹ P. Voosen, *Atomic bombs and oil addiction herald Earth's new epoch: The Anthropocene*, <http://www.science.org/news/2016/08/atomic-bombs-and-oil-addiction-herald-earth-s-new-epoch-anthropocene> (18.09.2018).

⁴⁰ N.J. Abram, H.V. McGregor, J.E. Tierney, M.N. Evans, N.P. McKay, D.S. Kaufman & the PAGES 2k Consortium, *Early onset of industrial-era warming across the oceans and continents*, „Nature” 536, p.411-418 (25 August 2016).

⁴¹ J. Stromberg, *What is the Anthropocene and Are We in It?*, <http://www.smithsonianmag.com/science-nature/what-is-the-anthropocene-and-are-we-in-it-164801414/#HDeZAXyEGOJREyTj.99> (18.09.2018).

за пределы Земли. В отличие от предыдущих геологических эпох, продолжительность антропоцена зависит от самого человечества⁴².

Взрывное развитие цифровых технологий позволило ученым провести параллель между нынешней ситуацией и так называемым «Кембрийским взрывом»: около 540 млн. лет назад более простая экосистема исчезла, а ей на смену пришла новая, более сложная. Живые организмы обрели экзоскелеты, появились хищники и жертвы, биоразнообразие внезапно увеличилось⁴³. В качестве одной из возможных причин этого явления называют увеличение кислорода в морской воде и, как следствие, повышение ее прозрачности. Современные социальные сети и Интернет в целом так же резко повышают уровень прозрачности деятельности экономических агентов и правительств⁴⁴. Корпорации больше не могут тратить месяцы на выработку своих PR-стратегий: информация распространяется в течение нескольких дней, если не часов и может стать решающим фактором как для умножения богатства, так и для банкротства. Один из базовых постулатов теории игр состоит в том, что агенты должны хранить свои секреты, чтобы не стать объектом манипуляции. В современном мире это становится все сложнее, что также скажется на стратегиях участников рынка.

Каковы же экономические последствия климатических изменений? В ноябрьском (2015 г.) номере журнала „Nature” исследователи Marshall Burke, Solomon Hsiang и Edward Miguel, экономисты из Стэнфордского университета и Университета Беркли, Калифорния, представили⁴⁵ результаты анализа взаимоотношений между наблюдаемыми температурными флуктуациями и макроэкономическим ростом. Их работа, основанная на исследовании температурных колебаний в 166 странах в период с 1960 по 2010 гг., содержит, на наш взгляд, два основных вывода: первый – если уровень выброса парниковых газов в атмосферу сохранится на текущем уровне, то уровень ВВП на душу населения сократится на 23% (что увеличит и без того растущее неравенство в получаемых доходах и имущественное расслоение современного общества, о чем мы писали ранее); второе – размер и направление влияния температуры на экономическую деятельность зависит от «стартовых условий», т.е. от существующего уровня средней температуры в разных регионах мира. В странах, в которых среднегодовая температура превышает 13°C (55°F), повышение температуры вызовет снижение экономического роста. Для более холодных стран повышение температуры может стать благодеянием, т.к. повышение температуры вызовет рост производительности, однако этот рост наблюдается только до достижения температурой определенного порогового уровня⁴⁶. В то же время не удалось обнаружить прямых доказательств того, что технологические преимущества изменяют

⁴² M. Rees, *The Anthropocene epoch could inaugurate even more marvellous eras of evolution*, <https://www.theguardian.com/environment/2016/aug/29/the-anthropocene-epoch-could-inaugurate-even-more-marvellous-eras-of-evolution> (8.09.2018).

⁴³ D. Fox, *What sparked the Cambrian explosion?*, „Nature” Vol. 530, 2016, p. 268-270.

⁴⁴ D.C. Dennett, D. Roy, *Our Transparent Future...*, *op. cit.*

⁴⁵ M. Burke, S.M. Hsiang, E. Miguel, *Global non-linear effect of temperature on economic...*, *op. cit.*

⁴⁶ *Ibidem*, s. 236.

реакцию на климатические изменения⁴⁷, хотя известно, что развивающиеся страны испытывают дефицит кондиционеров и систем охлаждения⁴⁸. Park & Heal, на основе анализа сделок по импорту систем кондиционирования воздуха, содержащихся в базе данных UN COMTRADE, обнаружили, что жаркие страны с более высоким уровнем распространения кондиционеров на душу населения, испытывают меньшее влияние повышенных температур⁴⁹.

По сценарию Burke et al., если не смягчать последствия климатических изменений, то к 2100 г. 77% будут беднее (в расчете на душу населения). Некоторые из них (5%) будут даже беднее, чем сегодня; в 43% темпы роста снизятся. 20% богатых и более холодных стран, напротив, увеличат свои доходы⁵⁰.

Из данных другого исследования следует, что более жаркие годы снижают темпы экономического роста, но только в бедных странах: в промышленности на 2.04%, в сельском хозяйстве на 2.4%⁵¹. Тем самым, влияние климатических изменений приводит к усилению неравенства между странами.

В свою очередь, снижение производительности вследствие повышения температуры снижает уровень оплаты труда: районы с одним дополнительным днем, когда температура превышает 32°C, в следующем году испытывают снижение роста зарплат на 0.021% на душу населения. Этот негативный эффект усиливается в районах, где привычны более низкие средние значения среднегодовой температуры⁵². Эти данные получены в США, что доказывает тезис о влиянии глобального потепления и на богатые и развитые страны⁵³.

Dell и др. утверждают, что температурные аномалии сказываются на экономике даже спустя 10 лет после соответствующего климатического шока⁵⁴. Park & Heal установили аналогичный эффект⁵⁵.

Это приводит к нанесению ущерба и физическому, и человеческому капиталу, к сокращению инновационной активности из-за снижения темпов формирования интеллектуального капитала вследствие погодных аномалий⁵⁶, а человеческий капитал в современной теории роста является одним из ключевых факторов развития⁵⁷. Рассматривая человеческий капитал как следствие обучения и профессиональной

⁴⁷ *Ibidem*, p. 237.

⁴⁸ G. Heal, J. Park, *Goldilocks economies? Temperature stress...*, *op. cit.*, p. 7.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 9, J. Park, G. Heal, *Feeling the heat: Temperature, physiology & the wealth of nations*. No. w19725, National Bureau of Economic Research, 2014.

⁵⁰ M. Burke, S.M. Hsiang, E. Miguel, *Global non-linear effect of temperature on...*, *op. cit.*, s. 237-238.

⁵¹ M. Dell, B.F. Jones, B.A. Olken, *Temperature Shocks and Economic Growth: Evidence from...*, *op. cit.*

⁵² G. Heal, J. Park, *Goldilocks economies? Temperature stress...*, *op. cit.*, p. 9.

⁵³ G. Cachon, S. Gallino, M. Olivares, *Severe weather and automobile assembly...*, *op. cit.*; J. Park, G. Heal, *Feeling the heat: Temperature, physiology & the wealth of nations...*, *op. cit.*

⁵⁴ M. Dell, B.F. Jones, B.A. Olken, *Temperature Shocks and Economic Growth...*, *op. cit.*

⁵⁵ J. Park, G. Heal, *Feeling the heat: Temperature, physiology & the wealth of nations...*, *op. cit.*

⁵⁶ M. Dell, B.F. Jones, B.A. Olken, *Temperature Shocks and Economic Growth...*, *op. cit.*

⁵⁷ P. M. Romer, *Endogenous Technological Change*, „Journal of Political Economy” 1990, vol. 98, No. 5, pt. 2, p. 99.

подготовки⁵⁸, мы вынуждены констатировать, что уже в настоящее время африканские страны, например, ежегодно теряют около \$4 млрд. из-за привлечения иностранных специалистов в области STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics), а многие ученые и инженеры, которые учатся в африканских странах, работают за рубежом. Уровень эмиграции в развитые страны специалистов с высшим образованием из стран южнее Сахары достигает 12-13%. Это самый высокий показатель среди стран Азии, Африки и Латинской Америки⁵⁹. Данная «утечка мозгов» вызвана политической нестабильностью, недостаточно развитой инфраструктурой в своей области – на Африку приходится всего 1% мировых научных исследований, а также существующими неблагоприятными условиями климатическими условиями – из-за засух значительная часть африканских детей не заканчивает даже начальную школу⁶⁰. Аналогичная ситуация характерна и для Азии и Латинской Америки⁶¹.

Нелинейный эффект от неодинаковой адаптации бедных и богатых стран к климатическим изменениям создаст масштабное перераспределение будущего экономического роста от регионов с жарким климатом в пользу стран с более низкой среднегодовой температурой⁶², что заметим, происходит в колониальную и пост-колониальную эпоху и без влияния климатических изменений.

Негативное влияние климатических изменений не ограничивается снижением продуктивности, но и реальными потерями посевных площадей от засух, увеличением потребления электричества в более жаркие дни (не говоря уже об отмеченном росте смертности в результате аномальной жары), порчей и утратой собственности в результате ураганов и повышения уровня моря и т.д. Например, в США ожидаются изменения уровня моря (в настоящее время уровень воды в мировом океане повышается в несколько раз быстрее, чем в любой другой период за последние 3000 лет – см.) в совокупности с усилением активности ураганов и штормов у Восточного побережья и Мексиканского залива. (С 1900 г. уровень моря поднялся в среднем на 16-19 см, с 1990 г. подъем составлял около 3 см за десятилетие⁶³. Это добавит около \$3 миллиардов к уже существующим \$7 миллиардам ежегодных потерь США от природных катастроф. Это также оказывает существенное влияние на бизнес застройщиков, страхователей, а также государственные

⁵⁸ *Ibidem*, s. 67.

⁵⁹ K. Guilbert, *How can Africa halt its brain drain?*, <https://www.weforum.org/agenda/2016/03/how-can-africa-halt-its-brain-drain>. (05.09.2018).

⁶⁰ H. Alderman, J. Hoddinott, B. Kinsey, *Long-Term Consequences of Early Childhood Malnutrition*, Oxford Economic Paper 58, 2006: p. 450-474; S. Dercon, C. Porter, *Live Aid Revisited: Long-Term Impacts of the 1984 Ethiopian Famine on Children*, "Journal of European Economic Association" 12, 2014, p. 927-948.

⁶¹ J.E. Baez, A. de la Fuente, I. Santos, *Do Natural Disasters Affect Human Capital? An Assessment Based on Existing Empirical Evidence*. IZA Discussion Paper No. 5164, 2010, Institute for the Study of Labor (IZA); S. Maccini, D. Yang, *Under the Weather: Health, Schooling, and Economic Consequences of Early-Life Rainfall*, "American Economic Review" 99, 2009, p.1006-1026.

⁶² Ch. Field, *What are the economic consequences of climate change?*, <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/what-are-the-economic-consequences-of-climate-change> (14.09.2018).

⁶³ M. Mengel, A. Levermann, K. Frieler, A. Robinson, B. Marzeion, R. Winkelmann, *Future sea level rise constrained by observations and long-term commitment*, "PNAS" March 8, 2016, Vol. 113, No. 10, 2597.

расходы соответствующих государственных органов. Сельское хозяйство Среднего запада ожидает снижение доходности от посевов сои, кукурузы, пшеницы и хлопка⁶⁴. Данные Главного финансового управления США свидетельствуют о том, что из 213 деревень Аляски затопление и береговая эрозия по причине глобального потепления угрожают 184, при этом 20 из них требуют немедленного переселения. Это требует значительных финансовых средств; жители аляскинской деревни Ньюток из-за береговой эрозии приняли решение самостоятельно перенести свою деревню в другое место, не дожидаясь помощи федерального правительства, показав пример «климатической миграции». По разным оценкам (например, United Nations University Institute for Environment and Human Security и International Organization for Migration) вследствие глобальных климатических изменений к 2050 г. будут вынуждены переселиться от 200 до 500 млн. человек, главным образом фермеры и рыбаки. В качестве первого шага в январе 2016 г. *Department of Housing and Urban Development* (США) объявил о выделении гранта в \$1 млрд. В 13 штатах, чтобы помочь местным сообществам адаптироваться к климатическим изменениям (для строительства более прочных плотин, дамб, дренажных систем и т.д.)⁶⁵.

В более бедных регионах мира цифры экономических потерь меньше, но влияние климатических изменений сказывается гораздо сильнее. Обратимся к примеру Бангладеш. В прибрежных регионах этой страны, занимающих 32% суши, проживает около 26% населения (12 млн. чел.). В период с 1877 по 1995 г. зафиксировано 154 разрушительных тропических шторма; с 1995 по 2014 г. – еще 5. В соответствии со сценарием, подготовленным Всемирным банком, изменения климата приведут к повышению скорости ветра на 10% и подъем уровня моря на 27 см. Это, в свою очередь вызовет, повышение количества соли в почве и речной воде. Для страны, где 48% трудового населения занято в сельском хозяйстве, а рыба составляет существенную часть пищевого рациона, сокращение посевных площадей и исчезновение ряда видов рыб вызовет катастрофические последствия – влияние глобального изменения климата, в частности, потепления, на популяцию некоторых видов рыб (например, сардин), можно считать доказанным⁶⁶. Если в настоящий момент в Бангладеш проживает 4.3 млн. бедных, то к 2050 г. по оценкам Susmita Dasgupta, ведущего инвайронментального экономиста Development Research Group Всемирного банка, их число вырастет до 5.3 млн. чел, т.е. на 22% (по тому же прогнозу население страны вырастет только на 9%). В регионах с наибольшими негативными последствиями климатических изменений работу потеряют до 53% мужского и 22% женского населения. В результате доля населения с самым низким

⁶⁴ H.M. Paulson Jr., *Short-termism and the threat from climate change*, <http://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/short-termism-and-the-threat-from-climate-change> (20.09.2018).

⁶⁵ C. Davenport, C. Robertson, *Resettling the First American 'Climate Refugees'*, <http://www.nytimes.com/2016/05/03/us/resettling-the-first-american-climate-refugees.html> (12.09.2018).

⁶⁶ T. Kawasaki, *Climate-dependent fluctuations in the Far Eastern sardine population and their impacts on fisheries and society*, [in:] M.H. Glantz (ed.), *Climate variability, climate change, and fisheries*, Cambridge 1992, p. 325-354.

экономическим статусом увеличится с 8 до 56%⁶⁷. Учеными отмечено, что богатые и бедные слои населения по-разному подвержены потерям от погодных аномалий: в соответствии с опросом 700 жителей прибрежных областей реки Meghna River в Бангладеш домохозяйства с уровнем дохода выше уровня бедности теряют от наводнений примерно \$240 в год, а домохозяйства, находящиеся ниже уровня бедности – \$191 в год, однако в относительных показателях бедные теряют больше – 42% домохозяйств беднейших слоев против 17% у более богатых. Последствия климатических шоков также различаются: после разрушительного наводнения в 1998 г. в Бангладеш в числе населения, тратившего более 70% на еду, беднейших слоев было 66%, а среди богатых – только 0.4%; при этом доля бедных, получающих с пищей калорий ниже необходимого минимума, составила 80%, а среди богатых – 0.1%⁶⁸.

Снижение продуктивности в сельском хозяйстве приведет к тому, что к 2050 году из-за голода, недоедания и изменения привычного питания погибнет около 500000 человек⁶⁹.

Попутно заметим также, что серьезные климатические изменения влекут за собой сокращение поступлений от туризма. Несмотря на то, что в отношении южных стран, прежде всего, африканских, ощущается недостаток соответствующих исследований, статья Hoogendoorn и Fitchett⁷⁰ позволяет высказать это предположение с определенной долей уверенности.

Обобщая вышесказанное отметим, что одно только загрязнение воздуха вызывает сокращение благосостояния всех стран мира на \$5 трлн. в год, и к потерям в производительности труда, равным \$225 млрд. в год. Наиболее актуальна эта проблема в развивающихся странах Азии и Африки из-за сжигания угля на электростанциях, промышленного и транспортного загрязнения, сжигания биомассы домохозяйствами, пылевых бурь и т.д. Сокращение благосостояния вследствие загрязнения атмосферы и сопутствующих смертей в странах Восточной Азии и Тихоокеанского региона превышает 7,4%, а в странах Северной Африки – 2.2%. В то же время, в большинстве развитых стран мира и в странах со средним уровнем богатства в период с 1990 по 2013 гг. отмечается снижение загрязнения воздуха мелкодисперсными частицами⁷¹.

⁶⁷ S. Dasgupta, *Uncovering the Visible and Not-So Visible Threats of Climate Change. The Case of Poverty in Coastal Bangladesh*, Policy Research Talk, May 2016. <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2016/5/937191464117246704/pdf/Policy-Research-Talk-Susmita-Dasgupta-May-2016.pdf>, Climate Change Poses Urgent Threat to Poor of Coastal Bangladesh. <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/06/24/climate-change-poses-urgent-threat-to-poor-of-coastal-bangladesh> (22.09.2018).

⁶⁸ D.R. Headrick, *Power over Peoples. Technology, Environments, and Western Imperialism...*, op. cit., s. 91; А.М. Руткевич, В. Зомбарт – Соч. в 3 тт. Т. I. - СПб.: Владимир Даль, 2005.

⁶⁹ M. Springmann, D. Mason-D’Croz, S. Robinson, T. Garnett, et al., *Global and regional health effects of future food production under climate change: a modelling study*, “The Lancet”, March 2, 2016.

⁷⁰ G. Hoogendoorn, J.M. Fitchett, *Tourism and climate change: a review of threats and adaptation strategies for Africa*, “Current Issues in Tourism”, May 2016.

⁷¹ *The Cost of Air Pollution. Strengthening the Economic Case for Action*, The World Bank and Institute for Health Metrics and Evaluation, University of Washington, Seattle 2016.

Ситуацию осложняет то, что уже в настоящее время около млрд. чел., т.е. 2/3 мирового населения испытывают дефицит питьевой воды если и не весь год, то определенную его часть: 1.8-2.9 млрд. – от 4 до 6 месяцев в году, 500000 человек – круглый год⁷².

Говоря о пищевой безопасности, заметим, что выросшие среднегодовые температуры в Африке понизили урожай кофе, маниоки и сои. Дефицит провизии обычен для Уганды, где 40% детской смертности происходит из-за недоедания. Согласно данным Uganda Population and Housing Census рост населения в 2002 г. составил 3.4%, а рост производства пищевой продукции – только 1.5%⁷³. Вполне можно говорить о мальтузианской ловушке.

Как справедливо отмечают Boyce, Zwickl и Ash⁷⁴, инвайронментальное неравенство является важным по трем причинам: во-первых, каждый человек имеет право на чистую безопасную среду обитания; во-вторых, качество окружающей среды оказывает влияние во возможности вести здоровую продуктивную жизнь; наконец, в-третьих, качество среды обитания влияет как на отдельных людей, так и на общество в целом. Исследования в данной области показывают, что даже в США этнические меньшинства с низким уровнем дохода несут бремя большего загрязнения окружающей среды, чем их более богатые соотечественники (non-Hispanic whites and higher-income households)⁷⁵. В то же время, это неравенство сильно варьируется от одного региона страны к другому⁷⁶.

Нас в данном случае интересует изменение неравенства в историческом и географическом аспектах. Van der Weide & Milanovic (2014) установили, что в 1960 г. В США наиболее неравными с точки зрения получаемого дохода были штаты Миссисипи, Северная и Южная Каролина, Арканзас, Алабама, а в 2010 г. – Калифорния, Нью-Йорк, Техас, Аризона, Джорджия. Таким образом, ранее наибольший уровень неравенства был зафиксирован на Юге США, а через полвека – на Западе, Юго-Западе и в Нью-Йорке⁷⁷.

Миграция бедных домохозяйств вследствие климатических катаклизмов, рост неравенства в данном слое населения увеличивает неформальный сектор экономики, величина которого в некоторых странах может достигать 75% ВВП⁷⁸. Богатые социальные слои, несомненно, также подвержены миграции, однако это миграция, как правило, от

⁷² M.M. Mekonnen, A.Y. Hoekstra, *Four billion people facing severe water scarcity*, p. 3, <http://advances.sciencemag.org/content/2/2/e1500323.full> (08.09.2018).

⁷³ L. Llewellyn, *Tackling Climate Change in Africa: Effective or Rhetoric Interventions?*, „Humanities and Social Sciences Review” 2013, 2(3): p. 213-224.

⁷⁴ J. K. Boyce, K. Zwickl, M. Ash, *Three Measures of Environmental Inequality*, Institute for New Economic Thinking, Working Paper No. 12, <http://ineteconomics.org/workingpapers> (03.09.2018).

⁷⁵ A. Szasz, M. Meuser, *Environmental Inequalities: Literature Review and Proposals for New Directions in Research and Theory*, „Current Sociology”, 45(3), 1997, p. 99-120.; M. Ash, T.R. Fetter, *Who Lives on the Wrong Side of the Environmental Tracks?*, „Social Science Quarterly”, 85(2), 2004, p.441-462; M. Ash, T.R. Fetter, *Who Lives on the Wrong Side of the Environmental Tracks?*, „Social Science Quarterly” 85(2), 2004, p. 441-462.

⁷⁶ R. van der Weide, B. Milanovic, *Inequality Is Bad for Growth of the Poor (But Not for That of the Rich)*, World Bank Group, Development Research Group. Poverty and Inequality Team, July 2014. Policy Research Working Paper 6963, p. 14.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ V.S. Peterson, *Informalization, Inequalities and Global Insecurities*, „International Studies Review” 2010 12, p. 245.

хорошего к лучшему, тогда как менее образованные бедные обычно находят работу, которая оплачивается меньше прежней: ручная уборка урожая, уборка и иные услуги по дому, сексуальные услуги и т.п.⁷⁹. Полагаем, здесь будет уместно вспомнить высказывание Пола Кругмана (Paul Krugman), что растущее неравенство доходов и увеличивающаяся безработица являются зеркальным отражением одной и той же тенденции.

Результаты исследования показывают, что миграция между штатами США обусловлена разными уровнями налогов на доходы – прежде всего, для домохозяйств с низкими и средними доходами, – однако, в весьма незначительной степени; в большей степени на миграцию влияет разница в стоимости жилья. Основным драйвером миграции между штатами являются климатические различия. Отметим, что это в первую очередь касается вышедших на пенсию работников, которые переезжают из штатов с более холодным климатом (например, из Аляски) на юг (во Флориду, где, кстати, отсутствует налог на доход или в Северную Каролину, где действует один из самых высоких на юге США налог на доходы)⁸⁰.

Таким образом, в отношении более образованных, более богатых слоев населения наблюдается рост доходов вследствие роста предложения труда для специалистов высокой квалификации из-за перехода к инновационной стратегии развития в ведущих странах мира; с другой стороны, технологические инновации приводят к замене ручного неквалифицированного труда, которым занято бедное население, автоматизированным. На их долю остаются профессии, в которых человек не может быть заменен роботами (по крайней мере, в настоящее время). Эти изменения происходят за счет среднего класса, который каждая из перечисленных категорий «тянет» в свою сторону. Этот феномен получил название «job polarization»⁸¹. За период с 1993 по 2010 гг. доля занятых среднеоплачиваемым трудом в обследованных 16 европейских странах уменьшилась, в то время как доля высокооплачиваемой и низкооплачиваемой работы, напротив, выросла⁸².

Снижение располагаемого дохода у среднего класса оказывает существенное влияние на глобальную экономику, поскольку средний класс сконцентрирован в основном в городах, которые являются драйверами экономического роста – в настоящий момент города вырабатывают около половины мирового ВВП, и эта доля будет расти

⁷⁹ *Ibidem*, s. 260-261.

⁸⁰ J. Daramola, J.K. Aro, E.L. Daramola, *An assessment of the impact of deforestation on climate change: Case study of Ilorin, Kwara State*. A Conference paper presented at 56th Annual Conference of Association of Nigeria Geographers (ANG), March 23-24, 2015, at Osun State University, Nigeria; S. Dasgupta, *Uncovering the Visible and Not-So Visible Threats of Climate Change. The Case of Poverty in Coastal Bangladesh*, Policy Research Talk, May 2016. <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2016/5/937191464117246704/pdf/Policy-Research-Talk-Susmita-Dasgupta-May-2016.pdf>; C. Davenport, C. Robertson, *Resettling the First American 'Climate Refugees'...*, *op. cit.*, M. Mazerov, *State Taxes Have a Negligible Impact on Americans' Interstate Moves*, Center for Budget and Policy Priorities, May, 2014, p. 2-3.

⁸¹ M. Goos, A. Manning, *Lousy and Lovely Jobs: The Rising Polarization of Work in Britain*, Center for Economic Performance Discussion Paper DP0604, December.

⁸² D.H. Autor, *Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation*, "Journal of Economic Perspectives" 2015, Vol. 29, No. 3, p.14-15.

в дальнейшем. Наивысший уровень урбанизации зафиксирован в Азии, и именно Азия (как мы уже упомянули) является регионом, наиболее страдающим от глобального изменения климата. В то же время, низкие доходы большинства населения не позволяют снижать риски за счет страхования: между 1980 и 2014 гг. только 9% потерь в Азии были застрахованы. Даже в США 1/3 потерь были не застрахованы⁸³.

Тем самым можно констатировать вероятное обратное влияние снижения доли среднего класса на дальнейшее развитие экономики.

ШУМПЕТЕР БЫЛ ПРАВ: ИННОВАЦИИ КАК СОЗИДАТЕЛЬНОЕ РАЗРУШЕНИЕ В ДЕЙСТВИИ

Термин «созидательное разрушение» (вариант: «креативное разрушение», нем. «schöpferische Zerstörung», англ. «creative destruction») обычно связывается с именем известного экономиста Йозефа Шумпетера. Действительно, этому понятию посвящена отдельная глава (VII) его известной работы «Капитализм, социализм и демократия», впервые опубликованной в 1942 году⁸⁴. Однако Шумпетер не является «изобретателем» упомянутого понятия, разрабатывая теорию «созидательного разрушения» он опирался на труды своих предшественников, среди которых, прежде всего, следует назвать Карла Маркса, Макса Вебера и Вернера Зомбарта. Именно в книге последнего «Война и капитализм» (вышла в 1913 г.) впервые употребляется (пусть и не в точном виде) выражение «schöpferische Zerstörung»: «Wiederum aber steigt aus der Zerstörung neuer schöpferischer Geist empor...» («Снова вместе с разрушением возрастает созидательный дух»)⁸⁵. Кроме того, Шумпетер не дает точного определения понятия «созидательного разрушения», поэтому для его лучшего уяснения необходимо восстановить интеллектуальный и исторический контекст возникновения и развития creative destruction.

Одно из первых упоминаний о позитивной роли разрушения обнаруживается в «Коммунистическом манифесте» К. Маркса⁸⁶. В данном контексте Маркс следует в русле диалектики Гегеля, писавшего про единство и борьбу противоположностей (например, «Диалектический момент есть снятие такими конечными определениями самих себя и их переход в свою противоположность»⁸⁷). С другой стороны, вполне возможно и другое влияние – со стороны Михаила Бакунина. Известно, что Манифест Маркса был впервые опубликован 21 февраля 1848 года; годом ранее в Париже состоялось личное знакомство Маркса и Бакунина. Последний же в 1842 году опубликовал статью «Реакция в Германии», заканчивающуюся знаменитой фразой: «Доверимся вечному духу, он

⁸³ J. Myers, *How climate change could damage the middle class*, <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/climate-change-will-hit-middle-class> (27.09.2018).

⁸⁴ J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism & Democracy*, London, p. 82-83.

⁸⁵ W. Sombart, *Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus. Zweiter Band. Krieg und Kapitalismus*, Verlag von Duncker & Humblot, Mündien und Leipzig, 1913, p. 207.

⁸⁶ К. Маркс, Ф. Энгельс, *Сочинения*. Т. 4. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955.

⁸⁷ Ф. Гегель, *Сочинения*. Т. I. – М.-Л.: Государственное издательство, 1929, с. 135.

разрушает и уничтожает, потому что он неизмеримый источник и вечный творец жизни. Желание разрушения есть в то же время желание созидательное»⁸⁸.

Говоря о влиянии Маркса на идею Шумпетера, который был искушенным комментатором и критиком его работ⁸⁹, о «созидательном разрушении» необходимо помнить, что в то время как Маркс приветствовал уничтожение ненавистного ему капитализма, Шумпетер являлся поклонником капиталистической экономики, отмечая, что все достижения современной цивилизации прямым или косвенным образом являются продуктами капиталистического процесса⁹⁰. Тем не менее, Шумпетер, как и Маркс, считал, что капитализм обречен; по мнению Шумпетера, его уничтожают его же собственные достижения⁹¹. Шумпетер считал, что опасность капитализму угрожает не с экономической стороны, т.к. недостатки капитализма преодолимы в рамках капиталистической системы. Сложнее дело обстоит с другими аспектами современной капиталистической цивилизации, которые подвергаются разрушению именно благодаря ее успешному функционированию: семья, дисциплина труда, романтика свободного предпринимательства (Шумпетер вслед за Дж. М. Кейнсом называл это «animal spirit»⁹²; сравнительный анализ творческого наследия Шумпетера и Кейнса см. в статье Д. МакКорд Райта⁹³) и даже частная собственность, и свобода контрактов становятся жертвой процесса рационализации, обезличивания, основным двигателем которого являются крупные корпорации с бюрократическим механизмом управления. Таким образом, развитие капитализма повсеместно ослабляет капиталистическую мотивацию, одновременно готовя и армию своих собственных «могильщиков». Однако в отличие от марксистов Й. Шумпетер видел в этой роли не пролетариат, а интеллектуалов, свободных от всех традиций и подвергающих рациональной критике самые основы капитализма – частную собственность и неравенство в распределении⁹⁴, т.е., в сущности, тот самый «праздник класс», о котором писал Т. Веблен. Заметим, что Веблен считал праздничный класс консервативным⁹⁵, но это утверждение было справедливым в момент написания Вебленом своей книги (1899 г.), но с тех пор слишком многое изменилось.

Шумпетер никогда не отрицал главных недостатков капитализма, описанных Марксом: отчуждение, классовая борьба, циклические кризисы, депрессии, безработица, монополизация и централизация капитала – все это вошло в анализ Шумпетера. Однако

⁸⁸ М. Бакунин, *Избранные сочинения в 5 томах*. Т. I., Петербург – Москва 1919, с. 23.

⁸⁹ *Critiquing Creative Destruction*, http://printfu.org/read/critiquing-creative-destruction-805d.html?f=1qeYpurpn6Wih-SUpOGumaanh6_h39nd2drZ4NCot9jaztnV5duFuM3Y5OTe0ejP5NuHp-Kwl66K2eSUpOGul6anh9bk6dnh2LXA19XTlqHop5amkdyHr9ufp6SjkNza6d2fm57t3OuWzNXh29XZ2N7h39NhpMjj1ZTU4czho8nn1tnV4OvO4s-KoqLM4NnH6dbb0ZSsoldjN2OTk3tHoz-Tbk9zT3lev5Q (29.09.2018).

⁹⁰ J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism & Democracy...*, *op. cit.*, s. 125.

⁹¹ *Ibidem*, s. 410.

⁹² B.R. Schiller, *The Macro Economy Today*, McGraw-Hill/Irwin, 2008, p. 5, 187.

⁹³ D. McCord Wright, *Schumpeter and Keynes*, „Weltwirtschaftliches Archiv”, Bd. 65 (1950), p. 185-199.

⁹⁴ Ю.А. Петрова, О.С. Красова, *Йозеф Шумпетер*, http://www.ixbook.net/read_jozef_shumpeter_id39759_page1.html (22.09.2018).

⁹⁵ Т. Веблен, *Теория праздного класса*, М.: Прогресс 1984, с. 207.

последний не все из перечисленного считал действительно недостатками. Например, циклическое развитие, по его мнению, не является препятствием для экономического роста, а кризисы уничтожают экономически неэффективные предприятия и неинновационный бизнес. В том, что касается монополий, то инновации создают монопольное положение для внедряющих их компаний. Но из-за того, что инновации имеют тенденцию к распространению, такое монопольное положение является только временным, а более высокие по сравнению с обычным прибыли инновационных компаний являются сильнейшим стимулом для научно-технического прогресса⁹⁶.

Идея присутствия созидательного разрушения в процессе становления капитализма обрела свое продолжение в работах Вернера Зомбарта, по словам Ф. Энгельса, «единственного немецкого профессора, который понял «Капитал» Маркса»⁹⁷. «Для того, чтобы капитализм смог начать свое развитие, потребовалось переломать кости естественному человеку, исполненному естественных порывов, потребовалось заменить самобытную, стихийную жизнь совершенно особым механизмом души, сформированным на сугубо рациональной основе, понадобилось произвести как бы переоценку всех жизненных ценностей и воззрений. Человек капиталистический (*homo capitalisticus*) представляет собой искусственное и искусное порождение, возникшее в конечном счете из упомянутой переоценки»⁹⁸. За этими словами Зомбарта читается полемика с его товарищем Максом Вебером: люди, способствовавшие становлению капитализма, по мнению Зомбарта состояли не только из «представителей наиболее духовных форм христианского благочестия»⁹⁹, но по большей части из тех, для кого гордыня и алчность стали не грехами, а достоинствами¹⁰⁰. «Капиталистическая система ценностей, по сути, превратила пять из семи смертных грехов христианства – гордыню, зависть, скупость, алчность и похоть – в положительные общественные добродетели, видя в них неперемные побуждения ко всякого рода хозяйственной деятельности; а главные добродетели, начиная с любви и смирения, были отвергнуты как «вредящие делу»...»¹⁰¹. Осуществление такой «великой трансформации», когда человек оказывался подчиненным законам рынка, «означало полностью уничтожить все органические формы социального бытия, заменив их совершенно иным, атомистическим и индивидуалистическим, типом

⁹⁶ J.E. Elliott, *Marx and Schumpeter on Capitalism's Creative Destruction: A Comparative Restatement*, "The Quarterly Journal of Economics", Vol. 95, No. 1 (Aug., 1980), p. 54 – 55; E.J. Elliott, *Marx's «Grundrisse»: Vision of Capitalism's Creative Destruction*, "Journal of Post Keynesian Economics", Vol. 1, No. 2 Winter, 1978-1979.

⁹⁷ A.L. Harris, *Sombart and German (National) Socialism*, „Journal of Political Economy” Vol. 50, No. 6 Dec., 1942, p. 805-835.

⁹⁸ В. Зомбарт, *Собрание сочинение в 3 томах. Т. 2.* – СПб.: Владимир Даль, 2005, p. 430.

⁹⁹ M. Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, London, p. 42.

¹⁰⁰ Р. Фостер, С. Каплан, *Созидательное разрушение. Почему компании, «построенные навечно», показывают не лучшие результаты и что надо сделать, чтобы поднять их эффективность.* М.: Альпина Бизнес Букс, 2005, с. 12.

¹⁰¹ М. Мамфорд, *Миф машины.* – М.: Логос 2001, с. 361.

общественной организации»¹⁰². Как нам кажется, описанное выше влияние инновационного развития на социальную структуру и климат подтверждает эту мысль.

DISCUSSION OF THE RESEARCH OUTCOMES

По мысли Шумпетера, смысл внедрения инноваций состоит в получении монопольной ренты – по меньшей мере до тех пор, пока инновация не будет повторена или скопирована конкурентами. Получение этой ренты, с одной стороны, увеличивает богатство ее реципиентов, с другой – усиливает конкурентную борьбу. Основанные на инновациях технологические революции 20-21 вв. способствовали глобальному экономическому росту, однако в разных странах и регионах мира он происходил разными темпами. Глобальный рост способствовал снижению уровня бедности, однако усиливалась дифференциация по отношению к получаемому доходу.

Кроме того, экономический рост сопровождался увеличивающимся влиянием человека на окружающую среду, и это влияние было отнюдь не благотворным для последней. Различные страны и региона мира опять-таки оказались дифференцированы: промышленный рост и устойчивое увеличение макроэкономических показателей свойственны развитым странам, больше других загрязняющих атмосферу, а негативные последствия климатических изменений вследствие этого загрязнения достались на долю бедных стран, прежде всего, в Азии и Африке.

Необходимо отметить, что различный уровень благосостояния и технико-технологического развития создает совершенно неравные стартовые условия для государств мира. Мы полагаем, что разница между странами в способностях для адаптации к глобальным климатическим изменениям, обусловленная разным уровнем технологического развития и разным уровнем благосостояния стран мира, приведет к дальнейшему перераспределению богатства от бедных, более подверженных климатическим аномалиям стран, в пользу более богатых и развитых. В этом смысле можно говорить о новом, «климатическом», колониализме, а, следовательно, об обострении конфликтов в различных регионах мира.

Наконец, глобальные климатические изменения ускорят имущественное расслоение даже внутри благополучных стран и внутри указанных слоев населения, следствием чего явится дальнейшее сокращение доли среднего класса в структуре общества.

Свое дальнейшее развитие идея созидательного разрушения получила в трудах других авторов. Например, Дэвид Харви, говоря о процессе глобализации, указывал, что она (глобализация) позволяет инвестициям почти мгновенно перемещаться из одного уголка земного шара в другой, обесценивая основные фонды и уничтожая рабочие места в одной городской конгломерации и, одновременно, создает новые центры производства

¹⁰² К. Поланьи, *Великая трансформация. Политические и экономические истоки нашего времени*. – СПб., Алетейя, 2002, с. 183.

в другой. В этом непрерывном процессе созидательного разрушения капитализм не разрешает свои противоречия и кризисы, а только перемещает их географически.

Другой исследователь, Маршалл Берман, придерживается марксистского прочтения понятия «созидательного разрушения» (само названием его книги «All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity» взято из известного пассажа из «Коммунистического манифеста») для объяснения реалий сегодняшнего дня: весь материальный мир подвергается постоянному процессу обновления, от менее к более совершенным формам.

Наиболее интересным нам представляется развитие идеи «созидательного разрушения» в книге Ричарда Фостера и Сары Каплан «Созидательное разрушение: почему компании, созданные на века, сдают свои позиции на рынке, и как провести их успешную трансформацию»¹⁰³. Р. Фостер, один из директоров фирмы McKinsey, и Каплан, много лет проработавшая под его руководством в качестве эксперта по инновациям, утверждают, что ускорение темпов изменений на рынках завершило длившуюся более 70 лет эпоху корпоративного развития.

На основе исследования деятельности свыше 1 тыс. корпораций из 15 отраслей за 36-летний период Фостер и Каплан показали, что корпоративного эквивалента Эльдорадо – т.е. «золотой» компании, результаты деятельности которой постоянно превышают среднерыночные, – никогда не существовало. Управление, нацеленное на выживание, отнюдь не гарантирует акционерам даже самых лучших и солидных фирм долгосрочной эффективности вложений.

На самом деле, все наоборот: в долгосрочной перспективе всегда выигрывает рынок. Если управленческая философия и действующие в компании процессы контроля базируются на тезисе о непрерывности корпоративного бытия, то начинают развиваться негативные процессы. Снижается способность фирмы к мобилизации сил «созидательного разрушения», а ведь именно «созидательное разрушение» является, по мнению Й. Шумпетера, самой сущностью капитализма – и к проведению изменений, темпы и масштабы которых соответствуют сдвигам на рынках капиталов.

Насколько был прав Шумпетер? Роберт Хейлбронер считал, что Шумпетер ошибался, поскольку, говоря о неизбежности гибели капитализма, Шумпетер принял за предел то, что на самом деле являлось линией горизонта; с другой стороны, у этого исследователя мы не находим возражений против интересующего нас принципа созидательного разрушения¹⁰⁴. Том Николас, напротив, считал верной идею Шумпетера, находя ее эмпирическое подтверждение в экономике США в 20-х гг. прошлого века¹⁰⁵. Еще более впечатляющее свидетельство в пользу существования созидательного

¹⁰³ Р. Фостер, С. Каплан, *Созидательное разрушение. Почему компании, «построенные навечно»...*, *op. cit.*

¹⁰⁴ R.L. Heilbroner, *Was Schumpeter Right?*, "Social Research" 48:3 1981: Autumn, p.471; R.L. Heilbroner, *Was Schumpeter Right? Capitalism, Socialism, and Democracy*, 3rd ed. by Joseph A. Schumpeter / Challenge, Vol. 25, No. 1 March/April 1982.

¹⁰⁵ T. Nicholas, *Why Schumpeter Was Right: Innovation, Market Power, and Creative Destruction in 1920s America*, "The Journal of Economic History", Vol. 63, No. 4 Dec. 2003, p. 1023-1058.

разрушения в мировой экономике мы находим в коллективной монографии «Микроэкономическое свидетельство созидательного разрушения в индустриальных и развивающихся странах»¹⁰⁶, написанной по результатам исследования 24 стран мира.

Подводя итог вышесказанному, можно вспомнить слова Дж. К. Гэлбрейта, сказавшего, что книгу Шумпетера «Капитализм, социализм и демократия» стоит прочесть не для того, чтобы согласиться или спорить с ней, а ради тех мыслей, которые она порождает¹⁰⁷.

REFERENCES

- Abram J. Nerille, McGregor V. Helen, Tierney E. Jessica, Evans N. Michael, McKay P. Nicholas, Kaufman S. Darrell & the PAGES 2k Consortium. 2016. "Early onset of industrial-era warming across the oceans and continents". *Nature* (536): 411–418.
- African Development Bank. *Towards green growth*. Tunis: African Development Bank; 2012.
- Alderman Harnol, Hoddinott John, Kinsey Bill. 2006. „Long-Term Consequences of Early Childhood Malnutrition”. *Oxford Economic Paper* (58): 450-474.
- Allen A. Joel. 1877. „The influence of physical conditions in the genesis of species”. *Radical review* (1): 108-140.
- Arndt Channing, Arent Doug. 2016. „Special section of Applied Energy: Energy and climate change in sub-Saharan Africa”. *Applied Energy* (161): 553-555.
- Ash Michael, Fetter T. Robert. 2004. „Who Lives on the Wrong Side of the Environmental Tracks?”. *Social Science Quarterly* (85(2)): 441-462.
- Autor H. David. 2015. „Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation”. *Journal of Economic Perspectives* Vol. 29, No. 3: 3-30.
- Baez Javier, de la Fuente Alejandro, Santos Indhira. 2010. „Do Natural Disasters Affect Human Capital? An Assessment Based on Existing Empirical Evidence.” IZA Discussion Paper No. 5164, 2010. Institute for the Study of Labor (IZA).
- Bartelsman Eric, Haltiwanger John, Scarpetta Stefano. 2005. *Microeconomic Evidence of Creative Destruction in Industrial and Developing Countries* In http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2005/02/07/000009486_20050207164323/Rendered/PDF/wps3464.pdf.
- Blanke Jennifer, Kaspersen Anja. 2016. *Why equity matters more than you might think* In http://www.weforum.org/agenda/2016/02/why-equality-matters-more-than-you-might-think?utm_content=bufferff413&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer. (accessed 13.09.2018).
- Boyce K. James, Zwickl Klara, Ash Michael. 2014. *Three Measures of Environmental Inequality*. Institute for New Economic Thinking. Working Paper No. 12 In <http://ineteconomics.org/workingpapers>.

¹⁰⁶ E. Bartelsman, J. Haltiwanger, S. Scarpetta, *Microeconomic Evidence of Creative Destruction in Industrial and Developing Countries*, http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2005/02/07/000009486_20050207164323/Rendered/PDF/wps3464.pdf.

¹⁰⁷ J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism & Democracy*. London, George Allen & Unwin Ltd., p. IX.

- Burke Marshall, Hsiang M. Solomon, Miguel Edward. 2015. „Global non-linear effect of temperature on economic production”. *Nature* (Vol.527): 235-250.
- Cachon Gerard, Gallino Santiago, Olivares Marcelo. 2012. Severe weather and automobile assembly productivity. *Columbia Business School Research Paper* 12/37.
- Climate Change In <http://knoema.ru/mvjvpjf/climate-change>.
- Climate Change and Greenhouse Gas Emissions In <http://knoema.ru/ycymhpg/climate-change-and-greenhouse-gas-emissions>.
- Climate Change Poses Urgent Threat to Poor of Coastal Bangladesh In <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/06/24/climate-change-poses-urgent-threat-to-poor-of-coastal-bangladesh>.
- The Cost of Air Pollution. Strengthening the Economic Case for Action. The World Bank and Institute for Health Metrics and Evaluation. 2016. University of Washington.
- Critiquing Creative Destruction In http://printfu.org/read/critiquing-creative-destruction-805d.html?f=1qeYpurpn6Wih-SUpOGumaanh6_h39nd2drZ4NCOt9jaztnV5duFuM3Y5OTe0ejP5NuHp-Kw166K2eSUpOGul6anh9bk6dnh2LXA19XTlqHop5amkdyHr9ufp6SjkNza6d2fm57t3OuWzNXh29XZ2N7h39HhpMjj1ZTU4czho8nn1tnV4OvO4s-KoqLM4NnH6dbb0ZSoldjN2OTk3tHoz-Tbk9zT3Iev5Q.
- Daramola Jacob, Aro Kayode Joseph, Daramola E.L. 2015. An assessment of the impact of deforestation on climate change: Case study of Ilorin, Kwara State. A Conference paper presented at 56th Annual Conference of Association of Nigeria Geographers (ANG), March 23-24, 2015, at Osun State University, Nigeria.
- Dasgupta Susmita. 2016. Uncovering the Visible and Not-So Visible Threats of Climate Change. The Case of Poverty in Coastal Bangladesh. Policy Research Talk, May In <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2016/5/937191464117246704/pdf/Policy-Research-Talk-Susmita-Dasgupta-May-2016.pdf>.
- Davenport Coral, Robertson Campbell. Resettling the First American ‘Climate Refugees’ In <http://www.nytimes.com/2016/05/03/us/resettling-the-first-american-climate-refugees.html>.
- Deaton Angus. What This Book is About In <https://press.princeton.edu/chapters/i10054.pdf>.
- Dell Melissa, Jones F. Benjamin, Olken A. Benjamin. 2009. „Temperature and Income: Reconciling New Cross-Sectional and Panel Estimates”. *American Economic Review: Papers and Proceedings* 99:2: 198-204.
- Dell Melisa, Jones F. Benjamin, Olken A. Benjamin. 2012. “Temperature Shocks and Economic Growth: Evidence from the Last Half Century”. *American Economic Journal: Macroeconomics* 4(3): 66-95.
- Dell Melissa, Jones F. Benjamin, Olken A. Benjamin. 2014. “What do We Learn from the Weather? The New Climate-Economy Literature?”. *Journal of Economic Literature* 2014 52(3): 740-798.
- Dennett C. Daniel, Roy Deb. Our Transparent Future. 2015. “Scientific American” Vol. 312, Iss. 3: 32-37.
- Dercon Stefan, Porter Catherine. 2014. “Live Aid Revisited: Long-Term Impacts of the 1984 Ethiopian Famine on Children”. *Journal of European Economic Association* (12): 927-948.

- Deschênes Olivier, Greenstone Michael. 2011. "Climate Change, Mortality, and Adaptation: Evidence from Annual Fluctuations in Weather in the US". *American Economic Journal: Applied Economics* Vol. 3, No. 4: 152-185.
- Elliott E. John. 1980. „Marx and Schumpeter on Capitalism's Creative Destruction: A Comparative Restatement". *The Quarterly Journal of Economics* Vol. 95, No. 1: 54 – 55.
- Elliott John E. 1978-1979. „Marx's «Grundrisse»: Vision of Capitalism's Creative Destruction", *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 1, No. 2.
- Fant Charles, Schlosser C. Adam, Strzepek Kenneth. 2016. „The impact of climate change on wind and solar resources in southern Africa". *Applied Energy* (161): 556-564.
- Fant Charles, Gunturu Bhaskar, Schlosser C. Adam. 2015. *Characterizing Wind Power Resource Reliability in Southern Africa*. In review.
- Field C.B. et al. 2014. *Climate change 2014: impacts adaptation and vulnerability*. Cambridge: Intergovernmental Panel on Climate Change.
- Field Chris. 2015. What are the economic consequences of climate change? In <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/what-are-the-economic-consequences-of-climate-change>.
- Flaherty Eoin. Has the world always been this unequal? In https://www.weforum.org/agenda/2016/02/has-the-world-always-been-this-unequal?utm_content=buffera19f&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer.
- Fox Douglas. 2016. „What sparked the Cambrian explosion?". *Nature* Vol. 530: 268-270.
- Gebretsadik Yohannes, Schlosser C. Adam, Strzepek Kenneth. 2014. A hybrid approach to incorporating climate change and variability into climate scenarios for impact assessment. http://wider.unu.edu/publications/working-papers/2014/en_GB/wp2014-112.
- Global Attitudes & Trends. 2014. Pew Research Center, <http://www.pewglobal.org/datasets/>.
- Goos Maarten, Manning Alan. 2003. *Lousy and Lovely Jobs: The Rising Polarization of Work in Britain*. Center for Economic Performance Discussion Paper DP0604.
- Growing income gap among US families suggests increasing economic insecurity In <http://phys.org/news/2008-12-income-gap-families-economic-insecurity.html>.
- Guilbert Kieran. 2016. How can Africa halt its brain drain? In <https://www.weforum.org/agenda/2016/03/how-can-africa-halt-its-brain-drain>.
- Hallegatte Stephane, Bangalore Mook, Bonzanigo Laura, Fay Marianne, Kane Tamara, Narloch Ulf, Rozenberg Julie, Treguer David, Vogt-Schilb Adrien. 2016. *Shock Waves. Managing the Impacts of Climate Change on Poverty*. World Bank Group.
- Harris L. Abram. 1942. „Sombart and German (National) Socialism". *Journal of Political Economy* Vol. 50, No. 6: 805-835.
- Headrick Daniel R. 2010. *Power over Peoples. Technology, Environments, and Western Imperialism, 1400 to the Present*. Princeton University Press. Princeton and Oxford.
- Headrick Daniel R.. 1981. *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century*. New York: Oxford University Press.
- Heal Geoffrey, Park Jisung. 2015. Goldilocks economies? Temperature stress and the direct impacts of climate change. National Bureau of economic research. NBER working paper series. Working Paper 21119 In <http://www.nber.org/papers/w21119>.
- Heilbroner Robert. 1981. „Was Schumpeter Right?". *Social Research* 48:3.

- Heilbroner Robert L. 1982. „Was Schumpeter Right? Capitalism, Socialism, and Democracy, 3rd ed. by Joseph A. Schumpeter” Challenge Vol. 25, No. 1.
- High-income Americans more segregated than ever In <http://phys.org/news/2013-10-high-income-americans-segregated.html>.
- Hoogendoorn Gijsbert, Fitchett M. Jennifer. 2018. „Tourism and climate change: a review of threats and adaptation strategies for Africa”. Current Issues in Tourism Vol. 21, Iss 7: 742-759.
- Ingraham Christopher. 2016. What Ivy League students are reading that you aren't In <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2016/02/03/what-ivy-league-students-are-reading-that-you-arent/>.
- Jacoby D. Henry, Chen, Y.H. 2014 MIT joint program on the science and policy of global change, August 2014. In http://globalchangemit.edu/files/document/MITJPS_PGC_Rpt264.pdf.
- Johnson Eric Michael, Capra Fritjof. Why Economists Don't Know How to Think About Growth. An interview with Fritjof Capra. 2016. In http://evonomics.com/why-economists-dont-know-how-to-think-about-growth/?utm_source=Evonomics+Newsletter&utm_campaign=73d69299d0-February_7_2016&utm_medium=email&utm_term=0_6135d6253e-73d69299d0-317265733.
- Karls Eberhard. 2014. Rich-poor gap and the risk of civil war In <http://phys.org/news/2014-06-rich-poor-gap-civil-war.html>.
- Kawasaki Tsuyoshi. 1992. Climate-dependent fluctuations in the Far Eastern sardine population and their impacts on fisheries and society In Glantz H. Michael (ed.) Climate variability, climate change, and fisheries, 325-354. Cambridge University Press.
- Llewellyn Leonard. 2013. „Tackling Climate Change in Africa: Effective or Rhetoric Interventions?”. Humanities and Social Sciences Review 2(3): 213-224.
- Maccini Sharon, Yang Dean. 2009. „Under the Weather: Health, Schooling, and Economic Consequences of Early-Life Rainfall”. American Economic Review 99: 1006-1026.
- Mazerov Michael. 2014. State Taxes Have a Negligible Impact on Americans' Interstate Moves. Center for Budget and Policy Priorities.
- McCord Wright David. 1950. „Schumpeter and Keynes”. Weltwirtschaftliches Archiv Bd. 65: 185 – 199.
- Mekonnen M. Mesfin, Hoekstra, Y. Arjen. 2016. Four billion people facing severe water scarcity In <http://advances.sciencemag.org/content/2/2/e1500323.full>.
- Mengel Matthias, Levermann Anders, Frieler Katja, Robinson Alexander, Marzeion Ben, Winkelmann Ricarda. 2016. „Future sea level rise constrained by observations and long-term commitment”. PNAS Vol. 113, No. 10: 2597-2602.
- Myers Joe. 2016. How climate change could damage the middle class In <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/climate-change-will-hit-middle-class>.
- Nicholas Tom. 2003. „Why Schumpeter Was Right: Innovation, Market Power, and Creative Destruction in 1920s America”. The Journal of Economic History Vol. 63, No. 4: 1023-1058.
- Park Jisung, Heal Geoffrey. 2014. Feeling the heat: Temperature, physiology & the wealth of nations. No. w19725. National Bureau of Economic Research.

- Paulson Jr. M. Henry. 2015. Short-termism and the threat from climate change In <http://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/short-termism-and-the-threat-from-climate-change>.
- Peterson V. Spike. 2010. „Informalization, Inequalities and Global Insecurities”. *International Studies Review* 12: 244-270.
- Rees Martin. 2016. The Anthropocene epoch could inaugurate even more marvellous eras of evolution In <https://www.theguardian.com/environment/2016/aug/29/the-anthropocene-epoch-could-inaugurate-even-more-marvellous-eras-of-evolution>.
- Rockström, Johan. 2016. Can this revolution save our warming planet? In <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/revolution-warming-planet>.
- Romer M. Paul. 1990. „Endogenous Technological Change”. *Journal of Political Economy* Vol. 98, No. 5, pt. 2: 71-102.
- Rural America more prosperous than expected In <http://phys.org/news/2009-12-rural-america-prosperous.html>.
- SAPP (Southern Africa Power Pool). Annual Report 2012. 2012. <http://sapp.co.zw/docs/SAPP%202012%20annual%20report.pdf>.
- Schiller Bradley R. 2008. *The Macro Economy Today*. McGraw-Hill/Irwin.
- Schumpeter Joseph. *Capitalism, Socialism & Democracy*. London, George Allen & Unwin Ltd.
- Springmann Marco, Mason-D’Croz Daniel, Robinson Sherman, Garnett Tara, et al. 2016. „Global and regional health effects of future food production under climate change: a modelling study”. *The Lancet* Vol. 387, Iss. 10031: 1937-1946.
- Steffen Will, Crutzen J. Paul, McNeill R. John. 2007. „The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature”. *AMBIO: A Journal of the Human Environment* 36: 614-621.
- Sombart Werner. 1913. *Studien zur Entwicklungsgesdiidite des modernen Kapitalismus*. Zweiter Band. *Krieg und Kapitalismus*. Verlag von Duncker & Humblot, Mündien und Leipzig.
- Stromberg Joseph. What is the Anthropocene and Are We in It? <http://www.smithsonianmag.com/science-nature/what-is-the-anthropocene-and-are-we-in-it-164801414/#HDeZAXyEGOJREyTj.99>.
- Szasz Andrev, Meuser Michael. 1997. „Environmental Inequalities: Literature Review and Proposals for New Directions in Research and Theory”. *Current Sociology* 45(3): 99-120.
- Ash Michael, Fetter T. Robert. 2004. „Who Lives on the Wrong Side of the Environmental Tracks?”. *Social Science Quarterly* 85(2): 441-462.
- UT professor finds economic inequality is self-reinforcing In <http://phys.org/news/2010-10-ut-professor-economic-inequality-self-reinforcing.html>.
- van der Weide Ron, Milanovic Branko. *Inequality Is Bad for Growth of the Poor (But Not for That of the Rich)*. 2014 World Bank Group. Development Research Group. Poverty and Inequality Team, July. Policy Research Working Paper 6963.
- Voosen Paul. Atomic bombs and oil addiction herald Earth’s new epoch: The Anthropocene In <http://www.sciencemag.org/news/2016/08/atomic-bombs-and-oil-addiction-herald-earth-s-new-epoch-anthropocene>.
- Waters Collin N., Zalasiewicz Jan, Summerhayes Colin, Barnosky D. Anthony, Poirier Clement, Gałuszka Agnieszka, Cearreta Alejandro, Edgeworth Matt, Ellis C. Erle, Ellis Michael, Jeandel Catherine, Leinfelder Reinhold, McNeill J.R., d. Richter Danel, Steffen Will,

- Syvitski James, Vidas Davydor, Wagreich Michael, Williams Mark, Zhisheng An, Grinevald Jacques, Odada Eric, Oreskes Naomi, Wolfe Alexander. 2016. The Anthropocene is functionally and stratigraphically distinct from the Holocene. *Science* (351).
- Weale Sally. Geographical inequality in education has grown over 30 years, study finds
In <http://www.theguardian.com/education/2016/jan/12/geographical-inequality-education-growing-study-finds>.
- Weber Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- What's really warming the Earth? In <http://knoema.ru/olnqpvg/what-s-really-warming-the-earth>.
- Zalasiewicz Jan, Waters N. Colin, do Sul Juliana A., Corcoran L. Patricia, et al. 2016. „The geological cycle of plastics and their use as a stratigraphic indicator of the Anthropocene”. *Anthropocene* (13): 4-17.
- Zalasiewicz Jan, Williams Mark. 2014. *Oceans worlds. The story of seas on Earth and other planets*. Oxford University Press.
- Zwickl Klara, Ash Michael, and James K. Boyce. 2014. Regional variation in environmental quality: Industrial air toxics exposure in the U.S. cities. WP 342, Political Economy Research Institute, Amherst, MA.
- Бакунин Михаил. 1919. Избранные сочинения в 5 томах. Т. I. – Петербург – Москва: Книгоиздательство «Голос Труда» [Bakunin Mikhail. 1919. Izbrannye sochineniya v 5 tomakh. T. I. - Peterburg - Moskva: Knigoizdatel'stvo „Golos Truda”].
- Веблен Торстейн. 1984. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, [Beblen Torstejn. 1984. Teoriya prazdnogo klassa. - M.: Progress].
- Гегель Георг Вильгельм. 1929. Сочинения. Т. I. – М.-Л.: Государственное издательство [Gegel' Georg Bil'gel'm. 1929. Sochineniya. T. I. - M.-L.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo].
- Герземанн Олаф. 2006. Ковбойский капитализм. Европейские мифы и американская реальность. - М.: ИРИСЭН (Серия «Экономика») [Germzemann Olaf. 2006. Korbojskij kapitalizm. Evropejskie mify i amerikanskaya real'nost'. - M.: IRISEN (Seriya „Ekonomika”)].
- Зомбарт Вернер. 2005. Собрание сочинение в 3 томах. Т. 2. – СПб.: Владимир Даль [Zombart Verner. Sobranie sochinenie v 3 tomakh. T. 2. - SPb.: Vladimir Dal', 2005].
- Мамфорд Льюис. Миф машины. – М.: Логос, 2001 [Mamford Lyuis. Mif mashiny. - M.: Logos, 2001].
- Маркс Карл. 1955. Энгельс Фридерик. Сочинения. Т. 4. – М.: Государственное издательство политической литературы [Marks Karl, Engel's Friderik. 1955. Sochineniya. T. 4. - M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury].
- Петрова Юлия Александровна, Красова Ольга Сергеевна. Йозеф Шумпетер V http://www.ixbook.net/read_jozef_shumpeter_id39759_page1.html. [Petrova Yuliya Aleksandrovna, Krasova Ol'ga Sergeevna, Yuzef Shumpleter V http://www.ixbook.net/read_jozef_shumpeter_id39759_page1.html].
- Поланьи Карл. 2002. Великая трансформация. Политические и экономические истоки нашего времени. – СПб., Алетейя [Polanyj Karl. 2002. Velikaya transformatsiya. Politicheskie i ekonomicheskie istoki nashego vremeni. - SPb., Aletejya].

- Руткевич Алексей Михайлович, Зомбарт Вернер. 2005. Собр. Соч. в 3 тт. Т. I. - СПб.: Владимир Даль [Rutkevich Aleksej Mikhajlovich, Zombart Verner. 2005. Cobr. Soch. v 3 tt. T. I. - SPb: Vladimir Dal'].
- Сжатие среднего класса в США и ответ на него: больше социализма V <http://tfolk.ru/?p=13033> [Szhatie srednego klassa w SSHA i otvet na nego" bol'she sotsializma V <http://tfolk.ru/?p=13033>].
- Фостер Ричард, Каплан Сара. 2005. Созидательное разрушение. Почему компании, «построенные навечно», показывают не лучшие результаты и что надо сделать, чтобы поднять их эффективность. – М.: Альпина Бизнес Букс [Foster Richard, Kaplan Sara. 2005. Sozdatel'noe razrushenie. Pochemu kompanii „postroennye navechno”, pokazybayut me luchshie rezul'taty i shto nado sdelat', shtoby podnyat' ikh effektivnost' - M.: Al'pina Biznes Buks, 2005].

Eriks TRELS

Ministry of the Interior of Latvia, State Police, State Police College

Riga Stradins University, Faculty of Law

Police Law Department

Riga, Latvia

eriks.trels@gmail.com

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ОПРАВДАНИЕ ТЕРРОРИЗМА, ПРОСЛАВЛЕНИЕ ТЕРРОРИЗМА И ПРИЗЫВЫ К ТЕРРОРИЗМУ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНЕ ЛАТВИЙСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

АННОТАЦИЯ: Согласно части первой статьи 5 Конвенции Совета Европы о предупреждении терроризма «публичное подстрекательство к совершению террористического преступления», означает распространение или иное представление какого-либо обращения к общественности в целях побуждения к совершению террористического преступления, когда такое поведение, независимо от того, пропагандирует оно или нет непосредственно террористические преступления, создает опасность совершения одного или нескольких таких преступлений.

26 апреля 2018 года были внесены изменения в Уголовный закон Латвийской Республики, которые усовершенствовали нормативное регулирование, предусматривая ответственность за оправдание терроризма, прославление терроризма и призывы к терроризму. Цель данной статьи – инициировать обсуждение возможных проблем, связанных с применением статьи 79.6 Уголовного закона. Автор предлагает свое видение проблематики применения нового нормативного регулирования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: оправдание терроризма, прославление терроризма, призывы к терроризму, статья 79.⁶ Уголовного закона Латвийской Республики

LIABILITY FOR ACQUITTAL OF TERRORISM, GLORIFICATION OF TERRORISM AND INVITATION TO TERRORISM IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF LATVIA

ABSTRACT: According to the first part of Section 5 of the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, “public provocation to commit a terrorist offence” means the distribution, or otherwise making available, of a message to the public, with the intent to incite the commission of a terrorist offence, where such conduct, whether or not directly advocating terrorist offences, causes a danger that one or more such offences may be committed.

On 26 April 2018, in Latvia, amendments were made to the Criminal Law, which improved the regulatory framework in relation to the terrorist offenses and related crimes, including the acquittal of terrorism, invitation to terrorism and terrorism threats. The article aims to initiate

a debate on potential problems related to the application of the Section 79.⁶ of the Criminal Law. The author offers his vision of the new regulatory framework application problems.

KEYWORDS: glorification of terrorism, acquittal of terrorism, invitation to terrorism, the Criminal Law Section 79.⁶

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA USPRAWIEDLIWIANIE TERRORYZMU, WYCHWALANIE TERRORYZMU ORAZ NAWOŁYWANIE DO TERRORYZMU W USTAWIE KARNEJ REPUBLIKI ŁOTEWSKIEJ

ABSTRAKT: Zgodnie z ust. 1 art. 5 Konwencji Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi „publiczne nawoływanie do popełnienia przestępstwa o charakterze terrorystycznym” oznacza rozpowszechnianie lub innego rodzaju udostępnianie przekazu do publicznej wiadomości z intencją podżegania do popełnienia przestępstwa o charakterze terrorystycznym, jeżeli takie zachowanie, bezpośrednio lub pośrednio, stwarza niebezpieczeństwo popełnienia jednego lub więcej takich przestępstw.

26 kwietnia 2018 r. została uchwalona nowelizacja do ustawy karnej Republiki Łotewskiej, która udoskonaliła regulacje normatywne, przewidując odpowiedzialność za usprawiedliwianie terroryzmu, wychwalanie terroryzmu oraz nawoływanie do terroryzmu. Celem niniejszego artykułu jest zainicjowanie dyskusji nad możliwymi problemami, związanymi ze stosowaniem art. 79.6 Ustawy Karnej. Autor proponuje własny pogląd na problematykę stosowania nowych regulacji normatywnych.

SŁOWA KLUCZOWE: usprawiedliwianie terroryzmu, wychwalanie terroryzmu, nawoływanie do terroryzmu, artykuł 79.⁶ ustawy karnej Republiki Łotewskiej

ВВЕДЕНИЕ

26 апреля 2018 года Парламент (Сейм) Латвийской республики принял поправки к Уголовному закону Латвийской республики (далее – УЗ ЛР), дополнив его новой главой IX¹ «Преступления, которые связаны с терроризмом»¹. Входящая в данную главу статья 79.¹ дает определение понятию «терроризм», что, в рамках этой статьи, означает взрыв, поджог, применение ядерного, химического, биологического, бактериологического, токсического либо другого оружия массового поражения, похищение лиц, взятие заложников, захват воздушного, сухопутного либо водного транспортного средства или иные умышленные действия, направленные на устрашение населения, принуждение государства, его органов или международных организаций к выполнению каких-либо действий, либо к воздержанию от них, либо причинение вреда государству, его жителям или интересам международных организаций, а также уничтожение или повреждение физических объектов континентального шельфа, автоматизированных систем обработки данных, электролиний или иных объектов, деятельность которых направлена на обеспечение безопасности государства.

¹ Grozījumi Krimināllikumā. // Latvijas Vēstnesis Nr.90, 2018.

В свою очередь статья 79.⁶ «Оправдание терроризма, призывы к терроризму и угрозы терроризма» предусматривает ответственность за публичное прославление или оправдание терроризма, либо публичные призывы к терроризму, либо распространение материалов, содержащих прославление, оправдание либо призывы к терроризму, а также угрозы терроризма, если имеются основания предполагать, что данные угрозы могут быть исполнены. Беря во внимание то, что последний из упомянутых вопросов является достаточно объемным, автор проводит границы исследования, и указывает, что вопрос об угрозах терроризма в данной статье рассматриваться не будет.

Анализируя приоритетные направления работы Полиции безопасности (*Drošības policija*) ЛР в 2018 году, начальник этого учреждения Н. Межвиетс (*N. Mežviets*) отметил, что пропаганда терроризма и ограничения риска радикализации будут оставаться приоритетными в работе Полиции безопасности². В ежегодном отчете о работе Полиции безопасности указано, что в 2017 году Интернет продолжал оставаться важной платформой для террористических группировок, которые активно и агрессивно использовали его для распространения своих пропагандистских материалов. Отзываясь на опыт других стран, представители Полиции безопасности отметили необходимость проведения превентивных мероприятий. Одним из решений, которые, по мнению представителей Полиции безопасности, должны увеличить эффективность работы данной службы, предлагая новые уголовно-правовые инструменты для борьбы с пропагандой терроризма, являются вышеуказанные поправки к УЗ ЛР.

Цель данной статьи – инициировать обсуждение возможных проблем, связанных с применением статьи 79.⁶ Уголовного закона. Автор предлагает свое видение проблематики применения нового нормативного регулирования.

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

16 мая 2005 года Совет Европы принял Конвенцию о предупреждении терроризма (далее – Конвенция). Согласно части первой статьи 5 Конвенции «публичное подстрекательство к совершению террористического преступления» означает распространение или иное представление какого-либо обращения к общественности в целях побуждения к совершению террористического преступления, когда такое поведение, независимо от того, пропагандирует оно или нет непосредственно террористические преступления, создает опасность совершения одного или нескольких таких преступлений³. 13 ноября 2008 года Конвенция была ратифицирована Латвией⁴.

² Drošības policija. Publiskais pārskats par Drošības policijas darbību 2017. gadā. Rīga, 2018, 6.lpp. // <http://www.dp.gov.lv/lv/?rt=documents&ac=download&id=32> (23.07.2018).

³ Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism. // Official Journal of the European Union L159/3, 2005.

12 января 2008 года вступили в силу изменения в УЗ ЛР, которые дополнили его принципиально новыми понятиями. Новая, 88.² статья УЗ ЛР «Призывы к терроризму и угрозы терроризма» предусматривала ответственность за публичные призывы к терроризму, либо угрозы терроризма, если имелись основания предполагать, что данные угрозы могли быть исполнены⁵.

Следующие изменения в УЗ ЛР произошли 13 декабря 2012 года и внесли дополнения в санкцию статьи 88.², дополнив ее новым дополнительным видом наказания – надзором органов пробации – сроком до трех лет, либо без него⁶.

По данным Информационного центра Министерства Внутренних дел ЛР в период с 12 января 2007 года, когда были приняты изменения в УЗ ЛР, впервые предусматривающие ответственность за призывы к терроризму и угрозы терроризма, и до 23 мая 2018 года, когда УЗ ЛР был пополнен главой IX¹ «Преступления, которые связаны с терроризмом», статья 88.² УЗ ЛР на практике применялась 6 раз, в том числе в 2011 году – 1, 2012 – 1, 2014 – 2, 2015. – 1, 2016. – 1⁷.

22 октября 2015 года представители стран-участниц Конвенции подписали Дополнительный протокол к Конвенции, который обязывает страны-участницы принять изменения в нормативных актах, предусматривающие уголовную ответственность за ряд деяний, которые не были криминализованы ранее, в том числе за умышленное участие в террористической группе, обучение терроризму, поездки в целях терроризма и финансирование или организацию таких поездок⁸. Представители Латвийской стороны подписали данный протокол 22 октября 2015 года. Протокол был ратифицирован 11 мая 2017 года⁹.

Директива (EU) 2017/541 Европейского Парламента и Совета от 15 марта 2017 года о противодействии терроризму, заменяющая Рамочное решение Совета 2002/475/JHA и вносящее изменения и дополнения в Решение Совета 2005/671/ТИ (далее – Директива)¹⁰, обязала страны-участницы принять изменения в нормативных актах до 30 сентября 2018 года.

Вышеуказанные международные обязательства послужили поводом для включения изменений в УЗ ЛР. В начальной редакции законопроекта Nr.984/Lp12 «О внесении изменений в Уголовный закон» (далее – Законопроект), статьей 79.⁶ была также

⁴ Par Eiropas Padomes Konvenciju par terorisma novēršanu. // Latvijas Vēstnesis Nr.185, 2008.

⁵ Grozījumi Krimināllikumā. // Latvijas Vēstnesis Nr.208, 2007.

⁶ Grozījumi Krimināllikumā. // Latvijas Vēstnesis Nr.202, 2012.

⁷ Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas Centrs. Kriminālā statistika. 2018, <http://www.ic.iem.gov.lv/node/109> (23.07.2018).

⁸ Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism., Official Journal of the European Union L159/17, 2015.

⁹ Par Papildu protokolu Eiropas Padomes Konvencijai par terorisma novēršanu. // Latvijas Vēstnesis Nr.104, 2017.

¹⁰ Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA. // Official Journal of the European Union L88/6, 2017.

предусмотрена ответственность за публичное отрицание реализованного террористического акта¹¹. Рассматривая Законопроект в первом чтении на заседании Юридической комиссии 12-ого Сейма ЛР, участник комиссии, представитель Бюро омбудсмана Ю. Сильченко (*J. Siļčenko*) обратился к представительнице Министерства юстиции И. Глатковской (*I. Gratkovska*) с просьбой разъяснить содержание понятия «отрицание терроризма». В ответ на данную просьбу, И. Глатковская пояснила, что понятие «отрицание терроризма» используется в Законопроекте по аналогии с уже включенным в статью 74.¹ УЗ ЛР понятием «отрицание геноцида»¹². В рамках статьи 74.¹ УЗ ЛР понятие «отрицание» означает, что лицо категорически не признает данные преступления, утверждая, что они либо не произошли вовсе, либо, что происшедшее не является международным преступлением, либо, что случившееся не является противозаконным или наказуемым деянием¹³.

Рассматривая Законопроект во втором чтении на заседании Юридической комиссии 12-ого Сейма ЛР, участниками комиссии были одобрены предложения министра юстиции Д. Раснача (*Dz. Rasnačs*) и депутата Сейма Г. Кутриса (*G. Kūtris*) об исключении из статьи 79.⁶ Законопроекта понятия «отрицание терроризма», было решено также оставить содержание данной статьи в редакции, которая позже была внесена в УЗ ЛР.¹⁴ Рассматривая Законопроект в третьем чтении на заседании Юридической комиссии 12-ого Сейма ЛР 13 февраля 2018 года предложения относительно статьи 79.⁶ УЗ ЛР не были высказаны¹⁵. Как было отмечено ранее, 26 апреля 2018 года Сейм ЛР принял вышеуказанные поправки к УЗ ЛР, которые вступили в силу 23 мая 2018 года.

АНАЛИЗ ОБЪЕКТИВНЫХ ПРИЗНАКОВ СОСТАВА ПРИСТУПНОГО ДЕЯНИЯ

Предусмотренное статьей 79.⁶ УЗ ЛР преступное деяние квалифицируется как тяжкое преступление. Объект преступного деяния – это защищенные УЗ ЛР интересы государства, общества, коллективов людей и отдельных индивидов, которым угрожает преступное деяние, нанеся им ущерб, либо угрожая его нанести¹⁶. Обычно в уголовном праве выделяют общий, групповой и непосредственный объект преступного деяния.

¹¹ Grozījumi Krimināllikumā. Likumprojekts Nr.984/Lp12. // <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/053367BCC6CD02DBC225815D002BA388?OpenDocument#b> (23.07.2018).

¹² Latvijas Republikas 12. Saeimas Juridiskās komisijas 2017.gada 6.septembra sēdes protokols Nr.234. // [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/6c6d026c34154258c22581870031689f/\\$FILE/PR_2017_09_06_10_00_JK.doc](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/6c6d026c34154258c22581870031689f/$FILE/PR_2017_09_06_10_00_JK.doc) (23.07.2018).

¹³ U. Krastiņš, V. Liholaja, *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX-XVII nodaļa)*. Rīga 2016, 33.lpp.

¹⁴ Latvijas Republikas 12. Saeimas Juridiskās komisijas 2017.gada 8.novembra sēdes protokols Nr.252. // [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/8c6140349414129ac22581cc0035a494/\\$FILE/PR_2017_11_08_10_00_JK.doc](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/8c6140349414129ac22581cc0035a494/$FILE/PR_2017_11_08_10_00_JK.doc) (23.07.2018).

¹⁵ Latvijas Republikas 12. Saeimas Juridiskās komisijas 2018.gada 13.februāra sēdes protokols Nr.273. // [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/38320cfcc797cf9dc225822e003380da/\\$FILE/PR_2018_02_13_10_00_JK.doc](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/38320cfcc797cf9dc225822e003380da/$FILE/PR_2018_02_13_10_00_JK.doc) (23.07.2018).

¹⁶ U. Krastiņš, V. Liholaja, A. Niedre, *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa*. Rīga 2007, 31.lpp.

Общий объект – это совокупность всех охраняемых уголовным законом интересов. Объектом группы преступных деяний являются одинаковые, либо однородные, связанные между собой интересы, которые охватывают всю группу преступных деяний. В свою очередь, непосредственный объект – это конкретные интересы, в отношении которых совершается преступное деяние¹⁷.

Один из видных латвийских ученых, специализирующихся в уголовном праве, профессор У. Крастиньш, комментируя объект преступного деяния, предусмотренного статьей 88 УЗ ЛР, в редакции до 23 мая 2018 года, указывает, что терроризм угрожает экономической системе ЛР, государственной и международной безопасности, а также жизни и здоровью человека, имущественным интересам, нормальной работе производств, органов и организаций, всеобщей безопасности и общественному порядку¹⁸. Данное заключение совпадает с мнением ряда ученых из других стран. Так, например, российский ученый В. О. Давыдов, отмечая транснациональный характер данной преступной деятельности, указывает, что эти преступления посягают на «жизнь и здоровье граждан, общественную безопасность и общественный порядок, основы конституционного строя и безопасность государства»¹⁹ и другие, охраняемые уголовным законом, группы общественных отношений.

Первично связанные с терроризмом преступные деяния были включены в главу Х «Преступления против государства» УЗ ЛР. Разъясняя объективные признаки терроризма в аннотации Законопроекта было указано, что в данную главу УЗ ЛР были включены противозаконные деяния, направленные на нанесение существенного ущерба государственным интересам ЛР и объединенные общим групповым объектом – безопасностью и независимостью Латвийского государства²⁰.

Далее в аннотации Законопроекта указано, что терроризму присущ двойственный характер, в одном случае террорист либо группа террористов могут бороться за «освобождение» или другие действия по отношению к конкретному государству, в другом – борьба может выходить за пределы конкретного государства и быть направленной на устрашение всего мирового сообщества. Это дает основание сделать вывод, что на современном этапе своего развития, терроризм выходит за пределы границ одного конкретного государства и распространяет свое негативное влияние на все мировое сообщество в целом, а не только на конкретное государство, общество или международную организацию. С целью объединения данных объектов в одну группу, авторы Законопроекта предложили связанные с терроризмом преступные деяния также объединить в одну отдельную главу УЗ ЛР. По их мнению, это необходимо для того,

¹⁷ U. Krastiņš, *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga 2000, 37.-39.lpp.

¹⁸ U. Krastiņš, V. Liholaja, *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX-XVII nodaļa)*. Rīga, 2016, 71.lpp.

¹⁹ В.О. Давыдов, *Методика расследования транснациональной преступной деятельности экстремистского характера*. Москва, 2018, с. 23-24.

²⁰ Grozījumi Krimināllikumā. Likumprojekts Nr.984/Lp12. // <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/053367BCC6CD02DBC225815D002BA388?OpenDocument#b> (23.07.2018).

чтобы подчеркнуть, что действия лица, связанные с любым из проявлений терроризма, угрожают не только интересам конкретного государства, но и всему миру и международной безопасности.

Российский ученый В. О. Давыдов дает следующее определение понятию «международная безопасность»: «состояние защищенности отношений между государствами, исключающее нарушение всеобщего мира или создание угрозы безопасности народов, в какой бы то ни было форме»²¹. Терроризм, по мнению другого российского ученого, М. В. Андреева, «как явление глобального характера, признано считать ключевой проблемой современной безопасности»²².

Объективная сторона преступного деяния – это внешнее проявление поведения лица (действие либо бездействие), которое наносит или может нанести вред законным правам и интересам других лиц²³. Профессор У. Крастиньш, разъясняя содержание термина «действие» в уголовном праве, указывает, что действие – это всегда активное и противозаконное поведение лица, носящее осознанный характер и направленное на объект преступного деяния, нанося вред или угрожая нанести таковой, защищенным Уголовным законом, интересам других лиц²⁴.

В рассматриваемой аннотации Законопроекта разъяснялось также, что объективная сторона преступного деяния, предусмотренного статьей 79.⁶ УЗ ЛР, включает в себя распространение лицом информации, направленной на положительную оценку и прославление действий, методов и способов в применении актов терроризма²⁵. Объективная сторона данного преступного деяния может выражаться и в публичном оправдании происшедшего акта терроризма, т.е. в признании его правильным, необходимым и допустимым. В то же самое время, указанные действия должны произойти публично, т.е. лицо делает это открыто, в присутствии других лиц, и в таком виде, чтобы данные лица могли иметь возможность получить данную информацию или ознакомиться с ней.

Предусмотренное статьей 79.⁶ УЗ ЛР преступное деяние с объективной стороны включает в себя ряд альтернативных действий: (1) публичное прославление терроризма; (2) публичное оправдание терроризма; (3) публичные призывы к терроризму, т.е. призывы к одному или к нескольким из деяний, ответственность за которые предусмотрена статьей 79.¹ УЗ ЛР; (4) распространение материалов, содержащих прославление терроризма; (5) распространение материалов, содержащих оправдание терроризма; (6) распространение материалов, содержащих призывы

²¹ В.О. Давыдов, *op. cit.*, с. 384.

²² М.В. Андреев, *Международный терроризм и международная безопасность нового качества*. // Закон и право №8, 2008, с. 7.

²³ U. Krastiņš, V. Liholaja, A. Niedre, *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa*. Rīga 2007, 31.lpp.

²⁴ U. Krastiņš, *Noziedzīgs nodarījums*, Rīga 2000, 50.lpp.

²⁵ Grozījumi Krimināllikumā. Likumprojekts Nr.984/Lp12. // <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/053367BCC6CD02DBC225815D002BA388?OpenDocument#b> (23.07.2018).

к терроризму; а также (7) угрозы терроризма, если имеются основания предполагать, что данные угрозы могут быть исполнены.

ПРОСЛАВЛЕНИЕ ТЕРРОРИЗМА И ОПРАВДАНИЕ ТЕРРОРИЗМА, КАК СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПРОПАГАНДЫ ТЕРРОРИЗМА

8 ноября 2017 года, рассматривая Законопроект во втором чтении на заседании Юридической комиссии 12-ого Сейма ЛР, участник комиссии, представитель Полиции безопасности И. Ульманис (*I. Ulmanis*) совершенно обоснованно указал, что прославление терроризма и оправдание терроризма являются составляющими пропаганды терроризма²⁶.

Известный русский ученый В. И. Даль в одном из наиболее известных своих трудов «Толковый словарь живого великорусского языка» дает следующее определение слову «пропаганда»: «распространение какого-либо толка, учения; старание об этом, самое общество, пропагандисты»²⁷. В более современных словарях значение слова «пропаганда» трактуется как «распространение в обществе и разъяснение каких-нибудь воззрений, идей, знаний, учения»²⁸. Данное понятие имеет похожее разъяснение и в «Словаре латышского литературного языка», который в дополнение к сказанному, отмечает, что целью пропаганды является привлечение приверженцев путем убеждения в правоте данных идей²⁹.

Разъясняя понятие «прославление» в рамках статьи 74.¹ «Отрицание геноцида, преступления против человечества, преступления против мира и военного преступления» УЗ ЛР, профессор В. Лихолая (*V. Liholaja*) указывает, что прославление данных преступлений означает распространение такой информации, которая содержит в себе высокую оценку, восхваление действий и положительное отношение со стороны лица, как в отношении уже совершенных преступлений, факт совершения которых уже подтвержден, так и в отношении действий, методов и способов, объективно отвечающих каким-либо из упомянутых в статье международных преступлений, как таковым³⁰. В свою очередь термин «оправдание» в отношении указанных преступлений означает, что они со стороны лиц, комментирующих данные преступления, признаются правильными, необходимыми, вызванными обстоятельствами, либо как минимум допустимыми

²⁶ Latvijas Republikas 12. Saeimas Juridiskās komisijas 2017.gada 8.novembra sēdes protokols Nr.252. // [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/8c6140349414129ac22581cc0035a494/\\$FILE/PR_2017_11_08_10_00_JK.doc](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/8c6140349414129ac22581cc0035a494/$FILE/PR_2017_11_08_10_00_JK.doc) (23.07.2018).

²⁷ В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*. Том третий. П-Р. Санкт-Петербург, Москва 1911, с. 1309.

²⁸ С.И. Ожегов, *Толковый словарь русского языка*. / Под ред. Н. Ю. Шведовой. / Москва 1990, с. 614.

²⁹ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6. sējums, 2. daļa. P – R. Rīga, 1987.

³⁰ U. Krastiņš, V. Liholaja, *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX-XVII nodaļa)*. Rīga 2016, 33.lpp.

действиями, опираясь на информацию, которая не отвечает действительности, манипулируя фактами, и т.д.³¹

Российский ученый В. О. Давыдов, ссылаясь на проведенное им эмпирическое исследование, выделяет три риторические модели оправдания необходимости использования насилия со стороны террористов. Первая выражается в заявлениях террористов о том, что у них не было «никакого выбора, кроме как обратиться к насилию, которое является потребностью, навязанной слабому в качестве единственного средства для ответа на репрессии со стороны федеральных властей, правоохранительных органов и специальных служб»³². Вторая модель связана с демонизацией и делегитимизацией указанных органов и служб, и одновременное представление террористов борцами за свободу, которые используют насилие «против их желания», как ответ на ущемление прав и национального (религиозного) достоинства людей со стороны властей. И третья модель – утверждения, что действия террористов носили ненасильственный характер.

Действия, предусмотренные статьей 79.⁶ УЗ ЛР, выражаются как в устной, так и в письменной форме. Данная информация может быть распространена с использованием аудио- и видеоматериалов, фотографий, рисунков, атрибутов и символов. Судебная практика свидетельствует, что чаще всего данная информация распространяется посредством Интернета. Использование Интернета как основного плацдарма распространения террористической пропаганды, характерно как странам Европейского союза, так и за его пределами. Так, по оценкам различных источников, в Российской Федерации (далее – РФ) для совершения данного вида преступлений Интернет использовался от 79,1%³³ до 92% случаев³⁴. По мнению российского ученого В.О. Давыдова, популярность использования Интернета в среде террористов связана с рядом особенностей: «легкость доступа; слабая цензура, а в ряде случаев – ее полное отсутствие; масштабность потенциальной аудитории пользователей в различных географических регионах мирового сообщества; анонимность использования сервисов и ресурсов сети Интернет; быстрота распространения информации; относительная дешевизна сетевого трафика»³⁵.

Автор данной статьи согласен с мнением профессора Т.В. Пинкевича и Е.Е. Черных, которые отметили, что отличительными чертами терроризма являются публичность,

³¹ *Ibidem*, s 33-34.

³² В.О. Давыдов, *op. cit.*, с. 81.

³³ *Ibidem*, s 60.

³⁴ С.В. Иванцов, Г.И. Узембаева, *Противодействие преступлениям экстремистской направленности, совершаемым с использованием средств массовой информации или информационно-телекоммуникационных сетей: уголовно-правовые и криминологические аспекты*. Москва 2018, с. 92.

³⁵ В.О. Давыдов, *op. cit.*, с. 80.

гласность и пропагандистский характер³⁶. Чем более высокий общественный резонанс вызывает террористический акт, тем сильнее его воздействие на жителей в упомянутых статье 79.¹ Уз ЛР целях: для устрашения населения, принуждения государства, его органов или международных организаций к выполнению каких-либо действий, либо к воздержанию от них, либо для причинения вреда государству, его жителям или интересам международных организаций³⁷. Российские ученые Т.В. Пинкевич и Е.Е. Черных делают обоснованный вывод, что психологическое воздействие на людей является конечной целью терроризма, а не побочным эффектом этого противоправного деяния.

Судья Конституционного суда Латвийской республики А. Кучс (*A. Kučs*), ссылаясь на практику Комитета по ликвидации расовой дискриминации ООН, указывает, что для констатации объективной стороны преступного деяния необходима хотя бы минимальная степень публичности, и делает вывод, что произнесенные в разговоре между двумя лицами высказывания не являются публичными³⁸. Российский ученый З. А. Шибзухов также указывает, что призывы всегда направлены на передачу информации общественности, «то есть в передаче информации неопределенному и, как правило, широкому кругу лиц»³⁹.

Несмотря на то, что подавляющее большинство ученых (из упомянутых в тексте данной статьи, это А. Кучс, С. Иванцов, Г. Узембаева, А. Тарбагаев, Г. Москалев, Т. Пинкевич, Е. Черных, З. Шибзухов, и др.) отстаивают позицию, что для того, чтобы преступное деяние было признано совершенным публично, необходимо наличие не менее двух слушателей. Есть и другие примеры. Так, профессор А.Н. Тарбагаев и Г.Л. Москалев, ссылаясь на апелляционное определение Верховного Суда РФ от 27 марта 2014 года, описывают случай, когда суд назначил наказание в виде лишения свободы сроком на два года лицу за публичные призывы к осуществлению террористической деятельности и публичное оправдание терроризма. Отличительной чертой данного дела было то, что адресатами этих призывов были двое лиц, с которыми обвиняемый общался порознь, в разное время и в разном месте. Профессор А. Н. Тарбагаев и Г. Л. Москалев допускают возможность, что вывод о публичности суд «установил из совокупности имевшихся разговоров, поскольку адресатом призыва в рамках каждого из них был только один человек, а следовательно, если рассматривать их отдельно, публичными они не были»⁴⁰. Данный факт не повлиял на решение Верховного Суда РФ, который оставил без изменений приговор Верховного

³⁶ Т.В. Пинкевич, Е.Е. Черных, *Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма: проблемы квалификации*. // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД РФ №3, 2014, с. 141.

³⁷ *Krimināllikuma 79.¹ pants*. // *Latvijas Vēstnesis* Nr.199/200, 1998.

³⁸ А. Kučs, *Tiesu prakse krimināllietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu*. Rīga, 2012, 31.lpp.

³⁹ З.А. Шибзухов, *Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма*. Москва, 2014, с. 18-19.

⁴⁰ А.Н. Тарбагаев, Г.Л. Москалев, *Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности (ст. 205.2 УК РФ): проблемы уголовно-правовой регламентации и квалификации*. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 14. Право №2, 2016, с. 33.

Суда Чеченской республики от 27 января 2014 года и отклонил апелляционную жалобу. По мнению автора данной статьи, в рассматриваемом случае нет состава преступного деяния, а именно объективной его стороны, которая предусматривает публичность, как обязательный элемент. В то же самое время, исходя из материалов данного дела, автор делает вывод, что в данном случае усматривается состав другого преступного деяния – склонение (вербовка или иное вовлечение) лица к совершению террористического акта.

Публичность является обязательным элементом объективной стороны преступного деяния в случаях распространения призывов к осуществлению терроризма.

ПРИЗЫВЫ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ТЕРРОРИЗМА

Российские ученые, профессор А. Н. Тарбагаев и Г. Л. Москалев, объясняют понятие «призывы» как «обращение, воздействующее на сознание и волю людей в целях возбуждения у них желания вести себя определенным образом, в данном случае – осуществлять террористическую деятельность»⁴¹. Латвийский ученый, профессор У. Крастиньш, отмечает, что призывы к осуществлению терроризма направлены на неопределенный круг лиц⁴². Данную позицию поддерживают многие ученые (например, А. Тарбагаев, Г. Москалев, Т. Пинкевич, Е. Черных и др.). Есть и противоположное мнение, которого придерживается, например, российский ученый В. П. Алехин, говоря, что «подстрекательство к террористической деятельности всегда конкретно, нельзя склонить к совершению террористического преступления «вообще», без указания реального объекта террористического посягательства, а также способов совершения (взрыв, поджог, вооруженное нападение, распространение ядовитых веществ) и конкретных целей»⁴³.

В то же самое время, российские ученые А.Н. Тарбагаев и Г.Л. Москалев указывают, что, по их мнению, определяющим признаком публичности является адресация обращений к неопределенному кругу лиц, т.е. «не к конкретным субъектам. Индивидуальные характеристики адресатов его не интересуют. [...] При этом речь здесь должна идти не столько о количественной, сколько о персональной неопределенности адресатов. При обращении к группе людей в общественных местах, на собраниях, а равно при распространении обращения путем массовой рассылки электронных сообщений количество адресатов зачастую может быть точно установлено. Однако индивидуальные характеристики этих людей будут безразличны для виновного, что и обуславливает выбор им соответствующего способа

⁴¹ *Ibidem*, s 30.

⁴² U. Krastiņš, V. Liholaja, *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX-XVII nodaļa)*. Rīga, 2016, 76.lpp.

⁴³ В.П. Алехин, *Соучастие в террористической деятельности*. Москва, 2009, с. 109.

распространения информации»⁴⁴. Одновременно, дополняя сказанное, автор статьи отмечает, что, рассматривая понятие «индивидуальные характеристики лица», следует не исключать принадлежность данного лица к определенной национальной, религиозной или социальной группе. Данные признаки могут иметь весомое значение. В противовес приведенному выше мнению российских ученых А.Н. Тарбагаева и Г.Л. Москалева, автор данной статьи подчеркивает, что у распространителя призывов к осуществлению терроризма есть своя целевая аудитория. Так, например, призывы поддержать Исламское государство были направлены в отношении мусульман всего мира и предполагаемых конвертитов.

Необходимо отметить, что чаще всего призывы выражаются в глаголах повелительного наклонения. Профессора А.Н. Тарбагаев и Г.Л. Москалев более категоричны: они считают, что «призывы должны выражаться в глаголах повелительного наклонения»⁴⁵. Автор статьи не согласен с такой трактовкой, и ссылаясь на другие проведенные в данной области исследования, приходит к выводу, что зачастую призывы к противоправным действиям осуществляются в завуалированной форме, используя глаголы сослагательного наклонения⁴⁶, используя неопределенные выражения: «хотелось бы», «было бы неплохо» и другие⁴⁷, используя риторические вопросы (не требующие ответов) или используя средства художественного выражения (аллегии, метафоры, сравнения, символы и другие)⁴⁸.

Профессор У. Крастиньш делает обоснованный вывод, что преступление считается оконченным вне зависимости от того, был ли совершен террористический акт, или нет⁴⁹. Это означает, что преступление, предусмотренное статьей 79.⁶ УЗ ЛР, имеет формальный состав.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ МАТЕРИАЛОВ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА

Выражающееся в распространении призывающих к терроризму материалов преступное деяние считается оконченным в момент начала распространения. Случаи, когда материалы, содержащие призывы к терроризму, подготовлены, но не распространены, необходимо рассматривать, как приготовление к преступлению (часть вторая статьи 15 УЗ ЛР). Российские ученые С.В. Иванцов и Г.И. Узембаева называют несколько примеров, когда данные преступления следует считать оконченными

⁴⁴ А.Н. Тарбагаев, Г.Л. Москалев, *Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности (ст. 205.2 УК РФ): проблемы уголовно-правовой регламентации и квалификации.* // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 14. Право №2, 2016, с. 33.

⁴⁵ *Ibidem*, s 30.

⁴⁶ З.А. Шибзухов, *Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма*, Москва 2014, с. 69-72.

⁴⁷ А.С. Шуйский, *Ответственность за публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма.* // Актуальные проблемы уголовного и уголовно-исправительного права: сборник научных статей. / Под ред. Э.Н. Жевлакова. / Москва 2010, с. 68-69.

⁴⁸ Ē. Treļš, *Teksta juridiskās ekspertīzes īpašības lietās par naida izraisīšanu.* // Socrates Nr.1, 2016, 49.lpp

⁴⁹ U. Krastiņš, V. Liholaja, *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX-XVII nodaļa).* Rīga, 2016, 77.lpp.

в отношении средств массовой информации. По их мнению, наступает это «с момента распространения продукции средств массовой информации (например, продажа, раздача периодического печатного издания, аудио- или видеозаписи программы, начало вещания теле- или радиопрограммы, демонстрация кинохроникальной программы, предоставление доступа к сетевому изданию)»⁵⁰.

Судья Конституционного суда Латвийской республики А. Кучс указывает, что лицу необязательно быть автором распространяемых материалов, объективная сторона преступного деяния может выражаться и в распространении материалов, автором которых является другое лицо⁵¹.

В среде российских ученых существуют разногласия по поводу роли лиц, вовлеченных в распространения материалов, направленных на публичное оправдание терроризма, пропаганду терроризма или призывающих к осуществлению террористической деятельности. Российские ученые А.Н. Тарбагаев и Г.Л. Москалев предлагают признавать исполнителем рассматриваемого преступного деяния только распространителя призыва⁵². Они указывают, что данная проблема может привести к сложностям при квалификации в случаях, когда автор информации, содержащей призыв, и ее распространитель являются разными лицами. Одни авторы (П.В. Агапов, З.А. Шибзухов) предлагают в таком случае признавать этих лиц соисполнителями преступления⁵³, другие исследователи (А.Н. Тарбагаев, Г.Л. Москалев) рассматривают в качестве исполнителя лишь лицо, распространившее информацию, а ее автора предлагают признавать пособником. Аргументируя свою позицию, З.А. Шибзухов указывает, что создание текста, содержащего террористическую пропаганду, является первым этапом объективной стороны рассматриваемого преступления, а распространение – вторым⁵⁴.

Автор статьи полагает, что затруднения в работе следователя могут вызвать случаи, когда участие в исполнении преступного деяния принимают несколько лиц. В данных случаях особую сложность вызывает доказывание субъективной стороны преступного деяния. Субъективная сторона преступного деяния – это внутреннее отношение лица к объективно происходящему во внешнем мире⁵⁵. В теории уголовного права выделяют следующие признаки субъективной стороны преступного деяния: вина в форме умысла

⁵⁰ С.В. Иванцов, Г.И. Узембаева, *Противодействие преступлениям экстремистской направленности, совершаемым с использованием средств массовой информации или информационно-телекоммуникационных сетей: уголовно-правовые и криминологические аспекты*, Москва 2018, с. 38.

⁵¹ A. Kučs, *Tiesu prakse krimināllietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu*, Rīga 2012, 31.lpp.

⁵² А.Н. Тарбагаев, Г.Л. Москалев, *Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности (ст. 205.2 УК РФ): проблемы уголовно-правовой регламентации и квалификации*. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 14. Право №2, 2016, с. 28.

⁵³ П.В. Агапов, *Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма: анализ законодательной новации*. // Уголовное право № 1, 2007, с. 6.

⁵⁴ З.А. Шибзухов, *Проблемы квалификации публичных призывов к осуществлению террористической деятельности или публичного оправдания терроризма, совершенных в соучастии*. // Общество и право № 2, 2011, с. 184–187.

⁵⁵ U. Krastiņš, *Noziedzīgs nodarījums*, Rīga 2000, 88.lpp.

или неосторожности, мотив и цель. Согласно части первой статьи 8 УЗ ЛР, виновным в преступном деянии признается только лицо, совершившее его умышленно (преднамеренно) или по неосторожности. Следовательно в процессе расследования необходимо выяснить форму вины лица, совершившего преступное деяние, что, в свою очередь, подразумевает констатацию психического отношения лица к объективным признакам преступного деяния. Это означает, что в рассматриваемом случае следователь должен доказать, что автор информации осознавал, что данная информация будет распространена публично, а распространитель осознавал, что распространяемый им материал содержал информацию, направленную на противозаконные действия.

Профессор У. Крастиньш указывает, что мотив и цель влияет на появление умысла, его направленности к осуществлению цели преступного деяния⁵⁶. Мотив преступного деяния – это внутреннее побуждение, тяготение, стремление, направляющее волю лица к совершению преступного деяния. В свою очередь, цель преступного деяния – это результат, которого лицо надеется достичь, совершая преступное деяние. Мотив деяния, предусмотренного статьей 79.⁶ УЗ ЛР, заключается в желании побудить представителей общественности исполнить террористический акт и (либо) другие, предусмотренные статьей 79.¹ УЗ ЛР, действия. Как справедливо отметил российский ученый профессор Ю. Е. Пудовочкин, именно «целенаправленность позволяет отличить призывы от выражения личного мнения по государственным, политическим, национальным вопросам в семейных и дружеских беседах»⁵⁷.

Основываясь на проведенном анализе, представители Полиции безопасности, приходят к выводу, что Интернет является важной платформой для террористов, которую они активно и агрессивно используют, распространяя свои пропагандистские материалы⁵⁸. Сотрудники Полиции безопасности прогнозируют, что в обозримом будущем ситуация с безопасностью в Европе ощутимо не улучшится. Более того, тенденции развития данной проблемы говорят об обратном, и скорее всего, по прогнозам представителей Полиции безопасности, риски радикализации лиц, путем распространения в сети Интернет материалов террористического характера, в будущем возрастут. Ссылаясь на опыт других стран и проведенный анализ, представители Полиции безопасности делают также вывод, что распространяемая террористами информация является источником повышенной угрозы. Сказанное дает основание автору данной статьи сделать вывод, что и в дальнейшем не потеряют свою актуальность преступные деяния, связанные с публичным прославлением или оправданием терроризма, публичными призывами к терроризму, а также с распространением материалов, содержащих прославление, оправдание и призывы к терроризму.

⁵⁶ *Ibidem*, s 108-109.

⁵⁷ Ю.Е. Пудовочкин, *Преступления против безопасности государства*, Москва 2009, с. 75.

⁵⁸ Drošības policija. Publiskais pārskats par Drošības policijas darbību 2017. gadā. Rīga 2018, 30.-31.lpp. // <http://www.dp.gov.lv/lv/?rt=documents&ac=download&id=32> (23.07.2018).

Выводы

1. Главный объект группы преступных деяний, объединенных главой IX¹ УЗ ЛР «Преступления, которые связаны с терроризмом» – это государственная и международная безопасность. Терроризм также угрожает жизни и здоровью человека, имущественным интересам, нормальной работе производств, органов и организаций, всеобщей безопасности и общественному порядку, и другим интересам.

2. Предусмотренное статьей 79.⁶ УЗ ЛР преступное деяние с объективной стороны включает в себя ряд альтернативных действий: (1) публичное прославление терроризма; (2) публичное оправдание терроризма; (3) публичные призывы к терроризму, т.е. призывы к одному или к нескольким из деяний, ответственность за которые предусмотрена статьей 79.¹ УЗ ЛР; (4) распространение материалов, содержащих прославление терроризма; (5) распространение материалов, содержащих оправдание терроризма; (6) распространение материалов, содержащих призывы к терроризму; а также (7) угрозы терроризма, если имеются основания предполагать, что данные угрозы могут быть исполнены.

3. Для констатации объективной стороны преступного деяния в случаях публичного прославления терроризма, публичного оправдания терроризма и публичных призывов к терроризму одним из обязательных признаков является публичность. Для признания того, что преступное деяние было совершено публично, необходимо наличие слушателей, в количестве не менее двух лиц. Произнесенные в индивидуальном разговоре высказывания не являются публичными.

4. Субъект преступного деяния, предусмотренного статьей 79.⁶ УЗ ЛР, общий – физическое лицо, достигнувшее четырнадцатилетнего возраста (статья 11 УЗ ЛР) и являющиеся вменяемым (статья 13 УЗ ЛР).

5. Субъективная сторона преступного деяния, предусмотренного статьей 79.⁶ УЗ ЛР, выражается в форме прямого умысла. Лицо осознавало преступный характер своих действий и то, что данное деяние наносит вред, и желало высказать призывы к терроризму, информацию, содержащую публичное прославление или оправдание терроризма, либо желало распространить материалы, содержащие прославление, оправдание либо призывы к терроризму. Мотив деяния, предусмотренного статьей 79.⁶ УЗ ЛР, заключается в желании побудить представителей общественности исполнить террористический акт и (либо) другие, предусмотренные статьей 79.¹ УЗ ЛР, действия.

6. Преступление, предусмотренное статьей 79.⁶ УЗ ЛР, имеет формальный состав.

7. Действия, указанные статьей 79.⁶ УЗ ЛР, выражаются как в устной, так в письменной форме. Данная информация может быть распространена с использованием аудио- и видеоматериалов, фотографий, рисунков, атрибутов и символов.

8. Публичные призывы к терроризму выражаются как в глаголах повелительного наклонения, так и в глаголах сослагательного наклонения. Зачастую призывы

к противоправным действиям осуществляются в завуалированной форме, используя неопределенные выражения: «хотелось бы», «было бы неплохо» и другие, а также используя аллегории, метафоры, сравнения, символы и другие средства художественного выражения.

9. Главным источником распространения террористической пропаганды является Интернет.

ЛИТЕРАТУРА

- Агапов Павел Валерьевич. 2007. «Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма: анализ законодательной новации». // Уголовное право № 1: 4-6. [Agarov Pavel Valeryevich. 2007. "Publichniye prizivi k osushchestvleniyu terroristicheskoy deyatel'nosti ili publichnoye opravdaniye terrorizma: analiz zakonodatel'noy novacii". // Ugolovnoye pravo № 1: 4-6].
- Алехин Виталий Петрович. 2009. Соучастие в террористической деятельности. Москва: Юрлитинформ. [Alehin Vitaliy Petrovich. 2009. Souchastiye v terroristicheskoy deyatel'nosti. Moskva: Jurlitinform].
- Андреев Максим Валентинович. 2008. «Международный терроризм и международная безопасность нового качества». // Закон и право №8: 7-9. [Andreyev Maksim Valentinovich. 2008. "Mezdunarodniy terrorism i mezdunarodnaya bezopasnost novogo kachestva". Zakon i pravo № 8: 7-9].
- Давыдов Владимир Олегович. 2018. Методика расследования транснациональной преступной деятельности экстремистского характера. Москва: Юрлитинформ. [Davidov Vladimir Olegovich. 2018. Metodika rassledovaniya transnacionalnoy prestupnoy deyatel'nosti ekstremistskogo haraktera. Moskva: Jurlitinform].
- Даль Владимир Иванович. 1911. Толковый словарь живого великорусского языка. Том третий. П-Р. Санкт-Петербург, Москва: Товарищество Маврикия Осиповича Вольфа. [Dall Vladimir Ivanovich. 1911. Tolkoviy slovar zivogo velikorusskogo yazika. Tom tretiy. P-R. Sankt-Peterburg, Moskva: Tovarishchestvo Mavrikiya Osipovicha Volfa].
- Иванцов Сергей Вячеславович, Узембаева Гульфия Ишбулдовна. 2018. Противодействие преступлениям экстремистской направленности, совершаемым с использованием средств массовой информации или информационно-телекоммуникационных сетей: уголовно-правовые и криминологические аспекты. Москва: Юрлитинформ. [Ivancov Sergey Vyacheslavovich, Uzembayeva Gulfiya Ishbuldovna. 2018. Protivodeistvie prestupleniyam ekstremistskoy napravlennosti, sovershayemim s ispolzovaniyem sredstv massovoy informacii ili informacionno-telekommunikacionnih setey: ugovolno-pravoviye i kriminologicheskie aspekti. Moskva: Jurlitinform].
- Ожегов Сергей Иванович. 1990. Толковый словарь русского языка. / Под ред. Шведовой Натальи Юльевны. / Москва: Русский язык. [Ozegov Sergey Ivanovich. 1990. Tolkoviy slovar russkogo yazika. / Pod red. Shvedovoy Natalyi Yuryevni. / Moskva: Russikiy yazik].

- Пинкевич Татьяна Валентиновна, Черных Евгения Евгеньевна. 2014. «Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма: проблемы квалификации». // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД РФ №3: 141-144. [Pinkevich Tatyana Valentinovna, Chernih Yevgeniya Yevgenyevna. 2014. "Publichnie prizivi k osushchestvleniyu terroristicheskoy deyatelnosti ili publichnoe opravdaniye terrorizma: problemi kvalifikacii". // Juridicheskaya nauka i praktika: Vestnik Nizhegorodskoy akademii MVD RF № 3: 141-144].
- Пудовочкин Юрий Евгеньевич. 2009. Преступления против безопасности государства. Москва: Юрлитинформ. [Pudovochkin Yuriy Yevgenyevich. 2009. Prestupleniya protiv bezopasnosti gosudarstva. Moskva: Jurlitinform].
- Тарбагаев Алексей Николаевич, Москалев Георгий Леонидович. 2016. «Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности (ст. 205.2 УК РФ): проблемы уголовно-правовой регламентации и квалификации». // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 14. Право №2: 28-39. [Tarbagayev Aleksey Nikolayevich, Moskaev Georgiy Leonidovich. 2016. "Publichniye prizivi k osushchestvleniyu terroristicheskoy deyatelnosti (st. 205.2 UK RF): problemi ugovovno-pravovoy reglamentacii i kvalifikacii". // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Seriya 14. Pravo № 2: 28-39].
- Шибзухов Заурбек Амурбекович. 2011. «Проблемы квалификации публичных призывов к осуществлению террористической деятельности или публичного оправдания терроризма, совершенных в соучастии». // Общество и право № 2: 184-187. [Shibzuhov Zaurbek Amurbekovich. 2011. "Problemi kvalifikacii publichnykh prizivov k osushchestvleniyu terroristicheskoy deyatelnosti ili publichnogo opravdaniya terrorizma, sovershonnih v souchastvii". // Obshchestvo i pravo, № 2: 184-187].
- Шибзухов Заурбек Амурбекович. 2014. Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма. Москва: Юрлитинформ. [Shibzuhov Zaurbek Amurbekovich. 2014. Publichniye prizivi k osushchestvleniyu terroristicheskoy deyatelnosti ili publichnoye opravdaniye terrorizma. Moskva: Jurlitinform].
- Шуйский Андрей Сергеевич. 2010. Ответственность за публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма. // Актуальные проблемы уголовного и уголовно-исправительного права: сборник научных статей. / Под ред. Жевлакова Эдуарда Николаевича. / Москва: Академия Генеральной прокуратуры РФ, 68-69. [Shuyskiy Andrey Sergeyeovich. 2010. Otvetstvennost za publichniye prizivi k osushchestvleniyu terroristicheskoy deyatelnosti ili publichnoye opravdaniye terrorizma. // Aktualniye problemi ugovovnogo i ugovovno-ispravitelnogo prava: sbornik nauchnykh statey. / pod red. Zevlakova Eduarda Nikolayevicha. / Moskva: Akademiya Generalnoy prokuraturi RF, 68-69].
- Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism. 2015. // Official Journal of the European Union L159/17.
- Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism. 2005. // Official Journal of the European Union L159/3.

- Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA. 2017. // Official Journal of the European Union L88/6.
- Drošības policija. 2018. Publiskais pārskats par Drošības policijas darbību 2017. gadā. // <http://www.dp.gov.lv/lv/?rt=documents&ac=download&id=32>.
- Grozījumi Krimināllikumā. 2018. // Latvijas Vēstnesis Nr.90.
- Grozījumi Krimināllikumā. 2012. // Latvijas Vēstnesis Nr.202.
- Grozījumi Krimināllikumā. 2007. // Latvijas Vēstnesis Nr.208.
- Grozījumi Krimināllikumā. Likumprojekts Nr.984/Lp12. 2017. // <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/053367BCC6CD02DBC225815D002BA388?OpenDocument#b> (23.07.2018).
- Krastiņš Uldis. 2000. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
- Krastiņš Uldis, Liholaja Valentija. 2016. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX-XVII nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra.
- Krastiņš Uldis, Liholaja Valentija, Niedre Aivars. 2007. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa. Rīga: AFS.
- Krimināllikums. 1998. // Latvijas Vēstnesis Nr.199/200.
- Kučs Artūrs. 2012. Tiesu prakse krimināllietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca. 6. sējums, 2. daļa. P – R. 1987. Rīga: Zinātne.
- Latvijas Republikas 12. Saeimas Juridiskā komisijas sēdes protokols Nr. 273. 2018. // [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/38320cfcc797cf9dc225822e003380da/\\$FILE/PR_2018_02_13_10_00_JK.doc](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/38320cfcc797cf9dc225822e003380da/$FILE/PR_2018_02_13_10_00_JK.doc) (23.07.2018).
- Latvijas Republikas 12. Saeimas Juridiskā komisijas sēdes protokols Nr. 252. 2017. // [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/8c6140349414129ac22581cc0035a494/\\$FILE/PR_2017_11_08_10_00_JK.doc](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/8c6140349414129ac22581cc0035a494/$FILE/PR_2017_11_08_10_00_JK.doc) (23.07.2018).
- Latvijas Republikas 12. Saeimas Juridiskā komisijas sēdes protokols Nr. 234. 2017. // [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/6c6d026c34154258c22581870031689f/\\$FILE/PR_2017_09_06_10_00_JK.doc](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/6c6d026c34154258c22581870031689f/$FILE/PR_2017_09_06_10_00_JK.doc) (23.07.2018).
- Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas Centrs. Kriminālā statistika. 2018. // <http://www.ic.iem.gov.lv/node/109> (23.07.2018).
- Par Eiropas Padomes Konvenciju par terorisma novēršanu. 2008. // Latvijas Vēstnesis Nr.185.
- Par Papildu protokolu Eiropas Padomes Konvencijai par terorisma novēršanu. 2017. // Latvijas Vēstnesis Nr.104.
- Trejš Ēriks. 2016. Teksta juridiskās ekspertīzes īpašības lietās par naida izraisīšanu. // Socrates, Nr. 1: 46-56.

Denis IROSHNIKOV

Russian University of Transport

Theory of Law, History of Law and International

Law Department

Moscow, Russia

dv-iroshnikov@mail.ru

ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ¹

АННОТАЦИЯ: В статье рассматривается юридическая ответственность как инструмент обеспечения безопасности. В первую очередь, по мнению автора, субъектом такой ответственности является государство, которое обязано обеспечить безопасность на своей территории, а также безопасность граждан, находящихся за рубежом. В рамках юридической ответственности государства рассматриваются вопросы ответственности за предотвращение террористических актов. В рамках юридической ответственности государства анализируется его обязанность обеспечить безопасность, которая подтверждается судебной практикой. Автор рассматривает также вопрос компенсации потерпевшим от акта терроризма по российскому и польскому законодательству.

Автор уделяет внимание вопросам позитивной юридической ответственности государства, отражающейся в профилактических мерах, направленных на предотвращение угроз безопасности.

Автором отмечается, что не только государство является субъектом юридической ответственности за безопасность. В этой связи рассматриваются вопросы такой ответственности для физических и юридических лиц. Отдельный аспект, на который автор обращает внимание – безопасность несовершеннолетних и ответственность родителей, а также образовательных организаций за ее обеспечение.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: юридическая ответственность; безопасность; национальная безопасность; противодействие терроризму; позитивная юридическая ответственность; права человека

LEGAL RESPONSIBILITY AS A SECURITY TOOL

ABSTRACT: The article deals with legal responsibility as a security tool. According to the author, the subject of such responsibility is primarily the state, which is obliged to ensure security on its territory, as well as the security of its citizens abroad. Under the legal responsibility of the state, the

¹ Исследование выполнено при финансовой поддержке Российского фонда фундаментальных исследований в рамках научного проекта № 17-03-00767 «Безопасность как правовая категория».

issues of responsibility for the prevention of terrorist acts should be considered. As part of legal responsibility, the obligation to provide security is considered, which is reflected in case law. On the basis of Russian and Polish law the author also examines the issue of compensation for the people who have been harmed as a result of terrorist attacks. The author pays attention to the issues of positive legal responsibility of the state, which is reflected in the preventive measures aimed at preventing security threats.

The author emphasizes that not only the state is the subject of legal responsibility for security. Thus, the issues of liability for individuals and legal entities are considered. A separate issue which the author pays attention to is the safety of juveniles and the responsibility of their parents and educational institutions for its provision.

KEYWORDS: legal responsibility, security, national security, counter-terrorism, positive legal responsibility, human rights

ODPOWIEDZIALNOŚĆ PRAWNA JAKO INSTRUMENT ZAPEWNIENIA BEZPIECZEŃSTWA

ABSTRAKT: Artykuł poświęcony jest odpowiedzialności prawnej jako instrumentowi zapewnienia bezpieczeństwa. Zdaniem autora, w pierwszej kolejności podmiotem tego rodzaju odpowiedzialności jest państwo, które zobowiązane jest do zapewniania bezpieczeństwa na całym swoim terytorium, jak również bezpieczeństwa obywateli, znajdujących się za granicą. W ramach odpowiedzialności prawnej państwa należy poddać analizie kwestie odpowiedzialności za zapobieżenie aktom terrorystycznym. W ramach odpowiedzialności prawnej rozpatruje się obowiązek zapewniania bezpieczeństwa, znajdujące odzwierciedlenie w orzecznictwie. Autor bada także kwestie odszkodowania dla osób, poszkodowanych w wyniku zamachu terrorystycznego, na gruncie prawa rosyjskiego i polskiego.

Autor poświęca również uwagę kwestiom pozytywnej odpowiedzialności prawnej państwa, która wyraża się poprzez działania profilaktyczne, skierowane na prewencję zagrożeń terrorystycznych. Autor podkreśla, że nie tylko państwo występuje w charakterze podmiotu odpowiedzialności prawnej za bezpieczeństwo. W związku z tym badane są kwestie odpowiedzialności osób fizycznych i prawnych. Odrębnym zagadnieniem, na które zwraca uwagę jest bezpieczeństwo niepełnoletnich i odpowiedzialność rodziców oraz instytucji kształcenia za jego zapewnienie.

SŁOWA KLUCZOWE: odpowiedzialność prawna, bezpieczeństwo, bezpieczeństwo narodowe, przeciwdziałanie terroryzmowi, pozytywna odpowiedzialność prawna, prawa człowieka

Юридическая ответственность является одним из основных инструментов реализации охранительной функции права. При этом она является не только способом восстановления нарушенных прав, но и гарантом и мотивирующим фактором их соблюдения субъектами правоотношений в будущем. Поскольку право является важнейшим средством обеспечения безопасности, представляется целесообразным рассмотреть вопросы юридической ответственности за безопасность.

Прежде всего, необходимо определиться с субъектом юридической ответственности за безопасность. В первую очередь, таким субъектом является государство. Без сомнения, безопасность является благом для каждого человека, и об обязанности государства по её

обеспечению писали мыслители еще в период становления учения о естественных правах человека. Ещё Дж. Локк отмечал, что власть общества, или созданного людьми законодательного органа, должна осуществляться только в интересах мира, безопасности, и общественного блага народа². Ж.Ж. Руссо, в контексте теории общественного договора, писал о том, что, объединившись в государство, люди приобретают такие ценности, как «свобода», «собственная безопасность», а также «право»³. Т. Гоббс выдвигал идею о том, что «цель государства – главным образом обеспечение безопасности. Конечной причиной, целью или намерением людей (которые от природы любят свободу и господство над другими) при наложении на себя уз (которыми они связаны, как мы видим, живя в государстве), – отмечал Гоббс – является забота о самосохранении и при этом о более благоприятной жизни»⁴.

По справедливому мнению авторов коллективной монографии «Институт юридической ответственности», юридическая ответственность государства представляет собой важную гарантию прав, свобод и законных интересов, является действенным средством укрепления правопорядка, законности в процессе функционирования государственных органов и их должностных лиц⁵.

Рассматривая ответственность за безопасность, необходимо в методологическом аспекте взять за основу позицию В.А. Тархова, который считал, что юридическая ответственность всегда сопровождает какую-то обязанность и не может существовать без основной обязанности субъекта в том или ином правоотношении⁶.

В этой связи представляет интерес факт существования закрепленной обязанности государства и его органов обеспечивать безопасность. Такая обязанность, на наш взгляд, может рассматриваться в качестве корреспондирующей праву личности на безопасность. На сегодняшний день можно утверждать о наличии такого права в международных документах о правах человека (ст. 3 Всеобщей декларации прав человека 1948 года).

Согласно официальному изданию ООН о конституциях и правах человека, современные конституции включают билль о правах, который определяет права личности по отношению к государству и в обществе. Конституционные права помогают защитить жизненные интересы личности, такие, как право на здоровье, жилище, личную безопасность и участие в ведении государственных дел⁷.

² Дж. Локк, Два трактата о правлении ; пер. с англ. Е.С. Лагутина, Ю.В. Семенова. — Москва; Челябинск: Социум, 2014. С. 337.

³ Ж.Ж. Руссо, Об Общественном договоре, или Принципы политического Права. // Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. - М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. С. 153.

⁴ Т. Гоббс, Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. М., 2001. С. 116.

⁵ Институт юридической ответственности : монография / Д.А. Липинский, В.В. Романова, О.Е. Репетева [и др.]; под ред. д-ра юрид. наук, проф. Д.А. Липинского. М. : РИОР : ИНФРА-М, 2019. С. 118.

⁶ В.А. Тархов, Понятие юридической ответственности // Правоведение. 1973. № 2. С. 16.

⁷ Human rights and constitution making. Office of the High Commissioner. New York and Geneva, 2018. С. 10.

Субъективное право на личную безопасность прописано в конституциях Азербайджана (ст. 31), Испании (ст. 17), Кипра (ст. 11), Перу (ст. 24), Судана (ст. 20), Швеции (§ 2) и др., в Конституции Египта такое право прописано в преамбуле.

В Конституции Российской Федерации, например, прописано право на труд в условиях безопасности и гигиены (ст. 37). При этом право на безопасность не зафиксировано. То есть конституционные гарантии безопасности в России непосредственно распространяются лишь на рабочее время человека.

В Конституции Республики Польша вопрос безопасности прямо не обозначен, однако, в ее тексте присутствуют многочисленные отсылки, а ст. 5 прямо предусматривает обязанность государства по обеспечению безопасности собственных граждан⁸.

Нередко обязанность государства обеспечивать безопасность личности (а значит гарантировать ей соответствующее право) устанавливается законодательством о безопасности. Так, например, Закон о национальной безопасности Латвийской Республики в ст. 1 закрепляет весьма важное и перспективное положение, что гарантирование национальной безопасности является основной обязанностью государства⁹.

Если проследить историю развития российского законодательства о безопасности, можно обнаружить следующие закономерности эволюции института ответственности за безопасность.

Принятый в 1992 году Закон Российской Федерации «О безопасности» действовал более 18 лет. Он установил принципиально новый «постсоветский» подход к пониманию безопасности и ее обеспечению, ввёл целый ряд прогрессивных принципов и иных фундаментальных положений, многие из которых до сих пор составляют основу правового обеспечения национальной безопасности России.

В качестве одного из принципов обеспечения безопасности, данный закон ввёл принцип «взаимной ответственности личности, общества и государства по обеспечению безопасности», который можно было рассматривать в качестве фундамента института юридической ответственности в сфере безопасности.

На наш взгляд, следует также особо отметить важность статьи 7 Закона 1992 года, закреплявшей основы соблюдения прав и свобод граждан при обеспечении безопасности.

В данной статье были предусмотрены два принципиальных положения: 1) право граждан на получение разъяснений от органов, обеспечивающих безопасность по поводу ограничения их прав и свобод; 2) ответственность должностных лиц, превысивших свои полномочия в процессе деятельности по обеспечению безопасности.

К сожалению, принятый в 2010 году новый Федеральный закон «О безопасности» не сохранил указанные выше положения об ответственности государства, личности

⁸ H. Zięba-Załucka, *Konstytucyjne aspekty bezpieczeństwa* // *Studia Iuridica Lublinensia* 2014, nr 22, s. 420.

⁹ Закон о национальной безопасности Латвийской Республики от 14.12. 2000 (ред. от 07.03.2013). // *Biznesa informācijas birojs*. Рига, 2014.

и общества по обеспечению безопасности. И набор новых принципов не содержит принципа об ответственности.

Необходимо отметить, что обязанность государства обеспечивать безопасность людей, находящихся под его юрисдикцией, подтверждается анализом решений международных судебных органов¹⁰.

Обязанность государства обеспечить безопасность личности неоднократно отмечалась исследователями. Так, М. Игнатьев отмечает обязанность государства выполнять свои элементарные обязанности — обеспечение безопасности и необходимого пропитания для своего населения. И если государство не выполняет данных обязанностей – оно может, по мнению ученого, временно лишиться права суверенного иммунитета в рамках международной системы¹¹. Ученые также отмечают, что безопасность человека должна преодолеть государственные границы во имя прав человека. И что только несостоявшиеся государства не выполняют функцию защиты своих граждан от вреда и насилия¹².

Один из важнейших видов юридической ответственности государства в сфере безопасности – гражданско-правовая ответственность. По мнению Ю.Н. Андреева, принципиальным основанием гражданско-правовой ответственности государства является нарушение им своих (государственных) функций по соблюдению, охране и защите прав, свобод и законных интересов граждан, предусмотренных Конституцией РФ, необеспечение законного функционирования своих государственных органов и служащих¹³.

Данный вопрос можно рассмотреть на примере возмещения вреда, причиненного в результате террористического акта.

Ст. 18 Федерального закона «О противодействии терроризму» носит название «Возмещение вреда, причиненного в результате террористического акта» и регулирует соответствующие общественные отношения. В соответствии с данным актом Российская Федерация осуществляет компенсационные выплаты физическим и юридическим лицам, которым был причинен ущерб в результате террористического акта.

При этом возмещение вреда, включая моральный вред, осуществляется за счет средств лица, совершившего террористический акт, а также за счет средств его близких родственников, родственников и близких лиц при наличии достаточных оснований полагать, что деньги, ценности и иное имущество получены ими в результате террористической деятельности и (или) являются доходом от такого имущества.

Тем не менее в научной литературе существует мнение, что обязательства по возмещению вреда, причиненного актом терроризма, возникает не только у лица,

¹⁰ Neira Alegria Case, I/A Court H.R., Judgment of January 19, 1995 (para.75).

¹¹ M. Ignatieff, Human Rights as Politics, Human Rights as Idolatry. The Tanner Lectures on Human Values. Princeton University. April 4–7. 2000. С. 312

¹² C. Zwierlein, R. Graf, The production of human security in premodern and contemporary history. Historical Social Research. 2010 35(4). С. 9.

¹³ Ю.Н. Андреев, Ответственность государства за причинение вреда: цивилистические аспекты. СПб.: Юридический центр Пресс, 2013. С. 51.

совершившего преступление террористического характера, но и у государства¹⁴. Есть также точка зрения, согласно которой возмещение вреда жертвам теракта – это не частно-правовое, а публично-правовое возмещение вреда¹⁵

Возмещение же вреда, причиненного в процессе пресечения террористического акта правомерными действиями, осуществляется за счёт средств федерального бюджета Российской Федерации. Речь идёт, прежде всего, о причинении вреда, возникшего в результате проведения контртеррористической операции. Аналогичная норма в польском законодательстве содержится в Законе от 22 ноября 2002 г. «О компенсации материальных потерь, вызванных ограничением свобод и прав человека и гражданина в период действия исключительного положения»¹⁶.

Весьма важным в данном случае для научного анализа является принятое в 2017 году решение Европейского суда по правам человека по делу «Тагаева и другие против Российской Федерации»¹⁷. В рамках дела рассматривались жалобы на нарушение государством позитивных обязательств по защите жизни граждан во время их захвата террористами в качестве заложников (события в Беслане в сентябре 2004 г.), отсутствие проведения объективного расследования произошедших событий, отсутствие надлежащего планирования и контроля операции, включавшей применение летальной силы, неисполнение государством обязательства по минимизации использования летальной силы и гибели граждан, отсутствие доступа к эффективным средствам правовой защиты против предполагаемых нарушений.

В рамках настоящей статьи мы не беремся дать научную оценку данному делу и решению суда, однако, стоит заметить, что в процессе рассмотрения дела был поставлен очень правильный и прогрессивный с научной точки зрения вопрос, который можно сформулировать следующим образом: могло ли государство предотвратить террористический акт, учитывая имеющуюся информацию о готовящемся преступлении? При такой постановке уже возникает вопрос об ответственности государства в случае не предотвращения террористического акта при наличии имеющейся возможности его предотвращения.

Федеральный закон «О безопасности», принятый в 2010 году, устанавливает в качестве одного из принципов обеспечения безопасности приоритет предупредительных мер в целях обеспечения безопасности. Данный принцип стал основой для деятельности государства в лице его органов по профилактике различных угроз безопасности.

¹⁴ Л.Т. Кокоева, В.А. Рыбаков, В.Н. Соловьев, С.А. Трушин, Гражданско-правовой механизм возмещения вреда, причиненного актом терроризма: Монография. Москва, 2009. С. 78.

¹⁵ К. Скловский, М. Смирнова, О возмещении вреда, причиненного в результате террористической акции. // Хозяйство и право. 2003. № 6. С. 99.

¹⁶ Dz.U. 2002 nr 233 poz. 1955 Ustawa z dnia 22 listopada 2002 r. o wyrównywaniu strat majątkowych wynikających z ograniczenia w czasie stanu nadzwyczajnego wolności i praw człowieka i obywatela.

¹⁷ Tagayeva and Others v. Russia, № 26562/07 Strasbourg 13 April 2017. Официальный сайт Европейского суда по правам человека. Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-172660"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (20.10.2018).

Здесь необходимо отметить, что в юридической науке помимо ретроспективного аспекта юридической ответственности (ответственности за уже совершенные действия) существует институт позитивной юридической ответственности, в том числе применительно к государству и его органам. Это ответственность за будущее поведение, ответственность за то, что оно будет правомерным¹⁸. Позитивный аспект выражает обязанность государства соблюдать и защищать права и законные интересы физических и юридических лиц¹⁹.

В этой связи предупреждение угроз безопасности и иные меры профилактического характера по обеспечению безопасности со стороны государства можно отнести к проявлению позитивной юридической ответственности.

Необходимо подчеркнуть, что государство несет юридическую и политическую ответственность не только за обеспечение безопасности личности, но и за общественную безопасность, государственную безопасность, экологическую, экономическую и иные виды национальной безопасности. Государство, прежде всего, обязано обеспечивать государственное единство, территориальную целостность, суверенитет, нормальное и бесперебойное функционирование государственных органов как основу государственной безопасности, и только тогда оно сможет полноценно обеспечить безопасность общества и личности. При этом помимо обеспечения безопасности на своей территории, государство обязано содействовать обеспечению безопасности своих граждан, находящихся за рубежом.

Государство является основным, но далеко не единственным субъектом ответственности в сфере безопасности.

В некоторых аспектах обеспечения безопасности личности субъектами ответственности могут являться физические и юридические лица.

Например, если речь идет о безопасности несовершеннолетнего, то ее обязаны обеспечить родители, или лица, их заменяющие (см. ст. 63-65 Семейного кодекса Российской Федерации). В случае угрозы безопасности или причинения ущерба жизни или здоровью детей – родители могут быть привлечены к ответственности при условии доказанности их вины. Если же несовершеннолетний находится в образовательном учреждении, то ответственность за его безопасность лежит на администрации данного учреждения, так как в соответствии с Федеральным законом «Об образовании в Российской Федерации» образовательная организация обязана создавать безопасные условия обучения, воспитания обучающихся, присмотра и ухода за обучающимися, их содержания в соответствии с установленными нормами, обеспечивающими жизнь и здоровье обучающихся, работников образовательной организации.

При этом юридическая ответственность защищает от угроз безопасности не только несовершеннолетних. Вопросы юридической ответственности за личную безопасность

¹⁸ См. подробнее: А.В. Чепус, Теория позитивной юридической ответственности: монография. М.: Проспект, 2016. С. 30-35.

¹⁹ Институт юридической ответственности. С. 122.

могут быть возложены на физических или юридических лиц в случае нарушения норм пожарной безопасности, транспортной безопасности и т.п. За указанные правонарушения или преступления (в зависимости от тяжести последствий) законодательством Российской Федерации предусмотрена административная или уголовная ответственность.

Таким образом, на сегодняшний день юридическая ответственность является одним из действенных правовых инструментов обеспечения безопасности. При этом представляется возможным отдельно рассматривать аспекты юридической ответственности государства, а также иных субъектов права, в том числе физических и юридических лиц.

ЛИТЕРАТУРА

- Zięba-Załucka Halina. 2014. „Konstytucyjne aspekty bezpieczeństwa”, *Studia Iuridica Lublinensia* (22).
- Human rights and constitution making. Office of the High Commissioner. New York and Geneva, 2018.
- Ignatieff Michael. 2000. *Human Rights as Politics, Human Rights as Idolatry. The Tanner Lectures on Human Values*. Princeton University.
- Zwierlein Cornel, Graf Rüdiger 2010. „The production of human security in premodern and contemporary history”. *Historical Social Research* 35(4).
- Андреев Н. Юрий. 2013. Ответственность государства за причинение вреда: цивилистические аспекты. СПб.: Юридический центр Пресс [Andreev N. Yuriy. 2013. *Otvetstvennost' gosudarstva za prichinenie vreda: civilisticheskie aspekty*. SPb.: Yuridicheskij centr Press].
- Гоббс Томас. 2001. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. М. [Gobbs Tomas. 2001. *Leviafan, ili materiya, forma i vlast' gosudarstva tserkovnogo i grazhdanskogo*. М].
- Руссо Жан Жак. 1998. Об общественном договоре, или Принципы политического Права. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. - М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле». [Russo Zhan Zhak. 1998. *Ob obshchestvennom dogovore, ili Printsipy politicheskogo Prava*. Russo Zh. Zh. *Ob obshchestvennom dogovore. Traktaty / Per. s. fr. M. : „KANON-press”, „Kuchkovo Pole”*].
- Липинский Дмитрий Анатольевич, Романов Владимир Владимирович, Репетева Олеся Евгеньевна [и др.]; под ред. д-ра юрид. наук, проф. Дмитрия Анатольевича Липинского. 2019. Институт юридической ответственности : монография / о. — М.: РИОР: ИНФРА-М [Lipinskij Dmitrij Anatol'evich, Romanov Vladimir Vladimirovich, Repeteva Olesya Evgen'evna [i dr.] pod. red. d-ra yurid. nauk, prof. Dmitriya Anato'ebicha Lipinskogo. 2019. *Institut yuridicheskoy otvetstvennosti: monografiya / o. - M. : RIOR: INFRA-M*].
- Кокоева Луиза Темболатовна. 2009. Рыбаков Владимир Алексеевич, Соловьев Владимир Николаевич, Трушин С.А. Гражданско-правовой механизм возмещения вреда, причиненного актом терроризма: Монография. Москва.
- Локк Джон. 2014. Два трактата о правлении ; пер. с англ. Е.С. Лагутина и Ю.В. Семенова. — Москва, Челябинск: Социум [Lokk Dzhon. 2014. *Dva traktata*

- o pravlenii; per. s. angl. Lagutina E. S. i Semenova Yu. V. - Moskva, Chelyabinsk: Sotsiyum].
- Скловский К., Смирнова М. 2003. „О возмещении вреда, причиненного в результате террористической акции”. *Хозяйство и право* № 6. [Sklokovskij K., Smirnova M. „O vozmeshchenii vreda, prichinennogo v rezul'tate terroristicheskoj aksii”№ 6.].
- Тархов Виктор Алексеевич. 1973. „Понятие юридической ответственности”. *Правоведение* № 2 [Tarkhov Viktor Alekseevich. 1973. „Ponyatie yuridicheskoy otvetstvennosti”. *Pravovedenie* № 2].
- Чепус Алексей Викторович. 2016. *Теория позитивной юридической ответственности: монография*. М.: Проспект [Cherus Aleksej Viktorovich. 2016. *Teoriya pozitivnoj yuridicheskoy otvetstvennosti: monografiya*. М: Prospekt].

Svetlana NARUTTO

Kutafin Moscow State Law University

Department of Constitutional and Municipal Law

svetanarutto@yandex.ru

ЗАЩИТА КОНСТИТУЦИОННЫМ СУДОМ РФ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОРЯДКА

АННОТАЦИЯ: В статье анализируются наиболее резонансные дела Конституционного Суда России, связанные с защитой экономического порядка и социальной восстановлением справедливости. Основная цель статьи – проиллюстрировать эффективную судебную практику в условиях неустойчивого экономического порядка и глубокого социально-экономического расслоения общества. Автором переработаны и отобраны судебные решения, демонстрирующие возрастание конституционного воздействия на экономические отношения, усиление роли конституционного контроля на формирование экономического порядка, на «социализацию» законодательства. Сделаны выводы о значении практики Конституционного Суда России для поддержания оптимального баланса частных и публичных ценностей, справедливого равновесия интересов личности, общества и государства, определенности и предсказуемости правового регулирования; поддержания высокого уровня взаимного доверия между субъектами экономической деятельности. Статья представляет интерес для исследователей конституционной юстиции, позиций Конституционного Суда, его влияния на законодательство и правоприменительную практику.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Конституционный Суд, правопорядок, собственность, свобода предпринимательства, баланс интересов.

PROTECTION OF THE ECONOMIC ORDER BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE RUSSIAN FEDERATION

ABSTRACT: The article analyzes the most resonant cases of the Constitutional Court of Russia related to the protection of economic order and social justice. The main purpose of the article is to illustrate the effective judicial practice in the conditions of unstable economic order and deep socio – economic stratification of the society. The author reworked and selected court decisions that demonstrate the increasing constitutional impact on economic relations, strengthening the role of constitutional control on the formation of economic order, on the “socialization” of legislation. Conclusions are drawn on the importance of the practice of the Constitutional Court of Russia to maintain an optimal balance of private and public values, a fair balance of interests of the individual, society and the state, certainty and predictability of legal regulation, maintaining a high level of mutual trust between economic entities. The article is of interest to

researchers of constitutional justice, the positions of the Constitutional Court, its impact on legislation and law enforcement practice.

KEYWORDS: Constitutional Court, law and order, property, free enterprise, balance of interests

ОЧРОНА ЛАДУ ЕКОНОМІЧНОГО ПРЗЕЗ САД КОНСТЫТУЦЫЙНЫ Р

АБСТРАКТ: В нинейшым артыкуле аўторка паддае аналізе найбярдые кантраверсыне справы розпатрыwane праз Саd Констытуцыйны Росїі, звазанае з ачроной ладу эканамічнаго і прывротеннем справядлывосці спалечнаго. Глывным цем тэксту јест зилустрованне ефектывностн стосованна праз саd права в варунках ннстабнлностн уклада эканамічнаго ораз глбокоеј прпеасн спалечно-господарчеј мнędzy посщеголннмн варствамн спалечннмн. Аўтор опрацовал ораз доконал кверенды орзеченн садовнх, укзуюащнх взоост впливовн констытуцыйнх в обсарзе стосунков господарчнх, взоомненне ролн контролн констытуцыйнеј в кшталтованнн порзядку господарчего ораз „соцналзацеј” уставодавства. Вывнзннето вносн ко до значенна практыкн Саду Констытуцыйного Росїі в процесн wsparнн оптымальной рывноваго мнędzy вартоаснмн прыватнмн і публнчнмн, справядлывого подзлау засобовн в целу запевненна ннтересов једносткн, спалечнства і паўства, певностн ораз прзевндывалностн процесу регулованна правного, утрыванна взоокоего позоому взоajemного зауфання мнędzy подмнотамн днзлаьностн господарчеј. Артыкул заннтересуе бадачы проблематыкн садовнства констытуцыйного, позоцнн садовн констытуцыйнх ораз нх впливу на уставодавство ораз практыке стосованна права.

СЛОВА КЛУЧОВЕ: Саd Констытуцыйне, порзядек правнн, влასносць, свобода прдснбнюрчосці, рывновага ннтересов

Констытуцыйнн Саd Росїнн суцществуе с 1991 года. В нсторнческнх масщтабах срок не очень болшоой, однако оъем его работн, вработаннне позоцннн, кардынально нзмннвшнне росїйскую правовую снстему (законодательство, садебную практыку, правовое мншленне, правосознанне і правовую культуру) убеждают в том, что і такоого срока достаточно для перемен, влнваюащнх на констытуцнналнзацню правовой жнзнн, что оособенно отражаеца на эканамнческой сщере.

Основное напращленне днзельностн Констытуцыйного Сада РФ – прроверка на констытуцннностн законов по жалобам граждан на нарушенне нх прав і свобод (от 14000 до 19000 в год). Прн этом Саd прнннмае жалобы не только непосредственно от граждан, но і от нх оьеднненнн, в том числе коммерческнх ораннзацнн, которнне защнщають свон основные эканамнческнне права і свободн. Прдседатель Констытуцыйного Сада В.Д. Зорькнн отмечает, что половина оращеннн граждан і нх оьеднненнн касаеца эканамнческнх і соцналнх взопрсов, которнне завязаны на прроблемах собственностн і справядлывого нспользованна доходов от нее¹. Он также оращает вннманне на то, что

¹ Зорькнн: отмена смертноой казнн в Росїнн необратнма // Право.Ru. 29 январн 2010. Режнм доступа: <http://www.pravo.ru/review/face/view/23722/> (10.09.2018).

наличие у граждан жалоб свидетельствуют об их стремлении к социальной справедливости и правовому равенству в различных областях². Но оно наталкивается на труднопреодолимые препятствия, не в последнюю очередь экономического порядка (правильнее сказать, беспорядка), создавшие «глубокое имущественное расслоение граждан, сложившееся по итогам проведенной в 90-е годы прошлого века широкомасштабной приватизации государственной собственности»³. Сейчас на долю менее состоятельной половины населения приходится только 17% национального дохода. При этом доходы богатейших 10% граждан составляют 45,5% национального дохода. Население России с доходом ниже \$10 в день выросло до 53,7%, при этом 13,8% россиян тратят меньше \$5 в день⁴. Такой огромный разрыв между богатыми и бедными эксперты сравнивают с ситуацией 1905 года, когда не существовало конституции, не провозглашался принцип равенства, а государство не являлось правовым и социальным.

В таких непростых социально-экономических условиях Конституционному Суду нелегко принимать справедливые решения, понимая, что их исполнение может быть не обеспечено средствами государственного бюджета. Суд зачастую вынужден считаться с финансово-экономической ситуацией в стране, поэтому иногда, вынося решение, уходит от признания сиюминутной выгоды для конкретного гражданина в пользу всего общества. А это всегда трудно, неоднозначно и непопулярно.

Вместе с тем анализ судебной практики убедительно свидетельствует о возрастании силы конституционного воздействия на экономические отношения, роли конституционного контроля в формировании экономического порядка, углублении «социализации» законодательства. За годы своей деятельности Конституционный Суд РФ вынес более трети постановлений, затрагивающих экономическую проблематику. В сферу конституционного контроля входят вопросы приватизации, банкротства, налогового, таможенного, валютного регулирования и пр.

В центре внимания Конституционного Суда находятся отношения собственности, обеспечение неприкосновенности частной собственности. Конституция России признает собственность одной из основ конституционного строя (ч. 2 ст. 8), подлежащей особой защите. При этом Суд неоднократно подчеркивал необходимость соотнесения принадлежащего лицу права собственности с правами и свободами других лиц, как и права собственника по своему усмотрению совершать в отношении принадлежащего ему имущества любые действия, если они не противоречат закону и не нарушают права и законные интересы третьих лиц. Суд также отмечал, что право собственности предполагает не только возможность реализации собственником правомочий владения,

² В.Д. Зорькин, Конституционный Суд на переходном этапе исторического развития России // Журнал конституционного правосудия. 2016. № 4(52). С. 3.

³ *Ibidem*.

⁴ Ю. Старостина, И. Ткачёв, Эксперты признали неравенство в России сопоставимым с 1905 годом // Информационное агентство «РБК». 16 декабря 2017 г. Режим доступа: <https://www.rbc.ru/economics/16/12/2017/5a33e2fc9a79471b6d846e24> (25.07.2018).

пользования и распоряжения имуществом в своих интересах, но и несение бремени содержания его имущества, в том числе в целях предотвращения причинения вреда другим лицам.

Таким образом, право собственности в силу Конституции может быть ограничено законодателем, но с учетом основных конституционных ценностей. Конституционный Суд неоднократно указывал, что применение государством мер, связанных с ограничением права собственности, должно отвечать требованиям справедливости, быть соразмерным конституционно закрепленным целям и охраняемым законным интересам, а также характеру совершенного деяния. Такие меры допустимы, если они основываются на законе, служат общественным интересам и не являются чрезмерными. Например, Суд признал незаконное перемещение товаров и транспортных средств уклонением от таможенных платежей и посчитал конституционной конфискацию имущества, явившегося орудием или средством совершения либо непосредственным объектом таможенного правонарушения, способом защиты публичных интересов⁵. рассматривая другое дело, Конституционный Суд усмотрел несоразмерность ограничений прав собственника. Он пришел к выводу, что установленная законом санкция в виде штрафа в размере кратном 350 величин минимальной месячной оплаты труда чрезмерно ограничивает гарантированные Конституцией РФ свободу экономической деятельности, право каждого на свободное использование своих способностей и имущества для предпринимательской и иной не запрещенной законом экономической деятельности и право частной собственности⁶.

Рассматривая другое дело, Конституционный Суд защитил права собственников в Крыму. Суд проверял по жалобам ряда коммерческих организаций конституционность положений Закона Республики Крым «Об особенностях регулирования имущественных и земельных отношений на территории Республики Крым», согласно которым право собственности на имущество, включая земельные участки и иные объекты недвижимости, прекращается у прежнего правообладателя и возникает у Республики Крым со дня включения такого имущества в Перечень имущества, учитываемого как собственность Республики Крым, утвержденный постановлением Государственного Совета Республики Крым. Конституционный Суд указал, что не предполагается произвольное прекращение права частной собственности на такое имущество. Необходимо в каждом случае в судебном порядке исследовать по существу фактические обстоятельства дела, учитывая при этом имевшую место до принятия в Российскую Федерацию Республики Крым структурную перестройку экономики Украины и преобразование отношений собственности, включая оценку оснований возникновения права собственности на спорное имущество, и предоставляя тем самым конституционные гарантии права собственности

⁵ Постановление Конституционного Суда РФ от 14 мая 1999 г. № 8-П.

⁶ Определение Конституционного Суда РФ от 14 декабря 2000 г. № 244-О.

в отношении того имущества, которое принадлежит субъектам права собственности на законных основаниях⁷.

Большой общественный резонанс получили еще несколько дел. Так, Суд защитил права автовладельцев по жалобе В. Кириллова из Нижнего Новгорода, который только в момент перепродажи подержанной машины «Ниссан-Патрол» обнаружил, что паспорт транспортного средства был выписан на автомобиль «Москвич», и отсутствуют какие-либо следы прохождения машиной таможенного контроля. Кириллов никак не мог поставить машину на регистрационный учет. Ему, как и многим другим автовладельцам, оказавшимся в схожей ситуации, это удалось после того, как Конституционный Суд подтвердил права автовладельцев как «добросовестных приобретателей»⁸.

Такой же статус «добросовестных приобретателей» после решения Суда получили и покупатели квартир, честно купившие жилье и уже после оформления сделки обнаружившие, что среди бывших владельцев присутствовали не снятые с регистрационного учета лица (по странному стечению обстоятельств которыми часто оказывались либо дети, либо люди преклонного возраста). Благодаря этому решению, которое в СМИ было названо «революционным», честным покупателям была обеспечена возможность приобрести «вторичное» жилье без угрозы реституции их собственности⁹.

В 2017 году Суд вновь рассматривал проблемы истребования квартир у граждан - добросовестных приобретателей по искам органов публичной власти¹⁰. С жалобой обратился житель столицы Александр Дубовец, который стал жертвой т.н. «черных риелторов». В 2008 году он купил квартиру, оформленную на подставных лиц, и являлся последним в цепочке продаж. Как оказалось, в дальнейшем, эта квартира являлась выморочным имуществом и выбыла из собственности города в результате мошеннических действий третьих лиц. В 2015 году департамент городского имущества Москвы отсудил у Дубовца квартиру, доказав, что все сделки, совершенные с момента незаконной смены собственника, не имеют силы, и квартира должна отойти городу. Мужчине не удалось обжаловать решение в вышестоящих инстанциях, и он обратился в Конституционный Суд. Суд встал на его защиту, впервые предприняв попытку пресечь изъятия квартир у граждан по искам государства, и продемонстрировав последовательность в вопросах ответственности государства перед гражданами и совершенствования государственной политики в области защиты частной собственности¹¹.

Не менее ценными для граждан России, отправляющихся за границу, оказались решения Конституционного Суда, касающиеся валюты, которая может быть признана

⁷ Постановление Конституционного Суда РФ от 7 ноября 2017 г. № 26-П.

⁸ Определение Конституционного Суда РФ от 12 мая 2006 г. № 167-О.

⁹ Постановление Конституционного Суда РФ от 21 апреля 2003 г. № 6-П.

¹⁰ Постановление Конституционного Суда РФ от 22 июня 2017 г. № 16-П.

¹¹ О.Г. Подошлелова, Д.И. Степанов, Добросовестные приобретатели против недобросовестного государства: дело Александра Дубовца в Конституционном Суде России. Комментарий к Постановлению от 22 июня 2017 года № 16-П // Сравнительное конституционное обозрение. 2017. № 6. С. 101-114.

контрабандой. Так, в отношении Марии Асламазян было возбуждено уголовное дело по факту перемещения ею через таможенную границу при въезде в России незадекларированной валюты в сумме 9550 евро и 5130 рублей, равной в эквиваленте 328 685 рублям. Размер данной суммы признавался крупным, превышающим установленную ч. 1 ст. 188 УК РФ сумму в 250 000 рублей. Из всей суммы ввезенной М.А. Асламазян наличной валюты не вычиталась та ее часть, которая законодательством о валютном регулировании и валютном контроле разрешена к ввозу без подачи письменной таможенной декларации¹². Спустя два года Конституционный Суд рассматривал схожее дело по жалобам нескольких граждан и также защитил их интересы, признав неконституционными положения УК РФ и КоАП РФ, позволявшие признать лиц, совершивших схожие деяния, контрабандистами¹³.

Конституционный Суд неоднократно давал разъяснения по поводу принципа свободы предпринимательства, права на свободное использование своих способностей и имущества в целях ведения предпринимательской и иной не запрещенной законом экономической деятельности.

Несмотря на довольно скупое закрепление в Конституции РФ бюджетных отношений, они также нередко становятся объектом конституционного контроля, получают свое развитие и углубление в практике Конституционного Суда РФ. Одна из проблем, которые приходится решать Суду, связана с приостановлением «финансово-экономических» норм с применением закона о бюджете в условиях бюджетного дефицита. То есть государство временно прекращает выполнять часть своих публично-правовых обязательств. Суд в принципе допускает такую ситуацию, но формулирует ряд условий, направленных на защиту прав граждан и экономического порядка. Приостановление исполнения такого рода обязательств возможно в случае, если: 1) действие совершается в конституционно обоснованных целях; 2) оно соразмерно (в том числе с учетом природы и объема прав граждан); 3) имеет четко определенные временные ограничения; 4) не влечет фактической отмены прав и гарантий их осуществления «продлеваемым» режимом приостановления и др.¹⁴. Представляется, что данная проблема не была решена окончательно и получит продолжение в будущих решениях.

Довольно часто в Конституционный Суд обращаются налогоплательщики, в роли которых выступают как физические лица, так и организации. Судом сформулировано несколько позиций, касающихся прав и обязанностей налогоплательщиков, их гарантий и ответственности; презумпции добросовестности; порядка обжалования налоговых споров. Случается, что Конституционный Суд восполняет пробелы налогового законодательства. Так, например, в 1998 году в решении был употреблен термин

¹² Постановление Конституционного Суда РФ от 27 мая 2008 г. № 8-П

¹³ Постановление Конституционного Суда РФ от 13 июля 2010 г. № 15-П.

¹⁴ См.: Н.С. Бондарь, Экономический конституционализм России: очерки теории и практики. М., 2017. С. 179-180.

(до настоящего момента отсутствующий в законодательстве) «добросовестный налогоплательщик»¹⁵, а в 2008 году было сформулировано определение термина «налог на добавленную стоимость», также незакреплённый в законе¹⁶.

Одно из известных дел, рассмотренных в 2016 году, касалось проверки конституционности так называемого закона о системе «Платон»¹⁷, которым наряду с другими актами регулируется взимание платы в счет возмещения вреда, причиняемого автомобильным дорогам транспортными средствами, имеющими разрешенную максимальную массу свыше 12 тонн, за движение транспортных средств по автомобильным дорогам федерального значения общего пользования. Введение этих правил привело к акциям протеста водителей большегрузных автомобилей по всей России, которые считали, что это, по сути, двойное налогообложение наряду с транспортным налогом. Суд не усмотрел факта двойного налогообложения во взимании одновременно взносов по системе «Платон», транспортного налога и акциза на топливо. В качестве аргумента Конституционный Суд РФ привел тот факт, что основное бремя содержания федеральных трасс лежит на государстве. Поэтому дополнительная финансовая нагрузка на тех лиц, грузовые автомобили которых в наибольшей степени способствуют износу дорог, является логичным и обоснованным. Взимаемая с большегрузных автомобилей плата за пользование федеральными трассами, по мнению Суда, не обладает характеристиками налога, что означает несовпадение объектов обложения платы и транспортного налога. Наряду с этим Суд все-таки рекомендовал законодателю снизить нагрузку на транспортников, что и было сделано путем введения вычета из транспортного налога¹⁸.

Пожалуй, одним из самых резонансных дел стало дело нефтяной компании «ЮКОС», по которому решение Конституционного Суда РФ разошлось с решением Европейского Суда по правам человека. Конституционный Суд подчеркнул, что постановление ЕСПЧ не отменяет для российской правовой системы приоритета российской Конституции. Суд отметил, что деятельность компании «ЮКОС» как злостного неплательщика налогов, с учётом занимаемого ей места в экономике страны, имела разрушительный эффект для права. «Компания, используя изощренные схемы ухода от налогов, и после ликвидации оставила непогашенную задолженность в размере 227 миллиардов рублей. И уклонение от уплаты налогов в таком беспрецедентном масштабе, непосредственно угрожало принципам правового демократического социального государства, что обязывало власти действовать в исполнительном производстве как можно более эффективно, чтобы преодолеть противодействие недобросовестных налогоплательщиков». Исходя из этого, Конституционный Суд РФ

¹⁵ Постановление Конституционного Суда РФ от 12 октября 1998 г. № 24-П.

¹⁶ Определение Конституционного Суда РФ от 3 июля 2008 г. № 630-О-П.

¹⁷ Федеральный закон от 6 апреля 2011 г. № 68-ФЗ «О внесении изменений в Бюджетный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 2011. № 15. Ст. 2041.

¹⁸ Постановление Конституционного Суда РФ от 31 мая 2016 г. № 14-П.

и посчитал невозможным исполнение постановления ЕСПЧ, однако признал, что российское государство на основе доброй воли вправе произвести выплаты бывшим акционерам ЮКОСа, пострадавшим от неправомерных действий её менеджмента, за счёт вновь выявляемого имущества компании¹⁹.

Конституционный Суд неоднократно восстанавливал справедливость, нарушенную в процессе законодательной или правоприменительной деятельности. Во многих делах Суд демонстрировал приверженность устоявшимся социальным ценностям, внедряя в российскую судебную практику международные правовые стандарты в области экономики и прав человека, их государственной защиты, учитывая при этом российский опыт и традиций. Кроме того Суд уделяет особое внимание поиску и поддержанию оптимального баланса частных и публичных ценностей; справедливого равновесия интересов личности, общества и государства; разумного баланса между императивным и диспозитивным методами воздействия на экономические отношения; определенности, устойчивости, предсказуемости и достаточности правового регулирования; поддержания высокого уровня взаимного доверия между субъектами экономической деятельности; разумной меры приватизации государственной и муниципальной собственности; сочетания свободы и справедливости, пределов экономической свободы и ограничений, сочетания преемственности и эволюции в правовом регулировании.

Соглашусь с высказанным на торжественном заседании, посвященном 20-летию Конституционного Суда РФ, мнением Председателя Федерального конституционного суда ФРГ Андреаса Фоскуле, сравнившего Конституционный Суд *«с прочной обувью, которая обеспечивает движение вперед»*²⁰. Безусловно, Конституционный Суд – это не «парадные стильные туфельки», но и не расхлябанные домашние тапки, которые можно сбросить с ног, задвинуть под диван в любое время или вообще выбросить. С Конституционным Судом России считаются все органы власти, поэтому ему удалось достичь очень многого. И практика показывает, что он не останавливается на достигнутом.

ЛИТЕРАТУРА

- Бондарь Николай. 2017. Экономический конституционализм России: очерки теории и практики. Москва: Норма: ИНФРА-М [Bondar" Nikolaj. 2017. Ekonomicheskiy konstitutsionalizm Rossi: ocherki teorii i praktiki. Moskva: Norma: INFRA-M].
- Зорькин Валерий. 2016. «Конституционный Суд на переходном этапе исторического развития России». Журнал конституционного правосудия. № 4(52): 1-7 [Zorkin Valerij. 2016. "Konstitutsionnyj Sud na perekhodnom etape istoricheskogo razvitiya Rossii". Zhurnal konstitutsionnogo pravosudiya. № 4(52): 1-7].
- Подоплелова Ольга, Степанов Дмитрий. 2017. «Добросовестные приобретатели против недобросовестного государства: дело Александра Дубовца в Конституционном Суде

¹⁹ Постановление Конституционного Суда РФ от 19 января 2017 г. № 1-П.

²⁰ Российская газета. 2011. 28 октября.

России. Комментарий к Постановлению от 22 июня 2017 года № 16-П». Сравнительное конституционное обозрение. № 6: 101 - 114 [Podoplelova Ol'ga, Stepanov Dmitrij. 2017. "Dobrosovetsnye priobretateli protiv nedobrosovestnogo gosudarstva: delo Aleksandra Dubovtса w Konstitutsionnom Sude Rossii. Kommentarnyj k Postanovleniyu ot 22 iyunya 2017 goda № 16-P". Sravnitel'noe konstitutsionnoe obozrenie: № 6: 101 - 114].

Anton VASILEV

Olga VASILEVA

Altai State Pedagogical University

Department of Theory and History of State and Law

Barnaul, Russia

Dariusz SZPOPER

Pomeranian University in Slupsk, Poland

anton_vasiliev@mail.ru

«УМНЫЕ МАШИНЫ» – ВЫЗОВ ДЛЯ ЭТИКИ И ЮРИСПРУДЕНЦИИ

АННОТАЦИЯ: В статье рассматриваются юридические аспекты использования технологии искусственного интеллекта. Авторами отмечается слабое нормативное регулирование применения искусственного интеллекта в России с учетом активного и повсеместного внедрения данной технологии в различных сферах жизни. Разработки в сфере искусственного интеллекта поднимают очень серьезные вопросы этического и правового порядка. Среди юридических вопросов требуют решения такие как природа искусственного интеллекта, наличие правосубъектности, проблема ответственности за вред, причиненный искусственным интеллектом, влияние на юридическую профессию и т.п. Особое внимание в работе уделено необходимости выработки юридического понятия искусственного интеллекта в целях построения эффективной модели правового регулирования. В статье анализируются подходы к определению искусственного интеллекта в специальной и юридической литературе. Отмечается использование таких понятий как нейронные сети, машинное обучение, сверхразум, суперкомпьютеры. Отдельно упоминаются попытки легальных определений в Южной Корее и Европейском союзе. По итогам исследования авторами предложены следующие признаки искусственного интеллекта: наличие технического устройства или киберфизической системы; способность к принятию, обработке и передаче информации; способность к автономной работе; самообучение на основе анализа информации и приобретенного опыта; самосознание; мышление и способность к принятию самостоятельных решений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: юридическая техника, информационное общество, цифровая экономика, искусственный интеллект, роботы

“SMART MACHINES” – A CHALLENGE FOR ETHICS AND JURISPRUDENCE

ABSTRACT: The article deals with the legal aspects of the use of artificial intelligence technology. The authors emphasise a low level of normative regulations which concern the use of artificial intelligence in Russia, taking into account the active and widespread application of this technology in various spheres of life. Developments in the field of artificial intelligence raise very serious

ethical and legal issues. Among legal issues, such as the nature of artificial intelligence, the existence of a legal personality, the problem of liability for damage caused by artificial intelligence, the impact on the legal profession, etc., need to be considered. Particular attention is paid to the need to develop a legal concept of artificial intelligence in order to build an effective model of legal regulation. The article analyzes the attempts to define artificial intelligence in specialist and legal literature. The use of such concepts as neural networks, machine learning, super intelligence, supercomputers is underlined. Single attempts to develop legal definitions in South Korea and the European Union are also mentioned. Following the results of the research, the authors proposed the following features of artificial intelligence: the existence of a technical device or cyberphysical system; ability to receive, process and transfer information; ability to work autonomously; self-learning based on the analysis of information and experience; self-awareness; thinking and the ability to make independent decisions.

KEYWORDS: legal technology, information society, digital economy, artificial intelligence, robots

„INTELLIGENTNE MASZYNY” – WYZWANIA ETYCZNE I PRAWNE

ABSTRAKT: Artykuł poświęcony jest zagadnieniom wykorzystania technologii sztucznej inteligencji. Autorzy podkreślają niski poziom regulacji normatywnych, dotyczących wykorzystania sztucznej inteligencji w Rosji, uwzględniając aktywne i powszechne zastosowanie tej technologii we wszystkich dziedzinach życia. Badania prowadzone nad sztuczną inteligencją odsłaniają bardzo ważne pytania o charakterze prawnym i etycznym. W dziedzinie prawa nierozwiązane pozostają takie kwestie, jak natura sztucznej inteligencji, jej podmiotowość prawna, problem odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez sztuczną inteligencję, wpływ na pracę zawodową prawników itd. Szczególną uwagę poświęca się konieczności wypracowania definicji prawnej sztucznej inteligencji w celu skonstruowania efektywnego modelu regulacji prawnych. W artykule analizie poddane są próby zdefiniowania sztucznej inteligencji w literaturze specjalistycznej i prawniczej. Podkreśla się wykorzystanie takich pojęć jak: sieci neuronowe, uczenie maszynowe, super-rozum, superkomputer. Także wskazuje się na pojedyncze próby wypracowania definicji prawnych w Korei Południowej i Unii Europejskiej. W wyniku przeprowadzonych badań autorzy proponują wyróżnić następujące cechy sztucznej inteligencji: istnienie urządzenia technicznego lub systemu cyberfizycznego; zdolność podejmowania, przetwarzania i przekazywania informacji; zdolność do pracy autonomicznej; samouczenie się w oparciu o analizę informacji i pozyskane doświadczenie; samoświadomość; myślenie i zdolność do podjęcia samodzielnych decyzji.

SŁOWA KLUCZOWE: technika prawna, społeczeństwo informacyjne, gospodarka cyfrowa, sztuczna inteligencja, roboty

Научно-техническая революция в XXI в. приобрела новые очертания в сфере цифровых технологий. В сфере программирования одним из достижений стали разработки в сфере искусственного интеллекта и робототехники¹. При серьезном потенциале в использовании искусственного интеллекта в различных областях жизнедеятельности

¹ К. Келли, Неизбежно. 12 технологических трендов, которые определяют наше будущее. М. 2017.

остаются слабо изученными этические и правовые аспекты использования искусственного интеллекта².

Более того, реальное применение искусственного интеллекта практически не обеспечена должной международно-правовой и национальной нормативной основой. Вопросы использования "умных роботов" лишь спорадически регулируются в отдельных государствах мира - Германии, Южной Кореи, Франции. В ЕС принята резолюция "Нормы гражданского права о роботехнике" от 16.02.2017 г. Единственным исключением в России выступает так называемый "закон Гришина" – закон "О роботехнике", разработанный юридической фирмой Dentons³.

Среди юридических граней использования искусственного интеллекта можно назвать следующие:

Во-первых, отсутствует четкая юридическая дефиниция искусственного интеллекта. Для должного определения можно бы было опереться на понимание искусственного интеллекта в специальных науках.

Таким образом, краткий обзор сфер и вопросов, связанных с применением искусственного интеллекта ставит с неопровержимостью вопрос о приоритетном разрешении проблемы определения понятия «искусственный интеллект» и его фиксации в правовых текстах. При этом, следует обратить внимание на ряд осложнений в решении данного вопроса:

- в науке отсутствует общепринятое определение базового термина «естественный (человеческий) интеллект», который воспринимается как ведущее свойство человеческой природы. При этом интеллект зачастую связывают с таким свойством как мышление;
- в специальной литературе нет единства в понимании искусственного интеллекта и наряду с этим термином используют такие понятия как «машинное обучение», «нейронный сети» и т.п.

Следует отметить, что среди ученых различаются два термина «слабый искусственный интеллект» и «сильный искусственный интеллект». Слабый искусственный интеллект понимается как умная машина для решения частных задач (например, разработка сценариев для кинофильмов), тогда как сильный искусственный интеллект используется для решения широкого спектра задач⁴.

В многообразии определений искусственного интеллекта можно выделить следующие основные направления:

- искусственный интеллект как система, которая действует подобно человеку с аналогичными когнитивными способностями;

² А. Росс, Индустрии будущего. М. 2017.

³ См: <http://gobopravo.ru/> - учеными СПбГУ (В.В. Архипов, В.Б. Наумов) и компанией Dentons (А. Незнамов) создан исследовательский центр проблем правового регулирования искусственного интеллекта и роботехники.

⁴ П.М. Морхат, Искусственный интеллект. Правовой взгляд. М. 2017, с. 69.

- искусственный интеллект как система (устройство), обладающая хотя бы одним из свойств человеческого разума;
- искусственный интеллект как сверхразум как система, превосходящая интеллектуальные способности человека⁵;
- искусственный интеллект как научное направление, изучающая возможность и использование систем (устройств) для моделирования человеческого мышления (машинное обучение).

Интересное определение предлагают А.В. Понкин и А.И. Редькина: «искусственный интеллект – это искусственная сложная кибернетическая компьютерно-программно-аппаратная система (электронная, в том числе – виртуальная, электронно-механическая, био-электронно-механическая или гибридная) с когнитивно-функциональной архитектурой и собственными или релевантно доступными (приданными) вычислительными мощностями необходимых ёмкостей и быстродействия». Эта кибернетическая система обладает рядом свойств: субстантивность (субъектность и способность совершенствоваться); высокоуровневая способность воспринимать информацию, принимать решения и их исполнять, анализировать собственный опыт; способность адаптироваться к внешней среде, выполнять когнитивные функции (творческие, аналитические), способность к самосознанию⁶.

Близкого определения придерживается П.М. Морхат: «искусственный интеллект – это полностью или частично автономная самоорганизующая (самоорганизующаяся) компьютерно-аппаратно-программная виртуальная (virtual) или киберфизическая (cyber-physical), в том числе био-кибернетическая (bio-cybernetic), система (юнит), наделённая/обладающая способностями и возможностями:

- антропоморфно-разумных мыслительных и когнитивных действий, таких, как распознавание образов, символьных систем и языков, рефлексия, рассуждение, моделирование, образное (смыслопорождающие и смысловоспринимающее) мышление, анализ и оценка;
- самореферентности, саморегулирования, самоадаптирования под изменяющиеся условия, самоограничения;
- самоподдержания себя в гомеостазе;
- генетического поиска (genetic algorithm – эвристический алгоритм поиска, с сохранением важных аспектов «родительской информации» для «последующих поколений» информации), накопления информации и опыта;

⁵ Н. Бостром, Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии. М. 2016, с. 56.

⁶ А.В. Понкин, А.И. Редькина, Искусственный интеллект с точки зрения права. Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2018, с. 91-109.

- обучения и самообучения (в том числе – на своих ошибках и своём опыте); самостоятельной разработки и самостоятельного применения алгоритмов самоомологации;
- самостоятельной разработки тестов под собственное тестирование, самостоятельного проведения самотестирований и тестирований компьютерной и, при возможности, физической реальности;
- антропоморфно-разумного самостоятельного (в том числе творческого) принятия решений и решения задач и проблем.

В законодательстве ряда зарубежных стран предприняты попытки определения термина "искусственный интеллект". Так, в резолюции Европарламента "нормы гражданского права о робототехнике" от 17 февраля 2017 г. отмечается необходимость выработки общих понятий таких терминов как "киберфизические системы", "умные автономные роботы" с учетом таких признаков как:

1. способность быть автономными и обмениваться данными;
2. способность к обучению на основе приобретенного опыта;
3. наличие минимальной физической поддержки;
4. способность адаптации к внешней среде;
5. отсутствие жизни.

В Южной Корее еще в 2008 г. был принят закон "О содействии развитию и распространению умных роботов". В законе предлагается следующее определение умного робота: механическое устройство, которое способно воспринимать окружающую среду, распознавать обстоятельства, в которых оно функционирует, и целенаправленно передвигаться самостоятельно.

Анализ существующих подходов к понятию «искусственный интеллект» позволяет выделить следующие признаки:

- наличие технического устройства (киберфизической системы), способной воспринимать информацию и ее передавать;
- определенная степень автономной работы без человеческого участия (субъектность) при отсутствии жизни такой системы;
- способность к анализу, обобщению информации, выработке интеллектуальных решений на основе изученных данных (мышление), самосознанию;
- способность к обучению, самостоятельному поиску информации и принятию на основе этой информации решений.

Во-вторых, возникает вопрос о возможности признания за искусственным интеллектом качеств субъекта права⁷. Здесь возможно два варианта. В первом случае искусственный интеллект понимается всего лишь как техническое средство с правовым

⁷ В.В.Архипов, В.Б. Наумов, Искусственный интеллект и автономные устройства в контексте права: о разработке первого в России закона о робототехнике//Труды СПИИРАН. 2017. № 6, с. 51.

режимом вещи. Во втором случае за ним признается статус электронного лица по аналогии с юридическим лицом через использование приема правовой фикции. И тот и другой случай не в полной мере адекватны. Квалификация искусственного интеллекта как объекта права не учитывает наличие некой субъектности - способности к мышлению и принятию самостоятельных решений. Во втором случае поднимается более глубокий вопрос мировоззренческого порядка - искусственный интеллект – это личность подобная человеку. От решения данного вопроса зависит модель правового регулирования, начиная с возможности вступления в правоотношения и до возложения на такой интеллект юридической ответственности.

Соответственно, третий аспект применения искусственного интеллекта поднимает проблему ответственности за вред, причиненный таким интеллектом. В юридической литературе обсуждаются различные модели возложения деликтной ответственности:

- обладатель прав на устройство, снабженное искусственным интеллектом;
- разработчик программного обеспечения;
- оператор, обслуживающий искусственный интеллект.

Вполне обсуждаемым выглядит возможность применения к искусственному интеллекту конструкции источника повышенной ответственности, при которой за вред причиненный таким объектом возмещения вреда наступает без учета вины собственника объекта.

Следует отметить, что искусственный интеллект ставит вопрос о судьбе самой юридической профессии. Искусственный интеллект вполне способен выполнять типичные юридические действия по заданному алгоритму: составление сделок, исковых заявлений и пр. Крупные компании в России, в том числе Сбербанк, ВТБ планируют широко использовать нейронные сети для такого рода работы. Естественно, в принципе заменить человека искусственный интеллект не может, поскольку не рассчитан на решение нестандартных ситуаций с учетом сугубо человеческих свойств - совесть, справедливость, милосердие и пр. Хотя ведущие разработчики в сфере искусственного интеллекта серьезно заявляют о том, что загруженные базы данных (законодательство, судебная практика, доктринальные источники) для нейронных сетей позволят искусственному интеллекту сформулировать и применить принципы права. Американские исследователи полагают на основе эксперимента по анализу решений ЕСПЧ искусственным интеллектом, что он способен предсказывать решения судов. В 79 % искусственный интеллект смог предсказать решение ЕСПЧ на основе изучения материалов дела⁸.

Этическая проблема отношения к искусственному разуму как личности, равной человеку. Как следствие, вопрос о признании за ним статуса юридической личности. Во многом решение этих вопросов зависит от понимания человеческого интеллекта и его

⁸ N. Aletras, D. Tsarapatsanis, D. Preotiuc-Pietro, V. Lampos, *Predicting Judicial Decisions of the European Court of Human Rights: A Natural Language Processing Perspective*, Peer J Computer Science 2016.

особенностей. Только полное принципиальное тождество человеческого и искусственного интеллекта может привести к признанию за искусственным интеллектом качеств личности как в этическом, так и правовом отношении. Очевидно, что при всем многообразии определений интеллекта и разума, искусственный интеллект не обладает такими качествами как сознание и эмоции, которые определяют человеческую природу.

При этом, возникает предварительный вопрос определения разума, его качеств и соотношения со смежными категориями – машинное обучение, нейронные сети, который не может быть решен иначе как через консенсус представителей различных отраслей знания на основе широкой дискуссии (философия, психология, нейробиология, этика, юриспруденция, кибернетика и т.д.).

Признание личностного статус за искусственным интеллектом с непреложностью приведет к гуманизации отношения к умным машинам... Как следствие, такие умные роботы могут быть признаны квазилицами (юридическими лицами) с соответствующими правовыми последствиями - правосубъектность, способность вступления в правоотношения и возникновения деликтной ответственности.

1. Среди вопросов, которые нуждаются в научном, а впоследствии и нормативном решении выступают:
2. Юридическая дилемма – умный робот есть субъект права с собственной волей или объект правоотношения?⁹
3. Логическим следствием выступает вопрос о возможности робота вступления в правоотношения и возложения на него ответственности за неисполнение обязанностей и причиненный вред. Либо умный робот – это субъект как юридическое лицо с ответственностью (закрепление за ним имущества и страхование ответственности) либо объект (посредник) с возложением ответственности на одно из лиц (программист, продавец, собственник, сервисная служба, страховая компания и т.п.).
4. Еще одним интересным вопросом выступает роль технических и технико-юридических норм в создании и применении искусственного интеллекта¹⁰. Отказ от признания за умным роботом прав лица будет означать применение к нему технических и технико-юридических норм. Так, в скорейшей фиксации нуждаются на национальном и международном уровне правил относительно недопустимости причинения роботом вреда человеку. В цифровой код умного робота должен быть включен внутренний ограничитель – «совесть робота», отключающий устройство при угрозе нанесения вреда человека. Требуется разработка стандартов безопасности искусственного интеллекта в сочетании

⁹ В.В. Архипов, В.Б. Наумов, Искусственный интеллект и автономные устройства в контексте права: о разработке первого в России закона о робототехнике//Труды СПИИРАН, 2017 № 6.

¹⁰ П.М. Морхат, Искусственный интеллект. Правовой взгляд, М.2017.

с государственным контролем за их соблюдением. Этот вопрос приобретает особую остроту, поскольку отсутствует полная информация о последствиях применения искусственного интеллекта. До конца неясно возникнет ли у умного робота самоидентификация или желание приобрести человеческое естество и не сможет ли он стать полностью автономным человеком и неуправляемым.

Последствия внедрения искусственного интеллекта в юридическую профессию.

Плюсы:

- освобождение юристов от рутинных операций и возможность занятия творческим трудом;
- обработка массивов правовой информации – устранение противоречий и дублирования;
- вспомогательный ресурс для решения юридических дел;
- нейтрализация негативных последствий субъективного фактора в юридической профессии.

Минусы и проблемы:

- угроза потери работы юристами;
- недоверие к умным машинам как судьям и пр.;
- вопрос о возможности с использованием искусственного разума справедливого решения дела и проявлении именно человеческих качеств при разрешении споров (милосердие, добросовестность, справедливость и т.п.).

Следует отметить, что появление цеха юристов во многом связано с необходимостью поиска, истолкования и применения юридических норм в ситуации правовой неопределенности возникшей конфликтной ситуации. Для корпорации юристов всегда были характерны кастовый и закрытый характер. Не случайно, что знание первых законов, ведение судебного календаря и судебных исков было тщательно охраняемой профессиональной тайной первых римских юристов – жрецов-понтификов. И даже публикация первых правовых текстов не привела к ликвидации юридического сословия, поскольку не была снята сама проблема неопределенности содержания норм права.

Значение юристов в тем большей мере возрастало, чем более непонятной, массивной и противоречивой становилась система правовых норм. Совершенно очевидно, что английское прецедентное право имеет выгоды исключительно для массы английских юристов, а не их клиентов, которым гонорары солиситоров и барристеров обходятся весьма недешево.

Полагаем, что применение искусственного интеллекта в сфере правотворчества может минимизировать фактор правовой неопределенности и приведет к трансформации «человеческого права» в машинный алгоритм, вполне допускающий математическую точность и логику. В таком случае и применение права может быть организовано на

основе алгоритмов, исключаящих усмотрение и произвол. Как следствие, места человеку в такой правовой системе не остается, поскольку все юридически значимые действия будут определяться цифровым кодом, применяемым умными роботами.

Здесь мы сталкиваемся с более важной проблемой, чем будущее право и юридической профессии. Речь идет о таком социальном укладе, при котором поступки человека будут изначально прогнозироваться и корректироваться с точки зрения соответствия некоему эталону – алгоритму при тотальном контроле за поведением человека с помощью умных машин. Такой социальный порядок будет подобен действию технических устройств на основе инструкций. Возможно, в таком технологическом тоталитаризме и не будет места социальным отклонениям, но и человек потеряет свою природу в поиске смысла жизни, поскольку его жизнь будет мелочно и скрупулезно предрешена суперкомпьютером.

Видимо, человечеству в ближайшее время необходимо разрешить для себя эту дилемму – бессмысленный порядок или осмысленный человеческий хаос с возможностью свободы воли; предопределенность или страх перед неизвестным.

ЛИТЕРАТУРА

- Архипов Владислав Владимирович, Наумов Виктор Борисович. 2017. Искусственный интеллект и автономные устройства в контексте права: о разработке первого в России закона о робототехнике. Труды СПИИРАН № 6 [Arkhipov Vladislav Vladimirovich, Naumov Viktor Borisovich. 2017. Iskusstvennyy intellekt i avtonomnyye ustroystva v kontekste prava: o razrabotke pervogo v Rossii zakona o robototekhnike. Trudy SPIIRAN № 6].
- Бостром Ник. 2016. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии. М. [Bostrom Nik. 2016. Iskusstvennyy intellekt. Etapy. Ugrozy. Strategii. M.].
- Морхат Пётр Мечиславович. 2017. Искусственный интеллект. Правовой взгляд. М. [Morkhat Pyotr Mechislavovich. 2017. Iskusstvennyy intellekt. Pravovoy vzglyad. M.].
- Понкин Игорь Владиславович, Редькина Алена Игоревна. 2018. Искусственный интеллект с точки зрения права. Вестник РУДН. Серия: Юридические науки, 91-109. [Ponkin Igor'' Vladislavovich, Redkina Alena Igorevna. 2018. Iskusstvennyy intellekt s tochki zreniya prava. Vestnik RUDN. Seriya: Yuridicheskiye nauki, 91 – 109].
- Aletras Nikolaos, Tsarapatsanis Dimitrios, Preoțiu-Pietro Daniel, Lampos Vasileios. 2016. Predicting Judicial Decisions of the European Court of Human Rights: A Natural Language Processing Perspective, Peer J Computer Science. <https://peerj.com/articles/c/>

Anna KURKIEWICZ

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

Wydział Studiów Społecznych w Poznaniu

anna.kurkiewicz@wsb.net.pl

TECHNOLOGIA WŁADZY A POSTRZEGANIE WSPÓLNOTY, PYTANIE O GRANICE BEZPIECZEŃSTWA

ABSTRAKT: Wspólnota, jej postrzeganie i rozumienie stanowi jeden z elementów czy też jedną z płaszczyzn kształtowanie się społeczeństwa. Podstawą konstytucji samej wspólnoty jest założenie u jej fundamentów szeroko pojętego bezpieczeństwa. Granice bezpieczeństwa, jego zakres i znaczeniową treść określają granice wspólnoty. Michael Foucault będzie traktował urządzenie bezpieczeństwa jako element struktury władzy i mechanizmów jej działania, podkreślając oddzielanie się tak pojętego bezpieczeństwa od mechanizmów dyscyplinarnych. Przekształcenia w tym obszarze to swoista znaczeniowa rewolucja, której konsekwencją staje się zmiana rozumienia wspólnoty jako takiej.

SŁOWA KLUCZOWE: władza, panowanie, bezpieczeństwo, urządzenia bezpieczeństwa, wspólnota

TECHNOLOGY OF POWER AND THE PERCEPTION OF COMMUNITY: THE QUESTION ABOUT THE LIMITS OF SECURITY

ABSTRACT: Community, its perception and understanding constitutes one of the elements, or one of the aspects, of society formation. The foundation of the constitution of community as such is the process of establishing broadly understood security at its base. The limits of security, its scope and semantic content determine the boundaries of the community. Michael Foucault will treat the process of establishing security as an element of the structure of power and the mechanisms of its functioning, emphasizing the process of separation of such understood security from disciplinary mechanisms. Transformations in this sphere are a kind of semantic revolution the consequence of which is a change of understanding community as such.

KEYWORDS: power, control, security, establishing security, community

ZAMIAST WPROWADZENIA

Wspólnota, jej postrzeganie i rozumienie stanowi jeden z elementów czy też jedną z płaszczyzn kształtowanie się społeczeństwa. Podstawą konstytucji samej wspólnoty jest założenie u jej fundamentów szeroko pojętego bezpieczeństwa. Granice bezpieczeństwa, jego zakres i znaczeniową treść określają granice wspólnoty. Michael Foucault będzie traktował urządzenie bezpieczeństwa jako element struktury władzy i mechanizmów jej działania, podkreślając oddzielanie się tak pojętego bezpieczeństwa od mechanizmów dyscyplinarnych. Przekształcenia w tym obszarze to swoista znaczeniowa rewolucja, której konsekwencją staje się zmiana rozumienia wspólnoty jako takiej.

WSPÓLNOTA JAKO KOMUNIKACJA I JEDNOCZENIE

Tam gdzie zaczynamy traktować o wspólnocie, gdzie zaczyna się ona wyłaniać przed nami jako swoisty byt czy struktura, tam wcześniej napotykamy sieć określonych relacji czy powiązań, a przywołując Tönniesa „stosunki wzajemnej afirmacji. Każdy taki stosunek reprezentuje jedność w wielości albo wielość w jedności. Polega na odwzajemnionych aktach popierania, ułatwiania, wspomagania, traktowania jako przejaw woli i jej siły. Grupę utworzoną przez taki pozytywny stosunek, ujmowaną jako istota lub rzecz o spójnym działaniu wewnętrznym i zewnętrznym, nazywamy *związkiem*. Sam ten stosunek, a zatem i związek, rozumiany jest już to jako realne i organiczne życie, co odpowiada istocie *wspólnoty (Gemeinschaft)*, już to jako twór idealny i mechaniczny, co odpowiada pojęciu *stowarzyszenia (Gesellschaft)*”¹. Wyróżnikami wspólnoty będą tedy bliskość, intymność, swoista zażyłość pomiędzy poszczególnymi jej członkami. Stowarzyszenie natomiast jest sztucznym tworem, w którym dominuje obcość, podlega narzuconym z zewnątrz regulacjom. „Wspólnota jest trwałą formą współżycia, stowarzyszenie tylko przejściową. Zgodnie z tym należy rozumieć wspólnotę jako żywy organizm, a stowarzyszenie – jako mechaniczny agregat, artefakt”².

Życie wspólnoty ześrodkowuje się wokół idei wspólnego dobra, poszczególni członkowie wspólnoty współtworzą, ale i korzystają ze wspólnego dobra, o dobro to zabiegają. Życie wspólnoty koncentruje się również wokół określonej przestrzeni, w której składzie umieszone zostają „dom” i „pole”. Dynamika wspólnoty zasadza się na naturalnych powiązaniach pomiędzy wyróżnionymi elementami. Ich określona relacyjność (uporządkowanie i hierarchia) przekłada się na rozumność wspólnoty. Tönnies zaznacza, iż „wspólnota ludzka jest wspólnotą rozumną”³. Tym, co wspólnotę określa jest jedność poszczególnych jej elementów, jej członków, która wiąże się z rozumieniem wspólnoty jako określonej całości. Wektory ciężenia nakierowane są tutaj do centrum jedności, jednoczenia. „Członkowie wspólnoty pozostają

¹ F. Tönnies, *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, [w:] P. Śpiewak (red.), *Klasyczne teorie socjologiczne. Wybór tekstów*, Warszawa 2008, s. 181.

² *Ibidem*, s. 182.

³ *Ibidem*, s. 184.

związani mimo rozłąki, członkowie, stowarzyszenia pozostają rozdzieleni mimo powiązań”⁴. Zarówno wspólnota jak i stowarzyszenie podlegają określonym relacjom panowania. Tak jak w pierwszym przypadku władza wypływa niejako z samej relacji pomiędzy poszczególnymi członkami wspólnoty przekładając się na ich działania, tak w przypadku drugim władza zostaje oddzielona od działań pojedynczych członków stowarzyszenia, czy wytwarzającej określone relacje i struktury powiązań społeczności. Co jednak istotne mimo rozdzielania w przypadku drugim, to konieczność manifestacji jednoczącej woli – woli społecznej, jako podstawy dla współistnienia i współdziałania⁵. To właśnie jedność czy to wspólnoty czy szerzej pojętych kręgów społecznych przekłada się na ich bezpieczeństwo, czy inaczej staje się jego gwarantem wyznaczając jednocześnie jego granice.

Do ujmowania społeczeństwa jako określonego systemu powiązanych ze sobą elementów nawiązuje również Anthony Giddens⁶, podkreślając zarazem, iż natura społeczeństwa jako takiego jest złożona i nie może podlegać uproszczeniom czy redukcji. To, co istotne zdaniem Giddensa, i co wyróżnia społeczeństwo jako byt, to określony zespół interakcji pomiędzy poszczególnymi jego elementami, włączając w nie władzę, która traktowana jest jako właściwość społeczeństwa czy wspólnoty⁷. Ustanawianie władzy jak i systemu instytucji organizujących życie społeczeństwa przekształca społeczeństwo w określony system. „Każde społeczeństwo jest zarazem i systemem społecznym, i produktem splatania się złożonych systemów. Te złożone systemy bywają bądź częściami danego społeczeństwa, bądź przecinają granicę kilku społeczeństw, zapewniając tym samym liczne powiązania pomiędzy całościami społecznymi i systemami interspołecznymi”⁸. Tym, co spaja wyróżnione elementy struktury jest określony system dominacji, inaczej system oparty na stosunkach panowania i podporządkowania, co przekłada się na określoną instytucjonalność samego społeczeństwa. Istnienie instytucji, a raczej, jak podkreśla Giddens, „wiązek instytucji”, „jest pierwszą i najbardziej podstawową cechą społeczeństwa”⁹. Instytucjonalność, co zostało podkreślone, przekłada się na określone relacje panowania oraz mechanizmy władzy.

Pojęcie władzy jest, obok instytucji, jednym z kluczowych pojęć dla rozumienia społeczeństwa i wspólnoty. „Istnienie władzy zakłada struktury dominacji, za których pośrednictwem działa ona jakby niepostrzeżenie w procesach reprodukcji społecznej”¹⁰. Określone systemy władzy wiążą się zatem bezpośrednio z mechanizmami kontroli społecznej w perspektywie czasowej jak i przestrzennej, co w ujęciu Giddensa znajduje odzwierciedlenie w zasobach struktury dominacji jakimi są alokacja i autorytet. Na zasoby alokacji składają się: „1. Cechy środowiska materialnego (surowce, źródła energii); 2. Środki materialnej produkcji i reprodukcji (narzędzia, technika); 3. Produkowane dobra (artefakty tworzone wskutek

⁴ *Ibidem*, s. 186.

⁵ Cf M. Foucault, *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*, przeł. M. Herer, Warszawa 2014, s. 16

⁶ A. Giddens, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, przeł. S. Amsterdamski, Warszawa 2003, s. 208.

⁷ M. Foucault, *Bezpieczeństwo...*, *op. cit.*, s. 54.

⁸ A. Giddens, *Stanowienie społeczeństwa*, *op. cit.*, s. 209.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, s. 307.

interakcji 1 i 2”); na zasoby autorytetu natomiast: „1. Organizacja społecznej czasoprzestrzeni (czasoprzestrzenne stanowienie torów i rejonów); 2. Produkcja i reprodukcja ciała (organizacja i wzajemne stosunki ludzi w stowarzyszeniach); 3. Organizacja szans życiowych (szans autokreacji i autoekspresji)”¹¹. Oba rodzaje zasobów stanowią o potencjale ekspansywnym władzy, rozszerzania się jej zakresu i wpływów. Jednym z narzędzi władzy jest tutaj pamięć wynikająca z „przechowywania zasobów alokacyjnych i zasobów autorytetu”¹². Przechowywanie zasobów jest związane bezpośrednio z kontrolą wiedzy i informacji. Odwoływanie się do zapisów pamięci jest jednoczesnym ich wykorzystywaniem dla projekcji modeli przyszłości, a tym samym dla umacniania władzy¹³. Umacnianie władzy z kolei związane jest bezpośrednio z budowaniem i utrzymywaniem bezpieczeństwa – jako gwaranta władzy (jej utrzymania).

MECHANIZMY WŁADZY A URZĄDZENIA BEZPIECZEŃSTWA

Michel Foucault dokonuje analizy pojęcia bezpieczeństwo wychodząc w swych rozważaniach od kluczowego pytania: „Co kryje się pod hasłem „bezpieczeństwo”? ”¹⁴. Wyjściową do odpowiedzi na tak sformułowane pytanie jest wyszczególnienie przez Foucault trzech mechanizmów: mechanizmu jurydycznego (prawnego), mechanizmu dyscyplinarnego oraz mechanizmu bezpieczeństwa (urządzeń bezpieczeństwa). Trzeci z wyróżnionych elementów jest tym, który będzie nas interesował szczególnie, zasada się on na odmiennej od dwu pierwszych „dystrybucji rzeczy i mechanizmów władzy”¹⁵. Filozof podkreśla jednocześnie, iż żaden z mechanizmów nie znosi pozostałych, przechodzą raczej jeden w drugi na zasadzie „zmiany każdorazowej dominanty albo sposobu korelacji między mechanizmami...”¹⁶, „...nie mamy tu do czynienia z prostą sukcesją – od prawa, przez dyscyplinę, do bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo jest raczej sposobem na rozszerzenie i uruchomienie, obok swoistych dla niego samego mechanizmów, starej aparatury prawa i dyscypliny. (...). Chodzi o pojawienie się technologii bezpieczeństwa, w łonie mechanizmów, które albo są mechanizmami społecznej kontroli (jak w przypadku systemu karnego), albo wiążą się z modyfikowaniem biologicznego losu naszego gatunku”¹⁷. W ten sposób ekonomia władzy przekształca się w technologię bezpieczeństwa¹⁸.

Foucault zwraca uwagę na kilka wyróżnionych cech urządzeń bezpieczeństwa: przestrzeń, stosunek do zdarzeń przypadkowych, określoną, specyficzną formę normalizacji, a przede wszystkim odniesienie do tego, co zostaje określone mianem populacji¹⁹. Przestrzeń

¹¹ *Ibidem*, s. 308.

¹² *Ibidem*, s. 309.

¹³ *Vide: ibidem*, s. 309, *vide*: P. Ricoeur, *Pamięć, historia, zapomnienie*, przeł. J. Margański, Kraków 2012, s. 110-113.

¹⁴ M. Foucault, *Bezpieczeństwo...*, *op. cit.*, s., 26.

¹⁵ *Ibidem*, s. 29.

¹⁶ *Ibidem*, s. 31.

¹⁷ *Ibidem*, s. 34.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, s. 34-35.

będzie tutaj warunkowana granicami terytorium zamieszkanego przez określoną populację – zbiorowość. Hannah Arendt analizując analogicznie związki władzy i przestrzeni napisze: „przestrzeń pojawia się i zostaje powołana do istnienia wszędzie gdzie ludzie są razem na sposób działania i mowy, zatem jest ona czasowo i przyczynowo wcześniejsza i wszelkie formalne stanowienie dziedziny publicznej i różne formy rządu, czyli różne formy organizacji dziedziny publicznej”²⁰. Przestrzeń powołana do istnienia mocą ludzkich działań znika w momencie, gdy ludzie ulegają rozproszeniu, gdy rozpadają się struktury społeczne i określone formy władzy.

W zależności jednak od rodzaju przyjętego i funkcjonującego mechanizmu władzy przestrzeń będzie też, poza owym łączącym (wyróżnionym u Foucault) ujęciem, traktowana odmiennie. Mechanizmy jurydyczne, co charakteryzuje władzę suwerenną, przestrzeń porządkują za pomocą wektorów środkujących, nakierowujących na jej ustanowione i określone centrum, miejsce koncentracji – (siedziby) władzy. W przypadku mechanizmów opartych na dyscyplinie przestrzeń traktowana jest jako „pusta czy spustoszona”²¹. Dyscyplina jest tym, co pustkę wypełnia konstruowanym na potrzeby ekonomii władzy porządkiem – podporządkowaniem jednych elementów innym – co przybiera formę hierarchicznej struktury. „Zamknięta, poszatkowana, nadzorowana w każdym punkcie przestrzeń, (...), gdzie władza jest sprawowana niepodzielnie w zgodzie ze swym hierarchicznym obrazem, gdzie każda jednostka jest stale cechowana, badana i zaliczana do żywych, chorych albo umarłych – przestrzeń ta stanowi zwarty model urządzenia dyscyplinarnego”²². W tak organizowanej przestrzeni aktywność ludzka podlega nieustannej kontroli łącząc nieprzerwanie centrum (miejsce sprawowania władzy) z peryferiami (miejscami przebywania i aktywności poszczególnych jednostek). Przestrzeń, innymi słowy, podlega poszatkowaniu – parcelacji, każdemu wyznacza określone, podlegające kontroli miejsce²³. Dla zobrazowania tego typu urządzeń władzy autor *Nadzorować i karać* przywołuje Benthamowski model *panoptikon* – więzienia, gdzie podstawą dyscypliny miała być nieprzerwana kontrola poprzez obserwację²⁴. Napisze Foucault: „Panoptikon funkcjonuje jako swoiste laboratorium władzy”²⁵. Władza rozbudowując narzędzie kontroli zawłaszcza niejako całą, poddaną nadzorowi rzeczywistość, staje się „wszechobecna”, „widzialna” w każdym, matematycznie wyliczonym i wydzielonym parcelu objętej nią przestrzeni. „Urządzenie panoptyczne tworzy całości przestrzenne, które pozwalają bez przerwy widzieć i natychmiast rozpoznawać”²⁶.

²⁰ H. Arendt, *Kondycja ludzka*, przeł. A. Łagodźka, Warszawa 2000, s. 218.

²¹ M. Foucault, *Bezpieczeństwo...*, *op. cit.*, s. 44.

²² M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Warszawa 2009 s. 193.

²³ *Vide Ibidem*, s. 138.

²⁴ *Vide J. Bentham, Panoptikon*, Dublin, 1791.

²⁵ M. Foucault, *Nadzorować i karać*, *op. cit.*, s. 199.

²⁶ *Ibidem*, s. 195, *vide M. Herer, Michela Foucaulta wizja współczesności. Wiedza, władza i gry prawdy*, Warszawa 2000, s. 71-75.

W przypadku mechanizmów zasadzonych na bezpieczeństwie przestrzeni jest ujmowana jako określona nie-pusta danność, danność, która podlega nie tyle podporządkowaniu, co podkreślanie jej pozytywnego potencjału, minimalizowaniu tego, co traktowane jako negatywne czy zagrażające. Jeszcze inaczej rzecz ujmując, dyscyplina ma charakter dośrodkowy, bezpieczeństwo natomiast odśrodkowy. „Dyscyplina koncentruje, ześrodkowuje, zamyka. Jej pierwotnym gestem jest wyznaczenie obszaru, na którym jej władza, mechanizmy jej władzy panują bez ograniczeń. (...). Urządzenia bezpieczeństwa (...) mają stałą tendencję do rozprzestrzeniania się, tendencję odśrodkową. Ciągłe przyłączane są nowe elementy...”²⁷. Znaczącym pojęciem jest tutaj pojęcie cyrkulacji, płynnej wymiany poszczególnych elementów, składowych przestrzeni. Jak podkreśla Foucault: „można tu mówić, (...), o technice nakierowanej na problem bezpieczeństwa, czyli, w gruncie rzeczy, o serii. Idzie o nieokreśloną serię ruchomych elementów, o cyrkulację, (...). Dla mechanizmu bezpieczeństwa charakterystyczne jest właśnie zarządzanie tego rodzaju seriami, które można kontrolować, opierając się jedynie na zasadach prawdopodobieństwa”²⁸. Dodatkowo, kluczowymi pojęciami okazują się tutaj „czas i przypadkowość”²⁹, a także, przywołane już pojęcie: „populacja”. „Bezpieczeństwo ma zasadniczo do czynienia z populacją, czyli zbiorowością składającą się z jednostek, które istnieją i żyją jako ostatecznie i z istoty swej biologicznie przywiązane do otaczających je materialnych warunków”³⁰. Mechanizm bezpieczeństwa wprzęga populację w sieć zachodzących wokół mechanizmów, podejmując jednocześnie próby ustalenia czy określenia zachodzących pomiędzy nimi relacji³¹. Stąd wyrasta swoiste rozumienie, a wcześniej jeszcze samo pojęcie „środowiska”. Środowisko, ujęte kulturowo i historycznie, staje się „przestrzenią interwencji władzy”³², pewnym, określonym projektem, miejscem powstawania swoistej inżynierii władzy. To, co istotne, i co odróżnia mechanizmy jurydyczny i dyscyplinarny od mechanizmu bezpieczeństwa, to swoisty stosunek do przywołanej, a ujętej w kategorii środowiska, rzeczywistości. W przypadku władzy wyprowadzonej z bezpieczeństwa rzeczywistości jest żywiołem, który opanowywany jest za pośrednictwem urządzeń bezpieczeństwa, co należy podkreślić, opanowywany, a nie tłamszony czy powstrzymywany³³. Prządek prawny czy dyscyplinarny porządkują rzeczywistość poprzez eliminację, narzędziem eliminacji jest system zakazów i nakazów, i za ich pomocą redukcja, a ostatecznie eliminacja tego, co niepożądane. Rzeczywistość jest tutaj nie tyle opanowywana, co wręcz stwarzana, tworzy się pożądane stany rzeczy, nie dając prawa do istnienia wszystkiemu, co nie mieści się wyznaczonych normą granicach. Mechanizmy władzy zasadzone na bezpieczeństwie nie zakazują (jak w przypadku systemów jurydycznych), ani nie nakazują (jak w przypadku systemów dyscyplinarnych), a regulują zastaną rzeczywistość we

²⁷ M. Foucault, *Bezpieczeństwo...*, op. cit., s. 67.

²⁸ *Ibidem*, s. 45.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, s. 46.

³¹ *Ibidem*, s. 46-47.

³² *Ibidem*, s. 47.

³³ *Ibidem*, s. 58.

właściwej jej naturalnej dynamice. Owo skorelowanie dynamiki rzeczywistości z podejmowanymi próbami jej regulacji uwzględniać muszą jeszcze jeden istotny element – wolność poszczególnych członków społeczności, jako składowej rzeczywistości, o której mowa. Jak podkreśla Foucault: „wolność jest niczym innym jak tylko korelatem procesu wdrażania urządzeń bezpieczeństwa”³⁴. Tam, gdzie brakuje wolności tam nie ma możliwości, tam nie stwarza się przestrzeni dla właściwie pojętych urządzeń bezpieczeństwa charakteryzujących nowoczesne społeczeństwa. Odrzucenie wolności, czy akceptacji spontanicznej woli poszczególnych członków wspólnoty właściwe jest dla mechanizmów dyscyplinarnych. Dyscyplina za pomocą ustanawianych norm narzuca sieć modeli na rzeczywistość, poddając wszystkie jej elementy kontroli. To, co nie mieści się w kreowanym na potrzeby władzy modelu, to zarazem zepchnięte zostaje poza uznaną za akceptowalną – rzeczywistość. Pierwotna jest tutaj nie populacja, nawet nie sama rzeczywistość (a właściwie jej model), pierwotna okazuje się norma. Podług normy, zdolności podporządkowania się normie mierzony jest świat, świat ludzki, świat urządzeń społeczeństwa i narzędzi władzy³⁵. Jeśli wola jednostek zostaje dopuszczona do głosu to tylko o tyle, o ile jest wolą poddanych zgodną z wolą panujących, mającą umacniać władzę, utwierdzać pewność władzy, a wraz z nią pewność panowania na określonym obszarze – terytorium.

DYNAMIKA WSPÓLNOTY W EKONOMII WŁADZY

Tam gdzie do głosu dochodzą mechanizmy bezpieczeństwa, tam zasadniczo przeobrażeniom ulegają ustanowione wcześniej relacje i zależności. Relacja oparta na posłuszeństwie (poddanych względem władcy, suwerena) przekształca się w swoiste procesy oparte na ciągłych przekształceniach, czy, jak podkreśla Foucault, nieustannej cyrkulacji: „nie idzie już o to, by oznaczyć i zachować terytorium, lecz o to, by ustanowić i poddać kontroli pewne obiegi, oddzielić dobre cyrkulacje od złych, sprawić by nic nie trwało na swoim miejscu, by wszystko pozostawało w ciągłym ruchu, eliminując zarazem niebezpieczeństwa z jakimi wiąże się owa cyrkulacja. Już nie pewność księcia i jego terytorium, lecz bezpieczeństwo populacji i – co za tym idzie – tych, którzy nimi rządzą”³⁶. Populacja wyłania się tutaj jako „nowy podmiot zbiorowy” okazując się zarazem „podmiotem politycznym”³⁷. Wpisuje się tym samym w powołane wraz z nią do życia nowe rozumienie przestrzeni. Owa szczególnie, mierzona prawami cyrkulacji, względnie swobodnego przepływu określonych dóbr, usług, informacji czy idei rzeczywistość wprowadza nas w pole technologii władzy wspartej na bezpieczeństwie (urządzeniach bezpieczeństwa). Populacja nie poddaje się prostym mechanizmom normalizacji, nie wpisuje się w system dyscyplinowanie społeczeństwa za pomocą określonego przez dzierżycieli władzy układu nakazów i zakazów.

³⁴ *Ibidem*, s. 71.

³⁵ *Ibidem*, s. 74-75.

³⁶ *Ibidem*, s. 84-85.

³⁷ *Ibidem*, s. 64.

Tak jak poddany podlegał ciągłemu nadzorowi władzy, a jego prawem był jednocześnie przymus podporządkowania się władcy, tak populacja wymyka wszelkim ograniczającym jej dynamikę restrykcjom. Tutaj nie relacja panowania – podporządkowania kształtuje swoistą ekonomię władzy, a stwarzanie możliwości kanalizowania ekspresji poszczególnych członków wspólnoty, koordynowanie i przewidywanie możliwych kanałów cyrkulacji czy kierunków zmian i przekształceń zachodzących w obrębie wspólnoty i przynależnych jej czasu i przestrzeni. Jednostka staje się tutaj wyrazicielem wspólnoty, a jednocześnie jej współtwórcą. Autor *Nadzorować i karać* podkreśla, iż: „W przypadku tego, co nazywamy populacją, pojawia się zupełnie inny sposób wiązania tego, co zbiorowe, z tym, co jednostkowe, ciała społecznego jako całości z jego podziałem na elementy. Rządzenie populacją jest czymś zupełnie odmiennym od sprawowania władzy suwerennej, sięgających aż do najdrobniejszych włókien jednostkowych zachowań. Mamy tu, jak sądzę, do czynienia z dwoma różnymi ekonomiami władzy”³⁸. Tak pojęta władza kształtując sferę polityczności niejako ją otwiera, rządzenie staje się powoływaniem do istnienia nie gotowego w swej postaci aparatu władzy, a określonych pól ludzkich aktywności jako przestrzeni możliwej ich aktualizacji. Otwartość będzie zatem wyróżnikiem zarówno społeczeństwa jak i określonego społecznego porządku.³⁹ Poddając analizie pojęcie populacji Foucault wskazuje na wyróżnione jej aspekty, podkreślając iż nie mamy tu do czynienia z prostą sumą jednostek zamieszkujących określony obszar, jest to raczej złożony układ wielu powiązanych ze sobą zmiennych i czynników jak wartości moralne czy religijne, czynniki materialne, klimatyczne, cyrkulacja różnego rodzaju dóbr i usług⁴⁰. Mechanizmy kontroli tracą tutaj rację bytu, populacja z jej istoty jest nie podatna na dyscyplinę (narzucanie norm), „nie idzie już o to, by wymusić na poddanych posłuszeństwo wobec woli suwerena, lecz o to, by wpływać na bieg spraw, które na pozór niewiele mają wspólnego z populacją, o których jednak, na podstawie pewnych wyliczeń, analiz i badań można twierdzić, że posiadają na nią wpływ”⁴¹.

Populacja bowiem zakłada, co zostało już przywołane, jako swoją składową, określoną, nie dającą się ująć w ramy ciasnego schematu, czy modelu dynamikę. Dynamika populacji, przekładająca się na nieustanną fluktuację jej żywej tkani wynika z założonych i dopuszczonych jako naturalne, indywidualnych dążeń i pragnień poszczególnych jednostek – członków populacji. To właśnie pragnienia, jak zaznacza filozof, stają się „siłą napędową populacji”, a z nich wynikają określone kierunki działań i wektory zmian. Pragnienia bowiem, wypływające z ciężenia w jednostek w stronę korzyści własnych, stają się elementem przekształceń i rozwoju całej populacji: „spontaniczna i uregulowana gra pragnień wytwarza skutki korzystne z punktu widzenia populacji jako takiej”⁴². I nie rzecz w tym, by

³⁸ *Ibidem*, s. 86.

³⁹ Cf T. Załuski, *Od dzieła do rozdzielania. Filozofia i to, co polityczne*, [w:] J.-L. Nancy, *Rozdzielona wspólnota*, *op. cit.*, s. XVII-XVIII.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 90-91.

⁴¹ *Ibidem*, s. 92.

⁴² *Ibidem*, s. 93.

„...stawić tamę pożądaniu czy egoizmowi w sensie miłości własnej, lecz przeciwnie – o symulowanie owego egoizmu i pragnienia w taki sposób, by mogło, by musiało przynosić dobroczynne skutki”⁴³. Pożądanie bowiem powstaje, rozwija się i dąży do zaspokojenia pośród wspólnoty, to bycie z innymi okazuje się stymulatorem ludzkich pragnień, ich ukierunkowanie wpisuje się tedy w dynamikę całokształtu ludzkich odniesień. Ekonomia władzy włącza w siebie tym samym mechanizmy stymulowania ludzkich namiętności i wynikających z nich działań.

Jean-Luc Nancy dokonując filozoficznej wiwiseksji wspólnoty podkreśla za Bataille, iż „rozpętanie namiętności” oznacza „udzielanie się”, „szerzenie się”, „przenoszenie się”⁴⁴, innymi słowy namiętność rodzi się w żywiole komunikacji. Namiętność jest tutaj formą ekspresji jednostki, jej reakcji na innego człowieka. „Obecność innego nie ustanawia granicy, która miałaby powstrzymać rozpętanie „moich” rząd [passions]: wręcz przeciwnie, to jedynie wyeksponowanie na innego jest w stanie je rozbudzić”⁴⁵. Wspólnota budzi „rządze”, namiętności czy pragnienia sama przekształcając się w relacyjną, cementowaną pasją komunikacji tkankę⁴⁶. Tam, gdzie istnienie wspólnoty zostaje podważone czy zanegowane, tam jednocześnie rodzi się jej pragnienie – „namiętne pragnienie [passion] wspólnoty”⁴⁷, bycie pośród innych jest bowiem jednym z konstytutywnych elementów ludzkiej tożsamości. Człowieka bowiem we współbyciu z innymi wyróżnia owa szczególna właściwość, którą Hannah Arendt określa jako zdolność „komunikowania siebie” w odróżnieniu od „komunikowania czegoś”⁴⁸. Człowiek tworzy wspólnotę z innymi poprzez ekspresję siebie czy też eksponowanie siebie przed innymi i wobec innych. Ekspresja wyraża się w mowie i działaniu – tym, co odróżnia człowieka od otaczającej rzeczywistości i czyni odmiennym od tego, co w tej rzeczywistości ożywione (żywe). Owa szczególna ludzka właściwość związana jest z tym, co Arendt określa jako inicjatywa. Narodziny człowieka są jego wpisaniem w otaczający świat, mowa i działanie, wpisują istotę ludzką w świat innych ludzi⁴⁹. Człowiek komunikując się i podejmując określone aktywności wraz z budowaniem własnej tożsamości tworzy i współtworzy jednocześnie wspólnotę i jej tożsamość. Człowiek jako jednostka staje się niejako aktorem na scenie działań społecznych, aktorem i widzem jednocześnie, sam przejawiając inicjatywę i dokonując aktów jednostkowej ekspresji, przygląda się jednocześnie aktywności innych aktorów – członów współtworzonej wspólnoty, wchodząc z nimi w różnorakie interakcje. W ten sposób biologiczny rytm życia spleta się z siecią społecznych interakcji. Foucault odnosząc się do zbiorowości ludzi jako populacji zaznacza, że: „Populacja jest wszystkim tym, co rozciąga się między biegunem istnienia biologicznego i podatną na ingerencje dziedziną publiczności. Pojawia się tu całe mnóstwo nowych zjawisk,

⁴³ *Ibidem*, s. 94.

⁴⁴ J.-L. Nancy, *Rozdzielona wspólnota*, przeł. T. Załuski [w:] *Rozdzielona wspólnota*, *op. cit.*, s. 46.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 46.

⁴⁶ *Cf Ibidem*, s. 30; *vide* M. Kwietniewska, Jean-Luc Nancy. *Dekonstrukcja wobec tradycji*, Łódź 2013, s. 254.

⁴⁷ J.-L. Nancy, *Przerwany Mit*, przeł. M. Gusin, [w:] *Rozdzielona wspólnota*, *op. cit.*, s. 81

⁴⁸ *Vide*: H. Arendt, *Kondycja ludzka*, *op. cit.*, s. 194.

⁴⁹ *Vide: Ibidem*, s. 194-195.

istotnych z punktu widzenia władzy i jej mechanizmów, w obrębie i na podstawie których należy odtąd działać⁵⁰. Działanie w tym zakresie wkracza w dziedzinę polityki.

Hannah Arendt podkreśla, iż działanie jest za każdym razem odsłanianiem działającego i domaga się tym samym niejako jego upublicznienia, zaistnienia na międzyludzkiej scenie⁵¹. Dokonując analizy pojęcia działania Arendt pokazuje jego uwikłanie w kontekst polityki i władzy, a dokładnie w relację rządzenia i podporządkowania, wydawania poleceń i rozkazów i ich wykonywania. Sięgając łącznie i greckich etymologii pojęcia, autorka *Kondycji ludzkiej* zaznacza, iż działanie rozszczepiało się tutaj odnosząc się z jednej strony do takich znaczeń jak „prowadzić”, „przewodzić”, „rządzić” (gr. *archein*, łac. *agere*), z drugiej do „dokonać”, „ukończyć”, „nosić”, „utrzymać” (gr. *prattein*, łac. *gerere*), w konsekwencji: „pierwotna zależność wzajemna działania, zależność tego, kto zapoczątkowuje i przewodzi, od pomocy innych, oraz zależność od niego jego towarzyszy, jeśli chodzi o stwarzanie im okazji do działania, rozszczepiła się na dwie zupełnie odmienne funkcje: funkcję wydawania rozkazów, która stała się przywilejem władcy, i funkcję ich wykonywania, która stała się obowiązkiem jego podwładnych⁵². Jednocześnie Arendt podkreśla, iż sama natura ludzkiego działania przekracza ustanawiane przez człowieka granice, na co nakłada się „kruchość ludzkiej kondycji”, nietrwałość tworzonych przez człowieka instytucji i praw⁵³. „Nieograniczoność działania jest tylko inną stroną jego potężnej zdolności ustanawiania więzi, czyli jego specyficznej produktywności; (...). Wprawdzie rozmaite rozgraniczenia i granice jakie spotykamy w każdym ciele politycznym, mogą oferować jakąś ochronę przed nieograniczonością zawartą w działaniu, lecz są one zupełnie bezradne jeśli chodzi o rekompensowanie jego drugiej bardzo charakterystycznej cechy: obecnej w działaniu nieprzewidywalności⁵⁴. Działanie zatem, jego wszystkie wektory będące motorem rozwoju historii wraz z ich skutkami, ujawniają się dopiero w całej pełni z perspektywy czasu historycznego, czyli po zakończeniu działania, po zejściu ze sceny (śmierci) wszystkich działających aktorów. Owa szczególna dynamika wspólnot, których spoiw staje się określonych mechanizm polityczny, z jednej strony otwiera pole dla ludzkiej aktywności, z drugiej naraża samą wspólnotę na utratę władzy. „Tym, co najpierw podkopuje, następnie zaś uśmierca wspólnoty polityczne, jest utrata władzy i końcowa niemoc; władzy zaś nie da się magazynować, mieć w zapasie na wypadek nagłej potrzeby, tak jak można zgromadzić narzędzia przemocy, lecz istnieje ona tylko jako urzeczywistniona⁵⁵. Władza funkcjonuje dopóki ludzie podejmują wspólne działania wiązani określoną przestrzenią i czasem, istota władzy pozostaje zatem dynamiczna. Władza, jest tym, co zabezpiecza i utrzymuje określony porządek społeczny, a jednocześnie otwiera przestrzeń polityczności na właściwą

⁵⁰ M. Foucault, *Bezpieczeństwo...*, op. cit., s. 86.

⁵¹ Cf. H. Arendt, *Kondycja ludzka*, op. cit., s. 198.

⁵² *Ibidem*, s. 208.

⁵³ *Vide: Ibidem*, s. 210.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 219.

poszczególnym jednostkom – członkom społeczeństwa – ekspresję. Panowanie przekształca się w ten sposób w mechanizm oparty na rządzeniu.

To co będzie podkreśli Foucault, to szczególna „rewolucja” w myśleniu o władzy i jej postrzeganiu, władza bowiem we współczesnych realiach przestaje być tym, co legitymuje władzę, a wraz z nim panowanie, a przekształca się w narzędzie rządzenia. „Idzie właśnie o owo odwrócenie relacji pomiędzy panowaniem i rządzeniem oraz o fakt, że rządzenie staje się problemem nowoczesnej polityki...”⁵⁶. W ten sposób, jak zaznacza autor *Nadzorować i karać*, wyłania się, wraz z określoną technologią i urządzeniami władzy, nowoczesne społeczeństwo – „społeczeństwo oparte na bezpieczeństwie”⁵⁷, którego granice określają: wewnątrz dynamika społecznego bytu oraz wolności poszczególnych jego członków.

BIBLIOGRAFIA

- Arendt Hannah. 2000. *Kondycja ludzka*, przeł. A. Łagodźka. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Bentham Jeremy. 1791. *Panoptikon*. Dublin.
- Foucault Michel. 2014. *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*, przeł. M. Herer. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Foucault Michel. 2009. *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Giddens Anthony. 2003. *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, przeł. S. Amsterdamski. Warszawa: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Herer Michał. 2000. *Michela Foucaulta wizja współczesności. Wiedza, władza i gry prawdy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kwietniewska Małgorzata. 2013. *Jean-Luc Nancy. Dekonstrukcja wobec tradycji*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego..
- Nancy Jean-Luc. 2010. *Rozdzielona wspólnota*, przeł. T. Załuski, [w:], *Rozdzielona wspólnota*, przeł. M. Gusin, T. Załuski. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej..
- Nancy Jean-Luc. 2010. *Przerwany Mít*, przeł. M. Gusin, [w:] *Rozdzielona wspólnota*, przeł. M. Gusin, T. Załuski. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Ricoeur Paul. 2012. *Pamięć, historia, zapomnienie*, przeł. J. Margański. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Tönnies Ferdinand. 2008. *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, [w:] *Klasyczne teorie socjologiczne. Wybór tekstów*, pod red. P. Śpiewak. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Załuski Tomasz. 2010. *Od dzieła do rozdzielania. Filozofia i to, co polityczne*, [w:] *Rozdzielona wspólnota*, przeł. M. Gusin, T. Załuski,. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.

⁵⁶ M. Foucault, *Bezpieczeństwo...*, *op. cit.*, s. 97

⁵⁷ *Ibidem*, s. 34

Grzegorz PIETREK

Katedra Nauk o Bezpieczeństwie

Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku

gpietrek@wsb.gda.pl

ORCID 0000-0003-2660-8025

ZAKŁAD STWARZAJĄCY ZAGROŻENIE WYSTĄPIENIA POWAŻNEJ AWARII PRZEMYSŁOWEJ NA PRZYKŁADZIE POLPHARMA S.A. W STAROGARDZIE GDAŃSKIM

ABSTRAKT: Poważna awaria przemysłowa niesie ze sobą duże straty w środowisku naturalnym oraz życiu ludzi i zwierząt. Miasto Starogard Gdański, w którym zlokalizowany jest Zakład Farmaceutyczny Polpharma S.A. musi kłaść duży nacisk na dobrze wyszkolone służby miasta oraz system zarządzania kryzysowego. Konieczne jest to, gdyż jest zakładem zakwalifikowanym do kategorii dużego ryzyka wystąpienia poważnej awarii przemysłowej, a technologia produkcji oparta jest głównie na stosowaniu substancji niebezpiecznych. Dlatego warto pochylić się nad pytaniem, na ile służby oraz system zarządzania kryzysowego miasta Starogard Gdański są przygotowane na wypadek wystąpienia w ZF Polpharma S.A. w Starogardzie Gdańskim poważnej awarii przemysłowej.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo, awaria przemysłowa, zarządzanie kryzysowe

A PLANT POSING A THREAT OF MAJOR INDUSTRIAL FAILURE ON THE EXAMPLE OF POLPHARMA S.A. IN STAROGARD GDAŃSKI

ABSTRACT: The industrial serious failure causes huge losses within the natural environment and the life of people and animals. The city of Starogard Gdański, in which the Pharmaceutical Plant Polpharma S.A. is located must put great emphasis on well-trained services of the city and the system of the crisis management. It is necessary because it is a plant classified as a high risk of a serious industrial failure and the production technology is mainly based on the use of dangerous substances. Therefore, it is worth considering the question of the extent the services and the crisis management system of the city of Starogard Gdański are prepared in serious accident in Polpharma S. A.

KEYWORDS: safety, industrial breakdown, crisis management

WPROWADZENIE

Każdego dnia jesteśmy narażeni na niebezpieczeństwa związane z pożarami, wypadkami komunikacyjnymi czy przestępstwami. Każdy obywatel ma konstytucyjne prawo do bezpieczeństwa, a państwo ma obowiązek dbania o taki stan. Aby to osiągnąć powołano dobrze wyszkolone, profesjonalne służby, wyspecjalizowane w wykonywaniu obowiązków z zakresu porządku i bezpieczeństwa publicznego.

W celu zapewnienia bezpieczeństwa powołano Policję, Państwową Straż Pożarną, Państwowe Ratownictwo Medyczne oraz szereg innych służb, inspekcji i straży, które są w stanie reagować natychmiastowo w wypadku miejscowych zagrożeń, pożarów lub naruszeń prawa. Jednak należałoby się zastanowić na ile służby współpracujące z systemem zarządzania

Głównym celem artykułu jest przekazanie wiedzy na temat stanu przygotowania służb ratowniczych miasta Starogard Gdański na wypadek zagrożenie związanego z awarią przemysłową na terenie ZF Polpharma S.A.

KWALIFIKACJA ZAKŁADU, MECHANIZM POWSTAWANIA I ZAPOBIEGANIA AWARIOM W PRZEMYŚLE NA PRZYKŁADZIE ZAKŁADU FARMACEUTYCZNEGO POLPHARMA S.A.

Zakład Farmaceutyczny Polpharma S. A. w Starogardzie Gdańskim jest zakładem stwarzającym zagrożenie wystąpienia poważnej awarii przemysłowej. Wynika to z obecności substancji niebezpiecznej oraz możliwości powstania tej substancji w trakcie procesów przemysłowych¹. Zakład stanowi duże zagrożenie w momencie wystąpienia poważnej awarii, dlatego też powstało wiele regulacji prawnych, które mają na celu obniżenie do minimum zagrożenia. Środki zaradcze, wieloletnie doświadczenie oraz ocena zagrożeń w zakładzie są wykorzystywane przy podejmowaniu decyzji w procesie zarządzania bezpieczeństwem w odniesieniu do akceptowalnego poziomu ryzyka lub konieczności jego redukcji.

Zakład Farmaceutyczny Polpharma S.A. jest przedsiębiorstwem branży farmaceutycznej, wpisanym do Krajowego Rejestru Sądowego. Początki firmy sięgają roku 1935, gdy na terenie miasta Starogard Gdański powstaje zakład pod nazwą Polska Fabryka Chemiczno - Farmaceutyczna „Polpharma”. Rok 1995 to przełom w działalności firmy. Zakład rozpoczyna działalność jako Jednoosobowa Spółka Skarbu Państwa i powraca do historycznej nazwy „Polpharma”. Od tego czasu rozwija się produkcja substancji chemicznych, a w ślad za tym produkcja form gotowych, leków ampułkowych i tabletek².

Przedmiotem działań zakładu jest w szczególności:

- produkcja gotowej postaci leków,
- wytwarzanie substancji farmaceutycznych,

¹ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. *Prawo ochrony środowiska*, Dz. U. 2001, Nr 62, poz. 627, art. 248 ust. 1.

² Zakład Farmaceutyczny Polpharma S.A. w Starogardzie Gdańskim Starogard Gdański: <https://www.polpharma.pl/firma/historia> (4.06.2018).

- wytwarzanie płynów infuzyjnych,
- produkcja wyrobów medycznych,
- wytwarzanie suplementów diety,
- wytwarzanie dietetycznych środków spożywczych specjalnego przeznaczenia medycznego³.

Zakład zlokalizowany jest na terenie miasta Starogard Gdański i jest jednym z największych przedsiębiorstw farmaceutycznych w kraju, zatrudniającym ok. 1,5 tys. osób. Teren zakładu jest zurbanizowany. Na obszarze zakładu usytuowane są: budynki, obiekty, zbiorniki oraz urządzenia technologiczne, które przeznaczone są do stosowania substancji niebezpiecznych w procesach przemysłowych. Teren zakładu w całości graniczy bezpośrednio z zabudową miejską, na której są usytuowane budynki jednorodzinne, budynki użyteczności publicznej oraz budynki mieszkalne wielorodzinne⁴. Przedsiębiorstwo ze względu na ilość, posiadanie i stosowanie substancji o wysokiej toksyczności oraz substancji stwarzających zagrożenie pożarem i wybuchem zostały zakwalifikowane do zakładu o dużym ryzyku wystąpienia awarii. Powyższej kwalifikacji zakład dokonał w oparciu o rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie rodzajów i ilości substancji niebezpiecznych, których znajdowanie się w zakładzie decyduje o zaliczeniu go do zakładu o zwiększonym ryzyku albo zakładu o dużym ryzyku wystąpienia poważnej awarii przemysłowej⁵.

Posiadanie przez zakład surowców o wysokiej toksyczności oraz substancji palnych, mogących tworzyć mieszaniny wybuchowe z powietrzem, jest dla miasta bardzo dużym zagrożeniem. Najpoważniejsze zagrożenia wynikają z posiadania następujących niebezpiecznych substancji chemicznych:

- amoniak ciekły,
- chlor,
- alkohol metylowy,
- siarczan dimetylu⁶.

W momencie wystąpienia poważnej awarii, posiadanie dużych ilości wyżej wymienionych substancji chemicznych stosowanych w procesach produkcji przez ZF Polpharma S.A., powoduje znaczne zagrożenie dla życia i zdrowia mieszkańców miasta. Charakter zdarzenia awaryjnego powodujący największe zagrożenie dla ludzi z terenu miasta Starogard Gdański to:

- oddziaływanie pożarowo-wybuchowe,
- emisja substancji toksycznych.

³ Zakład Farmaceutyczny Polpharma S.A. w Starogardzie Gdańskim Starogard Gdański: <https://www.polpharma.pl/upload/2018/01/raport-spolecznej-odpowiedzialnosci-grupy-polpharma-2015-2016.pdf> (4.06. 2018).

⁴ ZF Polpharma S.A., *Raport bezpieczeństwa zakładu o dużym ryzyku powstania awarii przemysłowej*, Starogard Gdański 2017, s. 4.

⁵ ZF Polpharma S.A., *op. cit.*, s. 4.

⁶ *Ibidem*, s. 5.

W miarę rozwoju przemysłu, głównie chemicznego, wzrasta ilość produkowanych materiałów niebezpiecznych tj. materiałów, które ze względu na swe właściwości mogą w razie nieprawidłowego obchodzenia się z nimi spowodować zagrożenie dla zdrowia i życia ludzi albo szkody w środowisku. Zaobserwowano stały wzrost liczby awarii i katastrof powstałych na terenie zakładów związanych z materiałami niebezpiecznymi. Zapoczątkowało to stworzenie międzynarodowych regulacji dotyczących awarii w dużych zakładach.

Katastrofa w Seveso z 10 lipca 1976 roku była przyczynkiem do opracowania przepisów chroniących przed zagrożeniami, jakie niosą zakłady przemysłowe. W zakładzie o nazwie ICMESA, zlokalizowanym na przedmieściach Seveso, zajmującym się produkcją pestycydów doszło w wyniku reakcji egzotermicznej oraz wzrostu ciśnienia do otwarcia zaworu bezpieczeństwa reaktora do produkcji 2, 4, 5 - trichlorofenolu, co spowodowało uwolnienie około dwóch ton gorących substancji chemicznych w tym dwóch kilogramów 2, 4, 5 - trichlorofenolu. W wyniku uwolnienia substancji toksycznej doszło do skażenia na bardzo dużym obszarze. Wiele zwierząt padło, natomiast kilkuset mieszkańców Seveso ucierpiało na skutek zdarzenia. Z pobliskich miejscowości oraz samego miasta ludność została ewakuowana lub przesiedlona⁷.

Rok 1982 był przełomowy w określeniu zasad funkcjonowania dużych zakładów przemysłowych, które z racji posiadania dużej ilości substancji niebezpiecznych dla zdrowia, życia i środowiska były zagrożeniem w swoim regionie. W obliczu powyższego zdarzenia, Rada Unii Europejskiej próbowała opracować przepisy dotyczące zarządzania ryzykiem niebezpieczeństwa wystąpienia zdarzeń awaryjnych i skażeń środowiska. Przepisy miały doprowadzić do ograniczenia możliwości powstawania poważnych awarii przemysłowych w zakładach, a w myśl powstałych przepisów, zminimalizowały zagrożenie.

Odpowiedzią było wprowadzenie 24 czerwca 1982 roku Dyrektywy Rady 82/501/EWG w sprawie niebezpieczeństwa poważnych awarii powodowanych przez określone działania przemysłowe, zwanej dyrektywą Seveso⁸.

Wiele lat doświadczeń i archiwizacja przez zakłady dokumentacji oraz raportów o bezpieczeństwie, doprowadziło do poszerzenia zakresu wiedzy i opracowania wielu zmian w zwalczaniu przyczyn awarii. Wnioski wynikające z analiz poważnych awarii na świecie, rozwój przemysłu, techniki i wiedzy stanowiły o potrzebie zmian dyrektywy Seveso. Prowadzono więc dyskusje nad nowelizacją przepisów, co w efekcie przyczyniło się do zastąpienia starej dyrektywy nową. 9 grudnia 1996 roku wprowadzono Dyrektywę Rady

⁷ M. Kowalczyk, S. Rump, Z. Kołaciński, *Medycyna katastrof chemicznych*, Warszawa 2004, s. 13.

⁸ Dyrektywa Rady 96/82/WE z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie kontroli niebezpieczeństwa poważnych awarii związanych z substancjami niebezpiecznymi Dz. U. UE L 010 z 14.01.1997 r. Polskie wydanie specjalne, rozdz. 1, t. 1, s. 1.

96/82/WE dotyczącą kontroli niebezpieczeństwa poważnych awarii związanych z substancjami niebezpiecznymi, zwaną później dyrektywą Seveso II⁹.

Celem powyższej dyrektywy było zapobieganie poważnym awariom, w których istotną rolę odgrywają niebezpieczne substancje oraz ograniczenie ich skutków dla ludności i środowiska naturalnego, mając na uwadze skuteczne i konsekwentne zapewnienie wysokiego poziomu ochrony we Wspólnocie Europejskiej¹⁰. W dyrektywie Seveso II szczegółowo określono zadania i obowiązki prowadzącego zakład, w którym stosuje się niebezpieczne substancje oraz kompetencje władz publicznych każdego z państw członkowskich Unii Europejskiej.

Wprowadzenie przepisów dyrektywy Seveso II do polskiego prawa wymagało skierowania do Sejmu kilku projektów nowych ustaw. Jednym z nich był projekt ustawy Prawo ochrony środowiska, która została uchwalona przez Sejm 27 kwietnia 2001 roku. Zawierała ona postanowienia dotyczące przeciwdziałania poważnym awariom przemysłowym. Wejście w życie znowelizowanych ustaw zapoczątkowało zmiany polskich regulacji prawnych dotyczących ochrony środowiska przed szkodliwym działaniem zakładów przemysłowych. Poczyniono ogromny skok na drodze spójności polskich przepisów z prawem Unii Europejskiej w obszarze zapobiegania awariom. Ustawa Prawo ochrony środowiska wraz z odpowiednimi rozporządzeniami wykonawczymi, wprowadza do polskiego prawa dorobek prawny dyrektywy Seveso II¹¹.

Dopasowanie dyrektywy Seveso II do realiów polskich przedsiębiorstw nie stanowiło większego problemu ze względu na wcześniejsze przygotowania, jednak pomimo okresu obowiązywania dyrektywy Seveso w Polsce, nadal istniały obszary, które wymagały zmian i udoskonalenia. Dotyczyło to przede wszystkim zakresu planowania przestrzennego związanego z tworzeniem nowych zakładów przemysłowych¹².

Wdrażanie nowych przepisów przyczyniło się do przeprowadzenia w dużych zakładach oceny ryzyka, a w następstwie wprowadzenia nowych systemów bezpieczeństwa. W celu usprawnienia działań przy wdrażaniu nowych przepisów przygotowano systemy edukacyjne z zakresu przeciwdziałania poważnym awariom. Utworzono między innymi kierunki studiów podyplomowych, organizowano kursy i szereg szkoleń¹³.

4 lipca 2012 roku Parlament Europejski i Rada ogłosiły nową Dyrektywę 2012/18/UE w sprawie kontroli zagrożeń poważnymi awariami związanymi z substancjami niebezpiecznymi zmieniająca, a następnie uchylająca dyrektywę Rady 96/82/WE, zwaną

⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/18/WE z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie kontroli zagrożeń poważnymi awariami związanymi z substancjami niebezpiecznymi zmieniająca, a następnie uchylająca dyrektywę Rady 96/82/WE. Dz. U. UE L 197/1 z 27.07.2012 r. Polskie wydanie specjalne, rozdz. 1, t. 1, str. 1.

¹⁰ Dyrektywa Rady 96/82/WE, op. cit., art.1

¹¹ J.S. Michalik, *Przeciwdziałanie poważnym awariom przemysłowym. Nowe polskie przepisy*, „Bezpieczeństwo Pracy” 2001, nr 9, s. 7.

¹² *Ibidem*, s. 8.

¹³ J.S. Michalik, *System przeciwdziałania poważnym awariom przemysłowym w Polsce*, „Bezpieczeństwo Pracy” 2001, nr 11, s. 14.

Dyrektywą Seveso III. Głównym celem wprowadzenia nowych przepisów jest zagwarantowanie wysokiego poziomu ochrony w całej Unii Europejskiej. Nowe przepisy określają zasady zapobiegania poważnym awariom z udziałem niebezpiecznych substancji oraz sposoby ograniczania skutków zdarzenia awaryjnego zagrażającego zdrowiu ludzi¹⁴. Dyrektywa Seveso III ma zastosowanie w zakładach, gdzie stosuje się i magazynuje do procesów technologicznych duże ilości substancji niebezpiecznych.

Dyrektywa Seveso III, określa klasyfikacje zakładów przemysłowych według poziomu ryzyka wystąpienia awarii przemysłowej.

Zakłady według poziomu zagrożenia dzielimy na:

- zakład o dużym ryzyku – „oznacza zakład posiadający instalacje stwarzające w razie awarii zagrożenie o większym stopniu ciężkości, które są identyfikowane z zastosowaniem mniejszych wartości progowych kryterium kwalifikacyjnych”,
- zakład zwiększonego ryzyka – „oznacza zakład posiadający instalacje stwarzające w razie awarii zagrożenie o mniejszym stopniu ciężkości, które są identyfikowane z zastosowaniem mniejszych wartości progowych kryterium kwalifikacyjnych”¹⁵.

Krajowe przepisy w zakresie przeciwdziałania poważnym awariom regulują następujące akty prawne:

1. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska oraz wydane na jej podstawie akty wykonawcze:
 - Rozporządzenie Ministra Rozwoju w sprawie rodzajów i ilości znajdujących się w zakładzie substancji niebezpiecznych, decydujących o zaliczeniu zakładu do zakładu o zwiększonym lub dużym ryzyku wystąpienia poważnej awarii przemysłowej,
 - Rozporządzenie Ministra Rozwoju z dnia 23 lutego 2016 r. w sprawie raportu o bezpieczeństwie zakładu o dużym ryzyku,
 - Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 8 czerwca 2016 r. w sprawie wymagań, jakim powinny odpowiadać plany operacyjno - ratownicze,
 - Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 2 grudnia 2015 r. w sprawie szczegółowego zakresu informacji wymaganych do podania do publicznej wiadomości przez właściwe organy Państwowej Straży Pożarnej.
2. Ustawa z dnia 20 lipca 1991 r. o Inspekcji Ochrony Środowiska oraz wydane na jej podstawie rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 30 grudnia 2002 r. w sprawie poważnych awarii objętych obowiązkiem zgłoszenia do Głównego Inspektora Ochrony Środowiska.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

¹⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/18/WE, *op. cit.*, art. 1.

¹⁵ *Ibidem*, art. 3 ust. 2, 3.

4. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko¹⁶.

W myśl wyżej wymienionych przepisów na kwalifikacje ZF Polpharma S.A. w Starogardzie Gdańskim jako zakład dużego ryzyka wystąpienia poważnej awarii przemysłowej wpływa obecności dużej ilości niebezpiecznych substancji chemicznych stosowanych oraz magazynowanych dla potrzeb procesów technologicznych. Substancje, które kwalifikują zakład, jako zakład dużego ryzyka wystąpienia poważnej awarii przemysłowej to alkohol metylowy, amoniak ciekły oraz chlor¹⁷.

SPOSOBY ZAPOBIEGANIA POWAŻNYM AWARIOM

Zakład dużego ryzyka, jakim jest ZF Polpharma S. A. w celu zapobiegania poważnym awariom wdraża szereg przepisów oraz zaleceń wchodzących w zakres tak zwanej „najlepszej dostępnej techniki”. Ustawa „Prawo ochrony środowiska” najlepsze dostępne techniki definiuje, jako „najbardziej efektywny i zaawansowany poziom rozwoju technologii i metod prowadzenia danej działalności, który wskazuje możliwe wykorzystanie poszczególnych technik, jako podstawy przy ustalaniu dopuszczalnych wielkości emisji i innych warunków mających na celu zapobieganie powstawaniu, a jeżeli nie jest to możliwe, ograniczenie emisji i oddziaływania na środowisko”¹⁸.

Spełnienie tych wymagań zapewnione jest przez odpowiednie zarządzanie ryzykiem w zakładzie. Dobre zarządzanie ryzykiem powinno ograniczać do minimum wystąpienie poważnej awarii przemysłowej. Praktyka i doświadczenie zapobiegania awariom i wypadkom wskazuje jednak, że tylko aktywne współdziałanie pracowników zapewnia przestrzeganie i spełnianie przepisów i zaleceń. Środki techniczne są skuteczne tylko pod warunkiem:

- zastosowania możliwie najlepszej dostępnej techniki,
- zapewnienia środków technicznych w gotowości do działania,
- zapewnienia prawidłowej obsługi instalacji,
- zapewnienia gotowości pracowników do współdziałania,
- zastosowane zabezpieczenia zastały prawidłowo dobrane¹⁹.

Odpowiedzialność za minimalizację zagrożenia wystąpienia awarii w zakładzie należy do prowadzącego zakład. Głównymi instrumentami, które mają zapewnić pewien poziom bezpieczeństwa jest stworzenie przez zakład programu zapobiegania poważnym awariom przemysłowym. W myśl ustawy *Prawo ochrony środowiska* „prowadzący zakład

¹⁶ Główny Inspektorat Ochrony Środowiska w Warszawie Warszawa: <http://www.gios.gov.pl/pl/powazne-awarie> (6.12.2018).

¹⁷ ZF Polpharma S. A., *op. cit.*, s. 3.

¹⁸ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001, Nr 62, poz. 627, *op. cit.*, art. 3 ust. 10.

¹⁹ ZF Polpharma S. A., *Program zapobiegania poważnym awariom przemysłowym*, Starogard Gdański 2017, s. 8.

o zwiększonym ryzyku lub zakład o dużym ryzyku sporządza program zapobiegania poważnym awariom przemysłowym”²⁰.

Ponadto prowadzący zakład jest obowiązany do „opracowania i wdrożenia systemu zarządzania bezpieczeństwem, gwarantującego odpowiedni do zagrożeń poziom ochrony ludzi i środowiska, stanowiącego element ogólnego systemu zarządzania zakładem”²¹, który opracowanie odpowiednich instrukcji, szkoleń i motywację pracowników oraz regularne wykonywanie przeglądów technicznych. Jednym z ważniejszych elementów tego systemu jest systematyczne sprawdzanie i analizowanie aktualności oraz efektywności zapobiegania awariom.

Opracowanie uniwersalnego planu zapobiegania awariom w przemyśle nie jest możliwe. Zakłady różnią się od siebie rodzajem substancji wykorzystywanych w procesach produkcji, technologią i zabezpieczeniami technicznymi oraz usytuowaniem. Stworzenie szczegółowej analizy wybranego zakładu prowadzi do określenia najlepszych dedykowanych technik zabezpieczeń i wdrażania ich do realizacji. Określenie w analizie zakładu zagrożeń w nim występujących pozwala na dobranie najlepszych zabezpieczeń na wypadek awarii i minimalizuje wystąpienia zagrożenia poprzez wyprzedzenie możliwości jego powstania.

Wdrożony system zarządzania bezpieczeństwem w ZF Polpharma S.A. uwzględnia obowiązki pracowników odpowiedzialnych za działanie na wypadek awarii, a także określa środki podjęte w celu uświadomienia potrzeby ciągłego doskonalenia. Określa także program szkoleniowy i zapewnia szkolenia dla pracowników oraz innych osób pracujących na terenie zakładu w tym podwykonawców. System uwzględnia funkcjonowanie mechanizmów ciągłych analiz zagrożeń awarią oraz prawdopodobieństwa jej wystąpienia. Ponadto przedstawia opracowane instrukcje bezpieczeństwa funkcjonowania instalacji, w której podczas procesów przemysłowych znajduje się substancja niebezpieczna, przewidziane dla normalnej eksploatacji instalacji, a także konserwacji i czasowych przerw w ruchu. Najważniejszym elementem systemu zarządzania bezpieczeństwem jest prowadzenie zakładu z uwzględnieniem najlepszych dostępnych praktyk, monitoringu funkcjonowania instalacji, w której podczas procesów przemysłowych znajduje się substancja niebezpieczna, umożliwiającego podejmowanie działań korekcyjnych w przypadku wystąpienia zjawisk stanowiących odstępstwo od normalnej eksploatacji instalacji, w tym związanych ze zużyciem i korozją²².

Prowadzący ZF Polpharma S.A. jest zobowiązany do opracowania raportu o bezpieczeństwie. Wynika to z kwalifikacji zakładu jako zakład dużego ryzyka wystąpienia poważnej awarii przemysłowej.

Głównymi sposobami zapobiegania awariom w ZF Polpharma S.A. w Starogardzie Gdańskim jest wprowadzanie ograniczeń w związku z:

- ilością i rodzajem stosowanych substancji stwarzających szczególne zagrożenie,

²⁰ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r., *op. cit.*, art. 251 ust 1.

²¹ *Ibidem*, art. 252 ust 1.

²² *Ibidem*, s. 9.

- eliminowanie z technologii stosowanych substancji wnoszących szczególne zagrożenia,
- stosowanie proceduralnych systemów prowadzenia technologii i wprowadzanych zmian w trakcie ich trwania,
- monitorowanie i kontrola parametrów procesowych,
- monitorowanie technicznych instalacji zabezpieczających,
- kompanijną produkcją szarżowych procesów technologicznych²³.

Polpharma S.A. w Starogardzie Gdańskim stosuje szereg środków ograniczających zagrożenie związane z prowadzoną przez siebie działalnością. Stosowane środki to między innymi procedury i dokumentacja rozwiązań technicznych oraz organizacyjnych, w tym:

- urządzeń i obiektów,
- funkcji technologicznych,
- procedur postępowania.

Instrukcje do wyżej wymienionych rozwiązań technicznych i organizacyjnych podlegają aktualizacji z chwilą zmiany. Ciągłą kontrolę zgodności z wymaganiami procedur bezpieczeństwa sprawują:

- dział ochrony przeciwpożarowej,
- dział bezpieczeństwa i higieny pracy,
- dział ochrony środowiska,
- audytorzy Zintegrowanego Systemu Zarządzania Środowiskowego i BHP w ramach prowadzonych audytów planowanych i doraźnych²⁴.

Zapewnienie ciągłości dostaw mediów ważnych dla zapewnienia bezpieczeństwa to kolejny stosowany w zakładzie środek zaradczy ograniczający zagrożenie. Należą do niego:

- woda do celów przeciwpożarowych, dostępna z sieci hydrantowej lub zbiorników przeciwpożarowych,
- zapasowe zasilanie awaryjne UPS, agregaty prądotwórcze,
- zbiorniki przeciwpożarowe posiadające swoje pompy do celów zwiększenia wydajności sieci hydrantowej,
- stosowanie wody do celów chłodniczych,
- stosowanie solanki do celów chłodniczych,
- wykorzystywanie gazów obojętnych – dwutlenku węgla, azotu²⁵.

Kolejnym środkiem zmniejszającym zagrożenie jest zabezpieczenie projektowe urządzeń, a mianowicie urządzenia i instalacje nowo projektowane oraz wykonywane na bazie najlepszych dostępnych technik. Zastosowane rozwiązania w szczególności dotyczą:

- urządzeń i instalacji technologicznych,
- systemów wizualizacji procesów technicznych,

²³ *Ibidem*, s. 9.

²⁴ ZF Polpharma S. A., *op. cit.*, s. 5.

²⁵ *Ibidem*, s. 5.

- systemów wartości bieżących i progowych podczas magazynowania i prowadzenia procesów.

Programy modernizacji pomieszczeń, urządzeń, instalacji określają zakres spełniający:

- wymagania bezpieczeństwa dla ludzi,
- wymagania ochrony przeciwpożarowej, a w szczególności zabezpieczenie przeciwwybuchowe oraz zabezpieczenie przed powstawaniem i ujemnym oddziaływaniem elektrostatycznym²⁶.

Zdobywanie wiedzy w procesie samokształcenia, uczestniczenie w kursach i seminariach oraz przeprowadzanie egzaminów i audytów wpływa na podwyższenie poziomu wiedzy i świadomości pracowników, co skutkuje zwiększeniem bezpieczeństwa w zakładzie.

PRZECIWDZIAŁANIA AWARIOM

Zakłady w myśl przepisów muszą dostosować swoją politykę do ochrony oraz obniżenia poziomu zagrożenia przed sytuacją awaryjną i zdarzeniem mogącym powodować emisję do atmosfery substancji niebezpiecznych z terenu zakładu. Dlatego też zakłady zakwalifikowane jako dużego ryzyka wystąpienia awarii wdrażają zasady przeciwdziałania poważnym awariom²⁷. Ochrona przed zdarzeniem awaryjnym polega na:

- powołaniu w zakładzie osób odpowiedzialnych za prowadzenie szkoleń personelu z pracy na stanowiskach,
- organizowanie kursów pierwszej pomocy oraz prowadzenia działań interwencyjnych na wypadek wystąpienia niebezpiecznego zdarzenia.

Zespoły eksperckie mają obowiązek prowadzenia działań zaradczych, które przewidują powstanie i zapobiegają skutkom awarii. Kierownictwo zakładów i osoby funkcyjne przewidziane do zwalczania skutków awarii w procesach technologicznych, powinny integralnie współdziałać z organami administracji publicznej, jakimi są straż pożarna i inne wiodące służby przewidziane do zwalczania zagrożenia. Wyżej wymienione służby powinny uczestniczyć w tworzeniu planów ochrony zakładów na wypadek zdarzenia.

Kolejnym celem, który winien wyznaczyć sobie prowadzący zakład, powinno być opracowanie, wdrożenie i zachowanie procedur w celu ograniczenia zagrożenia, wdrażanie ciągłego nadzoru, prowadzenie inspekcji oraz stosowanie instrumentów krytycznych dla podwyższenia bezpieczeństwa. Rzetelne szkolenia oraz wdrażanie zasad odpowiedzialnej i bezpiecznej pracy gwarantuje obniżenie zagrożenia i przeciwdziałania awariom w przemyśle²⁸.

ZF Polpharma w swojej polityce bezpieczeństwa i zasadach działania na rzecz przeciwdziałania awariom określa:

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ A.S. Markowski, *Zapobieganie stratom w przemyśle cz. III. Zarządzanie bezpieczeństwem procesowym*, Łódź 2000, s. 19.

²⁸ *Ibidem*, s. 19.

1. Instalacje i urządzenia nowo projektowane, wykonane są na bazie najlepszych dostępnych technik. Zastosowane rozwiązania w szczególności dotyczą:
 - urządzeń i instalacji technicznych,
 - systemów wizualizacji procesów technologicznych,
 - systemów wartości bieżących i progowych podczas magazynowania i prowadzenia procesów.
2. Programy modernizacji pomieszczeń, urządzeń, instalacji w zakresie:
 - spełnienia wymogów bezpieczeństwa dla ludzi,
 - spełnienia wymagań ze względu na właściwości stosowanych substancji i preparatów,
 - spełnienia wymagań ochrony przeciwpożarowej, zabezpieczenia przeciwwybuchowe, zabezpieczenia przed powstaniem i ujemnym oddziaływaniem elektrostatycznym, szczelnością pomieszczeń magazynów substancji niebezpiecznych.
3. Podnoszenie kwalifikacji obsługi²⁹.

Zakłady dużego ryzyka wystąpienia awarii przemysłowej stosują program ograniczania jej skutków. Program ten określany jest przez stosowne dokumenty zakładu zgodnie z przepisami o ochronie środowiska i ochronie przeciwpożarowej. Podstawy do tworzenia programu wynikają głównie z charakterem danej produkcji w zakładzie. Głównym zadaniem tego programu jest ograniczenie skutków oddziaływania awarii na otoczenie zakładu.

Zakład Farmaceutyczny Polpharma S.A. w Starogardzie Gdańskim na wyposażeniu posiada sprzęt ratowniczy pozwalający w razie wystąpienia awarii na ograniczenie czasu oddziaływania substancji chemicznych czy pożaru, szybkie zwalczanie zdarzenia pozwala na ograniczenie do minimum skutków powstałej awarii³⁰.

Aby osiągnąć zamierzony cel zakład stosuje określone sposoby ograniczenia skutków awarii. Zaliczyć można tu:

- zastosowanie konstrukcji budynków odpowiednią do przeznaczenia z materiałów niepalnych,
- zapewnienie odpowiedniej ochrony terenu zakładu i jego obiektów,
- działalność ratowniczą – Zakładowa Straż Pożarna,
- stałe i półstałe urządzenia gaśnicze,
- stosowanie systemów wykrywania stężeń wybuchowych oraz skażeń,
- zabezpieczenia przeciwwybuchowe,
- analizuje zdarzenia poawaryjnej i wyciąganie z nich szeroko idących wniosków,
- prowadzenia szkolenia personelu i kadry kierowniczej³¹.

Zakład stosuje się do procedur dotyczących prowadzenia prac pożarowo-niebezpiecznych. Na terenie zakładu działa Zakładowa Straż Pożarna, co powoduje szybsze

²⁹ ZF Polpharma S. A., *op. cit.*, s. 9.

³⁰ *Ibidem*, s. 13.

³¹ M. Borysiewicz, A. Furtek, S. Potemski, *Poradnik metod ocen ryzyka związanego z niebezpiecznymi instalacjami procesowymi*, Otwock 2000, s. 219.

zauważenie i zwalczanie skutków wystąpienia sytuacji awaryjnej. Na terenie zakładu działa monitoring techniczny systemów bezpieczeństwa oraz rejestracja i monitoring parametrów procesowych. W zakładzie działa system telewizji przemysłowej, system kontroli dostępu na teren zakładu i jego obiektów. Wdrożony jest system alarmowania na wypadek powstania pożaru oraz system wykrywania stężeń wybuchowych. Podręczny sprzęt gaśniczy dostępny jest w dobrze oznakowanych punktach na terenie całego zakładu oraz w jego budynkach³².

Działania ZF Polpharma S.A. w kierunku ochrony zdrowia i życia osób w przypadku wystąpienia zdarzenia awaryjnego realizowane jest poprzez:

- wszczęcie procedury ostrzeżenia o wystąpieniu zagrożenia,
- wykonanie procedur ewakuacji ze strefy niebezpiecznej w strefę bezpieczną,
- udzielenie przez osoby z kwalifikacjami pierwszej pomocy medycznej,
- poddanie leczeniu w specjalistycznych ośrodkach leczniczych³³.

Obowiązki ciążące na ZF Polpharma S.A., które pośrednio wpływają na ograniczanie powstania awarii wynikające z ustawy *Prawo ochrony środowiska*, prócz zgłoszenia zakładów o dużym ryzyku wystąpienia poważnej awarii przemysłowej do właściwego organu Państwowej Straży Pożarnej i przekazaniu do wiadomości tej informacji do Wojewódzkiej Inspekcji Ochrony Środowiska i dotyczą:

- zgłoszenia zakładu,
- opracowania program zapobiegania awariom,
- systemu zarządzania bezpieczeństwem,
- systemu zarządzania zakładem,
- opracowania systemu bezpieczeństwa i higieny pracy,
- systemu ochrony przeciwpożarowej,
- systemu zapobiegania poważnym awariom³⁴.

ZF Polpharma S.A. w myśl przepisów i obowiązków nakładanych przez ustawodawcę musi spełniać wysokie wymagania do prowadzenia działalności, jaką jest produkcja substancji leczniczych. Pomimo, iż jest zakładem dużego ryzyka wystąpienia poważnej awarii przemysłowej i stosuje w procesach produkcji duże ilości substancji niebezpiecznych, zakład wdraża najnowsze systemy zabezpieczeń oraz podtrzymuje gotowość Zakładowej Straży Pożarnej, której obecność jest kluczowa dla identyfikacji oraz zwalczania zagrożenia, jakie powoduje poważna awaria.

ZAKOŃCZENIE

Zakład Farmaceutyczny Polpharma S.A. jest zaliczany do zakładów dużego ryzyka wystąpienia poważnej awarii przemysłowej. Świadom niebezpieczeństwa, jakie powodują

³² ZF Polpharma S. A., *op. cit.*, s. 13.

³³ *Ibidem*, s. 14.

³⁴ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. *op. cit.*, art. 251 ust 1, 2, 3, 4.

procesy technologiczne wdraża dla celów bezpieczeństwa i obniżenia zagrożenia najnowocześniejsze techniki oraz innowacje do procesów produkcji. Opracowanie przez zakład najlepszych dostępnych technik, wdrażanie programu zapobiegania poważnym awariom skutkuje ograniczeniem strat w produkcji i doskonałym działaniem zapobiegawczym. Duży trud włożony przez prowadzącego zakład poprzez opracowanie, wdrażanie i przestrzeganie procedur pozwala na wyeliminowanie zagrożenia poważną awarią. Pomimo to nie wyklucza się możliwości jej wystąpienia, gdyż głównym czynnikiem powodującym zdarzenie awaryjne są błędy ludzkie, których nigdy nie będziemy w stanie całkowicie wyeliminować.

Poważna awaria przemysłowa w zakładzie niesie ze sobą możliwość wyższego stopnia zagrożenia dla życia i zdrowia mieszkańców miasta oraz środowiska naturalnego. Szybkie i sprawne działanie Zakładowej Straży Pożarnej oraz współpraca z innymi służbami terenu miasta daje gwarancje na minimalizację skutków oddziaływania niebezpiecznych substancji poza terenem zakładu.

BIBLIOGRAFIA

- Borysiewicz M., Furtek A., Potemski S. 2000. Poradnik metod ocen ryzyka związanego z niebezpiecznymi instalacjami procesowymi. Otwock: Wyd. Instytut Energii Atomowej.
- Kowalczyk Marek, Rump Sławomir, Kołaciński Zbigniew. 2004. Medycyna katastrof chemicznych. Warszawa: Wyd. Lekarskie PZWL.
- Markowski Adam S. 2000. Zapobieganie stratom w przemyśle cz. III. Zarządzanie bezpieczeństwem procesowym. Łódź: Wyd. Politechniki Łódzkiej.
- Michalik Jerzy S. 2001. „Przeciwdziałanie poważnym awariom przemysłowym. Nowe polskie przepisy” *Bezpieczeństwo Pracy* 9(362), 7-10.
- Michalik Jerzy S. 2001. „System przeciwdziałania poważnym awariom przemysłowym w Polsce” *Bezpieczeństwo Pracy* 11(364), 14-18.
- ZF Polpharma S. A., Raport bezpieczeństwa zakładu o dużym ryzyku powstania awarii przemysłowej, Starogard Gdański 2017.
- Zakład Farmaceutyczny Polpharma S.A. w Starogardzie Gdańskim W <https://www.polpharma.pl/firma/historia>.
- Zakład Farmaceutyczny Polpharma S.A. w Starogardzie Gdańskim Starogard Gdański W [https://www.polpharma.pl/upload/2018/01/raport - społecznej - odpowiedzialności - grupy - Polpharma - 2015 - 2016.pdf](https://www.polpharma.pl/upload/2018/01/raport-spolecznej-odpowiedzialnosci-grupy-polpharma-2015-2016.pdf).
- Główny Inspektorat Ochrony Środowiska w Warszawie [http://www.gios.gov.pl/pl/poważne – awarie](http://www.gios.gov.pl/pl/poważne-awarie).
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz. U. z 2007 r. Nr 89, poz. 590.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/18/WE z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie kontroli zagrożeń poważnymi awariami związanymi z substancjami niebezpiecznymi zmieniająca, a następnie uchylająca dyrektywę Rady 96/82/WE.

Dz. U. UE L 197/1 z 27.07.2012 r. Polskie wydanie specjalne.
Dyrektywa Rady 96/82/WE z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie kontroli niebezpieczeństwa poważnych awarii związanych z substancjami niebezpiecznymi Dz. U. UE L 010 z 14.01.1997 r. Polskie wydanie specjalne.

Renata TARASIUK

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Humanistyczny

judaicasiedlce@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0001-8919-6713>

POLSKO-JAPOŃSKA WSPÓŁPRACA WYWIADOWCZA I KONSULARNA DLA RATOWANIA ŻYCIA ŻYDÓW W KOWNIE W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

ABSTRAKT: W artykule przedstawiono polsko-japońską współpracę wywiadowczą i konsularną dla ratowania życia Żydów w Kownie w czasie II wojny światowej ze szczególnym uwzględnieniem misji dyplomaty Chiune Sugihary – japońskiego Sprawiedliwego wśród Narodów Świata. Zaprezentowany artykuł uwzględnia trzy funkcje badań naukowych: deskryptywną, eksplanacyjną i systematyzującą. Odnosi się do opisanie i wyjaśnienia zjawiska zagrożenia społeczności żydowskiej pod dwiema okupacjami, podjętych prób ratowania życia oraz włączenia w proces ratowania poszczególnych jednostek, zbiorowości ludzkich, instytucji i organizacji.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo fizyczne, ratowanie życia, wywiad, służba konsularna, Żydzi, Japonia

THE POLISH-JAPANESE INTELLIGENCE AND CONSULAR COOPERATION TO SAVE JEWISH LIVES IN KOVNO DURING THE WW2

ABSTRACT: The article presents Polish-Japanese intelligence and consular cooperation for saving the lives of Jews in Kaunas during the WW2, with particular emphasis on the diplomatic mission of Chiune Sugihara. Who was a Japanese Righteous Among the Nations. The presented article includes three functions of scientific research: descriptive, explanatory and systematizing. The author describes and explains the phenomenon of threat to the Jewish community under two occupations, presents attempts to save lives and involve in the process of saving specific individuals, communities, institutions and organizations.

KEYWORDS: physical security, live saving/rescue, secret service, consular service, Jews, Japan

*Nawet myśliwy nie zabija ptaka,
który leci do niego w poszukiwaniu schronienia*

(z kodeksu samurajskiego)

*Nie mamy powodów do prześladowania Żydów jedynie dlatego, że są Żydami.
Musimy pokazać, że w Japonii nie ma żadnej dyskryminacji Żydów.*

(z dokumentu MSZ Japonii: *Jak rozwiązać problem Żydów?*)

WPROWADZENIE

Wykonywanie zadań wywiadowczych przez polskie służby zagraniczne ma tradycję równie długą jak polska dyplomacja. Konsulaty pojawiły się w drugiej połowie XVIII w., ale sieć konsularna do czasu zakończenia Wielkiej Wojny nie miała dla Polaków większego znaczenia, w dużej mierze ze względu na uwarunkowane rozbiorami nierówności polityczno-prawne w trzech zaborach. Po I wojnie światowej w polskiej służbie zagranicznej wyodrębniły się dwie odrębne struktury: służba dyplomatyczna i konsularna, przy czym służba konsularna, umocowana na odmiennych podstawach prawnych, była znacznie bardziej zaangażowana we współpracę ze służbami wywiadowczymi. W 1923 r. polską sieć konsularną tworzyły 54 etatowe urzędy i 18 wydziałów konsularnych przy przedstawicielstwach dyplomatycznych, zatrudniające ogółem 472 urzędników. W 1939 r. liczby te wzrosły do 87 placówek konsularnych i 573 zatrudnionych urzędników, co umożliwiało sprawne pozyskiwanie informacji i wspieranie działań szpiegowskich¹.

Szef polskiego wywiadu i kontrwywiadu w latach 1930-1939, płk dypl. Stefan Mayer podkreślał, że od czasu, gdy w służbie wywiadowczej pierwiastek szpiegostwa zaczął ustępować miejsca naukowej metodzie pozyskiwania i przetwarzania informacji, a wywiad przestał utożsamiać się z czystym szpiegostwem, zbliżając się w metodach do naukowej analizy informacji, coraz bardziej zacieśniała się współpraca służb dyplomatycznych i wywiadowczych².

LITWA

W dwudziestoleciu międzywojennym teren Litwy Kowieńskiej szczególnie sprzyjał pracy wywiadowczej, ponieważ umożliwiał obserwację przygotowań do agresji niemieckiej, rozwoju sytuacji w europejskiej części ZSRR oraz wydarzeń w państwach bałtyckich. Polski wywiad wojskowy na terenie Litwy Kowieńskiej posiadał placówki Oddziału II w Kownie. Działali tu m.in.: ppłk. Leon Mitkiewicz, attache wojskowy od połowy lat 30-tych i ppor. Ludwik Hryncewicz (ps. Luś), kierujący placówką Ekspozytury nr 2 (dywersja). Oprócz tego wywiad

¹ W. Skóra, *Współdziałanie służby konsularnej II Rzeczypospolitej z wywiadem wojskowym*, „Dzieje Najnowsze”, Rocznik XXXVI, 1, 2004, s. 21-22.

² M. Kwiecień, G. Mazur, *Wykłady pułkownika Stefana Mayera o wywiadzie polskim w okresie II RP*, „Zeszyty Historyczne” 2002, s. 142.

na Litwie prowadziła Ekspozytura nr 1, funkcjonowała też placówka wywiadowcza Referatu „Wschód” krypt. „Katelbach”. Zadania kontrwywiadowcze w rejonie przygranicznym z Litwą wykonywał Samodzielny Referat Informacyjny Dowództw Okręgu Korpusu nr 3 w Grodnie³.

Międzynarodowa konfrontacja wokół rosyjskiego Dalekiego Wschodu przechodziła różne fazy: interwencji dyplomatycznej, walki zbrojnej oraz wojny domowej. Radziecko-japońskie rozgrywki w regionie były szczególnie istotne dla dyplomacji. Traktat pekiński uregulował stosunki między Moskwą a Tokio. Po bolszewickim przewrocie w grudniu 1917 roku przedstawiciel Ludowego Komitetu Spraw Zagranicznych rozpoczął nieformalne rozmowy z ambasadą Japonii w Piotrogradzie proponując, za pośrednictwem Santaro Uedy, konsula w Moskwie weryfikację dotychczasowych porozumień traktatowych między Rosją a Japonią. Jednak w japońskich kęgach dyplomatycznych nie traktowano poważnie propozycji bolszewików, stąd odpowiedź wysłana do Tokio pozostała bez odpowiedzi⁴.

SUGIHARA

W listopadzie 1939 roku do konsulatu w Kownie został oddelegowany jeden z czołowych specjalistów od spraw rosyjskich, ekspert w dziedzinie relacji międzynarodowych między Wschodem a Zachodem, współpracownik japońskiego wywiadu – Chiune (Sempo) Sugihara, pochodzący ze średniozamożnej rodziny o korzeniach samurajskich absolwent Uniwersytetu Waseda⁵. Do jego zadań miało należeć prowadzenie jednoosobowego konsulatu, przy równoczesnej obserwacji działań wojsk niemieckich stacjonujących w pobliżu granicy litewskiej, celem ustalenia potencjalnej daty niemieckiego ataku.

Chiune Sugihara urodził się i dorastał w czasach wielkich zmian w Japonii, nie tylko między epokami, ale także między wojnami: chińsko-japońską (1894-1895) i rosyjsko-japońską (1904-1905). Japonia, wówczas pod panowaniem cesarza Meiji, przyjęła wiele nowatorskich reform. Cesarz *tenno* był boską istotą, zaś filozofia *hakkō ichiu* przekonująca o wyższości rasowej Japończyków, wpływała na politykę zagraniczną, dążącą do zjednoczenia całego świata pod panowaniem *tenno*⁶. Od kiedy Japonia wraz z nadejściem ery Meiji otworzyła się na świat, potrzebowała lepszego rozpoznania i zbierania materiałów wywiadowczych przy każdej podróży zagranicznej⁷. W wyniku pierwszej z wojen Japonia stała się potęgą kolonialną, rozciągając kontrolę nad Chinami i Koreą. Dużą rolę wywiadowczą odegrało tu ultranacjonalistyczne podziemie, na czele którego stał Mitsuru Toyama, zwolennik japońskiej ekspansji, ideolog *Genyōshy*, czyli Stowarzyszenia Czarnego Oceanu, założonego przez Kotaro

³ H. Kuromiya, A. Peplowski, *Między Warszawą a Tokio. Polsko-japońska współpraca wywiadowcza 1904-1944*, Toruń 2009, s. 471.

⁴ W. Materski, *Bolszewicy i samuraje. Walka dyplomatyczna i zbrojna o rosyjski Daleki Wschód (1917-1925)*, Warszawa 1990, s. 13-14.

⁵ H. Kuromiya, A. Peplowski, *Między Warszawą a Tokio...*, s. 471.

⁶ W trwającej od 1868 do 1945 r. epoce Meiji, kiedy *tenno* teoretycznie sprawował władzę polityczną i wojskową, o najważniejszych sprawach w państwie decydowali generałowie i wysocy urzędnicy.

⁷ R. Faligott, R. Kauffer, *Służby specjalne. Historia wywiadu i kontrwywiadu na świecie*, tłum. M. Stefańska-Matuszyn, K. Skawina, Warszawa 2006, s. 57.

Hiraokę w roku 1881⁸. Z czasem Stowarzyszenie Czarnego Oceanu przekształciło się w Stowarzyszenie Czarnego Smoka, które w obliczu zbrojnej konfrontacji z Rosją rekrutowało *soshi* (najodważniejszych rycerzy) ze środowiska roninów. Tajne operacje wywiadowcze, dzięki dostępowi do tajnych informacji dały Japończykom przewagę w wojnie z Rosją. Wojna rozpoczęła się 8 lutego 1904 r. atakiem Japończyków na Port Arthur, dwa dni przed oficjalnym rozpoczęciem konfliktu, flota carskiej Rosji została ostatecznie pokonana w decydującym starciu pod Cuszimą 27-29 maja 1905 r., a rozejm podpisany w Portsmouth w hrabstwie New Hampshire gwarantował Japonii miano zwycięzcy.

Do realizacji swoich aspiracji w polityce zagranicznej Japonia potrzebowała nowoczesnego wywiadu, dla którego prototypem stał się system niemiecki, i od połowy lat siedemdziesiątych XIX w. wysyłało oficerów japońskich na szkolenie do Wilhelma Stiebera. W ciągu 10 lat Japonia wypracowała własny system, w którym oprócz klasycznego wywiadu wojskowego i morskiego dużą rolę odgrywała tajna policja wojskowa [*Kempeitai*] oraz morska [*Takeitai*]⁹.

Wojna zmieniła pozycję Japonii, a zarazem wyznaczyła początki kariery zawodowej Sugihary jako urzędnika administracji kolonialnej. Sugihara studiował język rosyjski od 19 roku życia, od czasu, kiedy został skierowany do Chin. Później jako ochotnik służył w 79 pp stacjonującym w Korei, a następnie powrócił do Mandżurii i odbył praktykę w konsulacie generalnym w Harbinie. Dzięki dobrej znajomości języka rosyjskiego brał udział w negocjacjach japońsko-radzieckich. Uznany za jednego z najlepszych sowietologów otrzymał nominację na wiceministra spraw zagranicznych w miejscowej administracji. Od 1934 roku był dyrektorem Wydziału Polityki Zagranicznej w Mandżukuo, a w 1937 roku został sekretarzem-tłumaczem Poselstwa Japonii w Helsinkach¹⁰.

Chiune Sugihara został wychowany w ścisłym japońskim kodeksie etyki przełomu wieków, w którym kardynalnymi cnotami były *oya koko* (miłość rodziny), *kodomo no tamane* (względ na dzieci), *gidi i na* (obowiązek i odpowiedzialność/obowiązek spłaty zadłużenia), *gaman* (powściągliwość emocji), *gambat* (siła wewnętrzna i zaradność) i *haji no kakate* (nie przynieść wstydu rodzinie)¹¹.

Zadaniem Sugihary w litewskim Kownie było sporządzanie sprawozdań z sowieckich i niemieckich ruchów wojsk, informowanie o wszystkich budzących podejrzenia manewrach sowieckich i niemieckich, gromadzenie informacji potwierdzających planowany atak niemiecki na ZSRR i zgłoszenie tego swoim przełożonym w Berlinie i w Tokio. Japoński konsul był pozytywnie nastawiony do polsko-japońskiej współpracy wywiadowczej,

⁸ Nazwa „Czarny Ocean” odnosiła się do *genkai-nada*: Morza Genkai, między Japonią a Koreą, gdzie Japończycy chcieli ulokować swoje bazy. Ze względu na bliskie sąsiedztwo Półwyspu Koreańskiego i japońskich wysp był to ważny punkt strategiczny, baza wypadowa do wschodniej Azji i bufor chroniący przed ekspansją Chin i Rosji. T. Crowdy: *Historia szpiegostwa i agentury*, tłum. J. Mikołajczyk, Warszawa 2010, s. 237.

⁹ Vide szerzej na ten temat: R. Lamont-Brown, *Kempeitai – japońska tajna policja*, Warszawa 2004. T. Crowdy, *Historia szpiegostwa i agentury...*, s. 236. Oprócz tego Japonia specjalizowała się w wykorzystywaniu szpiegów niezwiązanych z oficjalnymi służbami, rekrutujących się spośród rozmaitych tajnych stowarzyszeń.

¹⁰ E. Pałasz-Rutkowska, A.T. Romer, *Historia stosunków polsko-japońskich*, Warszawa 1996, s. 180-181.

¹¹ Więcej na ten temat: J. Piwowarski, Bushido. *Kodeks etyczny japońskiej kultury bezpieczeństwa*, „The Polish Journal of the Arts and Culture”, nr 7 (4), 2013, s. 123-136.

zwłaszcza, kiedy na zacieśnienie współpracy obu wywiadów wpłynęła sytuacja po wybuchu II wojny światowej, implikująca nieufność japońskiego Sztabu Generalnego do zamierzeń Hitlera wobec ZSRR. W roku 1940 kontakty z konsulem nawiązali oficerowie polskiego wywiadu: kapitan Alfons Jakubianiec (pod nazwiskiem Jerzy Kuncewicz) i porucznik Leszek Daszkiewicz, używający także nazwiska Jan Stanisław Perz. Japoński konsul uzyskał kontakt z podokręgiem komendy Związku Walki Zbrojnej Kowno. Podjęta współpraca dotyczyła głównie wywiadu wojskowego, skierowanego przeciwko ZSRR. Daszkiewicz i Jakubianiec, dzięki pomocy Sugihary, rozwinęli dalszą współpracę. Opuścili Kowno mimo ścisłej kontroli granicy litewskiej, by udać mimo ścisłej się do Berlina, a następnie do Sztokholmu. W Berlinie, przy wsparciu Sugihary, uzyskali pomoc ambasady japońskiej. Później Leszek Daszkiewicz miał wyjechać do Pragi jako osobisty sekretarz Japończyka, który miał tam objąć funkcję konsula generalnego. Kapitan Alfons Jakubianiec miał natomiast kontynuować swoją działalność na terenie Berlina¹².

Akcja pomocy Żydom polskiego pochodzenia, zbiegłym na Litwę po napaści Niemiec hitlerowskich na Polskę we wrześniu 1939 roku była potwierdzeniem wielokierunkowych polsko-japońskich kontaktów wywiadowczych¹³

KOWNO PO WYBUCHU II WOJNY ŚWIATOWEJ

Po klęsce wrześniowej wielu obywateli Polski, w tym również Żydów schroniła się na terytorium Litwy. W grudniu 1939 r. władze litewskie odnotowały 6.800 Żydów, a na początku roku 1940 liczba ta wzrosła do 14 tysięcy. Wśród żydowskich uchodźców znaleźli się przywódcy różnych frakcji politycznych i religijnych, jak syjonista Mosze Kleinbaum, fołkista Noach Pryłucki, czy bundowiec Herman Kruk, studenci jesziw i członkowie młodzieżowych organizacji syjonistycznych. Uchodźcy, którzy dotarli do Wilna byli początkowo, co podkreśla Mosze Kleinbaum w raporcie z 12 marca 1940 r. dla Agencji Żydowskiej w Genewie, na ogół dobrze traktowani przez litewskie władze. Przed wybuchem II wojny światowej antysemityzm na Litwie nie odgrywał znaczącej roli. Żydzi utworzyli tu szeroki system szkolnictwa oraz rozwinęli życie religijne i kulturalne. Litewsko-żydowska symbioza osłabła znacznie z końcem lat 30-tych, wraz z rodzącymi się wśród młodych Litwinów sympatiami dla ideologii faszystowskiej i prawicowego radykalizmu.

Wzrost liczby uchodźców z okupowanej Polski w krótkim czasie spowodował napięcia między przybyłymi a ludnością miejscową. Opierały się one początkowo na ekonomicznej rywalizacji, by przekształcić się następnie w działania o charakterze antysemickim. Za niepowodzenia litewskiej polityki zagranicznej oskarżano Żydów, autorów światowego spisku, rodem z *Protokołów Mędrców Syjonu*. Wszystko to doprowadziło to do zatargu z litewską policją i wojskiem, nasileniem wrogości wojska wobec Żydów, co skutkowało

¹² H.Koromiya, Pepłoński, *Między Warszawą a Tokio...*, s. 472-473.

¹³ *Ibidem*, s. 474.

niszczeniem żydowskiego mienia a wielu ludzi było rannych. Raport Wydziału Kontrwywiadu Ministerstwa Obrony z 7 listopada 1940 r. mówi o poparciu części żołnierzy dla antyżydowskiej przemocy. Z czasem rezerwiści dokonali także w Kiejdanach serii ataków na żydowską ludność¹⁴. W obliczu sytuacji braku mieszkań i w związku z planowanym przeniesieniem stolicy do Kowna władze litewskie usiłowały wysiedlić żydowskich uchodźców z Wilna.

W 1940 roku, kiedy „sejm ludowy” proklamował samolikwidację państwa i jego przyłączenie do ZSRR, Kowno liczyło 160 tys. mieszkańców. Funkcjonariusze radzieckich służb bezpieczeństwa utożsamiali Żydów z komunistami. Ze względu na narastające między Żydami i nacjonalistycznie usposobionymi Litwinami napięcia, wyobcowanie i dystans, część ludności żydowskiej wyraziła poprzez przymusową asymilację milczącą zgodę na rządy radzieckie¹⁵. Jednak wraz z końcem suwerenności Litwy wielu żydowskich uchodźców z okupowanej Polski, jak również wielu litewskich Żydów, którzy liczyli wówczas jedną trzecią mieszkańców miast, próbowało zdobyć wizę wyjazdową, by legalnie opuścić ZSRR. Państwa zdecydowanie jednak odmawiały wystawiania wiz i przyjmowania Żydów. Żydzi polscy i litewscy w konsulacie w Kownie próbowali ubiegać się o wizy do Japonii. Dwie holenderskie wyspy kolonialne na Karaibach: Curaçao i Surinam nie wymagały formalności wstępnych, a konsul holenderski Jan Zwartendijk, po otrzymaniu pozwolenia od swego przełożonego – holenderskiego ambasadora w Rydze De Deckera – miał możliwość ich wystawiania każdemu ubiegającemu się. W tym czasie rząd japoński mógł legalnie wydawać jedynie wizy tranzytowe i tylko po spełnieniu określonych procedur imigracyjnych.

Masowe starania o wizy w konsulacie japońskim Żydzi zaczęli podejmować wiosną 1940 roku. O legalną podróż do Mandatu Brytyjskiego lub Ameryki Łacińskiej ubiegały się wieloosobowe rodziny z dziećmi. Władze japońskie wyraziły wówczas zgodę na wydanie około 600 wiz. Problemem stawała się podróż przez terytorium ZSRR, podczas której niezbędna była pomoc polskiego wywiadu. Od końca lipca 1940 r. Chiune Sugihara rozpoczął masowe wydawanie wiz wbrew instrukcjom i dysozycjom wydawanym przez tokijski rząd. Prawdopodobnie część osób otrzymała za pośrednictwem Związku Walki Zbrojnej na terenie Wilna fałszywe metryki urodzenia i dowody osobiste. Na ich podstawie japoński konsulat wystawił wizy tranzytowe. Część osób natomiast została wyposażona bezpośrednio w fałszywe wizy, które sporządzał kapitan Jakubianiec albo współpracownicy siatki „Wierzba”. Po uzyskaniu wiz japońskich uciekinierzy mogli bez trudu otrzymać wizy radzieckie i możliwość wykupienia biletów kolejowych do Władywostoku. Z relacji Leszka Daszkiewicza wynika, że konsul Sugihara, w konsekwencji dużego zapotrzebowania na wizy, wyraził zgodę na wykonanie pieczęci zawierającej formułę wizy ze względu na dużą ilość osób chcących ją uzyskać. Dzięki kopii tej pieczęci oficerowie polskiego wywiadu mogli we własnym zakresie wystawiać fałszywe wizy. Proces zakończono wraz z decyzją japońskiego rządu o zamknięciu konsulatu w Kownie w pierwszych dniach września 1940 r.

¹⁴ A. Polonsky, *Dzieje Żydów w Polsce i w Rosji*, tłum. M. Wilk, Warszawa 2014.

¹⁵ *Ibidem*, s. 391.

Japonia była dla Żydów *terra incognita* aż do II połowy XIX wieku, kiedy w epoce Meiji nastąpiło jej uwolnienie z pogłębiającej się izolacji. Wcześniej nie docierali tam kupcy żydowcy, a nawet język hebrajski nie posiadał słowa opisującego Japonię. Pierwsze żydowskie kolonie pojawiły się w Japonii pod koniec XIX w., wraz ze wzrostem antysemityzmu w Europie. W kontekście europejskich doświadczeń trudno mówić o antysemityzmie Japończyków, pozostających w głębokiej izolacji politycznej i mentalnej od świata zachodniego, jego kultury i problemów społecznych, a także kwestii rasowych, stanowiących fundament antysemityzmu nazistowskiego. W 1894 r. wybudowano synagogę w Nagasaki, była tu też dynamicznie rozwijająca się diaspora żydowska. Społeczność żydowska zorganizowała się też w Kobe, znaczącym dla Japonii mieście handlowym, a także w Szanghaju¹⁶.

Znaczącą rolę w umożliwieniu społeczności uchodźców odnalezienia się w nowej rzeczywistości umożliwiającej przetrwanie, również przez kontakt z zakorzenioną już w Japonii diasporą żydowską odegrał ambasador Rzeczypospolitej Polskiej w Tokio w latach 1937-1941 – Tadeusz Romer. W Japonii od sierpnia 1940 r. kierował on akcją pomocy uchodźcom, głównie z okolic Wilna i Kowna, którzy opuścili Litwę dzięki wizom wystawionym przez Sugiharę i polski wywiad. Ambasador Romer interweniował u władz japońskich w sprawie przedłużania terminu ważności wiz, by uniknąć deportacji uchodźców w przypadku niedotrzymania terminu wskazanego na dokumentach w sytuacji, gdy przedłużała się podróż. Ponieważ uchodźcy posiadali tylko fikcyjne docelowe wizy holenderskie na wyspę Curaçao oraz japońskie wizy tranzytowe, ambasador zabiegał również o możliwość wystawiania wiz do krajów nieobjętych konfliktem wojennym. W październiku 1940 r. wraz z żoną Zofią Romerową, powołał w Tokio Polski Komitet Pomocy Ofiarom Wojny, który udzielał żydowskim uchodźcom podstawowej pomocy medycznej i socjalnej, świadcząc także pomoc w nawiązywaniu kontaktów z rodzinami oraz wystawianiu nowych dokumentów. Komitet ten nawiązał szerokie kontakty z organizacjami żydowskimi w Jokohamie i Kobe, gdzie zorganizował swoje biura. Przedstawiciel Komitetu nadzorował w porcie przyjazdowym Tsuruga przybycie każdej większej partii uchodźców, świadczył pomoc w zakresie finalizacji formalności wjazdowych i kierował nowo przybyłych do pobliskiego Kobe, ewentualnie Jokohamy i Tokio, gdzie otrzymywali zakwaterowanie. Gmina żydowska w Kobe, przy wsparciu *Committees for Assistance to Jewish Immigrants from Eastern Europe (East-Jewcom)* oraz *American Joint Distribution Committee (Joint)* świadczyła pomoc materialną, mieszkaniową i aprowizacyjną. Koszty dalszej ewentualnej podróży docelowej dla uchodźców z wizami opozyskanymi od ambasadora Romera pokrywała organizacja żydowska *HICEM*, europejska struktura Hebrajskiego Stowarzyszenia Pomocy Emigrantom (*Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society*)¹⁷. Starania ambasadora Romera czynione w okresie od sierpnia 1940 r. do listopada 1941 r. przyniosły wymierne

¹⁶ M. Siekacz, *Diaspora żydowska w Japonii w latach 1853-1945*, „Midrasz” nr 3 (119) marzec 2007.

¹⁷ A. Guryn, *Tadeusza Romera pomoc Żydom polskim na Dalekim Wschodzie*, „Biuletyn Polskiego Instytutu naukowego w Kanadzie”, (X). 1993.

korzyści w postaci wiz azylowych do Kanady, Australii, Nowej Zelandii, Birmy, certyfikatów do Brytyjskiego Mandatu Palestyny oraz wiz imigracyjnych do Stanów Zjednoczonych i niektórych krajów Ameryki Łacińskiej – łącznie dla ponad dwóch tysięcy polsko-litewskich uchodźców żydowskich, którzy przybyli do Kobe oraz chińskiego Szanghaju, gdzie była już duża społeczność żydowska. Uciekinierów na każdym etapie wspomagały również organizacje żydowskie: *East-Jewcom*, *Joint* oraz *HICEM*. Po zerwaniu przez Japonię stosunków dyplomatycznych z rządem polskim, kiedy jesienią 1941 r. zlikwidowano polską placówkę dyplomatyczną w Tokio, a władze japońskie przesiedliły do Szanghaju pozostających wciąż w Japonii uchodźców żydowskich z Polski, Tadeusz Romer rozpoczął tam starania w niesieniu pomocy ocalonym Żydom. Przybył do Szanghaju wraz z rodziną na początku listopada 1941 r. jako ambasador misji specjalnej. Opiekę nad uchodźcami żydowskimi sprawował aż do sierpnia 1942 r., kiedy w ramach wymiany dyplomatów państw zachodnich na dyplomatów japońskich ewakuowano cały polski personel dyplomatyczny i konsularny z Japonii, Chin i Mandżurii. Przed powrotem do Europy Romer, za zgodą japońskich władz okupacyjnych zdażył utworzyć jeszcze Zarząd Główny Związku Polaków w Chinach, w składzie którego oprócz Polaków znaleźli się Żydzi, stanowiący organ reprezentacyjny dla przebywających tam polskich Żydów przybyłych z Litwy. Przydzielając miejsca ewakuacyjne obywatelom żydowskim Romer dobierał reprezentacje wszystkich grup politycznych, społecznych i zawodowych, rabinów, syjonistów, bundowców, tak, by mogli oni przyjść potem z pomocą w ewakuacji pozostałym w Szanghaju Żydom. Przed odlotem do Kujbyszewa w celu objęcia obowiązków nowego ambasadora w ZSRR Tadeusz Romer pomógł jeszcze kilkunastu osobom w uzyskaniu wiz do Australii, Palestyny, Afryki Wschodniej i Unii Południowo-Afrykańskiej. Pozostali w Szanghaju Żydzi dzięki zaangażowaniu wielu instytucji i własnej samoorganizacji mogli przetrwać wojnę, część z nich wyemigrowała po wojnie do Palestyny i Stanów Zjednoczonych, część utworzyła diasporę w Szanghaju.

NIEMCY

Po wkroczeniu Niemców Litwini zorganizowali w Kownie pogrom ludności żydowskiej w którym zginęło kilka tysięcy osób. Pogrom antyżydowski w litewskim Kownie, największy z udziałem Litwinów podczas II wojny światowej, rozpoczął się w nocy z 25 na 26 czerwca 1941 r. z inspiracji Franza Staheleckera, dowódcy *Einsatzgruppe A*. Jego przebiegiem kierował Algirdas Klimaitis, dowódca miejscowych partyzantów, członek ruchu faszystowskiego *Voldemarininkai*. Kiedy naziści zajęli Litwę, Klimaitis utworzył samodzielną, nie podporządkowaną ani litewskiemu frontowi aktywistów, ani tymczasowemu rządowi Litwy, jednostkę liczącą około 600 członków. W nocy z 25-26 czerwca jednostka Klimaitisa sprowokowana i zachęcona przez SS Brigadeführera Franza Staheleckera, rozpoczęła antyżydowskie zamieszki. Według relacji Staheleckera w ciągu dwóch dni w samym Kownie zostało zabitych 3800 Żydów, a kolejne 1200 osób zginęło w okolicznych miejscowościach. Oddział Klimaitisa zniszczył kilka synagog i spalił dzielnicę żydowską w której znajdowało się ok. 60 domów. Po wojnie Algirdas Klimaitis

ukrywał się w Hamburgu, gdzie w 1970 r. został zdemaskowany w 1970 i wszczęto przeciwko niemu śledztwo w sprawie popełnienia zbrodni nazistowskich, jednakże zanim sprawa została wniesiona do sądu, Klimaitis zmarł w 1988 roku¹⁸.

W przemówieniu w Berlinie 17 czerwca, a następnie w formie pisemnej Reinhard Heydrich sformułował rozkazy do czterech szefów *Einsatzgruppen*, włączając je do instrukcji dla wyższych dowódców SS i policji., a 29 czerwca 1941 r. Heydrich wydał rozkaz, w którym polecał służbom bezpieczeństwa Rzeszy: *Einsatzgruppen* policji, SS i SD wykorzystanie antysemickich i antykomunistycznych nastrojów na nowo zdobytych obszarach Rosji Radzieckiej do oczyszczenia terenu z ludności żydowskiej¹⁹. W Kownie miały siedzibę władze hitlerowskie i administracja III Rzeszy. W ramach kontroli nad miastem Niemcy utworzyli decyzją administracyjną z 10 lipca 1941 r. getto (w zasadzie były to dwa getta: duże i małe, połączone kładką), gdzie trafiło ok. 30 tys. Żydów.

Żydzi, którzy wciąż jeszcze pozostawali na Litwie, w obliczu rosnącego zagrożenia i potrzeby odwetu za martyrologię ludności żydowskiej, podejmowali również próby zbrojnego oporu. 23 stycznia 1942 r. w Wilnie powstała podziemna organizacja wojskowa Zjednoczona Organizacja Partyzancka (*Fareynikte Partisaner Organisatsye*), jednocząca wspólne siły lewicowych syjonistów, rewizjonistów, aktywistów Bundu i komunistów żydowskich w zbrojnym oporze przeciwko Niemcom, działaniach sabotażowych i współpracy z innymi ugrupowaniami partyzanckimi. Jej przywódcami byli: Isaac Wittenberg (komunista), Aba (Abba) Kovner (*HaShomer HaTzair*) i Joseph Glazman (rewizjonista). W maju 1942 r. powstał na terenie ZSRR Centralny sztab Ruchu Partyzanckiego na czele którego stał Pantelejmon Ponomarenko. Rozpoczęto wówczas scalanie rozproszonych grup w oddziały dwuosobowe partyzanckie, a następnie tworzone brygady liczące 400-1000 osób. Joseph Glazman w lipcu 1943 r. założył pod Wilnem żydowski oddział partyzancki *Nekama*²⁰. Żydowski partyzancki ruch oporu pozostał na okupowanych przez Niemców terenach jedyną formą sprzeciwu wobec postępującej masowej eksterminacji. Nie mógł on jednak zapewnić ochrony życia obywateli.

W tzw. IX forcie kowieńskim, gdzie wcześniej, w czasie istnienia getta przeprowadzano masowe egzekucje Żydów, na mocy rozkazu Heinricha Himmlera z 21 czerwca 1943 r. Niemcy utworzyli *Konzentrationslager Kauen* (Kaunas) dla Żydów z terenów bałtyckich, który stał się jednym z miejsc masowej anihilacji ludności żydowskiej na dawnych kresach II Rzeczypospolitej.

¹⁸ Vide na ten temat: T. Szarota, *U progu zagłady: zajścia antyżydowskie i pogromy w okupowanej Europie: Warszawa, Paryż, Amsterdam, Antwerpia, Kowno*, Warszawa 2000; R. van Voren, *Undigested Past: The Holocaust in Lithuania*, Amsterdam/New York 2011, s. 78; Y. Arad, *The Holocaust in the Soviet Union*, Jerozolim/Nebraska 2009, s. 42-51.

¹⁹ I. Kershaw, *Hitler. 1941-1945*, Poznań 2003, s. 446.

²⁰ S. Bender: *Life stories as testament and memorial: the short life of the Neqama Battalion, an independent Jewish partisan unit operating during the Second World War in the Narocz forest, Belarus*, „East European Jewish Affairs” 1/2012.

OCALENI

Łączna liczba Żydów ocalonych dzięki współpracy służb wywiadowczych i konsularnych na terenie okupowanej Litwy według profesora Boston University Hillela Levine szacowana jest na ok. 10 tys. osób²¹. Centrum Szymona Wiesenthala mówi o wydaniu wiz tranzytowych dla 6 tys. Żydów. Różnica tych danych szacunkowych może wynikać z faktu (co podkreśla Levine), iż spośród osób, którym wydano dokument (i co zostało odnotowane) byli również ci, którzy nie zdołali w stosownym czasie opuścić Litwy, a po inwazji Niemiec na ZSRR zginęli w piekle Szoa. Większość uchodźców wykorzystwała wizy jako dokument podróży umożliwiający im podróż przez terytorium ZSRR do Władywostoku, skąd statkiem udawali się do Kobe w Japonii, gdzie na miejscu spotykali osiadłą już tam społeczność żydowską.

Z danych Centrum Szymona Wiesenthala wynika, że mimo niekorzystnej sytuacji politycznej, Szanghaj przyjął podczas II wojny światowej więcej żydowskich uchodźców niż Kanada, Australia, Nowa Zelandia, Republika Południowej Afryki i Indie razem. Z materiałów Muzeum Uchodźców Żydowskich w Szanghaju wynika, że w 1943 r. w szanghajskim getcie wśród 14 tys. Żydów było co najmniej tysiąc osób z Polski. Wśród tych, którzy przetrwali w Szanghaju znaleźli się ocaleni ze wschodniej Europy dzięki wizom wystawionym przez Sugiharę. W budowaniu nowej szanghajskiej diaspory znaczący udział mieli również wówczas Żydzi niemieccy, którzy otrzymali wizy od chińskiego konsula w Wiedniu Ho Feng-Shana (również odznaczonego w 2000 r. tytułem Sprawiedliwego wśród Narodów Świata)²².

ROZLICZENIA. RESENTYMENTY

Mimo nacisków ze strony Niemiec, jako sojusznika Osi, rząd japoński nie wziął udziału w Holokauście i nie wydał uchodźców przebywających na terenie Japonii. W 1942 r. do Japonii przeniesiono Josefa Meisingera, noszącego w okupowanej Polsce przydomek „rzeźnika Warszawy”, komendanta SD i Policji Bezpieczeństwa. Próbował on bezskutecznie przekonywać Japończyków do eksterminacji Żydów, którzy znaleźli schronienie w Szanghaju okupowanym przez Japonię²³. Japonia, mimo sojuszu z nazistowskimi Niemcami, głównym autorem Holokaustu w Europie, odmówiła utworzenia na wyspie Chongming obozu koncentracyjnego dla Żydów. Odpowiedzią japońskiego rządu było jedynie utworzenie dla Żydów dzielnicy zamkniętej (getta) w Szanghaju, które istniało do 1945 r., aczkolwiek stworzone tam warunki umożliwiały przeżycie wojny. W Japonii, jednym z nielicznych

²¹ H. Levine, *Kim pan jest, panie Sugihara*, Warszawa 2002, s. 212.

²² Urodzony w Yiang w chińskiej prowincji Hunan Ho Feng-Shan kształcił się w Europie, w Republice Weimarskiej, gdzie w 1928 r. ukończył studia na Uniwersytecie Ludwika-Maksymiliana w Monachium, a w 1932 r. otrzymał doktorat w dziedzinie ekonomii politycznej. Sekretarzem ambasady chińskiej w Wiedniu został w 1937 r., a po *Anschlussie* mianowano go konsulem generanym. Wpływ na zaangażowanie w niesienie pomocy Żydom miały na niego wydarzenia nocy kryształowej. Ho Feng-Shan działał wbrew zasadom rządu Czang Kaj-Szeka, z narażeniem co najmniej utraty stanowiska. *Vide* biogram: <http://www.yadvashem.org/righteous/stories/ho>

²³ A. Wagenstein, *Pożegnanie z Szanghajem*, tłum. H. Karpińska, Poznań 2001.

krajów na świecie Żydzi mieli szansę gotowa ratować się przed eksterminacją. Wiele faktów przemawia za tym, że pomoc Żydom nie była ze strony Japończyków podyktowana jedynie doraźnym interesem ekonomicznym²⁴. Z dokumentów i wytycznych MSW i MSZ Japonii wyłania się obraz humanitarnego podejścia do ratowania w obliczu Holokaustu prostych ludzi, nie należących ani do elity finansowej, ani intelektualnej²⁵.

Mimo, iż w lutym 1941 r. rząd w Tokio zażądał od Sugihary rozliczenia się z wydawanych wiz tranzytowych Żydom, ostrzeżenie nie powstrzymało konsula przed wystawianiem kolejnych dokumentów. Rząd japoński odstąpił jednak od wymierzenia kary dyscyplinarnej, którą zastąpiono oddelegowaniem Sugihary do Czechosłowacji, powierzając mu funkcję konsula generalnego w Pradze, w 1941 r. przeniesiono go do Królewca, a później na poselstwo w Bukareszcie w Rumunii, gdzie pozostawał na stanowisku aż do wkroczenia armii rosyjskiej do Rumunii, kiedy wraz z rodziną trafił na 18 miesięcy do obozu jenieckiego. Zwolniony w 1946 r. powrócił przez ZSRR do Japonii, ale tym razem japoński MSZ zwrócił się do niego z formalną prośbą o złożenie rezygnacji ze stanowiska w służbie dyplomatycznej. Była to najwyższa cena, jaką Sugihara zapłacił za wykorzystanie służby dyplomatycznej w misji ratowania Żydów na Litwie.

Działalność japońskiego dyplomaty została w 1985 r. uhonorowana odznaczeniem „Sprawiedliwego wśród Narodów Świata”. *Hasid umot ha-olam* nie odebrał już nagrody, ze względu na pogarszający się stan zdrowia, a w następnym roku zmarł. Legenda Sugihary dojrzewała od procesu Eichmanna, kiedy tragedia Szoa stała się elementem polityki historycznej Państwa Izrael. Żydzi, którym uratował życie wspominają go jako '*malakha*', anioła. Uzasadnienia dla swoich działań Sugihara poszukiwał w swojej postawie buntownika. Mówił też, że odmawiając ratowania człowieka, sprzeciwiłby się Bogu. Nie bez znaczenia było tu wychowanie według zasad samurajskiego kodeksu etyki. Hillel Levine odnalazł w postawie Sugihary szczerść, charyzmę i prostotę charakteryzującą „zwykłych ludzi”²⁶. O owocach swej działalności Sugihara dowiedział się dopiero w 1968 r., przypadkowo rozpoznany przez Joshuę Nishriego, doradcę ekonomicznego ambasady izraelskiej w Tokio.

W 1997 r. Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holokaustu Jad Wa-Szem nadał tytuł „Sprawiedliwego wśród Narodów Świata” również Janowi Zwartendijkowi, bez którego zaangażowania i pomocy nie byłaby możliwa do zrealizowania misja, która doprowadziła do ocalenia wielu tysięcy ludzkich istnień. W 2012 r. Zwartendijk został odznaczony Krzyżem za Ratowanie Życia nadawanym przez Republikę Litewską osobom, które z narażeniem własnego życia ratowały życie innych.

²⁴ M. Siekacz, *op. cit.*

²⁵ *Ibidem*,

²⁶ H. Levine, *Kim pan jest, panie Sugihara...*, s. 252.

ZAKOŃCZENIE

Współpraca wielu ludzi ze służb dyplomatycznych, konsularnych oraz struktur wywiadu Japonii i Polski, nacechowana poświęceniem, była służbą człowiekowi w zagrożeniu. Współpraca obu państw była misją ratowania życia ludzkiego na poziomie instytucjonalnym ale również na poziomie jednostkowym. Od każdego indywidualnie, kto zaangażowany był w skomplikowany proces ocalania chociażby jednego człowieka, wymagało to osobistych wyrzeczeń, ryzyka, ciągłości moralnych wyborów.

W 2015 r. powstał film *Persona non grata* w reżyserii Cellina Glucka, określanym „japońską *Listą Schindlera*”, poświęcony misji Sugihary. Pokazuje on, że misja ta nie byłaby możliwa do zrealizowania bez zaangażowania w nią złożonego aparatu służb i instytucji polskich i japońskich, który uruchamiali pojedynczy ludzie. Każdego z nich indywidualnie można zaliczyć do grona sprawiedliwych.

W dniach 11-12 czerwca 2015 r. z okazji 30-lecia przyznania Chiune Sugiharze tytułu Sprawiedliwego wśród Narodów Świata odbyła się w Polsce organizowana przez Międzyinstytutowy Zakład Badań nad Migracją Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie międzynarodowa konferencja *Upamiętnianie w Polsce ratujących i uratowanych z Holocaustu*, objęta patronatem honorowym przez Ambasadę Japonii w Polsce i Ambasadę Izraela w Polsce oraz Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN. Rok później, 12 grudnia 2016 na Uniwersytecie Waseda w Tokio, gdzie niegdyś studiował Chiune Sugihara, miała miejsce konferencja przywracająca pamięć dwóch wielkich dyplomatów ratujących Żydów podczas Holocaustu: Chiune Sugihary i Tadeusza Romera.

Organizowanie tego typu wydarzeń służy konstruktywnemu budowaniu paradygmatu pamięci o sprawiedliwych niosących pomoc w warunkach permanentnego zagrożenia. Warto tym samym zaznaczyć, że niesienie pomocy i ratowanie innych z narażeniem nie tylko reputacji, ale także własnego życia stało się jedną z ważnych, a nieczęsto eksponowanych misji służb wywiadowczych i dyplomatycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Arad Yitzhak. 2009. *The Holocaust in the Soviet Union*, Jerozolima/Nebraska: University of Nebraska Press.
- Bender S. 2012. “Life stories as testament and memorial: the short life of the Neqama Battalion, an independent Jewish partisan unit operating during the Second World War in the Narocz forest, Belarus”. *East European Jewish Affairs* nr 1.
- Bubnys Arunas. 1941. *The Holocaust in the Lithuanian Provinces*.
- Crowdy Terry. 2010. *Historia szpiegostwa i agentury*, tłum. J. Mikołajczyk. Warszawa: Bellona.
- Levine H. 2002. *Kim pan jest, panie Sugihara*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Faligott Roger, Kauffer Remi. 2006. *Służby specjalne. Historia wywiadu i kontrwywiadu na świecie*, tłum. M. Stefańska-Matuszyn, K. Skawina. Warszawa: Iskry.

- Guryn A., Tadeusza Romera pomoc Żydom polskim na Dalekim Wschodzie, „Biuletyn Polskiego Instytutu naukowego w Kanadzie”, (X).
- Guzik Joanna 2013. Stosunek Japonii do kwestii żydowskiej w latach 1932-1945. Kraków.
- Herrigel Eugen. 1992. Droga zen. tłum. M. Fostowicz-Zahorski. Wrocław: “Thesaurus-Press”.
- Feng- Shan Ho. China. Chinese Visas in Vienna, <http://www.yadvashem.org/righteous/stories/ho>.
- The Encyclopedia of the Righteous among the Nations.
- Kershaw Ian. 2003. Hitler. 1941-1945. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Kuromiya Hiroaki, Peplowski Andrzej. 2009. Między Warszawą a Tokio. Polsko-japońska współpraca wywiadowcza 1904-1944. Toruń: A. Marszałek.
- Kwiecień M., Mazur G. 2002. „Wykłady pułkownika Stefana Mayera o wywiadzie polskim w okresie II RP” *Zeszyty Historyczne*.
- Lamont-Brown Raymond. 2004. Kempeitai – japońska tajna policja. Warszawa: Bellona.
- Leczyk Marian. 1995. Kontakty wojskowe Polski z Japonią i Chinami w dwudziestoleciu międzywojennym, w: *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr. hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin*, Białystok.
- Materski Wojciech. 1990. Bolszewicy i samuraje. Walka dyplomatyczna i zbrojna o rosyjski Daleki Wschód (1917-1925). Warszawa: PWN.
- Menegazzo Rossella. 2008. Japonia, tłum. H. Borkowska. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.
- Pałasz-Rutkowska Ewa, Romer Andrzej T. 1996. Historia stosunków polsko-japońskich, Warszawa: Bellona.
- Piwowarski Juliusz. 2013. „Bushido. Kodeks etyczny japońskiej kultury bezpieczeństwa” *The Polish Journal of the Arts and Culture* 7(4): 123-137.
- Polonsky Antony. 2014. Dzieje Żydów w Polsce i w Rosji, tłum. M. Wilk. Warszawa.
- Szarota Tomasz. 2000. U progu zagłady: zajścia antyżydowskie i pogromy w okupowanej Europie: Warszawa, Paryż, Amsterdam, Antwerpia, Kowno, Warszawa: Wydawn. Sic!.
- Siekacz M. 2007. „Diaspora żydowska w Japonii w latach 1853-1945”. *Midrasz* nr 3 (119) marzec: 30-38.
- Skóra Wojciech. 2004. „Współdziałanie służby konsularnej II Rzeczypospolitej z wywiadem wojskowym”. *Dzieje Najnowsze* XXXVI, 1.
- Sutton K. 1989. The Massacre of the Jews in Lithuania w: Yitzhak Arad, The Einsatzgruppen Reports, New York.
- Voren van Robert. 2011. Undigested Past: The Holocaust in Lithuania. Amsterdam/New York: Rodopi.
- Wagenstein Angel. 2011. Pożegnanie z Szanghajem, tłum. Hanna Karpińska. Poznań: Zysk i S -ka.
- Wojtkowiak Jakub. 2000. Stosunki radziecko-japońskie w latach 1931-1941. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Żbikowski Andrzej. 2006. U genezy Jedwabnego. Żydzi na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, wrzesień 1939-lipiec 1941. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny.

Damian JARNICKI

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Humanistyczny

Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa

damian_jarnicki@onet.pl

Numer ORCID: 0000-0002-1573-6200

GREMIUM „ODPOWIEDZIALNOŚCI” I „WPŁYWU” – RADA BEZPIECZEŃSTWA ONZ W POLITYCE ZAGRANICZNEJ FEDERACJI ROSYJSKIEJ

ABSTRAKT: Organizacja Narodów Zjednoczonych może być dowodem zdolności integracyjnych ludzkości, lecz jednocześnie zwierciadłem wertykalnych i horyzontalnych bolączek. Jest organizacją newralgiczną dla światowego systemu bezpieczeństwa zbiorowego, która wielokrotnie w swojej historii podlegała krytyce. Wynika ona z podejmowanego przez jej krytyków niewywiązywania się ze swego uniwersalnego przeznaczenia, szczególnie w kwestii tak egzystencjalnej jaką jest bezpieczeństwo. Przyczyn domniemanej indolencji ONZ należy upatrywać w strukturalnych i funkcjonalnych aspektach jej organizacji oraz procedowania. Ważnym zagadnieniem implikującym określoną kondycję i wizerunek ONZ jest swoisty dualizm proweniencji przeznaczenia tej organizacji. Zasadzający się bowiem, z jednej strony na odpowiedzialności za losy świata, z drugiej strony na tendencjach do wpływania na jego losy przez główne państwa tzw. "piątki" Rady Bezpieczeństwa ONZ. W kontekście powyższych spostrzeżeń dokonana zostanie analiza znaczenia tego gremium w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej.

SŁOWA KLUCZOWE: Rada Bezpieczeństwa ONZ, Federacja Rosyjska, polityka zagraniczna, dyplomacja, ład międzynarodowy

GREMIUM OF “RESPONSIBILITY” AND “INFLUENCE” – THE UN SECURITY COUNCIL IN FOREIGN POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION

ABSTRACT: The United Nations can be a proof of the integration capacity of humanity but at the same time a mirror of vertical and horizontal problems. It is a sensitive organization for the global collective security system, which is often subject to criticism. It results from the critics' failure to fulfill their universal destiny, especially in the existential issue of security. The reasons for the alleged UN indolence should be seen in the structural and functional aspects of its organization and procedure. An important issue implicating a certain

UN condition is a kind of dualism of provenance of the organization's destiny, based on one hand on responsibility for the fate of the world, on the other hand the tendency to influence its fate by the main states of the so-called "five" of the UN Security Council. In the context of the above observations, the specifics of the presence of the Russian Federation as one of the playmakers will be analyzed.

KEYWORDS: United Nations Security Council, Russian Federation, foreign policy, diplomacy, international order

WPROWADZENIE

Każdą głębszą – mniej lub bardziej produktywną refleksję społeczności międzynarodowej, dotyczącą światowej stabilizacji, szerzej – pokoju, poprzedzały lata traumatyczne. Niestety przyjęte w jej efekcie rozwiązania były tymczasowe powierzchowne, a finalnie fasadowe. Począwszy od XIX wieku aż do dzisiaj zauważalna jest postępująca kompaktowość bezpieczeństwa międzynarodowego. Wzrasta poziom systemowej integracji, która przekłada się na wzajemną zależność podmiotów i procesów w sferze międzynarodowej. Skutkuje to określonymi fluktuacjami bezpieczeństwa międzynarodowego.

„Kurczenie się” globalnego środowiska bezpieczeństwa (w którym zanika peryferyjność i autarkiczność) oraz wynikające z tego wyzwania wymagały kompleksowych, ambitnych i szeroko zakrojonych rozwiązań dotyczących zarządzania tymże środowiskiem. W toku ewolucji światowego systemu międzynarodowego wykształciły się dotąd dwa podmioty uniwersalnego bezpieczeństwa. Były to: Liga Narodów i Organizacja Narodów Zjednoczonych. Pierwszy z nich ukonstytuował się na gruzach wyniszczającej, pierwszej - czteroletniej globalnej konfrontacji zbrojnej. Niestety nie uchronił świata przed ponowną, jeszcze gorszą obstrukcją międzynarodowego pokoju, jaką były lata 1939-1945. Historia potrzebowała zaledwie 26 (a właściwie mniej – *vide*: 1933 – Mandżuria, 1935 – Etiopia) lat, by zweryfikować kolejne warianty globalnej architektury bezpieczeństwa, które obnażały takie mankamenty rozwiązań, jak: inercja w egzekwowaniu pokoju, parcelacja konsensusu wśród głównych geopolitycznych decydentów, czy przede wszystkim systemowa absencja najważniejszych państw¹. Nie pomagały również: penalizacja (delegalizacja) rozwiązań siłowych w stosunkach międzynarodowych, kolejne konferencje poświęcone pokojowi, zaczątki irenologii czy kolejne generacje i konwencje praw człowieka. Kolejne konstrukcje globalnej architektury bezpieczeństwa upadały, a ich projektanci, którymi są zazwyczaj mocarstwa rozpoczynały kolejne konceptualizacje, w międzyczasie zagarniając to, co się dało z pozostałości poprzedniego ładu.

Zdaje się, że konferencja w San Francisco w 1945 roku była pokłosiem refleksji najważniejszych światowych politycznych gabinetów - czy istnieje możliwość zbudowania systemu, który mógłby udźwignąć i amortyzować nowy zglobalizowany system bezpieczeństwa?

¹ *Vide* R. S. Sobel, *The League of Nations Covenant and the United Nations Charter: An Analysis of Two International Constitutions*, „Constitutional Political Economy”, Vol. 5. No. 2, 1994, s. 173-191, <http://sobelrs.people.cofc.edu/All%20Pubs%20PDF/The%20League%20of%20Nations.pdf> (20.10.2017).

System, którego nie trzeba „resetować” światowymi wojnami, z których wyłącznie nieliczni wychodzą z dodatnim bilans geopolitycznym?

Po ostatnim globalnym krachu miała zaistnieć tym samym nowa jakość w globalnym zarządzaniu. Lata 1945-2018 są bowiem obiektywnie dłuższym okresem w historii względnego (globalnego) pokoju. To czas trwania Organizacji Narodów Zjednoczonych, w którym nie doszło do erupcji globalnego konfliktu. To okres funkcjonowania organizacji, w której przeciwko wrogowi pochodzącemu z wewnątrz systemu zgrupowane są 193 państwa świata. W tym wszystkie najsilniejsze i geograficznie największe, tj. jak Federacja Rosyjska.

Czy na tej podstawie można stwierdzić, że jest to organizacja, która wystrzegła się mankamentów poprzedniczki? Czy jest to organizacja efektywna, która ewoluowała z duchem czasu, stosownie do zmieniających się problemów światowego bezpieczeństwa? Jaka rolę faktycznie pełni jeden z jej głównych organów odpowiedzialnych za utrzymanie światowego pokoju i bezpieczeństwa - czyli Rada Bezpieczeństwa ONZ? Przedmiotem niniejszego artykułu (skorelowanym z powyższymi pytaniami) będzie polityka Federacji Rosyjskiej na forum tego organu na tle jego specyfiki.

Celem artykułu jest scharakteryzowanie specyfiki polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej w Radzie Bezpieczeństwa ONZ i zdiagnozowanie, na ile to gremium jest przez Rosję wykorzystywane do realizacji celów uniwersalnych – wspólnych (tytułowa odpowiedzialność), a na ile partykularnych – narodowych (wpływu).

Artykuł podzielony jest na trzy części. W pierwszej Autor zwraca uwagę na wertykalne tendencje zakłócające działalność ONZ, szczególnie RB ONZ. W drugiej części artykułu Autor dokonuje przekrojowego podsumowania rosyjskiej (wcześniej radzieckiej) aktywności w RB ONZ. Trzecia część artykułu dotyczy perspektyw rozwoju ONZ oraz rosyjskiej wizji tego gremium w globalnej architekturze bezpieczeństwa.

Przeprowadzenie badań, których rezultat został przedstawiony w niniejszym artykule było możliwe dzięki wykorzystaniu kilku metod badawczych, które są powszechnie uznane w naukach społecznych.

Podstawową metodą, niezbędną do zbadania tego zagadnienia była metoda abstrahowania. Posłużyła ona do wyodrębnienia i analizy głównych działań Rosji na forum Rady Bezpieczeństwa ONZ, zestawianych ze specyfiką, mechanizmami i instrumentarium tego gremium. Kolejną była metoda dedukcyjna, pozwalająca wykazać określone postawy, których wykazanie może pomóc w skonstatowaniu poszczególnych elementów i aspektów znaczenia obecności Rosji w RB ONZ. Specyfika tematu wymagała również posługiwania się metodami analogii historycznych jako poszukiwania pewnych prawideł, wśród wielu zmiennych mających na nie wpływ².

W myśl powyższego, uzasadnienie podjęcia tematu, zaproponowanych problemów badawczych i metodologii, należy przejść do ostatniego elementu metodologicznego, jakim jest hipoteza. Wydaje się, że jeśli konsekwencja Rosji nie osłabnie, a koniunktura

² E. Nowak, K. Głowiński, *Teoretyczne metody badawcze w naukach społecznych*, „Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej”, nr 2 (6), s. 139-140.

międzynarodowa (której odzwierciedleniem są np. tarcia między Francją a USA oraz chińskie wsparcie dla Rosji) będzie ciągle jej sprzyjała, Rada Bezpieczeństwa może pozostać gremium skutecznej realizacji strategicznych interesów Kremla.

ONZ I RADA BEZPIECZEŃSTWA – POTENCJAŁ W STOSUNKU DO PROGRESYWNEJ MISJI NA RZECZ ŚWIATOWEGO POKOJU

Organizacja Narodów Zjednoczonych jawi się jako wspólnota „uniwersalistycznego nadzoru”. O takim funkcjonalnym znaczeniu Organizacji decydują jej podstawowe organy, odpowiadające głównym elementom postępu cywilizacyjnego, takim jak: sprawiedliwość (Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości), rozwój (Rada Społeczno-Gospodarcza), a przede wszystkim dialog (Zgromadzenie Ogólne) i bezpieczeństwo (Rada Bezpieczeństwa). Wrażenie jej omnipotencji potęgować mogą dziesiątki innych wyspecjalizowanych organów, tj. Światowa Organizacja Zdrowia, czy Międzynarodowa Organizacja Pracy.

Mimo tego, jak zauważył Andrzej Makarewicz - obecna społeczność międzynarodowa zdaje się cierpieć na pewien syndrom „przewlekłej niepewności i chaosu”, związany z niedookreślonością ładu międzynarodowego, w którym o „podejmowanych działaniach dotyczących przyszłości decydują nadal bieżące wydarzenia”, nie szerszy klarowny mechanizm wspierany prawem międzynarodowym³. ONZ nie niweluje zatem nieprzewidywalności świata, może więc być traktowana jako nieefektywna w swej najważniejszej funkcji - omnipotentnej organizacji globalnego bezpieczeństwa. Bynajmniej w stopniu, w jakim mogłoby się od niej tego oczekiwać. Posiada przecież finansowe, kognitywne (informacyjne), polityczne i moralne predyspozycje, nazywane w literaturze przedmiotu - zasobami. ONZ jest summa summarum organizacją, której budżet zasila znaczna liczba państw, dysponuje władnym informacyjnie Sekretariatem. Umożliwia włączenie się w dyskurs międzynarodowy nawet najmniejszym państwom (równość w świetle Karty Narodów Zjednoczonych). Ponadto, ma uniwersalną, moralną legitymizację działań⁴.

Dlaczego zatem, przez tzw. bardziej wymagających obserwatorów jest nazywana „Organizacją Narodów Podzielonych”⁵? Podział ten, właściwie od początku jej istnienia generuje dysonans poznawczy idei, dla której została założona, a praktyką jej funkcjonowania – respektowania tych idei. Dotyczy to zasobu „moralnego”, który ma istotne przełożenie na pozostałe zasoby. Chodzi tu głównie o efektywność polityki i dyplomacji wielostronnej. Analizujący sytuację z perspektywy roku 2016 Richard Grovan zastanawiał się nawet, czy

³ *Passim*: A. Makarewicz, *Bezpieczeństwo człowieka oraz solidarność międzynarodowa: cel i podstawa nowego ładu światowego*, [w:] *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, red. J. Symonides, Warszawa 2006, s. 728-748.

⁴ M. Rewizorski, *Poza „kompleksową współzależność” - w poszukiwaniu nowych rozwiązań dla starych problemów*, [w:] *Globalne zarządzanie i jego aktorzy. W poszukiwaniu rozwiązań dla zmieniającego się świata*, red. M. Rewizorski, Warszawa 2016, s. 18-23.

⁵ J. Dziedzina, *Organizacja Narodów Podzielonych*, <https://opoka.org.pl/biblioteka/IK/gn200840-onz.html> (21.10.2017).

„nastąpił już kres dyplomacji w „ONZ”⁶? To nieco przejawskrawione, choć zarazem frapujące pytanie amerykańskiego badacza zdaje się być kierowane bezpośrednio do Rady Bezpieczeństwa „ONZ”. Ciało kontrowersyjnego, lecz mimo to nadal istotnego, w pewnym sensie wręcz prestiżowego. Finalnie jednak - gremium, od którego oczekuje się skuteczności.

Tymczasem w przypadku wąskiego grona zebranych w Radzie Bezpieczeństwa państw można mówić o utrwalonym poróżnieniu, w kwestiach kardynalnych, dotyczących spraw fundamentalnych, jaką jest przede wszystkim zapewnianie pokoju we współczesnym świecie. Zarzut ten dotyczy obiektywnej „geopolityzacji” mechanizmów reagowania przeciwko dehumanizacyjnym wynaturzeniom, dokonywanym nie tylko przez ekstremistyczne, czy też kryminalne ugrupowania, ale także rządzących własnymi narodami⁷.

Osią wszelkich rozdzwieńków na forum Rady Bezpieczeństwa jest również dowolność (i zrzeczność) w interpretowaniu (oraz komunikowaniu interpretacji) Karty Narodów Zjednoczonych przez Francję, Wielką Brytanię i USA z jednej strony, Rosję i Chiny z drugiej.

Mimo, że w polityce międzynarodowej niewiele kwestii pozostaje niezmiennych, stali członkowie RB ONZ zdołali wypracować pewien profil powtarzalności ich zachowań i postaw. Istnieje pewna utrwalona wykładnia rozumowania tego, w jaki sposób kolejni liderzy wielkich mocarstw Rady Bezpieczeństwa chcieliby zapewniać bezpieczeństwo międzynarodowe - gdzie kłaść akcenty w katalogu⁸:

- nieingerencji i suwerennej równości w świetle międzynarodowej jurysdykcji,
- przymusu i uprawomocnienia legitymizacji implementowania rozwiązań siłowych,
- imperatywu odpowiedzialności moralnej.

Oenzetowską inercję utrwała dodatkowo mechanizm, wypracowany de facto podczas konferencji projektujących ład post-hitlerowski. Chodzi tu mianowicie o przywilej bojkotowania działań społeczności międzynarodowej, niezgodnych z własnymi interesami, jaki posiadała stała „piątka” w RB⁹. Jest nim mechanizm wetowania (konstruktywnego lub niekonstruktywnego), któremu nierzadko sekunduje wstrzymanie się od głosu przez jedno z państw współzasiadających w Radzie Bezpieczeństwa¹⁰.

Nieoczywiste upolitycznienie działań państw stałej piątki Rady Bezpieczeństwa może zatem dyskredytować wysiłki całej (piętnastki) Rady Bezpieczeństwa i systemu głosowania, w którym państwa lidrzy „P-5” nie muszą wdawać się w długie, wyczerpujące

⁶ R. Gowan, *End Times Diplomacy at the UN?*, [w:] *The End of International Cooperations?*, „Journal of International Affairs”, Vol. 70, No. 3, 2017.

⁷ Н. Никогосян, *Интервенции великих держав и будущее „ответственности по защите”*, „Валдайские записки” № 74. Август, 2017, s. 11-15.

⁸ В.С. Беззубцев, *Соотношение государственного суверенитета и принципа уважения прав человека в контексте применения международно-правовых мер принуждения*, „Право. Журнал Высшей школы экономики.”, 2015, № 2, s. 39.

⁹ A. Timofeyvich, *The UN Security Council veto: 7 facts*, 1 X 2015, [online] https://www.rbth.com/international/2015/10/01/the_un_security_council_veto_7_facts_49701.html (23.10.2017).

¹⁰ S. Okhovat, *The United Nations Security Council: It's Veto Power and It's reform*, CPACS Working Paper No. 15/1, 2012, s. 11, https://sydney.edu.au/arts/peace_conflict/docs/working_papers/UNSC_paper.pdf (24.10.2017).

i zawile polemiki. Omijają problemy budowania konsensusu za wszelką cenę. Omijają trudności formowania koalicji do przegłosowania danej kwestii. Arbitralną decyzją blokują chociażby wypracowaną przewagę „14:1”. Do uprawomocnienia głosowania potrzeba 9 głosów, w tym 5 na 5 z gremium „P-5”¹¹.

Zakłada się, że układ sił w Radzie Bezpieczeństwa jest pochodną systemu międzynarodowego, czyli innymi słowy układu wpływów na świecie, choć twierdzenie to jest coraz częściej podważane argumentem o anachroniczności tego organu. Jednocześnie układ wśród stałych członków RB ostatnio widziany jest również jako układ aspiracji. Dodatkowo, w funkcjonowaniu tego gremium nie pomagają dodatkowe animozje między najważniejszymi graczami, których symboliką są wzajemne wydalenia dyplomatów, bądź gra taką ewentualnością¹².

Powyższe okoliczności wpływają na to, że społeczność międzynarodowa ma ograniczone zaufanie do ONZ. Mniejsze państwa dostrzegając subtelny szklany sufit inicjatyw rezygnują ze żmudnych kampanii dyplomatycznych, a mocarstwa pomijają aksjomatyczną rolę prymatu tego organu w rozwiązywaniu kluczowych spraw międzynarodowych preferując znany z kart historii mechanizm realpolitik - koncert mocarstw. Czynnikiem wzrostu częstotliwości stosowania wyłomów w stosunku do Karty Narodów Zjednoczonych była, jest i prawdopodobnie będzie arbitralna instrumentalizacja „agresywnej samoobrony”, którą zdaniem niektórych państw niesłusznie połączono z narracją o słuszności „interwencji humanitarnej”. Jak zauważyła Patrycja Grzebyk – coraz więcej państw zauważa niesłuszność tej „prodemokratycznej” wykładni prawa międzynarodowego¹³.

Ewolucja konfliktów zbrojnych – multiplikujące i rozprzestrzeniające się umiędzynarodowione konflikty wewnętrzne w świecie pozimnowojennym, w kontekście powyższych rozważań o suwerenności implikowały przewartościowania w sferze traktowania odpowiedzialności Rady Bezpieczeństwa. Z pewnością osłabła narracja (i niejako determinacja) osi: Paryż - Londyn - Waszyngton, dotąd zainteresowanej „eksportem” pokoju. Dokonują się również obiektywne przeformułowania w myśleniu o skuteczności instrumentarium zarządzania światowym pokojem, w ramach którego postępuje cedowanie (dekoncentrowanie) odpowiedzialności z gremium Rady Bezpieczeństwa, na podmioty regionalne¹⁴.

Tendencje te nie dominują przy tym pewnych konsensualnych ustaleń Rady, jak chociażby współpraca na rzecz reżimów nieprolifracji broni masowego rażenia. Obszar ten jest przykładem realnej solidarności i efektem obaw o to, jak wyglądałby świat niekontrolowanego transferu śmiercionośnej broni. Niestety dalej aktualne są również

¹¹ E. Milano, *Russia's Veto in the Security Council: Whither the Duty to Abstain Art. 27 (3) of the UN Charter?*, ZaōRV 75 (2015), s. 230-231, http://www.zaoerv.de/75_2015/75_2015_1_a_215_232.pdf (25.10.2017).

¹² А. Полуниин, *Москва вышлет еще 155 дипломатов США. Напряженность между Россией и Америкой выходит на новый уровень*, <https://svpressa.ru/politic/article/183345/> (26.10.2017).

¹³ Vide P. Grzebyk, *Wpływ zachodnich interwencji zbrojnych na ewolucję prawa do użycia siły*, [w:] *Wojny Zachodu*, red. M. Madej, Warszawa 2017, s. 248-273.

¹⁴ Vide I. Popiuk-Rysińska, *Ewolucja systemu bezpieczeństwa zbiorowego Narodów Zjednoczonych po zimnej wojnie*, Warszawa 2013, s. 272-290.

pozakulisowe – unilateralne działania poszczególnych państw Rady, w symultanicznie prowadzonej grze nowego rozdania w grze o przyszły ład międzynarodowy.

FEDERACJA ROSYJSKA W RADZIE BEZPIECZEŃSTW ONZ

- MISYJNOŚĆ, WŁADZA CZY PRESTIŻ?

Obecność w ONZ jest obiektywną oznaką politycznej podmiotowości i przejawem utożsamiania się ze społecznością międzynarodową. Legitymacja stałego członka Rady Bezpieczeństwa jest wyznacznikiem rangi - pozycji państwa w tej wspólnotce. W jednym i drugim przypadku nie wystarczy bierna przynależność. Oprócz formalnej obecności, o wiele bardziej ceniona jest potwierdzona odpowiedzialność, która legitymizuje słuszność sytuowania państwa w hierarchii międzynarodowej. ONZ jest swoistą areną zmagania o budowanie, egzekwowanie i utrzymywanie określonego wizerunku. Zdaniem Alicji Curanović, Rosja, a wcześniej jej radziecki poprzednik wypracował na forum ONZ potencjał swoistej biegunowej aparycji. Z jednej strony wizerunek państwa o zapędach „manipulatorskich”, ale z drugiej podmiotu z konsekwentnym przywiązaniem do ochrony tzw. praworządności w stosunkach międzynarodowych. Państwa uwiarygodniające się poprzez przewidywalność, którego „kontrowersyjność” nie dyskredytuje go ostatecznie jako pożytecznego „wspólnika” w newralgicznych kwestiach. O ile zaistnieje wspólnota zapatrywań strategicznych¹⁵.

Jak zauważył Kazushige Kobayashi, od przynajmniej dwóch wieków Rosja uczestniczy w mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanym systemie globalnego zarządzania, będącego pod wydatnym wpływem Waszyngtonu i jego sojuszników. Szczególnie od połowy XX wieku da się wyróżnić trzy etapy interferencji systemowych, które Moskwa współtworzy. Były to interferencje¹⁶:

- ery zimnej wojny, której paradoksalna wrogość oznaczała większą niż się wszystkim zdaje zgodność, co do reguł systemowych;
- dekady Jelcyna, w trakcie której, de facto brak wrogości a nawet względna „zapadniczeskaja”, „okcydentalistyczna” przychylność nie oznaczała pełnej zgodności, zaś była przejawem ograniczonego zaufania, które słabła wraz z kolejnymi porażkami ingerencji Zachodu w świecie;
- trwającej ery Putina, kiedy rosnącej dychotomii wizji amerykańskiej i rosyjskiej towarzyszy rosnąca animozja.

Tak czy inaczej, świadomość ważkości pełnionej na świecie funkcji towarzyszy wszystkim administracjom Kremla, co znajduje odzwierciedlenie w kolejnych dokumentach

¹⁵ A. Curanović, *Wizerunek Rosji na forum ONZ*, [w:] *Wizerunki międzynarodowe Rosji*, red. S. Bieleń, Warszawa 2011, s. 277.

¹⁶ Vide K. Kobayashi, *Whose Global Governance? Explaining the Evolution Russia's Approach to Global Governance, 1945-2016*, „Rising Powers Quarterly” Volume 2, Issue 1, 2017, s. 183-209.

strategicznych. W obecnej *Koncepcji Polityki Zagranicznej Federacji Rosyjskiej z 2015 roku*, a dokładniej w enumeratywnie i hierarchicznie nakreślonych priorytetach tej polityki, którymi są: usankcjonowanie sprawiedliwego ładu międzynarodowego; prymatu prawa międzynarodowego; wypracowanie stabilnego światowego bezpieczeństwa; partycypowanie Rosji w światowej współpracy ekologicznej i ekonomicznej; światowej współpracy na kanwie humanitarnej i praw człowieka oraz wypracowaniu właściwego zrozumienia rosyjskiej polityki na świecie. Zdaniem Autora, wiele z tych priorytetów strategii Kremla odnoszą wprost do ONZ i zamierzają realizować jej poprzez to gremium. Pełny wyraz znaczenia tego gremium dla Rosji, twórcy koncepcji przekazali w artykule 24. Zaakcentowano w nim „centralne znaczenie koordynacyjne” ONZ na rzecz światowej polityki w XXI wieku. Funkcja koordynacyjna znajduje swą kontynuację i dopełnienie w zapisie artykułu 25, w którym Rosja *explicite* domaga się multicentrycznego formatu i mechanizmu zarządzania światem o rozszerzonym gremium zarządczym, do którego zaprasza współników z regionalnych i skupionych na określonym wymiarze współpracy międzynarodowej – ugrupowań, w których partycypuje¹⁷.

W podobne tony uderzył zresztą podczas 72 sesji ONZ, 21 września 2017 roku minister spraw zagranicznych FR Sergiej Ławrow. Minister zbudował swoje wystąpienie na parafrazie niedawnych wówczas słów Donalda Trumpa, który miał tydzień wcześniej poruszyć kwestię konieczności „przestrzegania zasad suwerenności w sprawach międzynarodowych” oraz „zapewnienia przywództwa, poprzez nienarzucanie woli innym narodom”. Słowa te posłużyły szefowi rosyjskiej dyplomacji do potwierdzenia słuszności rosyjskiej dewizy w RB ONZ, która wybrzmiała dalej: „suwerenność, powstrzymywanie się od ingerencji w sprawy wewnętrzne, równość ludzi i wzajemny szacunek – Rosja zawsze przestrzegała tych zasad i będzie kontynuowała podtrzymanie ich”¹⁸.

Andrew Radin i Clint Reach są zdania, że nie tylko względy idealistyczne, ale przede wszystkim pragmatyczne stoją za preferencyjnym traktowaniem ONZ i Rady Bezpieczeństwa przez Rosję. Chodzi tu o możliwość wpływania na procesy światowe. Chodzi o szanse inicjowania autorskich rozwiązań, bądź możliwość wyrażenia dezaprobaty dla rozwiązań niekorzystnych się Rosji z punktu widzenia geostrategicznego lub geopolitycznego. To także możliwość uzyskania uwagi w procedowaniu nad prawem międzynarodowym i procedurami instytucjonalnymi, budującymi skuteczność regionalnych podmiotów integracyjnych pod przewodnictwem bądź przemożnym wpływem Rosji, ale także poprzez czysto dochodową działalność sprzedaży sprzętu wojskowego na rzecz operacji Narodów Zjednoczonych¹⁹.

¹⁷ *Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 30 ноября 2016 г.)*, http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 (28.10.2017).

¹⁸ Lavrov S., *Statement by H.E. Mr. Sergey V. LAVROV, Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, at the 72nd session of the UN General Assembly*, https://gdebate.un.org/sites/default/files/gastatements/72/ru_en.pdf, (29.10.2017).

¹⁹ *Vide A. Radin, C. Rich, Russian views of the International order*, Rand Corporation, Santa Monica 2017, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1826.html (30.10.2017).

Potwierdza to Aleksander Nikitin, profesor na Wydziale Nauk Politycznych Moskiewskiego Państwowego Instytutu Stosunków Międzynarodowych i członek Rosyjskiej Akademii Nauk Wojskowych. RB ONZ dla Rosji ma być wg. Nikitina przepustką do roli jednego ze światowych liderów, czyli kartą którą Kreml świadomie gra. Jednakże również organizmem, który Rosja chce konstruktywnie unowocześnić. Czyniąc to poprzez swoje „krytyczne” wnioski i wypracowane stanowisko względem słusznego instrumentarium, jak i zmian w jego dotychczasowym stosowaniu: „sankcji, nadużywania siły i błędnej interpretacji mandatów”²⁰.

Rosyjski „pomysł na siebie” w Radzie Bezpieczeństwa ukazuje skala zaangażowania w działania pod egidą Narodów Zjednoczonych. Specyfika rosyjskiego podejścia jest ściśle skorelowana z jej wizją systemu międzynarodowego i omawianym wcześniej podejściem do kwestii nieingerencji. W związku z tym, uprawnione jest traktowanie rosyjskiej aktywności, bądź bierności Rosji na forum RB ONZ, jako działalności na rzecz pluralizmu geopolitycznego w aspekcie progresywnym. Widoczny jest przy tym przede wszystkim (często bezkrytyczny) afront wobec hegemonizmu Zachodu w aspekcie pasywnym²¹.

Znamienne dla rosyjskiego podejścia do aktywności Rady Bezpieczeństwa w sferze stabilności środowiska międzynarodowego są badania Arkadiusza Domagały, jakie wykonał nad poparciem poszczególnych państw wobec ogólnie rzecz biorąc „odpowiedzialności za ochronę (naktórą składają się m.in. intensywność obecności w operacjach, czy, partycypowanie w tzw. grupie przyjaciół R2P itp.) w latach 1999-2015. Warto przy tej okazji dodać, że współcześnie dostateczną przesłanką do interwencji przez społeczność międzynarodową w danym miejscu na świecie jest stwierdzenie, że dany podmiot państwowy nie jest w stanie zapewnić należytego, godnego poziomu bezpieczeństwa swoim obywatelom. Wówczas funkcja ta, będąca de facto obowiązkiem wyjściowym każdego suwerennego państwa jest cedowana na społeczność międzynarodową – utożsamianą niemalże automatycznie z ONZ. Jeśli bowiem przyjąć 10-stopniową skalę indeksu umieszczonego w badaniach Domagały, w której: 10 to „bardzo wysokie poparcie”, 0 to „bardzo niskie” poparcie dla takich interwencji, faktycznie, najwięcej reprezentuje poparcie w przedziale „4-0” (od „umiarkowanie niskiego” do „bardzo niskiego”. Na tej skali, Rosja sytuuje się na poziomie: „2”- indeksu, co oddaje realnie ograniczone zaangażowanie i poparcie dla tego typu inicjatyw. Jest w tym zestawieniu w towarzystwie takich państw jak: Haiti, Uganda i Jemen, ale też RPA czy Pakistan. Dla porównania Polska jest na pułapie „umiarkowanym”, z pozycją wśród grupy „5” w skali indeksu, pośród chociażby Brazylii i Ukrainy. Najmocniej zaangażowane - „10” są natomiast Canberra, Kopenhaga, Amsterdam i Paryż²².

²⁰ *Passim*: A. Nikitin, *Russia as a Permanent Member of the UN Security Council*, Friedrich Ebert Stiftung, 2012, s. 1-15, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/09461.pdf> (31.10.2017).

²¹ L.P. Jacob, *Russia's diplomatic practices at the United Nations*, <http://natoassociation.ca/russias-diplomatic-practices-at-the-united-nations/> (31.10.2017).

²² A. Domagała, *Od interwencji humanitarnej do odpowiedzialności za ochronę. Społeczność międzynarodowa wobec wymuszania przestrzegania praw człowieka po interwencji NATO w Kosowie*, Kraków 2016, s. 206-209.

Na tym tle interesująco wygląda inne zestawienie. Jest nim skala wpłat na budżet operacji pokojowych pod egidą ONZ, którego zasilenie jest de facto obowiązkiem każdego członka wspólnoty ONZ. Warto przy tym spostrzec, że skala oczekiwań według każdego państwa jest stopniowalna i uzależniona od jego gospodarczych/finansowych możliwości. Kwestią interesującą jest, że na prowadzone w 2017 i 2018 operacje ONZ dysponuje środkami 6,8 mld dolarów. Transze kontrybucyjne Rosji sytuują ją w pierwszej dziesiątce największych płatników ONZ w tym aspekcie. Zasilają, bowiem 3,99 % potrzeb funduszu operacyjnego ONZ, co lokuje ją na 7 miejscu, lecz ostatnim z pośród stałych członków RB ONZ (za WB – 6 miejsce z 5,77%, Francją 5 z 6,28%, Chinami – 2 miejsce z 10,25% i wciąż wyraźnie największym płatnikiem USA – 28,47%)²³.

O ile Rosja chętnie ceduje swoje zaangażowanie na bierne wsparcie inicjatyw ONZ, nie będąc zanadto zainteresowana ekspediowaniem własnego personelu wojskowo-policyjno-eksperckiego w dalekie rejony świata, o tyle jest żywo zainteresowana uzyskaniem mandatu ONZ dla działań w głównej orbicie tradycyjnych zainteresowań geopolitycznych. Symbolizuje to wyraźna asymetria zaangażowania sił w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw i Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym w takich państwach, jak obszar byłej Jugosławii - Bośnia i Hercegowina oraz na obszarze bezpośredniego zainteresowania – obszaru postradzieckiego: Mołdawia, Armenia, Tadżykistan, Kirgistan, czy Gruzja²⁴. Nie można przy tym zapominać, że tereny bałkańskie, w niedługo po upadku Związku Radzieckiego były świadkiem kooperacji NATO i Federacji Rosyjskiej²⁵.

Nie należy zapominać ponadto o operacjach w pozaeuropejskim i pozapostsowieckich teatrach, w których uczestniczyła w różnych formach Federacja Rosyjska. Były to wysiłki międzynarodowe na rzecz pokoju i stabilności w: Sierra Leone, Czadzie oraz Angoli. Wciąż aktywną misją jest ta prowadzona przez Rosję na bardzo wymagającym terenie, jakim jest Sudan²⁶.

Osobliwym z punktu widzenia dotychczasowej praktyki rosyjskiego „za lub przeciw” w kwestii operacji pokojowych wydarzeniem, zasługującym na oddzielną analizę jest propozycja Władimira Putina, aby „błękitne hełmy” ONZ wylądowały w Donbasie²⁷.

Innym aspektem specyfiki uczestniczenia w pracach ONZ i Radzie Bezpieczeństwa są relacje Moskwy z Pekinem, o których nie sposób nie wspomnieć w kontekście czystej kalkulacji i gry sił-głosów w RB ONZ. Rosyjsko-chiński bilateralizm zdaje się być istotny również za sprawą nieformalnej koicyndencji interesów tzw. „challengerów”, tudzież „rising powers” – „wschodzących mocarstw” w tym (i do tego) organu.

²³ *Peacekeeping operations financing*, [online] <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/financing.shtml> (4.10.2017).

²⁴ O. Abilova, *Peacekeeping contribution profile: Russia*, <http://www.providingforpeacekeeping.org/2016/10/31/peacekeeping-contribution-profile-russia/> (4.11.2017).

²⁵ A. Nikitin, *Partners in peacekeeping. Historic change in the Balkans*, <https://www.nato.int/docu/review/2004/historic-changes-balkans/Partners-in-peacekeeping/EN/index.htm>, (19.11.2017).

²⁶ *Russia's participation in peacekeeping operations*, http://eng.mil.ru/en/mission/peacekeeping_operations.htm, (19.11.2017).

²⁷ S. Pifer, *Test Putin's proposal for UN peacekeepers*, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/09/13/test-putins-proposal-for-u-n-peacekeepers/> (05.11.2017).

Polemicznie ujął to Federico Pierraci. Stosunki rosyjsko-chińskie, wywodzące się jeszcze z czasów zimnej wojny, stanowią wg niego rozwlekły i enigmatyczny proces przejścia „od wroga do neutralności, od neutralności do przyjaźni”²⁸. Choć wielu autorów, jak chociażby Hiroshi Yamazoe sugeruje, aby wszelkie scenariusze strategicznego sojuszu Moskwy i Pekinu rozpatrywać przez pryzmat *realpolitik* w Azji Centralnej, czy chociażby potencjalnej (w pierwszej kolejności demograficznej) ekspansji Chin wobec wschodnich obwodów Federacji Rosyjskiej²⁹.

Bynajmniej zauważalną okolicznością porozumienia między dwiema powyżej wspomnianymi państwami są m. in. tak zwane weta w RB ONZ, od których należy przejść do kolejnego desygnatu rosyjskiego podejścia na forum tegoż gremium.

Historia wetowania inicjatyw RB ONZ przez Moskwę jest ciekawa, z tej racji, że większość (90 sprzeciwów) „dorobku” na tym gruncie, który stanowi liczbę 107 wet – pochodzi jeszcze z czasów radzieckich. Ponadto, pierwsze 57 wet w historii RB (w niewiele ponad dekadę), padło właśnie udziałem radzieckim. Od powstania Federacji Rosyjskiej, odnotowano 17 sprzeciwów rosyjskich dyplomatów. Z czego 8 od 2007 roku było wysunięte wspólnie z Chinami³⁰. „Przychylna neutralność” i balansowanie wobec sytuacji wokół Krymu i Donbasu, czy wspólne wetowanie rezolucji wobec Syrii, zdaniem Aleksandra Gabueva z Carnegie Center wynika nie tyle z intencji formułowania antyzachodniej koalicji, ile z kompensacyjnego ograniczania jej formalnej przewagi³¹. Spektrum części motywacji kooperacyjnej obu administracji zasadza się wokół wspólnie uznanej wartości nieingerencji w stosunkach międzynarodowych. Co zarówno w kwestii relacji ukraińsko-rosyjskiej, czy chińsko-tybetańskiej, chińsko-tajwańskiej, brzmi niemniej ambiwalentnie.

Znaczna liczba badaczy i komentatorów, jak można się domyślać, z zachodnich ośrodków stwierdza, że Pekin i Moskwa nie wypełniły i nie wypełniają narzuconej przez Kartę Narodów Zjednoczonych roli strażników humanitaryzmu i pokoju na świecie³². Harouf Khallaf wspominał wprost o przeważeniu „strategicznych interesów politycznych” nad „ludzką godnością i życiem”³³. Rosyjscy komentatorzy, tacy jak Sergiej Filatow, odnosząc się do tych zarzutów, jak i postulatów ewentualnego ograniczenia zdolności wetowania podnoszą

²⁸ F. Pierracini, *Making History: China and Russia are Transforming Enemies into Friends*, <https://www.strategic-culture.org/news/2017/10/18/making-history-china-russia-transforming-enemies-into-friends.html> (05.11.2017).

²⁹ H. Yamazoe, *The Prospects and Limits of The Russia - China Partnership*, RUFBS Briefing No. 32, December 2015, <https://www.foi.se/download/18.1b4084ea15549d027d14b7c/1466509555073/RUFBS%20Briefing%20No.%2032%20.pdf> (19.11.2017).

³⁰ *Вето в Совете Безопасности - СССР/Российская Федерация*, http://www.un.org/ru/sc/meetings/veto/ussr_russia.shtml (06.11.2017).

³¹ A. Gabuev, *Friends with Benefits? Russian-Chinese Relations After the Ukraine Crisis*, <http://carnegie.ru/2016/06/29/friends-with-benefits-russian-chinese-relations-after-ukraine-crisis-pub-63953> (07.11.2017).

³² Vide N. Seoka, *The Implications and Limitations of the Veto Power in the United Nations: A Critical Analysis of the Use of Veto by China and Russia in the Case of Syria*, <http://acuns.org/wp-content/uploads/2015/06/Nao-Seoka.pdf> (08.11.2017).

³³ H.T. Khallaf, *Veto Syria: Explaining the Power of the United Nations Security Council and the Syrian Refugee Crisis*, <http://repository.usfca.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1371&context=capstone> (08.11.2017).

głos, że potencjalne powodzenie tej inicjatywy byłoby destrukcyjnym zwrotem do przeszłości. Sugeruje wręcz odtworzenie pasywizmu Ligi Narodów³⁴. Aleksander Vorontsov z kolei zwraca uwagę na ryzykownie przedłużającą się weryfikację zachodniej narracji gróźb wobec Korei Północnej³⁵. Jest ona, podobnie, jak potencjalne rozwiązanie militarne jego zdaniem niekorzystna. Skutkowałaby, bowiem nieporównywalnie większym chaosem niż wielokrotnie odmieniane w rosyjskiej literaturze przedmiotu casusy niepotrzebnych interwencji w Libii³⁶, Iraku i Afganistanie. Ma to związek z rosyjskim postrzeganiem suwerenności. Nie dziwią zatem inne, nazywane na Zachodzie „kontrowersyjnymi”, zabiegi o to, aby w pewnym sensie stworzyć warunki dyplomatycznej ochrony suwerenności Korei Północnej i Iranu, które Rosja sukcesywnie propaguje, również na forum RB ONZ³⁷. Wypada zastanowić się, czy jednak i to nie jest polityką tymczasowego politycznego sukcesu, kosztem strategicznych problemów.

TRUDNA TRANSFORMACJA – ROSJA WOBEC IDEI DOSTOSOWAWCZYCH W ONZ

Strategiczna racja bytu we współczesnym świecie takiej organizacji jak ONZ wymaga zdaniem coraz większej liczby ekspertów optymalizacji normatywno-funkcjonalnej. Małgorzata Krakowska dostrzegła trzy potencjalne wektory optymalizacji ONZ, w tym Rady Bezpieczeństwa³⁸:

- na gruncie koordynacji, czyli zminimalizowania uznaniowości pewnych działań mocarstw, chociażby przy pomocy arbitrażu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości;
- systemu głosowania, w którym weto nie byłoby traktowane jako upolityczniony przywilej, a obwarowane najwyższą koniecznością instrumentarium odpowiedzialności;
- założeń misji ONZ, czyli istoty nowoczesnego kolektywnego bezpieczeństwa, polegającego na obligatoryjności wypracowanego w ONZ konsensusu - w tym wypadku zoptymalizowaniu podlega również egzekwowalności decyzji.

Jest to tym samym propozycja odpowiedzi na główne „grzechy” organizacji, o których pisał między innymi Jakub Olchowski. Z roboczo skonstruowanego modelu wewnętrznych (m. in. anachronicznej proveniencji normatywnej i strukturalnej) i zewnętrznych problemów

³⁴ С. Филатов, *Кому надо превратить ООН в «Лигу наций 2.0»? Дискуссия о праве «вето» постоянных членов СБ ООН бесперспективна*, <http://inforos.ru/ru/?module=news&action=view&id=54038> (09.11.2017).

³⁵ А.В. Воронцов, *Ситуация вокруг КНДР и риск краха ООН*, <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Situaciya-vokrug-KNDR-i-risk-krakha-OON-18698> (09.11.2017).

³⁶ S. Adams, *Failure to Protect: Syria and the UN Security Council*, *Global Centre for Responsibility for Protect*, Occasional Paper Series No 5 march 2015, New York, s. 14, http://www.globalr2p.org/media/files/syriapaper_final.pdf (10.11.2017).

³⁷ А. Бовдунов, *Кому – мир: как Россия может усадить за стол переговоров КНДР и США*, <https://russian.rt.com/world/article/396307-rossiya-peregovory-kndr-ssha> (09.11.2017).

³⁸ M. Krakowska, *Naprawa ONZ kluczem dla przyszłości światowego bezpieczeństwa. 3 punkty*, <http://www.defence24.pl/664870,naprawa-onz-kluczem-dla-przyszlosci-swiatowego-bezpieczenstwa-3-punkty>, (10.11.2017).

ONZ (m.in. wzrastająca i rozszerzająca się geograficznie skala oczekiwań i potrzeb), wyłaniają się bowiem następujące defekty³⁹:

- spekulatywne przekonanie o uniwersalizacji fundamentów;
- brak komplementarnej spójności członków;
- dysfunkcyjna horyzontalna i wertykalna biurokratyzacja;
- nieefektywne egzekwowanie i alokowanie środków budżetowych;
- obwarowana czynnikiem wolicjonalnym decyzyjność.

Znamienne jest jednak, że w całym dyskursie dotyczącym ONZ, w opinii samego prezydenta Federacji Rosyjskiej, Władimira Putina, mimo licznych mankamentów, trudno o alternatywną platformę, która lepiej przysłużyłaby się światu w procesie zarządzania jego bezpieczeństwem. Jednocześnie Władimir Putin stwierdza, że to gremium potrzebuje gruntownej transformacji, przy czym transformacji ewolucyjnej, a przede wszystkim konsensualnej, ukierunkowanej na odbudowę jej legitymizacji i wiary ludzi w jej skuteczność. Wynikającej z autorytetu, który kilka dekad temu jej nadano⁴⁰. Jednocześnie, podczas kolejnej sesji obrad Zgromadzenia Ogólnego, kiedy Donald Trump zaprezentował dziesięciopunktowy program reformy ONZ - Rosyjscy dyplomaci przy ONZ i przedstawiciele Komisji Spraw Międzynarodowych ocenili ją jako „deklaratywną” a nie „budującą, negocjacyjną konsensus”, przyczyniający się do dalszego pogłębienia świata jednobiegunowego, czemu Rosja konsekwentnie się sprzeciwia⁴¹. „Unihegemonię” uważa się na Kremlu za przyczynę wielu obecnych problemów na świecie - m. in. destabilizację Bliskiego Wschodu i występujący tam (oraz w innych częściach świata - także na obszarze postradzieckim) prodemokratyczne „kolorowe rewolucje”⁴², całkowicie nieprzystające do lokalnej specyfiki. Co więcej, wszystko wskazuje na to, że Rosja będzie w ciągu najbliższych lat prezentować się jako państwo „sprzątające” po Zachodzie na Bliskim Wschodzie destrukcyjne konsekwencje zaprowadzania świata jednobiegunowego - dzięki którym będzie możliwe wpływanie na tamtejsze procesy, a także zabezpieczanie między innymi interesów w Azji Centralnej⁴³.

Rosyjski kurs ograniczonej acz wielosektorowej reformy ONZ zauważył rosyjski analityk Piotr Zwiorjow. Jego zdaniem, Rosja jest konsekwentna w występowaniu przeciwko deprecjonującym rangę ONZ działaniom, jak również jej normatywnej marginalizacji.

³⁹ Vide J. Olchowski, *Problemy reformy ONZ*, [w:] *Rola Organizacji Narodów Zjednoczonych w kształtowaniu ładu międzynarodowego*, red. M. Pietraś, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2017, s. 211-232.

⁴⁰ Путин: Альтернативы ООН нет, но реформы в ней необходимы, https://tsargrad.tv/news/putin-alternativy-oon-net-no-reformy-v-nej-neobhodimy_91396 (10.11.2017).

⁴¹ 'We need negotiations, not declarations': Russia stays away from Trump's UN reform plan, <https://www.rt.com/news/403734-trump-un-reform-russia/> (17.11.2017).

⁴² Vide A.H. Cordesman, *Russia and the „Color revolution”, A Russian Military View of a World Destabilized by the US and the West (Full Report)*, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/140529_Russia_Color_Revolution_Full.pdf (19.11.2017).

⁴³ M. Al-Makahleh Dubovikowa, S. Al-Makahleh, *Russia's New Role in the New Middle East*, [https://www.faiobserver.com/region/middle_east_north_africa/russia-role-middle-east-politics-syria-yemen-gulf-latest-news-16531/\(19.11.2017\)](https://www.faiobserver.com/region/middle_east_north_africa/russia-role-middle-east-politics-syria-yemen-gulf-latest-news-16531/(19.11.2017)).

Mądrym zmianom towarzyszyć musi szeroko wypracowane porozumienie, odpowiadające potrzebom współczesnego świata. Z analizy Zwiorjowa wynikało, że wśród głównych rosyjskich postulatów znajdują się⁴⁴:

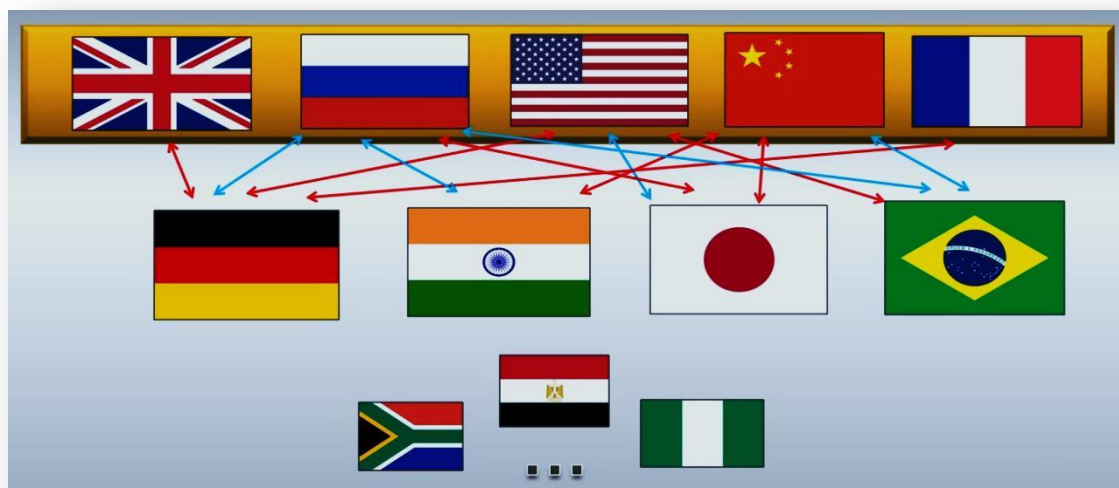
- rozprawienie się z barierami biurokratycznymi;
- wyeliminowanie duplikacji organizacyjnej i kolizji prawnych;
- dopuszczalne rozszerzenie Rady Bezpieczeństwa.
- rozszerzenia dokonanego jednak przy nienaruszalności obecnego przywileju „weta”.

Sz szczególnie interesująca z punktu widzenia szeroko komunikowanego świata w różnego rodzaju dokumentach strategicznych FR dążenie do policentryzacji ładu międzynarodowego jest właśnie kwestia rozszerzenia Rady Bezpieczeństwa ONZ. „Dyspersja prestiżu”, jaki daje elitarność stałym członkom Rady Bezpieczeństwa w tym gremium, może podlegać licznym uwarunkowaniom. Chodzi zarówno o okoliczności natury normatywnej, jak i ważniejszej - pozakulisowej - preferencyjnej akceptacji wobec kandydatów poszczególnych pretendentów. Meandry tego procesu przybliży poniższy rysunek nr 1. Istotą potencjalnej policentryzacji RB ONZ będzie wypracowanie formuły zwiększenia liczby stałych członków, która byłaby jednocześnie właściwym „zaktualizowaniem” jej formatu, a przy tym również efektem trudnego do wyobrażenia na chwilę obecną kompromisu.

W przypadku Rosji (i domyślnie Chin), każda zmiana, musi być korzystna pod kątem odwrócenia asymetrii dominacji zachodniej. Każde rozszerzenie RB, musi kompensować dotychczasowy rozkład głosów, który przekłada się na układ sił w narracji wokół jakiegoś problemu, jak również na aprobatę bądź dezaprobatę wobec niego. I tak, wnikliwa analiza bieżącej polityki międzynarodowej wskazywałaby na wsparcie przez Rosję na drodze do ONZ Niemiec oraz Indii i Brazylii. Sceptyczni, za sprawą wielu nieuregulowanych problemów Rosjanie zdają się być wobec Japonii (choć i w tym bilateralnym dialogu zauważalna jest poprawa relacji). Podobne sekwencje „za i przeciw” są faktem również w przypadku innych państw⁴⁵.

⁴⁴ П.Г. Зверев, *Позиция Российской Федерации по вопросу реформирования Совета Безопасности ООН*, „Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук”, 2013, № 7 (54), s. 73-76, <https://elibrary.ru/item.asp?id=20301842>, (11. 11. 2017).

⁴⁵ S. Larson, *Rozszerzenie Rady Bezpieczeństwa ONZ: to nie będzie proste*, <http://www.politykaglobalna.pl/2012/04/onz-rozszerzenie-rady-bezpieczenstwa-nie-bedzie-proste/> (12.11.2017).

Rysunek nr 1. Stali członkowie ONZ wobec aspiracji pretendentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Larson, *Rozszerzenie Rady Bezpieczeństwa ONZ: to nie będzie proste*, <http://www.politykaglobalna.pl/2012/04/onz-rozszerzenie-rady-bezpieczenstwa-nie-bedzie-proste/> (12.11.2017).

Finalnie, o przyszłości ONZ zadecyduje efektywność i skala, a przede wszystkim tryb podejmowanych działań w ramach operacji pokojowych. Literatura przedmiotu przewiduje 4 warianty ich ewolucji w ciągu najbliższej dekady⁴⁶:

- trudny i chaotyczny miniteralizm - rozumiany jako koperacja kilku państw, określonych frakcji w łonie ONZ;
- prymat interesu narodowego i zanik międzynarodowej empatii, skutkujący postępującym izolacjonizmem, a tym samym wysiłków na rzecz bezpieczeństwa międzynarodowego;
- realne, choć kruche formaty odpowiedzialności organizacji regionalnej;
- wielopłaszczyznowa kooperacja dobrze wyekwipowanego proceduralnie i efektywnego multilateralizmu z uniwersalną funkcją RB.

Nie ulega wątpliwości, że efektywność Organizacji Narodów Zjednoczonych, a dokładniej będącej napędem wszelkich jej działań na świecie – Rady Bezpieczeństwa i posiadającej w niej jeden z pięciu najważniejszych głosów Rosji, będzie zależała od struktury relacji Federacji Rosyjskiej z resztą pozostałych państw. O ile wiadomo już, że Rosja pewne państwa spoza tej piątki popiera, innych nie, o tyle mniej klarowna będzie relacja „rdzenia” Rady Bezpieczeństwa. Zdaniem Dmitrija Trenina, Rosja coraz mocniej lokuje się w świecie „nie-zachodnim”, choć jednocześnie będzie dążyła, bądź powinna dążyć do przełamania izolacji i sankcji ze strony Zachodu. Jak prognozuje Trenin, Rosja w dalszym ciągu będzie prowadzić działania bojkotujące ewentualne rozszerzenia obu euroatlantyckich struktur, przy jednoczesnej próbie cementowania swoich geostrategicznych przyczółków, takich jak kontrowersyjna na agendzie międzynarodowej – Syria. Do priorytetowych działań Rosji Trenin

⁴⁶ K. Tłałka, *Stagnacja czy rozwój? Przemiany operacji pokojowych we współczesnym świecie*, Kraków 2016, s. 177-178, cyt. za: T. von Griennath, W. Hansen, S. Koeppe, *Peace Operations 2025*, http://www.zif-berlin.org/fileadmin/uploads/analyse/dokumente/veroeffentlichungen/ZIF_Peace_Operations_2025.pdf (21.11.2017).

zalicza dodatkowo budowanie konstruktywnych, acz niezależniających długofalowo relacji z Chinami. Te wszystkie wektory rosyjskiej polityki wykazane przez Trenina mogą mieć niebagatelne znaczenia dla kondycji RB ONZ, którą, de facto jak zauważa Trenin – Rosja preferuje z wielu powodów, o wiele bardziej niż platformę NATO-Rosja⁴⁷.

PODSUMOWANIE

Bieżące wydarzenia w środowisku międzynarodowym dość często miały swoją genezę kilka lat wcześniej. Te negatywne nigdy nie miałyby miejsca, gdyby nie niezrozumiała indolencja społeczności międzynarodowej, wynikająca z kolosalnych barier w dialogu, bądź braku jednoznacznej interpretacji konkretnych wydarzeń. Nie ulega wątpliwości, że Mandżuria i Abisynia, a także Irak i Afganistan zmieniły obraz bezpieczeństwa międzynarodowego. Weryfikowały także po pierwsze: brak poczucia odpowiedzialności ze strony społeczności międzynarodowej, po drugie zaś: źle zakrojonego działania, często motywowanego mylnymi założeniami, bądź źle „uszytym” pod wymagającą kampanię - instrumentarium.

Jak zauważa Tomasz Kobza, instytucjonalizacja bezpieczeństwa międzynarodowego, to historia przerzucania odpowiedzialności między podmioty międzynarodowe – z organizacji uniwersalnych – na podmioty regionalne i vice versa⁴⁸. Współcześnie dotyczy to nie tyle organizacji regionalnych, co mocarstw regionalnych. Tzw. problem Półwyspu Koreańskiego czy problem syryjski tylko to potwierdza, jak w soczewce skupiając indolencję Rady Bezpieczeństwa, która jako całość może dużo mniej, niż Chiny – względem Kim Dzong Una, czy Rosja względem Assada.

Weryfikacyjnym punktem odniesienia postawy każdego narodu wobec jego partycypowania w społeczności międzynarodowej - tak w aspekcie wewnętrznym, jak i zewnętrznym – może być koncepcja „dobrego obywatela międzynarodowego”. Jej istotą jest formalne i realne zaangażowanie się w troskę o szeroko pojęte kanony humanitaryzmu. A więc zarówno parafowanie podpisem ważnego decydenta politycznego różnorodnych aktów prawnych np. z dziedziny praw człowieka i wcielanie ich w życie, jak również – co jeszcze ważniejsze - wyróżniające zaangażowanie w działania formatów multilateralnych na rzecz prohumanitarnych standardów (m. in. zaprowadzanie pokoju)⁴⁹.

Nawiązując do nakreślonych we wstępie problemów badawczych, należy wysnuć kilka konkluzji. Organizacja Narodów Zjednoczonych nie jest Ligą Narodów, gdyż m.in. skupia najważniejsze państwa systemu międzynarodowego, nawet te najbardziej „krnąbrne” i najmniej życzliwe subordynacji w imię dobra wspólnego. Ma jednak dużą dysfunkcję

⁴⁷ Д. Тренин, *Внешняя политика России в ближайшие пять лет: цели, стимулы, ориентиры*, <http://carnegie.ru/2016/04/28/ru-pub-63462> (12.11.2017).

⁴⁸ P. Kobza, *Układy regionalne w systemie bezpieczeństwa zbiorowego Narodów Zjednoczonych*, Warszawa 2005, s. 204-210.

⁴⁹ T.A. Lewandowski, *Koncepcja Responsibility To Protect. Aspekty konstytucjonoprawne*, Poznań 2017, s. 176, cyt. za A. Pert, *The Good International Citizenship of the Rudd Government*, „Australian Yearbook of International Law”, vol. 30, Forthcoming Sydney Law School Research Paper No.12/72, s. 2-4.

w aspekcie egzekwowania stanowionego prawa. Tak z racji rozmytego i każdorazowo wnikliwie analizowanego instrumentarium, jak i zakłóceń natury politycznej.

W tym świetle, warto poruszyć kolejny aspekt – mianowicie Radę Bezpieczeństwa ONZ i jej ewolucję. Wielokrotnie podnoszonym zarzutem pod jej adresem jest brak realnej synchronizacji ze światowym układem sił, w której niegdyś imperialne Francja i Wielka Brytania ustępują obecnie pola potencjałom wrastającym gospodarczo, poszerzającym wpływy polityczne Indiom, czy Niemcom. Trudno jednak ferować, jak poszerzenie formatu członkowskiego RB ONZ przyczyniłoby się do zakreślonego dualizmu: odpowiedzialność-władza. Nie jest oczywiste, czy aby nowi pretendenci do tego grona nie skupiliby się na pożytkowaniu nowo nabytego przywileju, kosztem uwagi poświęcanej problemom świata. Równie dobrze mogliby wnieść nowe, świeże spojrzenie na pewne sprawy i nadać działaniom ONZ nowy, potrzebny impet.

Jak wobec powyższych ustaleń prezentuje się karta Rosji (wcześniej ZSRR) w Radzie Bezpieczeństwa? Z pewnością była aktorem neutralizującym narrację Zachodu, a tym samym prezentującym szersze oceny wielu problemów międzynarodowych. Kwestią podlegającej dalszej analizie powinno być jednak to, czy prowadzona za wszelką cenę kampania na rzecz policentryzacji świata i dywersyfikacji kanonów Zachodu (de facto mocno w ostatnich latach nadwątlonych i znacznie zdezwuowanych) nie jest jedynym przejawem konstruktywnego uczestnictwa w tym gremium światowych liderów. Takie zadania, jak postawienie rosyjskiego dyplomaty na czele zespołu zadaniowego ONZ ds. antyterrorizmu, czy liczenie się z głosem Rosji w sprawie Teheranu lub Pyongjangu jest świadectwem, że w Rosji pokłada się pewne nadzieje i wysuwa względem niej oczekiwania⁵⁰.

Rewersem specyfiki Rosji w tym gremium są postawy, tj. nieprzyjęcie kolejnego raportu ONZ stwierdzającego użycie sarinu przez reżim wobec własnej ludności w 2012⁵¹. Póki co, wydaje się, że wspieranie Assada, ingerencja na Ukrainie (której temat na agendzie ONZ stale powraca⁵²) mniej szkodzi Rosji, aniżeli nieudana próba hegemonistyczna USA na Bliskim Wschodzie. Jest to jeden z efektów skutecznego posługiwania się przez Rosję instrumentarium informacyjnym w międzynarodowym eterze.

Rotowanie odpowiedzialnością i władzą zatem trwa, lecz ignorancją byłoby stwierdzenie, że jest to wyłącznie domena Federacji Rosyjskiej. Podobnie, jak preferowanie rozmów z podmiotami, które prezentują wyłącznie zbliżony punkt widzenia. Rosjanie

⁵⁰ M. Sampathkumar, *Russian diplomat appointed to lead new UN counter-terror unit*, <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/russia-diplomat-un-counter-terror-unit-head-a7801916.html> (12.11.2017).

⁵¹ *Rosja o kolejnym raporcie ONZ: pobieżny i nieprofesjonalny*, <http://fakty.interia.pl/raporty/raport-wojna-w-syrii/aktualnosci/news-rosja-o-raporcie-onz-pobiezny-i-nieprofesjonalny,nId,2460235> (14.11.2017).

⁵² *Russia's Actions in Ukraine Condemned at United Nations*, <https://editorials.voa.gov/a/russias-actions-in-ukraine-condemned-at-un/3715677.html> (16.11.2017).

podzielają również umiarkowany optymizm, co do ingerencji w reformowanie strukturalno-operacyjnych fundamentów ONZ i RB⁵³.

Kwestią otwartą pozostaje, czy relatywnie archaiczne ONZ nie jest chociażby poprawnym rozwiązaniem, względem procedury nagłej, rewolucyjnej zmiany czy lawinowej dezintegracji, jaką z pewnością byłyby wymówienie członkostwa państwom z różnych części świata. Nawet małe wyłomy z organizacji uniwersalnej kończyły się w historii często najzwyczajniej źle. Współczesny świat, co prawda powoli rozprawia się z gasnącym samozwańczym kalifatem - Państwem Islamskim, ale wszystkim jest dobrze znana zdolność ewolucji i przeobrażeń globalnych ekstremizmów. Poza tym, w dalszym ciągu nieznane są ostateczne ustalenia w materii światowego porządku - w tym dotyczące newralgicznych obszarów takich jak – „stref pęknięć”, tudzież „zderzeń”, tj. Arktyka, Azja Wschodnia, czy Europa Wschodnia.

Reasumując, można stwierdzić, że Federacja Rosyjska rozumie zarówno możliwości jakie daje jej uczestnictwo w Radzie Bezpieczeństwa ONZ, jak i obowiązek jaki na niej spoczywa. Należy też stwierdzić, że mimo cyklicznie „złej prasy” istnieje świadomość – tak w Rosji, jak i w percepcji społeczności międzynarodowej, że Rosja jest światu potrzebna do utrzymania systemowej stabilności. Tytułowa „władza” służy jej do bojkotowania niekorzystnych inicjatyw zachodnich – w wymiarze globalnym. W wymiarze regionalnym zaś – do wypełniania roli wyłącznego arbitra w występujących tam animozjach. Tytułowe poczucie „odpowiedzialności” Rosja utożsamia z prawem międzynarodowym, które jednakowo jest w stanie arbitralnie „nadinterpretować”, aby wykazać jego wcześniejsze łamanie przez podmioty zachodnie.

Przy okazji poruszenia kontekstu relacji Zachód-Rosja, warto nadmienić, że od 1 stycznia 2018 roku, Polska po raz 6 w historii zaczęła zasiadywać jako niestały członek w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Jest ona geograficznym reprezentantem Europy Wschodniej, która podlega w ostatnich latach wyraźnym przeobrażeniom geostrategicznym. Oczekuje się, że może być to okazja do poprawy komunikacji, po pierwsze między tym regionem a Moskwą, a także między samą Warszawą, a Moskwą, których relacje są w ostatnich latach czy nawet dziesięcioleciach zaledwie okazjonalnie poprawne⁵⁴. Rzeczpospolita jest ponadto członkiem UE i NATO, stąd zapowiedzi (byłego Ministra Spraw Zagranicznych Witolda Waszczykowskiego) wniesienia „środkowoeuropejskiej wrażliwości na nowego rodzaju zagrożenia” – w czym wielu upatrywało nadchodzących okazji do starć, szczególnie w kontekście „prymatu prawa międzynarodowego” – o którym mówił Minister⁵⁵.

⁵³ Vide J. Symonides, *Some Remarks on Reform on the United Nations - the Challenges, Achievements, Prospects*, [w:] *New Challenges for International Organizations*, red. J. Nowakowska-Małusecka, Katowice 2016.

⁵⁴ *Polska została niestałym członkiem Rady Bezpieczeństwa*, <https://businessinsider.com.pl/polityka/polska-w-radzie-bezpieczenstwa-onz/hdthbg9>, (14.11.2017).

⁵⁵ *Polska w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Witold Waszczykowski: pragniemy, by nasze członkostwo było rzeczywiste, nie iluzoryczne*, <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1773319,Polska-w-Radzie-Bezpieczenstwa-ONZ-Witold-Waszczykowski-pragniemy-by-nasze-czlonkostwo-bylo-rzeczywiste-nie-iluzoryczne> (19.11.2017).

Dobrym prognostykiem tych relacji były oficjalne gratulacje dla polskiego państwa Ministra Spraw Zagranicznych Siergieja Ławrowa, jak również polsko-rosyjskie konsultacje – co warto podkreślić – odbyte za sprawą zaproszenia Moskwy, w których brali udział szczebel – niżsi przedstawiciele resortów zagranicznych. W przekazanym mediom oficjalnym komunikacie zapowiedziano, że podczas spotkania omówiono zagadnienia i ewentualne plany współpracy na agendzie tego gremium, w latach 2018-2019⁵⁶. Ponad roczna perspektywa zasiadywania Polski w Radzie Bezpieczeństwa pokazuje, że nie tylko dla Polski, ale również dla innych państw tej uniwersalnej organizacji Rosja pozostaje wymagającym negocjatorem i konkurentem dyplomatycznym i politycznym.

BIBLIOGRAFIA

MONOGRAFIE I OPRACOWANIA

- Domagała Arkadiusz. 2016. Od interwencji humanitarnej do odpowiedzialności za ochronę. Społeczność międzynarodowa wobec wymuszania przestrzegania praw człowieka po interwencji NATO w Kosowie. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kobza Piotr. 2005. Układy regionalne w systemie bezpieczeństwa zbiorowego Narodów Zjednoczonych. Warszawa: ASPRA-JR - Fundacja Studiów Międzynarodowych.
- Lewandowski Tomasz Andrzej. 2017. Koncepcja Responsibility To Protect. Aspekty konstytucjonoprawne. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Popiuk-Rysińska Irena. 2013. Ewolucja systemu bezpieczeństwa zbiorowego Narodów Zjednoczonych po zimnej wojnie. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Tłałka Krzysztof. 2016. Stagnacja czy rozwój? Przemiany operacji pokojowych we współczesnym świecie. Kraków: AT Wydawnictwo.

ARTYKUŁY W CZASOPISMACH NAUKOWYCH

- Gowan Richard. 2017. „End Times Diplomacy at the UN?”, W „The End of International Cooperations?”, *Journal of International Affairs*, (Vol. 70, No. 3).
- Kobayashi K. 2017. „Whose Global Governance? Explaining the Evolution Russia’s Approach to Global Governance, 1945-2016”, *Rising Powers Quarterly* (Vol. 2, Issue 1): 183-209.
- Nowak Ewa, Głowiński Krzysztof. 2013. „Teoretyczne metody badawcze w naukach społecznych”. *Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej* (nr 2/6): 136-146.
- Okhovat Sahar. 2012. „The United Nations Security Council: It’s Veto Power and It’s reform”, CPACS Working Paper (15/1) W https://sydney.edu.au/arts/peace_conflict/docs/working_papers/UNSC_paper.pdf, (24.10.2017).

⁵⁶ MSZ: z inicjatywy Rosji odbyły się polsko-rosyjskie konsultacje, 25 VII 2017 [online] <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/msz-z-inicjatywy-rosji-odbyly-sie-polsko-rosyjskie-konsultacje/v1dqboxf> (12.11. 2017).

- Pert Alison. 2012. „The Good International Citizenship of the Rudd Government”, *Australian Yearbook of International Law*, vol. 30, Forthcoming Sydney Law School Research Paper (12/72): 1-54.
- Sobel R. S. 1994. „The League of Nations Covenant and the United Nations Charter: An Analysis of Two International Constitutions”, *Constitutional Political Economy*” (Vol. 5, No. 2).
- Беззубцев Валерий Сергеевич. 2015. „Соотношение государственного суверенитета и принципа уважения прав человека в контексте применения международно-правовых мер принуждения”, *Право. Журнал Высшей школы экономики*, (№ 2): 37-49 [Bezzubtsev Valerij Sergeevich. 2015. Sootnoshenie gosudarstvennogo suverniteta i printsipa yvazheniya prav cheloveka w kontekste primeneniya mezhdunarodno-pravovykh mer prinyzheniya”, *Pravo. Zhurnal Vyzhshej Szkoly Ekonomiki* (№ 2): 37-49].
- Зверев Петр Геннадьевич. 2013. „Позиция Российской Федерации по вопросу реформирования Совета Безопасности ООН”. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук* (№ 7 (54): 73-76 [Zvyoryov Petr Gennad'evich. 2013. Pozitsiya Rossijskoj Federatsii po voprosy reformirovaniya Soveta Bezopasnosti OON”, *Aktual'nye problemy gumanitarnykh i estestvennykh nauk* (№ 7 (54): 73-76].

ROZDZIAŁY W KSIĄŻCE

- Curanović Alicja. 2011. Wizerunek Rosji na forum ONZ. W *Wizerunki międzynarodowe Rosji*, red. Bieleń Stanisław, Skrzypek Andrzej, 251-277. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Grzebyk Patrycja. 2017. Wpływ zachodnich interwencji zbrojnych na ewolucję prawa do użycia siły. W *Wojny Zachodu*, red. Madej Marek, 249-273. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Makarewicz Andrzej. 2006. Bezpieczeństwo człowieka oraz solidarność międzynarodowa: cel i podstawa nowego ładu światowego W *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, red. Symonides Janusz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Olchowski Jakub. 2017. Problemy reformy ONZ. W *Rola Organizacji Narodów Zjednoczonych w kształtowaniu ładu międzynarodowego*, red. Pietraś Marek, Wojtaszczyk Konstanty Adam. Warszawa, 211-232. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Rewizorski Marek. 2016. Poza „kompleksową współzależność” - w poszukiwaniu nowych rozwiązań dla starych problemów. W *Globalne zarządzanie i jego aktorzy. W poszukiwaniu rozwiązań dla zmieniającego się świata*, red. Rewizorski Marek, 11-31. Dom Wydawniczy Elipsa.
- Symonides Janusz. 2016. Some Remarks on Reform on the United Nations - the Challenges, Achievements, Prospects. W *New Challenges for International Organizations*, red. Nowakowska-Małusecka Joanna, 59-72. Uniwersytet Śląski.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- ‘We need negotiations, not declarations’: Russia stays away from Trump’s UN reform plan
W <https://www.rt.com/news/403734-trump-un-reform-russia/>.
- Abilova Olga. 2016. Peacekeeping contribution profile: Russia W <http://www.providingforpeacekeeping.org/2016/10/31/peacekeeping-contribution-profile-russia/>.

- Adams Simon. 2015. Failure to Protect: Syria and the UN Security Council. Global Centre for Responsibility for Protect. Occasional Paper Series (5). New York W http://www.globalr2p.org/media/files/syriapaper_final.pdf.
- Al-Makahleh Dubovikowa Maria, Al-Makahleh Shebab. 2017. Russia's New Role in the New Middle East W
- Cordesman H. Anthony. 2014. Russia and the „Color revolution”. Russian Military View of a World Destabilized by the US and the West (Full Report) W https://cis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/140529_Russia_Color_Revolution_Full.pdf.
- Dziedzina Jacek. 2008. Organizacja Narodów Podzielonych W <https://opoka.org.pl/biblioteka/IK/gn200840-onz.html>.
- Gabuev Aleksander. 2016. Friends with Benefits? Russian-Chinese Relations After the Ukraine *Crisis* W <http://carnegie.ru/2016/06/29/friends-with-benefits-russian-chinese-relations-after-ukraine-crisis-pub-63953>.
- https://www.fairobserver.com/region/middle_east_north_africa/russia-role-middle-east-politics-syria-yemen-gulf-latest-news-16531/.
- Jacob Leo-Paul. 2017. Russia's diplomatic practices at the United Nations W <http://natoassociation.ca/russias-diplomatic-practices-at-the-united-nations>.
- Khallaf Hanouf. 2016. Veto Syria: Explaining the Power of the United Nations Security Council and the Syrian Refugee Crisis W <http://repository.usfca.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1371&context=capstone>.
- Krakowska Małgorzata. 2017. Naprawa ONZ kluczem dla przyszłości światowego bezpieczeństwa. 3 punkty W <http://www.defence24.pl/664870,naprawa-onz-kluczem-dla-przyszlosci-swiatowego-bezpieczenstwa-3-punkty>.
- Larson Sylwia. 2012. Rozszerzenie Rady Bezpieczeństwa ONZ: to nie będzie proste W <http://www.politykaglobalna.pl/2012/04/onz-rozszerzenie-rady-bezpieczenstwa-nie-będzie-proste/>.
- Lavrov Sergey. 2017. Statement by H.E. Mr. Sergey V. LAVROV, Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, at the 72nd session of the UN General Assembly, https://gadebate.un.org/sites/default/files/gastatements/72/ru_en.pdf.
- Milano Enrico. 2015. Russia's Veto in the Security Council: Whither the Duty to Abstain Art. 27 (3) of the UN Charter? ZaöRV (75) W http://www.zaoerv.de/75_2015/75_2015_1_a_215_232.pdf.
- MSZ: z inicjatywy Rosji odbyły się polsko-rosyjskie konsultacje. 2017. <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/msz-z-inicjatywy-rosji-odbyly-sie-polsko-rosyjskie-konsultacje/v1dqbx>.
- Nikitin Aleksander. 2004. Partners in peacekeeping. Historic change in the Balkans W <https://www.nato.int/docu/review/2004/historic-changes-balkans/Partners-in-peacekeeping/EN/index.htm>.
- Nikitin Aleksander. 2012. Russia as a Permanent Member of the UN Security Council. Friedrich Ebert Stiftung W <http://library.fes.de/pdf-files/iez/09461.pdf> (31.10.2017).
- Peacekeeping operations financing W <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/financing.shtml>.
- Pierrarcini Federico. 2017. Making History: China and Russia are Transforming Enemies into Friends, W <https://www.strategic-culture.org/news/2017/10/18/making-history-china-russia-transforming-enemies-into-friends.html>.

- Pifer Steven. 2017. Test Putin's proposal for UN peacekeepers W <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/09/13/test-putins-proposal-for-u-n-peacekeepers/>.
- Polska w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Witold Waszczykowski: pragniemy, by nasze członkostwo było rzeczywiste, nie iluzoryczne. 2017. W <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1773319,Polska-w-Radzie-Bezpieczenstwa-ONZ-Witold-Waszczykowski-pragniemy-by-nasze-czlonkostwo-bylo-rzeczywiste-nie-iluzoryczne>.
- Polska została niestałym członkiem Rady Bezpieczeństwa W <https://businessinsider.com.pl/polityka/polska-w-radzie-bezpieczenstwa-onz/hdthbg9>.
- Radin Andrew, Reach Clinton Bruce. 2017. Russian views of the International order, Rand Corporation. Santa Monica W https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1826.html.
- Rosja o kolejnym raporcie ONZ: pobieźny i nieprofesjonalny. 2017. W <http://fakty.interia.pl/raporty/raport-wojna-w-syrii/aktualnosci/news-rosja-o-raporcie-onz-pobiezny-i-nieprofesjonalny,nId,2460235>.
- Russia's participation in peacekeeping operations. 2017. W http://eng.mil.ru/en/mission/peacekeeping_operations.htm.
- Russia's Actions in Ukraine Condemned at United Nations W <https://editorials.voa.gov/a/russias-actions-in-ukraine-condemned-at-un/3715677.html>.
- Sampathkumar Mythyli. 2017. Russian diplomat appointed to lead new UN counter-terror unit W <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/russia-diplomat-un-counter-terror-unit-head-a7801916.html>.
- Seoka Nao. 2015. The Implications and Limitations of the Veto Power in the United Nations: A Critical Analysis of the Use of Veto by China and Russia in the Case of Syria W <http://acuns.org/wp-content/uploads/2015/06/Nao-Seoka.pdf>.
- Timofeyvich Aleksey. 2016. The UN Security Council veto: 7 facts W https://www.rbth.com/international/2015/10/01/the_un_security_council_veto_7_facts_49701.html.
- Von Griennath Tobias, Hansen Wibke, Koeppe Stefan. 2012. Peace Operations 2025 W http://www.zif-berlin.org/fileadmin/uploads/analyse/dokumente/veroeffentlichungen/ZIF_Peace_Operations_2025.pdf.
- Yamazoe Hiroshi. 2015. *The Prospects and Limits of The Russia - China Partnership*, RUFBS Briefing (No. 32 December) W <https://www.foi.se/download/18.1b4084ea15549d027d14b7c/1466509555073/RUFBS%20Briefing%20No.%2032%20.pdf>.
- Бовдунов Александр. 2017. Киму — мир: как Россия может усадить за стол переговоров КНДР и США W https://russian.rt.com/world/article/396307-rossiya-peregovory-kndr-ssha,09_XI_2017 [Bovdunov Aleksandr. 2017. Kimy-mir: kak Rossiya mozhet usadit' za stol' peregovorov KNDR i SSHA W <https://russian.rt.com/world/article/396307-rossiya-peregovory-kndr-ssha>].
- Вето в Совете Безопасности - СССР/Российская Федерация W http://www.un.org/ru/sc/meetings/veto/ussr_russia.shtml [Veto w Sovete Bezopasnosti - SSSR/Rossijskaya Federatsiya W http://www.un.org/ru/sc/meetings/veto/ussr_russia.shtml].
- Воронцов В. Александр. 2017. Ситуация вокруг КНДР и риск краха ООН, <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Situatciya-vokrug-KNDR-i-risk-krakha-OON-18698> [Vorontsov V. Aleksandr. 2017. Situatsiya vokrug KNDR i risk krakha OON W <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Situatciya-vokrug-KNDR-i-risk-krakha-OON-18698>].

- Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 30 ноября 2016 г.) 2016. W http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248).
- Никогосян Новhannes. 2017. Интервенции великих держав и будущее „ответственности по защите”, Валдайские записки (№ 74. Август) W <http://valdaiclub.com/a/valdai-papers/valdai-paper-74-great-power-interventions/> [Nikogosyan Khovkhannes. 2017. Interventsiya velikhikh derzhav i budushchee „otvetstvennosti po zashchite”, Valdajskie zapiski (№ 74. Avgust)].
- Полунин Андрей. 2017. Москва вышлет еще 155 дипломатов США. Напряженность между Россией и Америкой выходит на новый уровень W <https://svpressa.ru/politic/article/183345/> [Polunin Andrej. 2017. Moskva vyshlet eshchyо 155 diplomatov SSHA. Napryazhennost' mezhdu Rossiej i Amerikoj vykhodit na novyj uroven' W <https://svpressa.ru/politic/article/183345/>].
- Путин: Альтернативы ООН нет, но реформы в ней необходимы. 2017. W https://tsargrad.tv/news/putin-alternativy-oon-net-no-reformy-v-nej-neobhodimy_91396 [Putin: Al'ternativy OON net, no reformy v nej neobkhodimy W https://tsargrad.tv/news/putin-alternativy-oon-net-no-reformy-v-nej-neobhodimy_91396].
- Тренин Дмитрий 2016. Внешняя политика России в ближайшие пять лет: цели, стимулы, ориентиры W <http://carnegie.ru/2016/04/28/ru-pub-63462> [Trenin Dmitrij. 2016. Vneshnaya politika Rossii w blizhajshie pyat' let: tseli, stimuly, orentiry W <http://carnegie.ru/2016/04/28/ru-pub-63462>].
- Филатов Сергей, Кому надо превратить ООН в «Лигу наций 2.0»? Дискуссия о праве «вето» постоянных членов СБ ООН бесперспективна W <http://inforos.ru/ru/?module=news&action=view&id=54038> [Filatov Sergej. 2017. Komu nado prevratit' ON w „Ligy Natii 2.0”? Dissкусиya о prave „veto” postoyajnykh chlenov SB OOn bespersektivna W <http://inforos.ru/ru/?module=news&action=view&id=54038>].

Faustyna KLOCEK

Wojskowa Akademia Techniczna

im. Jarosława Dąbrowskiego w Warszawie

Wydział Cybernetyki / Instytut Organizacji i Zarządzania

faustyna.klocek@student.wat.edu.pl

MOCARSTWOWA POLITYKA FEDERACJI ROSYJSKIEJ WSPÓŁCZESNYM ZAGROŻENIEM DLA BEZPIECZEŃSTWA POLSKI I REGIONU MORZA BAŁTYCKIEGO

ABSTRAKT: Rosja od zawsze prowadziła działania, które polegały na wzmocnieniu jej pozycji geostrategicznej. Kiedy doszło do przekształcenia ładu międzynarodowego po „zimnej wojnie” Rosja zaczęła postrzegać obszary poradzieckie jako swą najbliższą strefę wpływów. Po wybuchu wojny na Ukrainie, a następnie aneksji Krymu, państwa bałtyckie oraz Polska nie miały wątpliwości co do istnienia bezpośredniego zagrożenia ze strony Federacji Rosyjskiej. Obecnie państwa europejskie mają świadomość, iż Rosja prowadzi wojnę na wielu frontach, mimo że nie zostały faktycznie wypowiedziane. Jest to wojna cybernetyczna, dyplomatyczna, hybrydowa oraz propagandowa. Jednakże największy niepokój budzą działania w sferze militarnej i arsenał jądrowy będący w posiadaniu Rosji. Stabilność w regionie zapewnia Sojusz Północnoatlantycki, którego polityka jest odpowiedzią na agresywne działania Federacji Rosyjskiej zagrażające bezpieczeństwu państw regionu Morza Bałtyckiego.

SŁOWA KLUCZOWE: Federacja Rosyjska, zagrożenia militarne, broń nuklearna, polityka bezpieczeństwa, obronność

SUPERPOWER POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION AS A CONTEMPORARY THREAT TO THE SECURITY OF POLAND AND THE BALTIC SEA REGION

ABSTRACT: Russia has always carried out activities which strengthened its geostrategic position in the world. When the international order was transformed after “the cold war”, Russia began to perceive the post-soviet territories as its closest zone of influence. After the break out of the war in Ukraine and then the annexation of Crimea, the Baltic states and Poland had no doubt concerning a direct threat from Russia. Currently European countries are aware that Russia wages wars on many fronts. Although they have not been actually declared, they are really taking place. It is a cybernetic, diplomatic, hybrid and propaganda war. However, the greatest threat is the nuclear arsenal that Russia possesses. Stability in the region is ensured by the North Atlantic Treaty Organization, whose policy is a response to the

aggressive actions of the Russian Federation, which threaten the security of the countries of the Baltic Sea region.

KEYWORDS: Russian Federation, military threats, nuclear weapons, security policy, defense

WPROWADZENIE

Wszelkie analizy dotyczące relacji Rosji z Polską oraz całym regionem Morza Bałtyckiego znajdują się nieustannie w centrum zainteresowania z racji dynamicznego rozwoju regionu, głównie w sferze gospodarczej i wojskowej. Kluczowym aspektem wpływającym na pozycję regionu jest współpraca z Sojuszem Północnoatlantyckim. Dzięki rozbudowie wschodniej flanki, NATO pokazuje, że państwa bałtyckie oraz Polska odgrywają znaczącą rolę w jego polityce.

Przedmiotem badań zaprezentowanych w niniejszej pracy jest analiza zagrożeń związanych z działaniami Rosji zarówno w stosunku do Polski, jak i do całego regionu Morza Bałtyckiego. Punktem odniesienia w analizie problemowej są kierunki polityki Federacji Rosyjskiej, zwiększania aktywności oraz zdobywania wpływów w regionie. Polska oraz pozostałe państwa regionu, aby zwiększyć swoje bezpieczeństwo współpracują z NATO, czego przykładem mogą być: rozmieszczanie baz wojskowych, prowadzenie wspólnych ćwiczeń, zwiększanie wydatków na obronność oraz modernizacja armii. Celem artykułu jest przedstawienie możliwych zagrożeń dla Polski i pozostałych państw regionu ze strony Federacji Rosyjskiej oraz przykłady podejmowanych działań zabezpieczających przed ewentualną agresją.

Artykuł podejmuje próbę rozwiązania podjętych obszarów badawczych. Jednym z nich jest wskazanie „przesmyku suwalskiego” jako punktu zapalnego w potencjalnym konflikcie z Rosją. Należy zwrócić uwagę na ten obszar, gdyż jego zaatakowanie uniemożliwiłoby pomoc państwom bałtyckim. Kolejnym obszarem badawczym jest ukazanie dysproporcji w posiadaniu uzbrojenia między Rosją a państwami regionu. Głównym zagrożeniem bezpieczeństwa militarnego jest posiadanie przez Federację Rosyjską broni jądrowej. Także militaryzacja Obwodu Kaliningradzkiego ma znaczny wpływ na zagrożenie bezpieczeństwa Polski i pozostałych państw regionu¹. Hipoteza badawcza dotyczy prowadzonej przez Rosję polityki imperialnej i chęci odgrywania w regionie roli mocarstwa, a tym samym zagrażanie Polsce i całemu regionowi Morza Bałtyckiego, w związku z militaryzacją Kaliningradu oraz zbrojeniem.

Rozpad Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich sprawił, że Rosja musiała wycofać się z prowadzonej dotąd polityki w obszarze swojej niedawnej strefy wpływów². To właśnie sytuacja międzynarodowa miała wpływ na formowanie się nowej, postradzieckiej rosyjskiej tożsamości. Rosja próbowała podjąć próbę identyfikacji z kapitalistycznym i demokratycznym Zachodem, w szczególności przyjąć rolę sojusznika jedyne go wówczas

¹ H. Kowalczyk (red.), Raport OSW, „Obwód Kaliningradzki 2016. Społeczeństwo, gospodarka, armia”, Warszawa 2016, s.18, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/raport_w_obwodzie_kaliningradzkim_net.pdf (10.10.2018).

² H. Bukowiecka, *Polityka Federacji Rosyjskiej w regionie Morza Bałtyckiego*, Toruń 2012, s. 87-94, 295.

supermocarstwa – Stanów Zjednoczonych. Wtedy też Rosja zaczęła ukazywać swoje aspiracje mocarstwowe i chęć pozostania głównym graczem na obszarze postradzieckim. Państwa zachodnie nie popierały tego, a dawne kraje satelickie ZSRR dążyły do jak najszybszej integracji ze strukturami euroatlantyckimi, czyli NATO i Unią Europejską. Zatem głównym wyzwaniem dla Rosji było określenie własnej pozycji w systemie międzynarodowym, co przekładało się także na kwestię tożsamości³. Obszar Morza Bałtyckiego stanął przed jednym z największych wyzwań w swej ponad tysiącletniej historii. Był to wynik przemian ustrojowych w Polsce, zjednoczenia Niemiec, odzyskania niepodległości przez Estonię, Łotwę, Litwę, a także specyficznej roli eksklawy kaliningradzkiej⁴. Z czasem oprócz rozwijającej się współpracy zaczęto dostrzegać zagrożenia między Polską a Rosją. Obecnie w głównej mierze dotyczą one sfery militarnej⁵.

POLITYKA BEZPIECZEŃSTWA POLSKI I FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Organizacje, do których należy Polska oraz inne państwa regionu umożliwiają współpracę oraz ochronę przed możliwymi zagrożeniami. Priorytetem jest wzmocnienie wschodnich i północnych granic NATO, co ma oznaczać dla Rosji, że Polska oraz pozostałe kraje regionu nie są bezbronne i każdy atak wymierzony w ich stronę będzie równoznaczny z odpowiedzią ze strony Stanów Zjednoczonych bądź NATO. To ma zapobiec ewentualnej agresji ze strony Federacji Rosyjskiej. Bowiem poziom znacznego spadku bezpieczeństwa przypada na rok 2008, w którym doszło do konfliktu rosyjsko-gruzińskiego. W 2014 r. Rosja dokonała aneksji Krymu, a następnie zaatakowała obwody: ługański i doniecki, czego następstwem było zawieszenie przez NATO cywilnej i wojskowej współpracy z Rosją. Współpraca Rady NATO-Rosja została wznowiona w 2016 r.

Generał Richard Shirreff, pierwszy oficer NATO i autor książki „Wojna z Rosją 2017” uważa, że obecność amerykańskich czołgów w Europie, a w szczególności w państwach bałtyckich jest słuszna⁶. Gdy Rosja zaczęła prowokować na granicy, a także naruszać wody terytorialne oraz przestrzeń powietrzną państw bałtyckich, zaufanie do niej zostało silnie naruszone⁷. W przypadku ataku Rosji na którekolwiek z państw regionu Morza Bałtyckiego, kluczowym czynnikiem obrony będzie reakcja Zachodu, w szczególności Stanów Zjednoczonych⁸.

W kontekście głównych zagrożeń płynących z imperialnej polityki Federacji Rosyjskiej, warto zauważyć że jednym z jej celów może być chęć podzielenia Sojuszu i przejęcie kontroli nad państwami, które posiadała w swojej strefie wpływów. Rosja mimo

³ J. Staniszkis, W. Marciniak, K. Świder, *Sekularyzacja myślenia politycznego w Rosji*, Warszawa 2016, s. 123, 124.

⁴ T. Szubrycht, *Bałtyckie wymiary bezpieczeństwa*, Gdynia 2010, s.225, 229.

⁵ M. Jastrzębski, *Rosja rozbudowuje umocnienia na granicy z Polską*, Szczecin 2018, <http://radio.szczecin.pl/6,374247,rosja-rozbudowuje-umocnienia-na-granicy-z-polska> (10.10.2018).

⁶ T.A. Kisielewski, *Przesmyk suwalski. Rosja kontra NATO*, Poznań 2017, s. 92.

⁷ I.T. Miecik, *Gen. Richard Shirreff: Rosja pokazuje, że nie boi się wojny totalnej [ROZMOWA]*, 2016, <http://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,21186597,gen-richard-shirreff-rosja-pokazuje-ze-nie-boi-sie-wojny.html> (10.10.2018).

⁸ T.A. Kisielewski, *Przesmyk suwalski...*, *op. cit.*, s. 94.

kryzysu gospodarczego zwiększa wydatki na zbrojenie, a tym samym stwarza napięcie w regionie, co zwiększa ryzyko wybuchu konfliktu zbrojnego. Rosja będzie także dążyć do zakłócania współpracy między państwami Sojuszu. Chce bowiem odgrywać główną rolę w Europie Środkowej i dąży do tego celu.

Jednym z priorytetów jest jednak niedopuszczenie do rozwoju jakiegokolwiek konfliktu zbrojnego na terytorium państw regionu. Dlatego kluczowy jest rozwój współpracy między każdym z państw. Do niezbyt łatwych należą stosunki Polski z Rosją, a ich poprawa musi leżeć w interesie obu krajów. Obecnie zawieszony mały ruch graniczny z Kaliningradem nie pomaga w integrowaniu Rosji z Europą⁹. Czy przyjacielskie inicjatywy są obecnie możliwe? Być może konieczne do zrealizowania tego priorytetu będzie opieranie się na kompromisie i pojednaniu. Postrzeganie różnych inicjatyw w dużej mierze wynika z informacji, które przekazują nam media. Na poprawę stosunków państw regionu wpłynąć powinna znajomość procedur, które służyłyby wymianie rzetelnych informacji i wpłynęły na odpowiednią współpracę poszczególnych władz w regionie oraz na przełamywanie stereotypów. Ważne dla rządów powinno być dobro społeczeństwa i umiejętność odróżnienia tego od dyplomatycznych sytuacji, w czym pomocny okazuje się dialog między państwami. W interesie państw regionu leży kwestia podniesienia rangi zawartych traktatów międzynarodowych, w tym o przyjaźni. W przypadku Polski i Obwodu Kaliningradzkiego będzie to respektowanie lokalnych umów o współpracy między Obwodem a województwami z nim graniczącymi. Należą do nich: Traktat między Rzeczypospolitą Polską a Federacją Rosyjską o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy z 22.05.1992 r., Umowa między rządem RP a rządem FR o współpracy transgranicznej z 2.10.1992 r. oraz Umowa między Polską a FR o zasadach małego ruchu granicznego, która weszła w życie 27.07.2012 roku¹⁰.

ROZBUDOWA WSCHODNIEJ FLANKI NATO JAKO ELEMENT POLITYKI BEZPIECZEŃSTWA POLSKI

Priorytetem dla państw regionu Morza Bałtyckiego pozwalającym przeciwstawić się zagrożeniom ze strony Rosji, jest konsekwentna rozbudowa i modernizacja wojsk oraz współpraca w ramach NATO. Najbardziej możliwy, przewidywany scenariusz ataku Rosji, jest umiejscawiany w rejonie krajów bałtyckich, które posiadają mało liczne siły zbrojne¹¹. Obecnie we wschodniej flance NATO Polska i Estonia przekazują na obronę 2% PKB. Polska

⁹ M. Kaciewicz, *Koniec małego ruchu granicznego z Rosją. Czy Błaszczak daje pożywkę putinowskiej propagandzie?*, Warszawa 2016, <https://www.newsweek.pl/opinie/maly-ruch-graniczny-dlaczego-msw-wstrzymal-mrg-z-kaliningradem/3pjc149> (10.10.2018).

¹⁰ R. Białoskórski, B. Gałek (red.), *Polska-Rosja. Wektory współpracy*, Siedlce 2017, s. 76-78.

¹¹ B. Chyż, *Polska prymusem w NATO. Ledwie pięć krajów spełnia wymogi wydatków na obronność*, 2017, <http://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,22140736,polska-prymusem-w-nato-ledwie-piec-krajow-spelnia-wymogi-wydatkow.html> (13.10.2018).

planuje zwiększyć wydatki na modernizację sił zbrojnych do 2,5% PKB¹². Podczas szczytu NATO w Newport w 2014 r. i w Warszawie w 2016 r. uznano, że głównym celem jest wzmocnienie wschodniej flanki NATO, poprzez rozmieszczenie czterech grup batalionowych, w tym na terenie Polski oraz trzech państw bałtyckich. Batalion amerykański z pomocą brytyjską oraz rumuńską i chorwacką wzmacnia obronę Polski i jest zlokalizowany w Bemowie Piskim oraz wyposażony jest w transportery opancerzone Stryker. Dodatkowo w Polsce stacjonują pododdziały Zmechanizowanej 4. Dywizji Piechoty z Fort Carson w Colorado (Pancerna Brygadowa Grupa Bojowa), która składa się z 3. Brygady Pancерnej US Army. Większość pododdziałów brygady ma być zlokalizowanych w Skwierzynie, Świętoszowie, Bolesławcu oraz Żaganiu. Natomiast w Orzyszu stacjonuje batalion NATO. Takie, a nie inne rozmieszczenie wojsk zostało dokładnie przeanalizowane. W momencie ewentualnego ataku Federacji Rosyjskiej na przesmyk suwalski, istnieje duża szansa na powstrzymanie natarcia i cofnięcia go poza naszą granicę. Z pomocą mogłyby przyjść też bataliony z zachodniej części Polski, w tym amerykańskie.

Kluczowa jest również realizacja postanowień szczytu NATO w Brukseli. Prócz zatwierdzenia wysokości wydatków obronnych, przywódcy zwrócili uwagę na zdolność szybkiego przetrzutu większych sił. Jest to wyzwanie postawione w szczególności Polsce. Konieczne jest wypracowanie całościowej odpowiedzi na rosyjskie systemy A2/AD (*anti-access/area denial*), które mogą utrudnić przetrzut sił Sojuszu. Do Polski do 2022 r. mają być dostarczone pierwsze systemy średniego zasięgu Patriot, na które nie mogą pozwolić sobie ze względów finansowych państwa bałtyckie¹³.

GLÓWNE ZAGROŻENIA BEZPIECZEŃSTWA MILITARNEGO ZE STRONY FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Zagrożenia o charakterze militarnym współcześnie dotyczą prawie każdego państwa. W dobie rozwiniętych technologii i arsenałów jądrowych wybuchu konfliktu nie można całkowicie wykluczyć. Federację Rosyjską uznaje się obecnie za największe zagrożenie, bowiem pozostali sąsiedzi pozostają w sojuszu z państwami regionu bałtyckiego albo są zbyt słabi (np. Białoruś). Rosję wyróżnia znacząca przewaga zarówno ilościowa i niekiedy jakościowa w najważniejszych systemach uzbrojenia¹⁴.

W dobie konfliktów hybrydowych zanikają granice między konfliktami militarnymi a innymi rodzajami konfliktów np. społecznymi, informacyjnymi, kulturowymi. Każde możliwe zagrożenie militarne będzie miało podłoże o znaczeniu geostrategicznym. Gospodarka Rosji staje się coraz bardziej osłabiona, a sankcje gospodarcze prowadzą do zubożenia społeczeństwa, co

¹² T. Sasiada, *Wydatki na obronność. Zdecydowana większość Polaków chce zwiększenia budżetu MON i liczebności armii*, 2017, <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/modernizacja-sil-zbrojnych-wydatki-na-wojsko,119,0,2354,551.html> (13.10.2018).

¹³ Vide A. Kacprzyk, *Perspektywy odstraszania i obrony NATO na wschodniej flance*, Warszawa 2018, <http://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-125-1698#> (10.10.2018).

¹⁴ E. Lucas, *Nowa zimna wojna. Rosja Putina. Zagrożenie dla Zachodu*, Warszawa 2015, s. 239.

może w dużym stopniu pogorszyć relacje z sąsiadami¹⁵. Prawdziwym zagrożeniem są nieznane nam plany Kremla, który może chcieć dokonać działań destabilizujących w innych częściach byłego ZSRR. Zagrożeniem mogą tu być interwencje w obronie interesów mniejszości rosyjskiej, w takich państwach jak Litwa, Łotwa i Estonia, przypominające to co Rosja zrobiła na Krymie¹⁶. Kreml bowiem nie potrafi pogodzić się z wyjściem tych republik z jej dawnego imperium i ich wejściem w struktury NATO.

Polityka zagraniczna Rosji przejawiająca się w groźnych incydentach z udziałem rosyjskich samolotów bojowych i odrzutowców wobec Polski i pozostałych państw regionu jest powodem napięcia i strachu¹⁷. Te działania nie pozwalają żywić żadnych złudzeń co do bezpieczeństwa niepodległych państw sąsiadujących z Rosją. Stara się ona nieustannie powiększać strefę swoich wpływów politycznych, ekonomicznych i wojskowych. Jednakże konfrontacja militarna powinna być uznawana z ostatecznością, bowiem bez wsparcia NATO żaden kraj regionu Morza Bałtyckiego nie byłby w stanie samodzielnie przeciwstawić się wojskom Federacji Rosyjskiej¹⁸.

Warto zwrócić uwagę na „suwalski przesmyk komunikacyjny” na pograniczu Polski i Litwy, który mógłby stać się zarzewiem konfliktu między Zachodem a Rosją, której celem byłoby odłączenie krajów bałtyckich od pozostałych państw NATO¹⁹. Znajduje się tam również węzeł augustowski, którym przebiegają drogi łączące nasz kraj z Litwą oraz główna linia kolejowa, będąca połączeniem Litwy, Łotwy i Estonii.

ROSYJSKA TRIADA NUKLEARNA A GROŹBA UŻYCIA BRONI JĄDROWEJ W REGIONIE

Głównym atutem Rosji jest posiadanie Strategicznych Wojsk Raketowych, które rozwijają się pod parasolem jądrowym. Mimo kryzysu finansowego, Rosja modernizuje wszystkie rodzaje sił zbrojnych. Modernizacja strategicznych wojsk jądrowych jest dla Kremla niezwykle ważna pod względem politycznym. W ich skład wchodzi: strategiczne wojska raketowe, atomowe okręty podwodne i lotnictwo strategiczne. Zgodnie z zapisem doktryny wojennej: „Federacja Rosyjska zastrzega sobie prawo do użycia broni jądrowej w odpowiedzi na wykorzystanie przeciwko niej i (lub) jej sojusznikom broni jądrowej i innych rodzajów broni

¹⁵ Kenneth Waltz uważał, że przydatność broni nuklearnej dotyczy jedynie odstraszenia, co sprowadza na bok możliwość obrony i prowadzenia działań wojennych: R. Kopeć, P. Mazur, *Odstraszanie militarne w XXI wieku. Polska – NATO – Rosja*, Kraków 2017, s. 8-10, 17.

¹⁶ Federacja Rosyjska w doktrynie wojennej wyraźnie zaznacza, że zapewnia sobie „możliwość interwencji w sąsiednich krajach w obronie własnych obywateli, czy nawet gdyby władze sąsiedniego kraju prowadziły politykę sprzeczną z interesami Rosji”, Polska Agencja Prasowa, *Doktryna wojenna Rosji zagraża Polsce? Sprawdź RBN*, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/rbn-o-doktrynie-wojennej-rosji,525179.html>, (05.10.2018).

¹⁷ E. Lucas, *Nowa zimna wojna...*, *op. cit.*, s. 12.

¹⁸ T. Pisula, *Rosja umiera*, „Gazeta Polska” 15.10.2014 nr 42 (1106), s. 22.

¹⁹ R. Kopeć, P. Mazur, *Odstraszanie militarne...*, *op. cit.*, s. 61.

masowego rażenia, jak również w przypadku agresji przeciwko Federacji Rosyjskiej z zastosowaniem broni konwencjonalnej, jeśli zagrożone jest istnienie państwa”²⁰.

Rosyjska doktryna wojenna ukazuje możliwość użycia broni jądrowej w chwili konfliktu zbrojnego i ma ona dla Moskwy istotne znaczenie, chociażby w kwestii nacisku politycznego na inne państwa. Taktyczna broń jądrowa jest obecnie największym zagrożeniem, ponieważ rosyjski arsenał taktycznych głowic jądrowych jest większy niż zapasy NATO w Europie²¹. Aby bezpieczeństwo Polski nie było zagrożone bronią nuklearną powinna być traktowana jako broń ostateczna. Oprócz tego istnieje doktryna MAD, która mówi o wystarczającej ilości głowic po stronie Rosji, jak i USA aby się wzajemnie zniszczyć²². Zapasy taktycznych bomb na terenie tych państw są jednak nieduże w zestawieniu z rosyjskim arsenałem jądrowym. W takiej sytuacji odpowiednie siły i środki potrzebne do reagowania na rosyjskie działania posiadają Stany Zjednoczone.

W maju 2017 r. podczas prezentacji „Koncepcji obronnej Rzeczypospolitej Polskiej”, potwierdzono, że „kompleksy antydostępowe” A2/AD są najskuteczniejsze do zapewnienia bezpieczeństwa państwa²³. Rosja dysponuje różnymi środkami, które służą przełamaniu polskiej obrony przeciwlotniczej. Przykładem jest rozbudowywany kompleks raketowy szczebla operacyjno-taktycznego 9K720 Iskander zdolny do wystrzeliwania zarówno rakiet balistycznych, jak i manewrujących. Federacja Rosyjska do 2020 roku planuje mieć w posiadaniu co najmniej 12 brygad Iskanderów, dysponujących łącznie 144 wyrzutniami²⁴. Warto podkreślić, że tego rodzaju środki uderzeniowe rozmieszczono blisko granicy z Polską w obwodzie kaliningradzkim.

MILITARYZACJA OBWODU KALININGRADZKIEGO

Militaryzacja Obwodu Kaliningradzkiego budzi niepokój wśród państw regionu Morza Bałtyckiego. Lokalny system A2/AD zbudowany w europejskiej części obszaru NATO umożliwi kontrolę znacznej części terytoriów krajów bałtyckich.

Od 2011 r. na terenie Obwodu Kaliningradzkiego dyslokowano zmodernizowaną stację radiolokacyjną systemu Woronież-DM (decymetrowa). Dysponuje ona możliwościami obejmowania swoim zasięgiem całej Europy i części Atlantyku. Razem z potencjałem lotnictwa i wojsk raketowych jest częścią lokalnego systemu A2/AD (*anti-access/area denial*), który jest odpowiedzialny za „wykrywanie, śledzenie, zakłócanie i niszczenie celów przeciwnika”. Należy także podkreślić, że znaczna część terytoriów krajów bałtyckich znajduje się od 2012 r. w zasięgu oddziaływania rosyjskiego zintegrowanego systemu obrony powietrznej.

²⁰ Doktryna Wojenna Federacji Rosyjskiej z 26.12.2014 r., art. 27, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/03/35_KBN_DOKTRYNA_ROSJI.pdf (13.10.2018).

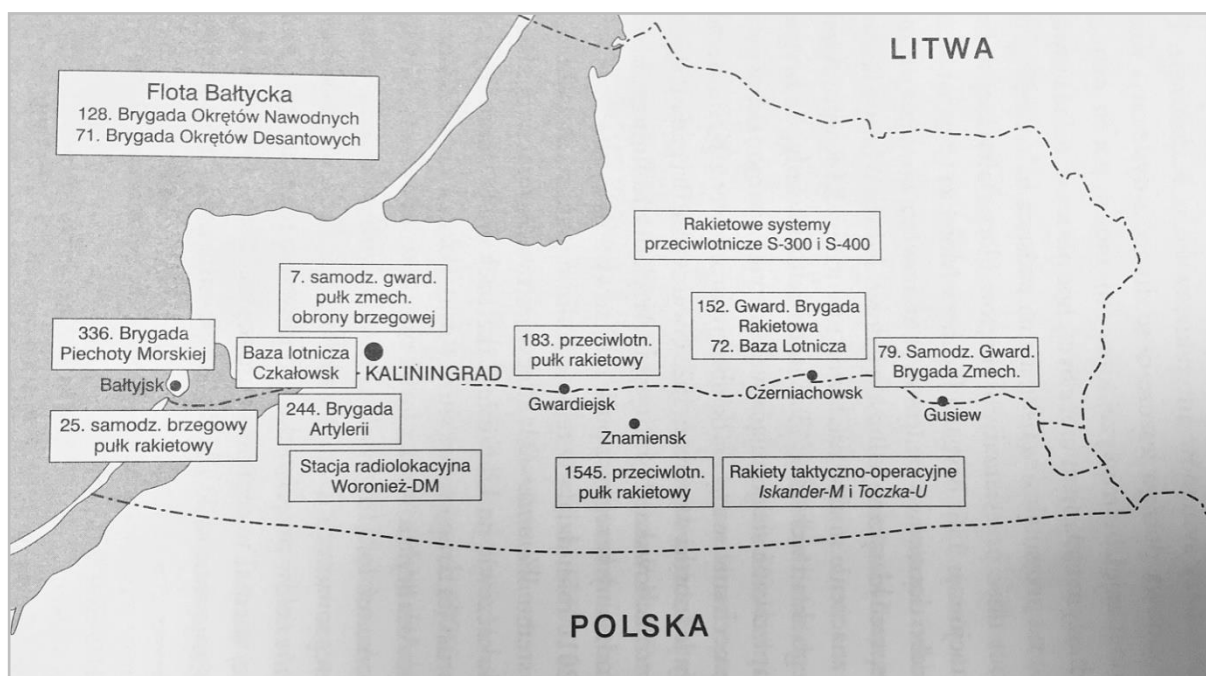
²¹ R. Lipka, *Rosyjska triada nuklearna – propagandowa broń Kremla?*, Warszawa 2017, s. 5.

²² *Ibidem*, s. 1-2.

²³ Koncepcja Obronna Rzeczypospolitej Polskiej, 2017, http://www.mon.gov.pl/d/pliki/rozne/2017/05/KORP_DRUK_v03_mn2.pdf (11.10.2018).

²⁴ *Ibidem*, s. 115.

Podczas manewrów „Zapad-2017” Rosja wykorzystała wszelkie możliwe siły raketowe i artyleryjskie. Metody A2/AD ćwiczone były w pierwszej fazie manewrów, poprzez przemieszczanie systemów obrony powietrznej z baz w Rosji i dalej na zachód. Udział w manewrach brał także morski komponent A2/AD. Są to jednostki Floty Bałtyckiej dyslokowane w Obwodzie Kaliningradzkim. Udział w ćwiczeniach zanotowały brzegowe kompleksy raketowe Rubież i Bastion oraz zgrupowanie okrętów Floty Północnej. Metody A2/AD wymagały użycia wyrzutni taktycznych pocisków balistycznych Iskander-M. Rosja złamała postanowienia traktatu o likwidacji pocisków raketowych średniego zasięgu (INF). Dokonała próby raketowej pocisku o podwyższonej mocy dla zestawu Iskander-M, który pokonał drogę 480 km z poligonu Kapustin Jar w obwodzie astrachańskim do celu na poligonie Makat w Kazachstanie²⁵. Poniższa mapa przedstawia dokładne rozmieszczenie oddziałów wojskowych na terenie Kaliningradu.

Mapa nr 1. Kaliningrad jako największa baza wojskowa FR w Europie

Źródło: T.A. Kisielewski, *Przesmyk suwalski. Rosja kontra NATO*, Poznań 2017, s. 58.

„PRZESMYK SUWALSKI” I WSCHODNIA FLANKA NATO

Bezpośrednie połączenie z eksklawą kaliningradzką jest jednym z rosyjskim priorytetów strategicznych, zaraz po szerokim dostępie do Bałtyku. Zajęcie terenu łączącego kraje bałtyckie z Polską – „przesmyku suwalskiego” umożliwiłoby połączenie obwodu kaliningradzkiego z Białorusią i utworzenie korytarza lądowego dla wojsk rosyjskich. Negatywny oddźwięk miałyby to dla państw bałtyckich, które zostałyby odłączone od NATO.

²⁵ Fundacja Warsaw Institute, *Zapad-2017 Podsumowanie*, <https://warsawinstitute.org/pl/zapad-2017-podsumowanie/> (09.10.2018).

Ten wąski pas liczy około 70 km i jest zlokalizowany w okolicach Suwałk, Augustowa i Sejna oraz oddziela Obwód Kaliningradzki od Białorusi. Zatem nie bez powodu obszar ten jest strategicznie ważny dla Rosji, gdyż umożliwia działania wielokierunkowe na terenie Europy Środkowo-Wschodniej. To także jedyny lądowy kierunek ratunku dla państw bałtyckich.

Obawą jest to, że NATO mogłoby nie zdążyć zareagować gdyby Rosja zaatakowała kraje bałtyckie. Prawdopodobny atak na przesmyk suwalski rozpocząłby się pod Grodnem, następnie przez powiat sokólski w kierunku na północ od Białegostoku. Rosyjskie jednostki mogłyby napotkać trudności w przedostaniu się dalej na zachód przy linii kolejowej Białystok-Augustów, ponieważ rozpościera się tu pas mokradeł i rzeka Brzozówka. Uciekając na południe również napotkałyby na nadrzeczne rozlewiska, bagna i torfowiska Kotliny Biebrzańskiej i rzeki Biebrzy od północnego zachodu. Atak ze strony polskiej mógłby nadejść z Puszczy Knyszyńskiej, z rejonu Czarnej Białostockiej i Supraśla, który broni dostępu do Białegostoku od północy. Byłoby to jednak ciężkie przy potencjalnie rozległym bombardowaniu lotniczym i artyleryjskim. Także warunki terenowe znacząco utrudniłyby atak. Zatem liczebność nawet najlepszych jednostek nie powinna być przeceniana. Gdyby Rosja wydzieliła zbyt dużą ilość wojsk do inwazji na przesmyk suwalski, mogłoby to doprowadzić do kolizji między nimi na konkretnym odcinku frontu²⁶. Obrona państw bałtyckich wymaga odpowiedniego przygotowania. Poniższa mapa przedstawia obszar „przesmyku suwalskiego”.

Mapa nr 2. Przesmyk suwalski

Źródło: <https://www.newsweek.pl/polska/gdzie-w-polsce-beda-stacjonowali-zolnierze-nato/cpmv2jm> (11.10.2018).

²⁶ T.A. Kisielewski, *Przesmyk suwalski...*, op. cit., s. 59-60.

Nie można być pewnym aprobaty Białorusi co do rozmieszczenia na jej terenie rosyjskiej bazy wojskowej. Mińsk jak do tej pory konsekwentnie sprzeciwia się tym propozycjom. Obecnie jednak jest uzależniony od Moskwy w kwestiach gospodarczych, a napięte relacje dotyczące konfliktu gazowo-naftowego i kwestii dostępu białoruskich produktów do rynku rosyjskiego, które nie wpływają dobrze na współpracę obu państw²⁷.

12-14 września 2017 r. w Warszawie przeprowadzono symulację gry wojennej, w której zanalizowano potencjalny przebieg konfliktu rozpoczynającego się od zajęcia Białorusi przez Rosję i odsunięcia Łukaszenki od władzy²⁸. Wtedy jej terytorium zostałoby użyte jako baza ataków hybrydowych wymierzonych w Polskę i kraje bałtyckie. Na taki rozwój działań zdecydowanie nie można pozwolić, ale jego realność jest dość wysoka. Zdaniem Chris'a Donnelly'ego²⁹, manewry „Zapad 2017” były swoistą kremlowską wojną hybrydową. Przeprowadzono je w charakterze ofensywnym, czego dowodem są rosyjskie symulacje ataku na kraje bałtyckie, „naloty” przy litewskiej granicy oraz desant przy granicy łotewskiej i estońskiej. Warianty walki ofensywnej były ćwiczone przez Rosję także we wcześniejszych latach podczas „Zapad 2009” oraz „Zapad 2013”. Kreml postanowił zastraszyć Zachód swoim potencjałem zbrojnym i gotowością bojową³⁰.

Ważne jest, aby zapobiegać możliwym zagrożeniom militarnym ze strony Rosji i nie dopuścić do ataku na „przesmyk suwalski”, który jest najbardziej newralgicznym punktem Sojuszu Północnoatlantyckiego. NATO musi umocnić swoje działanie na tym obszarze i budować odpowiednie zdolności do reagowania w tym rejonie w myśl artykułu 3. Traktatu Północnoatlantyckiego³¹. Możliwe jest, że atak na „przesmyk suwalski” i przyległe obszary Polski byłby tylko jednym z wielu elementów agresji Federacji Rosyjskiej w regionie Morza Bałtyckiego. Jednak należy zwrócić uwagę na różnego rodzaju słabe punkty „przesmyku suwalskiego”, których obecnie nie powinno się lekceważyć. Jednym z nich jest brak odpowiednich instrumentów, umożliwiających sprawne przerzucenie wojska. Co więcej, gospodarze powinni posiadać odpowiedni potencjał logistyczny, adekwatny do uzbrojenia przeciwnika oraz być przygotowani na przyjęcie pomocy. W 2016 r. wydatki obronne Rosji wyniosły 69245 mld USD, a łącznie Polski, Litwy, Łotwy i Estonii 10885 mld USD³².

²⁷ *Ibidem*, s. 16-19.

²⁸ A. Świedziński, *Gra wojenna z udziałem dowódców państw NATO i UE oraz ekspertów, 2017*, <https://pulaski.pl/gra-wojenna-udzialem-dowodcow-panstw-nato-ue-oraz-ekspertow/> (09.10.2018).

²⁹ Chris Donnelly, szef The Institute for Statecraft (Wielka Brytania) oraz doradca byłego sekretarza generalnego NATO.

R. Kopeć, P. Mazur, *Odstraszanie militarne...*, *op. cit.*, s. 74.

³⁰ *Russia Monitor...*, *op. cit.*

³¹ P. Dubiński, *Przesmyk suwalski kluczem do planów Rosji. Putin wykorzysta słabość NATO?*, 2015, <https://wiadomosci.wp.pl/przesmyk-suwalski-kluczem-do-planow-rosji-putin-wykorzysta-slabosc-nato-6025251129053825a> (05.10.2018).

³² R. Kopeć, P. Mazur, *Odstraszanie militarne...*, *op. cit.*, s. 78.

PODSUMOWANIE

W latach 2014-2018 aspiracje Rosji do odgrywania roli głównego decydenta w regionie Morza Bałtyckiego uległy rozszerzeniu. Z racji trwania wojny rosyjsko-ukraińskiej relacje państw regionu Morza Bałtyckiego z Rosją pozostają napięte. Państwami, które dysponują najmniejszym potencjałem militarnym są Litwa, Łotwa i Estonia. Z tego powodu skupiły się wraz z Polską na rozbudowie tzw. „wschodniej flanki NATO” i rozmieszczaniu amerykańskich jednostek wojskowych na swoim terytorium. Dodatkowo realizują różne przedsięwzięcia dotyczące współpracy obronnej m.in. *Baltic Naval Squadron* (BALTRON), *Baltic Air Surveillance Network* (BALTNET), *Baltic Air Policing*. Dzięki takim inicjatywom państwa te zwiększają swoje zaangażowanie w ramach Sojuszu Północnoatlantyckiego. Współpraca wojskowa w regionie napotyka jednak bariery, przez co nie jest możliwe wykorzystanie całego potencjału militarnego. Oprócz zagrożeń hybrydowych i asymetrycznych ze strony Federacji Rosyjskiej, są to różnice w postrzeganiu zagrożeń i odmienne postawy wobec zaangażowania międzynarodowego. Przeszkodą jest także dysproporcja w potencjale militarnym państw regionu.

Obecnie pojawia się wiele obaw co do bezpieczeństwa Polski i państw bałtyckich. W dobie rozwoju nowoczesnych technologii i arsenałów jądrowych każde państwo powinno być przygotowane na możliwość pojawienia się kryzysu. Obecnie nie można już wykluczyć pojawienia się bezpośredniej konfrontacji Zachodu z Rosją, która chętnie demonstruje swoją siłę militarną. Jej przewaga ilościowa i niekiedy jakościowa w najważniejszych systemach uzbrojenia dodatkowo wpływa na poziom zagrożenia. Potrafi także wywołać presję psychologiczną, poprzez którą tworzy się atmosfera niestabilności i strachu w regionie³³. To co zasadniczo porządkuje relacje militarne między Rosją a pozostałymi krajami regionu Morza Bałtyckiego, jest fakt posiadania przez Moskwę broni nuklearnej. Mimo to, warto zastanowić się na ile zagrożenie ze strony Rosji jest realne, a na ile Moskwa chce przekonać własne społeczeństwo o zagrożeniu z Zachodu. Dzięki powstającym bazom m.in. na Litwie i w Polsce, to Rosja jest otaczana przez Zachód. Putin sprawił, że zjawisko „*internal logic model*” zyskało popularność. Odnosi się to do pojawiających się podejrzeń i wprowadzania pozorów eskalacji ryzyka konfliktu, co może być chęcią odwrócenia uwagi od problemów wewnętrznych³⁴.

Spośród wymienionych zagrożeń ze strony Federacji Rosyjskiej najpoważniejsze dotyczą rejonu państw bałtyckich, z których utratą nie może się ona pogodzić. Jako „czarny scenariusz” przedstawia się konfrontację militarną między Rosją a NATO w rejonie krajów bałtyckich, które posiadają nieliczne siły zbrojne. Każde zagrożenie militarne będzie miało podłoże geostrategiczne. W tym sensie dla Rosji teren dzisiejszej Polski jest tak zwaną bramą na Zachód. Dlatego prowadzona przez NATO polityka odstraszenia i obrony na wschodniej flance jest dla państw bałtyckich i Polski kluczowym czynnikiem zapewniającym

³³ E. Lucas, *Nowa zimna wojna...*, op. cit., s. 14.

³⁴ R. Kopeć, P. Mazur, *Odstraszanie militarne...*, op. cit., s. 99.

bezpieczeństwo w regionie. Państwa te bowiem najbardziej obawiają się Rosji i chcą aby NATO umożliwiło realną obronę przed możliwym zagrożeniem³⁵. Myślenie, że rozpoczęcie konfliktu Rosji przeciwko NATO jest nielogiczne, może okazać się błędne. Bowiem to co dla nas jest nieracjonalne, dla Rosji może być bez wątpienia logiczne (tzw. zjawisko *mirror imaging*)³⁶.

BIBLIOGRAFIA

MONOGRAFIE

- Bukowiecka Halina. 2012. *Polityka Federacji Rosyjskiej w regionie Morza Bałtyckiego*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Staniszki Jadwiga, Marciniak Włodzimierz, Świder Konrad. 2016. *Sekularyzacja myślenia politycznego w Rosji*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Szubrycht Tomasz. 2010. *Bałtyckie wymiary bezpieczeństwa*. Gdynia: Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte.
- Kisielewski Tadeusz. 2017. *Przesmyk suwalski. Rosja kontra NATO*. Poznań: Wydawnictwo Rebis.
- Białoskórski Robert, Gałek Beata (red.). 2017. *Polska-Rosja. Wektory współpracy*. Siedlce: Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa UPH.
- Lucas Edward. 2015. *Nowa zimna wojna. Rosja Putina. Zagrożenie dla Zachodu*. Warszawa: Kurhaus Publishing.
- Kopeć Rafał, Mazur Przemysław. 2017. *Odstraszanie militarne w XXI wieku. Polska – NATO – Rosja*. Kraków: Wyd. Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Narodowej w Krakowie.

ARTYKUŁY

- Kowalczyk Halina (red.). 2016. *Raport OSW. Obwód Kaliningradzki 2016. Społeczeństwo, gospodarka, armia*. https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/raport_w_obwodzie_kainingradzkim_net.pdf.
- Lipka Rafał. 2017. *Rosyjska triada nuklearna – propagandowa broń Kremla?* <https://pulaski.pl/analiza-rosyjska-triada-nuklearna-propagandowa-bron-kremla/>.
- Pisula Tomasz. 2014. *Rosja umiera*, „Gazeta Polska”, nr 42 (1106), Warszawa.
- Kacprzyk Artur. 2018. *Perspektywy odstraszania i obrony NATO na wschodniej flance*, <http://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-125-1698#>.

³⁵ A. Kacprzyk, *Perspektywy odstraszania...*, *op. cit.*, <http://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-125-1698#> (10.10.2018).

³⁶ R. Kopeć, P. Mazur, *Odstraszanie militarne...*, *op. cit.*, s. 99.

NETOGRAFIA

- Jastrzębski Maciej. 2018. Rosja rozbudowuje umocnienia na granicy z Polską, <http://radioszczecin.pl/6,374247,rosja-rozbudowuje-umocnienia-na-granicy-z-polska>.
- Miecznik T. Igor. 2015. Gen. Rivhard Shirreff: Rosja pokazuje, że nie boi się wojny totalnej [ROZMOWA]. <http://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,21186597,gen-richard-shirreff-rosja-pokazuje-ze-nie-boi-sie-wojny.html>.
- Kaciewicz Michał. 2016. Koniec małego ruchu granicznego z Rosją. Czy Błaszczak daje pożywkę putinowskiej propagandzie? <https://www.newsweek.pl/opinie/maly-ruch-graniczny-dlaczego-msw-wstrzymal-mrg-z-kaliningradem/3pjcl49>.
- Chyż Bartosz. 2017. Polska prymusem w NATO. Ledwie pięć krajów spełnia wymogi wydatków na obronność. <http://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,22140736,polska-prymusem-w-nato-ledwie-piec-krajow-spelnia-wymogi-wydatkow.html>.
- Sąsiada Tomasz. 2017. Wydatki na obronność. Zdecydowana większość Polaków chce zwiększenia budżetu MON i liczebności armii. <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artypul/modernizacja-sil-zbrojnych-wydatki-na-wojsko,119,0,2354551.html>.
- Polska Agencja Prasowa. 2015. Doktryna wojenna Rosji zagraża Polsce? Sprawdź RBN. <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/rbn-o-doktrynie-wojennej-rosji,525179.html>.
- Fundacja Warsaw Institute. 2017. Zapad-2017 Podsumowanie. <https://warsawinstitute.org/pl/zapad-2017-podsumowanie/>.
- Świedziński Albert. 2017. Gra wojenna z udziałem dowódców państw NATO i UE oraz ekspertów. <https://pulaski.pl/grawojenna-udzialem-dowodcow-panstw-nato-ue-oraz-ekspertow/>.
- Dubiński Przemysław. 2015. Przesmyk suwalski kluczem do planów Rosji. Putin wykorzysta słabość NATO? <https://wiadomosci.wp.pl/przesmyk-suwalski-kluczem-do-planow-rosji-putin-wykorzysta-slabosc-nato-6025251129053825a>.
- Doktryna Wojenna Federacji Rosyjskiej z 26.12.2014 r., art. 27, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/03/35_KBN_DOKTRYNA_ROSJI.pdf.
- Koncepcja Obronna Rzeczypospolitej Polskiej, 2017, http://www.mon.gov.pl/d/pliki/rozne/2017/05/KORP_DRUK_v03_mn2.pdf.

Patrycja RUTKOWSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Wydział Nauk Historycznych i Społecznych

Instytut Politologii

p.rutkowska@uksw.edu.pl

WOKÓŁ ROZWAŻAŃ NAD MIĘDZYNARODOWYM SYSTEMEM OCHRONY DÓBR KULTURY W KONFLIKTACH ZBROJNYCH

ABSTRAKT: W artykule zaprezentowano ustanowiony pod auspicjami UNESCO międzynarodowy system ochrony dóbr kultury, w ramach którego objęto opieką i poszanowaniem dobra kultury znajdujące się w obszarze prowadzonych działań zbrojnych. Ponadto odniesiono się do trzech mechanizmów ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, z których dwa (tj. ochrona specjalna i wzmocniona) nie cieszą zbyt dużym zainteresowaniem państw-stron konwencji, o czym świadczyć może niewielka liczba dóbr kultury nimi objęta. Za jedną z przyczyn niskiej efektywności ochrony dóbr kultury uznano zawartą w konwencji haskiej z 1954 r. konieczność wojskową, która często stanowi argument dla naruszania przez strony konfliktu zasady poszanowania dóbr kultury.

SŁOWA KLUCZOWE: zagrożenia, konflikt zbrojny, ochrona dóbr kultury, konieczność wojskowa, siły zbrojne, UNESCO

OBSERVATIONS ON THE INTERNATIONAL SYSTEM FOR THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY IN ARMED CONFLICTS

ABSTRACT: The article outlines the international system for the protection of cultural property set up by UNESCO, under which cultural property located in a war zone is subject to protection and due care by the belligerent parties. Moreover, three levels of protection of cultural property in armed conflicts are presented, two of which – special protection and enhanced protection – are not widely used by the signatories of the 1954 Hague Convention, as evidenced by a limited number of cultural objects that have been chosen to be covered under those protection levels. One of the reasons for the low effectiveness of legislation pertaining to the protection of cultural property has been the inclusion of the concept of military necessity to the text of the Hague Convention, which is often invoked by warring factions as the justification for the violations of their duty of protecting cultural heritage.

KEYWORDS: threats, armed conflict, protection of cultural property, military necessity, armed forces, UNESCO

„...szkody wyrządzone dobrom kulturalnym,
do jakiegokolwiek należałyby one narodu, stanowią
uszczerbek w dziedzictwie kulturalnym całej ludzkości,
gdyż każdy naród ma swój udział w kształtowaniu
kultury światowej”

fragment preambuły Konwencji haskiej z 1954 r.¹

„nie ma dziedzictwa, bez świadomości dziedzictwa”
Krzysztof Pomian²

WPROWADZENIE

Rozwój międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego od zawsze był związany z rozwojem prawa wojennego (łac. *ius in bello*). Dokonywane na przestrzeni wieków zmiany w prawie i zwyczajach prowadzenia działań wojennych pozwoliły na przyjmowanie coraz bardziej szczegółowych rozwiązań prawnych w zakresie poszanowania dziedzictwa kulturowego w konfliktach zbrojnych³. Zaznaczyć zatem należy, iż międzynarodowa ochrona dóbr kultury powinna być rozpatrywana z perspektywy *ius in bello*, aczkolwiek zagadnienie to wchodzi jednocześnie w zakres międzynarodowego prawa humanitarnego, jak również międzynarodowego prawa karnego⁴.

Grabież i niszczenie europejskiego dziedzictwa kulturowego przez nazistów w czasie II wojny światowej skłoniło społeczność międzynarodową do opracowania pod auspicjami UNESCO międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, którego podstawę prawną stanowi przede wszystkim przyjęta w 1954 roku *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego* wraz z Regulaminem Wykonawczym i dołączonymi do niej dwoma Protokołami Dodatkowymi. Obecnie jest to jedyny dokument prawa międzynarodowego, który w sposób kompleksowy reguluje kwestię opieki i poszanowania dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego⁵. Konwencja haska z 1954 roku ustanawia ochronę dóbr

¹ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Haga 14.05.1954 r., Dz. U. z 1957 r. nr 46, poz. 212.

² Vide: K. Pomian, *Narodziny i przemiany dziedzictwa europejskiego* [w:] N. Dołowy-Rybińska, A. Gronowska, A. Karpowicz, *Sploty kultury* 2010, s. 38.

³ Szerzej na temat rozwoju ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych w: S.E. Nahlik, *Grabież dzieł sztuki: rodowód międzynarodowy*, Wrocław-Kraków 1958; K. Malinowski, *Międzynarodowy charakter ochrony zabytków*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo 1977, nr 6; A. Kołodziejska, *Kształtowanie się poglądów na ochronę dóbr kultury na wypadek wojny na przestrzeni dziejów – zarys problematyki*, Rocznik Lubelski 2010, nr 36; A. Kulpa, *Ochrona dóbr kultury w trakcie konfliktów zbrojnych*, Refleksje 2012, nr 6.

⁴ Vide: J. Zajadło, K. Zeidler, *Prawna ochrona zabytków na wypadek wojny*, Ochrona Zabytków 2003, nr 1-2, s. 116; A. F. Vrdoljak, *Cultural heritage in Human Rights and Humanitarian Law* [w:] O. Ben-Naftali, *International Humanitarian Law and International Human Rights Law*, Oxford Scholarship Online 2001.

⁵ Mylne byłoby jednak stwierdzenie, że jest to jedyne źródło prawa międzynarodowego odnoszące się do ochrony dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego. Do aktów prawnych wchodzących w zakres międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych należą także: konwencje haskie z 1899 r. i 1907 r., konwencje genewskie z 1949 r. oraz dołączone do nich dwa Protokoły Dodatkowe z 1977 r. Ponadto warto zauważyć, że wymienione akty prawa międzynarodowego mają jedynie charakter pomocniczy lub uzupełniający wobec konwencji haskiej z 1954 r.

kultury nie tylko w czasie trwania międzynarodowych konfliktów zbrojnych, w tym formalnie wypowiedzianych wojen, ale także podczas niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, co ma istotne znaczenie chociażby dla wciąż trwającego konfliktu w Syrii i Iraku.

Podkreślenia wymaga także fakt, że w ramach konwencji haskiej z 1954 r. po raz pierwszy społeczność międzynarodowa zdecydowała się na przyjęcie jednolitej definicji dóbr kultury, która to pozwoliła na doprecyzowanie zakresu przedmiotowego przyznawanej im ochrony. Zawarta w postanowieniach konwencyjnych definicja dóbr kultury jest na tyle szeroka i uniwersalna, że pozwala na objęcie swym zakresem wszelkich dzieł wytworzonych umysłem i rękoma ludzkimi. Szerokie ujęcie definicyjne dóbr kultury stanowi wyraz kompromisu zawartego pomiędzy państwami-stronami konwencji, które podczas ożywionych dyskusji w pracach przygotowawczych nad treścią konwencji wyrażały różne, często sprzeczne ze sobą koncepcje dotyczące zakresu pojęciowego dóbr kultury. W związku z tym zdecydowano się w rezultacie na ujęcie dóbr kultury w ramach katalogu otwartego tak, aby państwa mogły swobodnie doprecyzować znaczenie dóbr kultury na gruncie własnego prawa krajowego, co pozwalało im jednocześnie na suwerenne kształtowanie własnej polityki kulturalnej⁶. W ramach katalogu otwartego, znajdującego się w słowniczku konwencji, za dobra kultury uznano *inter alia*: zabytki architektury, sztuki lub historii, dzieła sztuki, rękopisy czy książki. „Parasolem ochronnym” konwencja haska otacza dodatkowo gmachy przeznaczone do przechowywania lub wystawiania dóbr kultury (np. muzea, biblioteki)⁷ oraz ośrodki zabytkowe, które obejmują znaczną ilość dóbr kultury.

OCHRONA I POSZANOWANIE DÓBR KULTURY W KONFLIKTACH ZBROJNYCH NA PODSTAWIE KONWENCJI HASKIEJ Z 1954 R.

Zgodnie z treścią art. 2 konwencji haskiej z 1954 r., na państwach-stronach konwencji spoczywa obowiązek ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, który obejmuje swym zakresem zarówno opiekę nad nimi, jak i ich poszanowanie⁸. Zobowiązanie państw do opieki nad dobrami kultury zostało sformułowane w postanowieniach konwencji w sposób pozytywny i odnosi się do działań prewencyjnych, które powinny zostać podjęte na płaszczyźnie krajowej i międzynarodowej w czasie pokoju tak, aby w przyszłości uniknąć bądź zminimalizować skutki konfliktu zbrojnego. Jak zauważa J.N. Henckaerts, bardziej szczegółowe informacje na temat środków przygotowawczych, jakie państwo powinno

⁶ Cf H. Schreiber, *Komentarz do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego* [w:] K. Zalańska (red.), *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*, Lex 2014 (3.11.2018); A. Przyborowska-Klimczak, *Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XIX i XX wieku*, Lublin 2011.

⁷ Gmachy podlegają ochronie nie ze względu na swoje walory artystyczne, lecz ze względu na cel i przeznaczenie, które spełniają dla ochrony dóbr kultury. Szerzej na ten temat: J. Toman, *The protection of cultural property in the event of armed conflict*, Dartmouth Publishing Company 1996.

⁸ Poszanowanie sprowadza się do powstrzymywania się od działań, zaś opieka oznacza konieczność zainicjowania określonych działań.

przyjąć, by zapewnić ochronę dobrom kultury już w czasie pokoju, dostarcza art. 5 II Protokołu Dodatkowego dołączonego do konwencji haskiej⁹. Należą do nich m.in.: „przygotowanie spisów inwentarza, planowanie środków doraźnych w celu ochrony dóbr przed ogniem lub strukturalnym zniszczeniem (...) wyznaczenie kompetentnych władz odpowiedzialnych za zabezpieczenie dóbr kulturalnych”¹⁰. Z uwagi jednak na dynamizm ówczesnej sytuacji geopolitycznej, pełna realizacja obowiązku zapewnienia opieki dóbr kultury wydaje się być niemożliwa, ponieważ ani państwa, ani takie organizacje międzynarodowe jak UNESCO nie są w stanie przewidzieć następstw współczesnych konfliktów zbrojnych. W związku z tym, pożądanym działaniem byłoby odpowiednie oznaczenie dóbr kultury znakiem *Błękitnej Tarczy*¹¹ już w czasie pokoju; aczkolwiek ani w konwencji haskiej, ani w dołączonym do niej regulaminie wykonawczym nie znajduje się przepis prawny, który jednoznacznie wskazywałby na takie zobowiązanie¹².

Określenie obowiązku państw w obszarze poszanowania dóbr kultury posiada wymiar negatywny i sprowadza się do powstrzymywania się państw-stron konwencji od określonych działań zarówno w czasie pokoju, jak i trwającego konfliktu zbrojnego. Do katalogu zabronionych działań należy narażanie dóbr kultury podczas działań zbrojnych na *inter alia*: zniszczenia lub uszkodzenia, bezprawne użycie w celach wojskowych, czy nielegalne przywłaszczenie¹³. Obowiązek poszanowania dóbr kultury nakłada na strony konfliktu również międzynarodowe prawo zwyczajowe, którego zakres oddziaływania jest znacznie szerszy niż konwencji haskiej z 1954 r.¹⁴. W ramach zasad przyjętych przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża można odnaleźć zasadę nr 40, która zabrania stronom walczącym w konflikcie dokonywania

⁹ Vide: J. M. Henckaerts, *New rule for the protection of cultural property in armed conflict*, International Review of the Red Cross 1999, No. 835.

¹⁰ Drugi Protokół sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r., do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz. U.2012 nr 248.

¹¹ Błękitna Tarcza to znak rozpoznawczy UNESCO służący do identyfikacji dóbr kultury podczas konfliktu zbrojnego. Pomysłodawcą tego znaku był prof. Jan Zachwatowicz –przewodniczący komisji powołanej w sprawie opracowania znaku ochronnego UNESCO. Zgodnie z brzmieniem art. 17 konwencji haskiej z 1954 r. znak Błękitnej Tarczy może być użyty w układzie pojedynczym lub potrójnym. Pierwsza konfiguracja wykorzystywana jest dla oznaczenia dóbr nieruchomości posiadających ochronę specjalną oraz dla transportu dóbr kultury i schronów. Druga konfiguracja służy do identyfikacji dóbr kultury nie posiadających ochrony specjalnej oraz dla personelu zajmującego się ochroną dóbr kultury. Vide: K. Sałaciński, *Dziedzictwo kultury w konfliktach zbrojnych – prawo, praktyka, nowe wyzwania* [w:] E. Mikos-Skuza, K. Sałaciński (red.) *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego, 60 lat konwencji haskiej i 15 lat jej protokołu dodatkowego*, Warszawa 2015, s. 26.

¹² Cf R. Karlikowska, *Ochrona wzmocniona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – znaczenie, ograniczenia i perspektywy zastosowania*, Problemy współczesnego prawa międzynarodowego, europejskiego i porównawczego 2016, nr 14, s. 37.

¹³ Szerzej na ten temat: A. Przyborska-Klimczak, *op.cit.*, s. 49 i n.; K. Sałaciński, *op. cit.*, s.27; H. Schreiber, *op. cit.*

¹⁴ W kontekście trwającego konfliktu zbrojnego na Bliskim Wschodzie należy zwrócić uwagę, że Irak ratyfikował konwencję haską w 1967 roku, zaś Syria w 1958 r. Lista państw będących stroną konwencji jest dostępna na oficjalnej stronie internetowej UNESCO: <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13637&language=E> (5.12.2018 r.).

„zajęcia, zniszczenia lub rozmyślnej profanacji instytucji religijnych, dobroczynnych, edukacyjnych, sztuki i nauki, pomników historycznych oraz dzieł sztuki i nauki”¹⁵.

Należy również zaznaczyć, że konwencja haska z 1954 r. wprowadza zasadę równowagi, zgodnie z którą poszanowanie dóbr kultury spoczywa równolegle na wszystkich stronach konfliktu zbrojnego. W dodatku państwa-strony konwencji nie mogą dobrowolnie uchylać się od postanowień konwencyjnych, nawet w sytuacji, gdy inne państwo, będące stroną w konflikcie zbrojnym, nie przestrzega zasad ochrony dóbr kultury podczas prowadzonych działań wojennych¹⁶. Zdarzają się jednak takie sytuacje, w których konflikt zbrojny posiada charakter niemiędzynarodowy, a stroną przeciwną walczącego państwa są aktorzy pozapaństwowi, np. grupa uzbrojonych bojówkarzy. Doskonale obrazuje to konflikt zbrojny w Syrii i Iraku, w którym udział biorą m.in. ugrupowania opozycyjne takie, jak ISIS czy FSA. Przejawem braku szacunku wobec dziedzictwa kulturowego Bliskiego Wschodu są systematyczne i masowe ataki na dobra kultury, które argumentowane są m.in. względami religijnymi. Jednym z najbardziej znanych opinii publicznej symboli kulturowego ikonoklazmu¹⁷ bojowników ISIS jest Palmira, w której zniszczona została m.in. świątynia Baalszamina. Brak szacunku dla dóbr kultury ISIS wyraża się także w inny sposób, czego przykładem było zamordowanie w 2015 r. syryjskiego archeologa Chaleda al-Asaada, opiekującego się antycznym dziedzictwem kulturowym Syrii, wpisanym na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO¹⁸. Warto jednak zauważyć, że podmiotami odpowiedzialnymi za ataki na syryjskie dobra kultury nie są wyłącznie zbrojne ugrupowania opozycji, ale również władze rządowe Syrii, które próbując odzyskać kontrolę nad niektórymi miastami bombardują cenne zabytki. Jako przykład może posłużyć rok 2013, w którym minaret Wielkiego Meczetu Aleppo (zwanego również meczetem Umajjadów) znalazł się pod ostrzałem sił rządowych z powodu wykorzystywania go przez opozycję jako stanowiska snajperskiego i punktu obserwacyjnego¹⁹. Ostatnie wydarzenia w Iraku i Syrii nie stanowią jedynych wyzwań dla międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury. Wspomnieć należy także o wojnie w Iraku, podczas której stacjonujące tam od 2003 r. wojska amerykańskie założyły bazę wojskową w Babilonie – jednym z najważniejszych miast antycznej

¹⁵ Szerzej na ten temat: J. M. Henckaerts, *Studium poświęcone międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/pol-irrc_857_henckaerts.pdf (1.12.2018 r.); J.M.Henckaerts, L.Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules*, International Committee of the Red Cross 2005.

¹⁶ Cf A. Kulpa, *op.cit.*, s.88.; R. Karlikowska, *op.cit.*, s. 38; K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007, s. 244.

¹⁷ Szerzej na ten temat: G. Tsongas, *Iconoclasm: ISIS and Cultural Destruction*, *Global Societies Journal* 2018, no. 6(1).

¹⁸ *Vide: Palmyra's Baalshamin temple 'blown up by Is'*, BBC 24.08.2015 r., <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34036644> (4.11.2018); *ISIS destruction of Palmyra's Temple of Bel revealed in satellite images*, THE GUARDIAN, 1.09.2015 r., <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/01/satellite-images-reveal-isis-destruction-of-palmyras-temple-of-bel> (4.11.2018); *Beheaded Syrian scholar refused to lead Isis to hidden Palmyra antiquities*, THE GUARDIAN, 19.08.2015 r., <https://www.theguardian.com/world/2015/aug/18/isis-beheads-archaeologist-syria> (8.11.2018).

¹⁹ *Vide: How Syria's ancient treasures are being smashed*, BBC 10.07.2014, <https://www.bbc.com/news/magazine-28191181> (3.11.2018).

Mezopotamii. Na ruinach starożytnego Babilonu, bogatego w liczne stanowiska archeologiczne, Amerykanie wybudowali m.in. lotnisko wojskowe, które umiejscowiono w bliskiej odległości od cennych zabytków, powodując ich uszkodzenia pod wpływem silnych wibracji wywołanych przez lądujące śmigłowce²⁰. W tym kontekście istotne wydaje się być zwiększenie świadomości wśród sił zbrojnych na temat poszanowania dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, o czym wspomina także konwencja haska z 1954 r.

W świetle art. 7 ust. 2 konwencji haskiej państwa-strony konwencji powinny podejmować niezbędne kroki w kierunku zwiększenia wiedzy i upowszechniania zasad poszanowania dóbr kultury wśród członków sił zbrojnych oraz utworzyć w ich ramach „bądź komórkę organizacyjną, bądź zespół osób o specjalnych kwalifikacjach”, do których zadań należałoby sprawowanie ochrony nad dobrami kultury oraz podejmowanie współpracy z władzami cywilnymi w tym zakresie. Pożądane wydaje się być również przeprowadzanie dla sił zbrojnych odpowiednich szkoleń w celu zwiększenia w nich szacunku dla dóbr kultury, które stanowią przecież istotny element dziedzictwa kulturowego całej ludzkości. Ponadto, w ramach wspomnianego już art. 7, postanowienia konwencyjne nakładają na państwa obowiązek przyjęcia już w czasie pokoju odpowiednich środków o charakterze wojskowym. Inaczej rzecz ujmując, państwo będące stroną konwencji haskiej powinno przyjąć odpowiednie zapisy w regulaminach i instrukcjach wojskowych, które odnosiłyby się w sposób bezpośredni do ochrony dóbr kultury podczas prowadzonych działań zbrojnych²¹. Warto w tym miejscu zwrócić również uwagę, że pod auspicjami UNESCO został przygotowany podręcznik dla sił zbrojnych państw-stron konwencji, w którym to wskazano, że ochrona dziedzictwa kulturowego powinna stanowić integralną część zrównoważonej strategii budowania pokoju i bezpieczeństwa na świecie²².

TRZY KRĘGI OCHRONY DÓBR KULTURY W KONFLIKTACH ZBROJNYCH

Konwencja haska z 1954 r. i dołączony do niej II Protokół Dodatkowy z 1999 r. wprowadza trzy rodzaje (kręgi) ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, tzn. ogólną, specjalną i wzmocnioną. Zdaniem S.E. Nahlika, pierwsze dwa rodzaje ochrony przybierają postać współśrodkowych okręgów, z których większy nakłada „płaszcz” ochrony ogólnej na wszystkie dobra kultury objęte zakresem przedmiotowym konwencji, drugi zaś – mniejszy –

²⁰ O zniszczeniach cennych zabytków Babilonu informowały media na całym świecie: *U.S. Troops accused of damaging Babylon's ancient wonder*, CNN 31.07.2009 r., <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/meast/07/31/iraq.babylon.damage/> (12.10.2018); *Army base 'has damaged Babylon'*, BBC 15.01.2005 r. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4177577.stm (12.10.2018). Ponadto w 2009 r. UNESCO wydało raport na temat oceny zniszczeń w Babilonie, *Vide: Final Report on Damage Assessment in Babylon*, http://ghn.globalheritagefund.com/uploads/documents/document_2106.pdf (2.10.2018).

²¹ Cf. W. Kowalski, *Praktyczna realizacja konwencji haskiej z 1954 r.*, *Ochrona Zabytków* 1984 r., nr 3, s. 172.

²² *Vide: R. O'Keefe, C. Peron, T. Musayev, G. Ferrari, Protection of cultural property. Military Manual, UNESCO 2016, podręcznik dostępny na oficjalnej stronie internetowej UNESCO*, <https://unesdoc-beta.unesco.org/ark:/48223/pf0000246633> (10.11.2018).

okręg otacza „parasolem” ochrony specjalnej dobra kultury znajdujące się w katalogu najcenniejszych dóbr, które dodatkowo nie mogą stanowić celu wojskowego²³.

Ustanowienie mechanizmu ochrony specjalnej w ramach art. 8 konwencji haskiej wywołało niezwykle ożywioną dyskusję podczas prac przygotowawczych nad projektem postanowień tejże konwencji. W myśl art. 8 ust. 1 konwencji haskiej, ochrona specjalna przysługuje: *primo* – ograniczonej ilości schronów przeznaczonych do przechowywania dóbr kultury, *secundo* – ośrodkom zabytkowym, *tertio* – nieruchomym dobrom kultury „o bardzo wielkim znaczeniu”. Jednakże przyznanie ochrony specjalnej określonymu dobru kultury zostało uzależnione od spełnienia dwóch warunków, które zostały określone w art. 8 ust. 1 konwencji haskiej. Jednym z warunków *sine qua non* jest występowanie dobra kultury w „dostatecznej odległości” nie tylko od ośrodków przemysłowych, ale również z dala od znaczących obiektów wojskowych stanowiących tak newralgiczne punkty jak lotniska, linie komunikacyjne, dworce kolejowe czy porty²⁴. Drugim niezbędnym warunkiem przyznania ochrony specjalnej dobru kultury jest nieużytkowanie tego dobra do celów wojskowych. Jak zauważa H. Schreiber, kryterium „dostatecznej odległości” budzi poważne wątpliwości ze względu chociażby na brak jednoznacznej definicji tejże odległości w konwencji haskiej²⁵.

Przyjęcie powyższych zasad wydaje się być dość rygorystycznym rozwiązaniem, ponieważ wystarczy, żeby w obręb danego obiektu kulturowego przemieściły się siły zbrojne, a obiekt ten będzie mógł zostać uznany za wykorzystywany do celów wojskowych²⁶. Zaznaczyć także należy, iż dobro kultury może uzyskać ochronę specjalną, po pierwsze – po spełnieniu wyżej wymienionych warunków; po drugie – po uzyskaniu uprzedniej zgody na wpis do *Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Specjalną Ochroną*. Wpisanie dobra do rejestru prowadzonego przez Dyrektora Generalnego UNESCO skutkuje przyznaniem obiektowi statusu nietykalności, zgodnie z którym strony konfliktu zbrojnego zobowiązane są do powstrzymywania się wobec niego od wszelkich aktów nieprzyjacielskich, w szczególności od wykorzystywania jego lub jego otoczenia do celów wojskowych²⁷. Niewielka ilość dóbr kultury wpisanych do wyżej wymienionego rejestru wskazuje jednoznacznie, że mechanizm ochrony specjalnej jest w rzeczywistości martwym konstruktem ze względu na zbyt wysoki poziom kryteriów, które dobro kultury musi spełnić, by uzyskać ten rodzaj ochrony. Zgodnie z opublikowanym przez UNESCO w 2015 r. rejestrem, ochronę specjalną przyznano dobrom

²³ Vide: S.E. Nahlik, *op.cit.*, s. 349.

²⁴ Cf M. Jankowska-Sabat, *Wzmocniona ochrona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – propozycja listy polskich obiektów*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2013, s. 161.

²⁵ Cf H. Schreiber, *op.cit.*

²⁶ Takie stwierdzenie można wywnioskować z treści art. 8 ust. 3 konwencji haskiej.

²⁷ Cf M. Gąska, *Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych i w sytuacjach nadzwyczajnych*, dostęp do pełnego tekstu znajduje się na stronie internetowej prowadzonej przez Autora, http://www.marek-gaska.org/index.php?option=com_content&view=article&id=63:wyklady&catid=3 (4.11.2018).

kultury znajdującym się na terenie tylko 5 państw, tj. Austrii, Niemiec, Meksyku, Holandii oraz Watykanu²⁸.

Słabością wyżej wymienionej ochrony specjalnej dóbr kultury jest z pewnością możliwość odstępstwa od niej w konflikcie zbrojnym w ramach tzw. „nie dającej się uniknąć” konieczności wojskowej, która cofa przywilej nietykalności dóbr kultury na określony czas, nawet w sytuacji, gdy wciąż aktualne są przesłanki przyznania tej ochrony danemu obiektowi. W związku z tym, mechanizm ochrony specjalnej nie spotkał się z jednoznaczną aprobatą społeczności międzynarodowej, która *notabene* uznała go za zbyt skomplikowany i niemożliwy do spełnienia w rzeczywistych warunkach, w których to np. dobro kultury znajduje się w stolicach państw lub dużych miastach. Spełnienie warunku znajdowania się obiektu w „dostatecznej odległości” od celu wojskowego jest w rezultacie niemożliwe do spełnienia, gdyż cenne dobra kultury zazwyczaj znajdują się bezpośrednio w centrum dużych miast, które potencjalnie mogą zostać uznane przez jedną ze stron konfliktu za ważny cel wojskowy²⁹. Ze względu na niewielką skuteczność ochrony specjalnej dóbr kultury oraz w obliczu drastycznego zniszczenia dziedzictwa kulturowego podczas działań zbrojnych przeprowadzanych na Bałkanach i w Zatoce Perskiej, społeczność międzynarodowa podjęła decyzję o przyjęciu w 1999 r. II Protokołu Dodatkowego dołączanego do konwencji haskiej, w którym to ustanowiono nowy instrument – ochronę wzmocnioną³⁰.

W literaturze przedmiotu ochrona wzmocniona dóbr kultury uchodzi za kamień węgielny w kierunku rozwoju międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury oraz prawa konfliktów zbrojnych, uwzględniający jednocześnie postanowienia *Konwencji w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* z 1972 r. oraz dorobek dwóch Protokołów Dodatkowych z 1977 r. dołączonych do konwencji genewskich z 1949 r. Jest to najwyższy stopień ochrony, który przysługuje w konfliktach zbrojnych wyłącznie najcenniejszym dobrom kultury³¹. Wpisanie ochrony wzmocnionej do postanowień II Protokołu Dodatkowego z 1999 r. było implikowane z jednej strony – chęcią odróżnienia jej od pozostałych mechanizmów ochrony obowiązujących w ramach konwencji haskiej; z drugiej strony – brakiem możliwości urzeczywistnienia postulatów zmodyfikowania bądź całkowitego zastąpienia nowym mechanizmem obowiązującej wówczas ochrony specjalnej³².

²⁸ Opis dóbr kultury, którym przyznano ochronę specjalną znajduje się na oficjalnej stronie internetowej UNESCO, *International Register of Cultural Property under Special Protection 2015*, <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Register2015EN.pdf> (2.12.2018).

²⁹ Cf J.M. Henckaerts, *New rule for the protection of cultural property in armed conflict*, “International Review of the Red Cross” 1999, no. 835, s. 36-37.

³⁰ Z ang. *enhanced protection*.

³¹ Cf R. Karlikowska, *op. cit.*, s. 28-29.

³² Przyjęcie zupełnie nowego dokumentu międzynarodowego uwzględniającego mechanizm ochrony wzmocnionej byłoby wielce niepożądane ze względu na to, że obowiązywałyby równocześnie dwa systemy ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych. Modyfikacja ochrony specjalnej w ramach konwencji haskiej mogłaby nie być możliwa do zaistnienia ze względu na wymóg jednomyślnej zgody państw-stron konwencji na zmianę jej treści, gdyż zgodnie z brzmieniem art. 39 ust. 5 konwencji „Poprawki do Konwencji lub jej Regulaminu Wykonawczego (...) wejdą w życie jedynie wówczas, gdy zostaną uchwalone jednomyślnie przez Wysokie Umawiające się Strony reprezentowane na konferencji, a następnie przyjęte przez każdą z Wysokich

Zgodnie z brzmieniem art. 12 II Protokołu Dodatkowego z 1999 r., w ramach ochrony wzmocnionej przyznaje się dobrom kultury przywilej bezwzględnej nietykalności, zgodnie z którym strony walczące w konflikcie zbrojnym są zobowiązane do niewykorzystywania ich do wsparcia swoich działań wojskowych oraz do nieustanawiania ich celami ataków. Zaznaczyć jednak należy, że tak jak w przypadku pozostałych mechanizmów ochrony, przyznanie ochrony wzmocnionej zostało uzależnione nie tylko od występowania lub niewystępowania warunków zastosowania konieczności wojskowej, ale również od określonej odległości, w której powinny znajdować się dobra kultury od celów wojskowych³³.

Przyznanie ochrony wzmocnionej dobrom kultury zostało uzależnione w myśl art. 10 II PD od spełnienia jednocześnie trzech warunków, tj.: 1) dobro kultury musi należeć do dziedzictwa kulturowego o największym znaczeniu dla ludzkości, 2) dobro kultury musi posiadać odpowiednią ochronę przyznaną przez państwo w ramach krajowych środków administracyjnych i prawnych, za pośrednictwem których uznana jest jego wyjątkowa wartość kulturowa i historyczna, oraz 3) dobro kultury nie może być wykorzystywane do celów wojskowych albo służyć jako osłona miejsc wojskowych³⁴. W pierwszym kryterium przyznania ochrony wzmocnionej wskazano na obowiązek przynależności dobra kultury do dziedzictwa kulturowego, nie odnosząc się jednocześnie do tego, jak należy rozumieć pojęcie „dziedzictwo kulturowe”. Trudno jest również odnaleźć w II PD odwołania do innych aktów prawnych, które mogłyby doprecyzować wspomniane pojęcie. W związku z tym przyjęto, że uznanie określonego dobra za element dziedzictwa kulturowego jest możliwe właściwie wobec każdego dobra kultury, dlatego też przy wydawaniu decyzji dotyczącej wpisu dobra na *Listę Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Wzmocnioną* ocenie podlega jedynie to, czy dane dobro kultury posiada wyjątkowe znaczenie dla ludzkości. Komitet³⁵ przy ocenie tego aspektu kieruje się trzema przesłankami, tj.: 1) posiadaniem przez dobro kultury największego znaczenia dla ludzkości³⁶, 2) unikalnością dobra kultury³⁷ oraz wreszcie 3) ustaleniem, czy zniszczenie danego dobra kultury stanowiłoby niepowetowaną stratę dla ludzkości³⁸.

Przyznanie dobru kultury ochrony wzmocnionej nie może zostać cofnięte lub ograniczone ze względu na wystąpienie dodatkowych okoliczności. Jediną możliwością odstąpienia od tejże ochrony jest zaistnienie sytuacji, w której przesłanki określone w art. 10

Umawiających się Stron”. Optymalnym wówczas rozwiązaniem okazało się być przyjęcie ochrony wzmocnionej w ramach II Protokołu Dodatkowego do konwencji haskiej z 1954 r. *Vide*: H. Schreiber, *op.cit.*

³³ Twórcy projektu II PD przy tworzeniu przepisów prawnych odnoszących się do ochrony wzmocnionej zrezygnowali już z tzw. „dostatecznej odległości”, która budziła niejednokrotnie wątpliwości przy przyznawaniu dobrom kultury ochrony specjalnej. *Cf* R. Karlikowska, *op.cit.*, s. 28.

³⁴ Szerzej na ten temat: M. Gaska, *Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych i w sytuacjach kryzysowych* [w:] T. Gardocka (red.) *Prawna ochrona dóbr kultury*, Toruń 2009, s. 108; K. Zalasińska, *Drugi Protokół do konwencji haskiej – wyzwania dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce* [w:] E. Mikos-Skuza, K. Sałaciński, (red.), *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego, 60 lat konwencji haskiej i 15 lat jej protokołu dodatkowego*, Warszawa 2015.

³⁵ Komitet ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego ustanowiony na podstawie art. 24 II PD z 1999 r.

³⁶ Najczęściej określane jako „wyjątkowa powszechna wartość” z ang. *outstanding universal value* (w skrócie OUV).

³⁷ Badanie to jest przeprowadzane na podstawie: wielkości, wieku i historii danego dobra kultury.

³⁸ *Vide*: K. Zalasińska, *op.cit.*, s. 169.

II PD przestały być spełniane przez dane dobro kultury. Zasady zawieszenia lub cofnięcia ochrony wzmocnionej przyznanej określone mu dobro kultury zostały określone w art. 13 i 14 II Protokołu Dodatkowego z 1999 r.³⁹.

W literaturze coraz częściej podnosi się obawy, że pomimo ustanowienia surowszych standardów ochrony wzmocnionej niż w przypadku ochrony ogólnej lub specjalnej, potencjał tejże ochrony może zostać niewykorzystany, jeśli nie zajmie ona odpowiedniego miejsca w międzynarodowym systemie ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych. Może ona zatem podzielić los ochrony specjalnej, która w praktyce okazała się mieć znikome zastosowanie. Warto również nadmienić, że II Protokół Dodatkowy z 1999 r., w ramach którego została ustanowiona ochrona wzmocniona, nie cieszy się zbyt wielkim zainteresowaniem, o czym świadczyć może fakt, iż do tej pory mniej niż połowa państw-stron konwencji haskiej zdecydowała się na jego ratyfikację⁴⁰. Może to stanowić także przyczynę niewielkiej ilości dóbr, które zostały objęte ochroną wzmocnioną.

Trudności w należyтым zabezpieczeniu dóbr kultury przed niepożądanymi skutkami działań wojennych powodują możliwość powołania się przez strony konfliktu na konieczność wojskową, która coraz częściej stanowi metodę usprawiedliwiania ataków na dobra kultury. Mając na uwadze powyższe rozważania na temat mechanizmów chroniących dobra kultury w konfliktach zbrojnych, za słuszne uznano przywołanie klauzuli konieczności wojskowej, która została umiejscowiona zarówno w treści konwencji haskiej, jak i w II Protokole Dodatkowym z 1999 r.

KONIECZNOŚĆ WOJSKOWA JAKO OGRANICZENIE DLA OCHRONY DÓBR KULTURY?

Konflikty zbrojne i związane z nimi nieustanne zmiany w technice i strategiach wojennych implikują potrzebę wyważenia odpowiednich proporcji pomiędzy humanitaryzmem a zwyczajami wojennymi, co stanowi podstawę prawa wojennego. W ramach międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych dochodzi zatem do starcia dwóch koncepcji: pierwszej, uwzględniającej w prawie wojennym przede wszystkim konieczność wojskową oraz drugiej, przyznającej prymat standardom humanitarnym w *ius in bello*. Przyjęcie pierwszeństwa pierwszej koncepcji nad drugą oznaczałoby, że strony walczące posiadałyby pełną swobodę w wyborze środków wojskowych służących ostatecznemu celowi, jakim jest odniesienie zwycięstwa w konflikcie zbrojnym. Przyjęcie zaś prymatu koncepcji humanitaryzmu w konfliktach zbrojnych uniemożliwiłoby prowadzenie działań wojennych, których – jak powszechnie wiadomo – nieodłącznym elementami są cierpienie, śmierć i zniszczenia. Stąd też często podkreśla się, że międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych musi równoważyć obie koncepcje, akceptując fakt zaistnienia sytuacji, w których konieczność wojskowa jest

³⁹ Vide: R. Karlikowska, *op. cit.*, s. 39.

⁴⁰ Ze 126 państw, które są stroną konwencji haskiej z 1954 r., tylko 67 zdecydowało się na ratyfikację II PD z 1999 r. Lista państw, które ratyfikowały II Protokół Dodatkowy do konwencji haskiej z 1954 r. znajduje się na oficjalnej stronie internetowej UNESCO, <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=15207&language=E&order=alpha> (2.12.2018).

uzasadniona, przy jednoczesnym zapewnieniu minimalnego poziomu poszanowania norm humanitarnych, w tym także tych odnoszących się do ochrony dóbr kultury⁴¹.

Klauzula konieczności wojskowej występuje w wielu aktach międzynarodowego prawa humanitarnego, w których przedmiotem regulacji są zasady i metody prowadzenia działań zbrojnych⁴². Na gruncie konwencji haskiej z 1954 r. strony konfliktu zobowiązane są do poszanowania dóbr kultury w taki sposób, w jaki zostało to określone w treści art. 1 konwencji. Zgodnie zaś z brzmieniem art. 4 ust. 2 konwencji haskiej, Państwa mogą uchylić się od zobowiązań wynikających z treści konwencji „w takim jedynie wypadku, gdy uchylenia wymaga w sposób kategoryczny konieczność wojskowa”. Skonstatować zatem należy, że akt uszkodzenia lub zniszczenia dóbr kultury przez stronę konfliktu może zostać w wyjątkowych i ściśle określonych sytuacjach usprawiedliwiony, jeśli strona walcząca w konflikcie dowiedzie, że nieposzanowanie dóbr kultury było spowodowane wystąpieniem czynników wojskowych lub koniecznością wykorzystania obiektów kulturowych jako celu militarnego. Z tego jednoznacznie wynika, że zastosowanie klauzuli konieczności wojskowej jest w wielu sytuacjach determinowane realiami wojennymi, w których ochrona dóbr kultury przestrzegana jest jedynie w takim stopniu, na jaki pozwala temu charakter i cel konfliktu zbrojnego⁴³.

W postanowieniach konwencji haskiej nie zawarto ani przejrzystej definicji, ani nawet warunków stosowania konieczności wojskowej, co niewątpliwie z perspektywy praktyki wojennej może stanowić duży problem⁴⁴. Jak wskazuje płk K. Sałaciński, klauzula konieczności wojskowej powinna być stosowana wyłącznie w kontekście zasady dobrej wiary oraz dotrzymywania zobowiązań, którymi państwa są związane. Ponadto, konieczność wojskowa traktowana jest w konwencji haskiej – o czym warto pamiętać – jedynie jako wyjątek, dlatego też interpretacja przepisów prawnych odnoszących się do niej powinna być dokonywana w sposób zawężający⁴⁵.

W konwencji haskiej wyodrębniono dwa rodzaje konieczności wojskowej: „kategoryczną” oraz „nie dającą się uniknąć”. Kategoryczna konieczność wojskowa określona w treści art. 4 ust. 2 konwencji haskiej umożliwia wykorzystanie przez stronę walczącą chronionych dóbr kultury

⁴¹ Szerzej na ten temat: M. Marcinko, *Między humanitaryzmem a koniecznością wojskową – znaczenie zasady proporcjonalności w planowaniu i prowadzeniu operacji militarnych*, Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2015, nr 6; Subject: *Military necessity* [w:] R. Wolfrum (red.) *The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law*, New York 2012, s. 201; C.J.S. Forrest, *The doctrine of military necessity and the protection of cultural property during armed conflicts*, California Western International Law Journal 2007, vol. 37.

⁴² M.in. konieczność wojskowa zastała przewidziana w takich aktach prawnych, jak *Konwencja dotycząca praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny* (V konwencja haska) – art. 19, *Konwencja w sprawie zastosowania do wojny morskiej zasad konwencji genewskich* (X konwencja haska) – art. 4, *Konwencja o pewnych ograniczeniach w wykonywaniu prawa zdobyczy podczas wojny morskiej* (XI konwencja haska) – art. 2.

⁴³ Cf Subject: *Military necessity*, [w:] R. Wolfrum (red.) *The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law*, New York 2012, s. 204; R. O’Keefe, C. Peron, T. Musayev, G. Ferrari, *op.cit.*, s. 40 i n.

⁴⁴ Wiele aktów z zakresu *ius in bello* odwołuje się do konieczności wojskowej aczkolwiek nie formułuje jej definicji. W związku z tym, kryterium zastosowania konieczności wojskowej należy ustalić na podstawie zwyczajowego prawa międzynarodowego oraz orzecznictwa trybunałów międzynarodowych. *Vide*: P. Łaski, *Uwagi na temat konieczności wojskowej w prawie konfliktów zbrojnych*, ZN Akademii Marynarki Wojennej 2011, nr 3.

⁴⁵ Cf K. Sałaciński, *op. cit.*, s. 30, H. Schreiber, *op. cit.*

wraz z ich otoczeniem do celów wojskowych, w wyniku których mogą one ulec uszkodzeniu lub zniszczeniu. Powołanie się na tę klauzulę konieczności wojskowej jest możliwe jedynie w ściśle określonych warunkach, tj. zniszczenia, uszkodzenia lub w sytuacji aktu nieprzyjacielskiego. Zabronione jest jednak jej stosowanie w sytuacji rabunku, kradzieży, wandalizmu lub bezprawnego przywłaszczenia dóbr kultury. W treści art. 6 Protokołu Dodatkowego z 1999 r. uszczegółowiono pojęcie „kategorycznej konieczności wojskowej”, tak by znacznie ograniczyć jej zakres w celu uniemożliwienia swobodnego stosowania i przez to nadużywania tejże⁴⁶.

Powołanie się zaś na konieczność wojskową „niedającą się uniknąć” przez stronę konfliktu zbrojnego jest możliwe w znacznie bardziej restrykcyjnie określonych przypadkach, tj. w sytuacji odebrania przywileju nietykalności dobrom kultury, które zostały objęte ochroną specjalną oraz tylko w takim czasie, w jakim jest to konieczne. Decyzja o zaatakowaniu tych dóbr kultury powinna zostać podjęta przez dowódców najwyższej rangi wojskowej, ponieważ to oni w rezultacie ponoszą osobistą odpowiedzialność za zastosowanie zasady konieczności wojskowej podczas działań zbrojnych⁴⁷.

Rozróżnienie dwóch rodzajów konieczności wojskowej było podyktowane chęcią zapewnienia większej ochrony dobrom kultury objętych ochroną specjalną. Przyjęcie decyzji o włączeniu konieczności wojskowej do treści postanowień konwencyjnych nie obyło się bez ożywionych dyskusji, podczas których ścierały się dwa skrajne wobec siebie stanowiska. W jednym z nich optowano za niezbednością uwzględnienia konieczności wojskowej w regulacjach haskich, głównie ze względu na realia wojskowe; drugie zaś wskazywało na potrzebę jej bezwzględnego eliminowania, by móc w ten sposób ograniczyć nadużywaną już wówczas praktykę usprawiedliwiania koniecznością wojskową aktów niszczenia dóbr kultury. Nie da się zatem ukryć, że umiejscowienie w konwencji haskiej zapisu o konieczności wojskowej jest sukcesem takich państw, jak Stany Zjednoczone, Wielka Brytania czy Włochy, które chciały sobie w ten sposób zapewnić w przyszłości możliwość uchylania się od unormowań z zakresu ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego. W ostateczności, po wielu burzliwych dyskusjach, w tym również wśród przeciwników konieczności wojskowej (jak np. Grecja, Polska czy Hiszpania), zaproponowano kompromisowe jej ujęcie, w którym to nadużycie wyjątku zastosowania konieczności wojskowej implikowałoby zastosowanie wobec dowódcy wojskowego zasady odpowiedzialności karnej za naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego. Dodatkowo, konieczność wojskowa została ograniczona wyłącznie do ruchomych dóbr kultury⁴⁸.

Trudności w zrozumieniu i stosowaniu przez strony konfliktu zbrojnego konieczności wojskowej jako wyjątku od zasad ochrony dóbr kultury postanowiono rozwiązać poprzez podjęcie prac nad definicją celu wojskowego i warunków jego zastosowania w kontekście

⁴⁶ *Vide*: H. Schreiber, *op.cit.*

⁴⁷ *Cf* R. O’Keefe, C. Peron, T. Musayev, G. Ferrari, *op. cit.*, s. 41; H. Schreiber, *op. cit.*; J. Hladik, *The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and the notion of military necessity*, International Review of the Red Cross no.835,

<https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jq39.htm> (10.10.2018).

⁴⁸ Szerzej na ten temat: H. Schreiber, *op.cit.*

konieczności wojskowej. Ostatecznie uznano, że pojęcie celu wojskowego będzie tożsame z tym, które zostało zawarte w Protokołach Dodatkowych z 1977 r. dołączonych do konwencji genewskich. Zdefiniowany termin celu wojskowego, zawarty w słowniku w art. 1 PD, odnosi się do „obiektów, które ze względu na charakter, lokalizację, cel lub zastosowanie wnoszą istotny wkład do działań wojskowych, i którego całkowite lub częściowe zniszczenie, zajęcie, lub zneutralizowanie w istniejących w danym momencie okolicznościach przynosi określoną korzyść wojskową”⁴⁹.

Za dobry przykład powołania się przez jedną ze stron konfliktu na konieczność wojskową może posłużyć sytuacja, w której to muzeum w Bagdadzie zostało wykorzystane do celów militarnych przez siły irackie podczas inwazji Stanów Zjednoczonych w 2003 r. Muzeum było usytuowane w strategicznym miejscu – 900 metrów od mostu al-Ahrar leżącego nad Tygrysem – dlatego też irackie wojska zajęły na jego terenie pozycje bojowe, fortyfikując się. W wyniku ataku wojsk amerykańskich na irackie, budynek doznał uszkodzeń. Nie można jednak tej sytuacji zakwalifikować jako naruszenia konwencji haskiej z 1954 r. ani nawet naruszenia międzynarodowego prawa zwyczajowego, ponieważ od kiedy siły irackie zaczęły okupować muzeum, stało się ono uzasadnionym celem ataków sił amerykańskich; zdobycie muzeum wniosło by bowiem istotny wkład do planu prowadzenia działań zbrojnych przez Amerykanów⁵⁰.

PODSUMOWANIE

Konwencja haska z 1954 r. wraz z Regulaminem Wykonawczym i dołączonymi do niej Protokołami Dodatkowymi tylko w niewielkim stopniu zapewniają poszanowanie dóbr kultury w konfliktach zbrojnych. Pomimo tego, że obowiązuje ona już ponad 60 lat, nadal dochodzi do systematycznych i masowych ataków skierowanych przeciwko dobrom kultury, o czym świadczyć może obecny konflikt na terenie Syrii i Iraku, w którym uszkodzeniu lub zniszczeniu uległo wiele cennych zabytków. Ustanowienie trzech kręgów ochrony dóbr kultury wydaje się być mało efektywnym rozwiązaniem, zważywszy chociażby na niewielką ilość dóbr objętych ochroną specjalną lub wzmocnioną. Problem z zapewnieniem skuteczności ochrony dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego może być również spowodowany występowaniem w postanowieniach konwencyjnych klauzuli konieczności wojskowej, o którą zabiegały niektóre państwa, argumentując to potrzebą zapewnienia skuteczności prowadzonych działań zbrojnych. Należałoby zatem zastanowić się nad zwiększeniem efektywności międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury poprzez np. zawężenie warunków powoływania się na konieczność wojskową przez strony konfliktu tak, aby nie mogły nadmiernie jej wykorzystywać dla usprawiedliwiania bezprawnych czynów wymierzonych przeciwko dobrom kultury. Niezbędnym wymogiem dla skutecznej ochrony dóbr kultury jest zaistnienie świadomości konieczności ich

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Vide*: A. Milligan, *Targeting cultural property: The role of international law*, <https://jpia.princeton.edu/sites/jpia/files/2008-5.pdf> (1.12.2018).

ochrony, gdyż, jak wspomniał K. Pomian, „nie ma dziedzictwa, bez świadomości dziedzictwa”. Pożądane zatem wydaje się być zwiększenie świadomości konieczności poszanowania dóbr kultury w konfliktach zbrojnych wśród członków sił zbrojnych.

BIBLIOGRAFIA

- BBC. 15.01.2005. Army base ‘has damaged Babylon. W http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4177577.stm (12.10.2018).
- BBC. 10.07.2014. How Syria’s ancient treasures are being smashed. W <https://www.bbc.com/news/magazine-28191181> (3.11.2018).
- BBC. 24.08.2015. Palmyra’s Baalshamin temple ‘blown up by Is’, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34036644> (4.11.2018).
- CNN. 31.07.2009. U.S. Troops accused of damaging Babylon’s ancient wonder. W <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/meast/07/31/iraq.babylon.damage/>.
- Drugi Protokół sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r., do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz. U.2012 nr 248.
- Final Report on Damage Assessment in Babylon. W http://ghn.globalheritagefund.com/uploads/documents/document_2106.pdf.
- Forrest Craig J.S. 2007. “The doctrine of military necessity and the protection of cultural property during armed conflicts”. *California Western International Law Journal* Vol. 37: 177-219.
- Gąska Marek. 2009. „Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych i w sytuacjach kryzysowych” W Gardocka Teresa. *Prawna ochrona dóbr kultury*. Toruń.
- Henckaerts Jean-Marie, Doswald-Beck Louise. 2005. *Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules*. International Committee of the Red Cross.
- Henckaerts Jean-Marie. Studium poświęcone międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego. W https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/pol-irrc_857_henckaerts.pdf.
- Henckaerts Jean-Marie. 1999. “New rule for the protection of cultural property in armed conflict”, *International Review of the Red Cross* No. 835.
- Hladik Jan. 1999. “The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and the Notion of Military Necessity”. *International Review of the Red Cross* No.835 W <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jq39.htm>.
- International Register of Cultural Property under Special Protection 2015. W <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Register2015EN.pdf>.
- Jankowska-Sabat Monika. 2013. „Wzmocniona ochrona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – propozycja listy polskich obiektów”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* Nr 315/1: 157-174.
- Karlikowska Róża. 2016. „Ochrona wzmocniona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – znaczenie, ograniczenia i perspektywy zastosowania”. *Problemy współczesnego prawa międzynarodowego, europejskiego i porównawczego* Nr 14: 28-52.

- Kołodziejska Anna. 2010. Kształtowanie się poglądów na ochronę dóbr kultury na wypadek wojny na przestrzeni dziejów – zarys problematyki. *Rocznik Lubelski* (Nr 36): 145-167.
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Haga 14.05.1954 r., Dz. U. z 1957 r. nr 46, poz. 212.
- Kowalski Wojciech. 1984. „Praktyczna realizacja konwencji haskiej z 1954 r.” *Ochrona Zabytków* nr 3: 171-177.
- Kulpa Anna. 2012. „Ochrona dóbr kultury w trakcie konfliktów zbrojnych”. *Refleksje* Nr 6: 79-100.
- Łaski Piotr. 2011. „Uwagi na temat konieczności wojskowej w prawie konfliktów zbrojnych”. *ZN Akademii Marynarki Wojennej* Nr 3: 215-228.
- Malinowski Kazimierz. 1977. Międzynarodowy charakter ochrony zabytków. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo* (Nr 6): 64-70.
- Marcinko Marcin. 2015. Między humanitaryzmem a koniecznością wojskową – znaczenie zasady proporcjonalności w planowaniu i prowadzeniu operacji militarnych. *Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego* (Nr 6): 183-205.
- Milligan Ashlyn. Targeting cultural property: The role of international law. W <https://jpia.princeton.edu/sites/jpia/files/2008-5.pdf> (1.12.2018).
- Nahlik Stanisław E. 1958. *Grabież dzieł sztuki: rodowód międzynarodowy*. Wrocław-Kraków: Ossolineum.
- O’Keefe Roger, Peron Camille, Musayev Tofiq, Ferrari Gianluca. 2016. Protection of cultural property. *Military Manual. UNESCO*. W <https://unesdoc-beta.unesco.org/ark:/48223/pf0000246633>.
- Pomian Krzysztof. 2010. Narodziny i przemiany dziedzictwa europejskiego. W Dołowy-Rybińska Nicole, Gronowska Anna, Karpowicz Agnieszka. *Sploty kultury*. Wydawnictwo UW.
- Przyborowska-Klimczak Anna. 2011. *Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XIX i XX wieku*. Lublin.
- Sałaciński Krzysztof. 2015. Dziedzictwo kultury w konfliktach zbrojnych – prawo, praktyka, nowe wyzwania. W Mikos-Skuza Elżbieta, Sałaciński Krzysztof (red.). *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego, 60 lat konwencji haskiej i 15 lat jej protokołu dodatkowego*, 15-61, Warszawa.
- Schreiber Hanna. 2014. Komentarz do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. W Zalańska Katarzyna (red.). *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*. Lex (3.11.2018).
- Subject: Military necessity. W Wolfrum Rudiger (red.). *The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law*. New York 2012.
- The Guardian. 19.08.2015. Beheaded Syrian scholar refused to lead Isis to hidden Palmyra antiquities. W <https://www.theguardian.com/world/2015/aug/18/isis-beheads-archaeologist-syria>.
- The Guardian. 1.09.2015. ISIS destruction of Palmyra’s Temple of Bel Revealed in Satellite Images. W <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/01/satellite-images-reveal-isis-destruction-of-palmyras-temple-of-bel> (4.11.2018).

- Toman Jiri. 1996. The protection of cultural property in the event of armed conflict, Dartmouth Publishing Company.
- Tsongas Galen. 2018. "Iconoclasm: ISIS and Cultural Destruction". *Global Societies Journal* No. 6(1): 14-28.
- Vrdoljak Ana Filipa. 2001. Cultural heritage in Human Rights and Humanitarian Law. W Ben-Naftali Orna. *International Humanitarian Law and International Human Rights Law*, Oxford Scholarship Online.
- Zalasińska Katarzyna. 2015. Drugi Protokół do konwencji haskiej – wyzwania dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. W Mikos-Skuza Elżbieta, Sałaciński Krzysztof (red.). *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego, 60 lat konwencji haskiej i 15 lat jej protokołu dodatkowego*, 167-174. Warszawa.
- Zeidler Kamil. 2003. „Prawna ochrona zabytków na wypadek wojny”. *Ochrona Zabytków* Nr 1-2: 116-121.
- Zeidler Kamil. 2007. *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.

Żaneta TOMCZAK

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Humanistyczny

zaneta2802@o2.pl

WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE A TRUDNOŚCI WYCHOWAWCZE WYSTĘPUJĄCE W PRZEDSZKOLU

ABSTRAKT: Wychowanie dzieci w przedszkolu jest bardzo ważnym i odpowiedzialnym zadaniem nauczycieli. Coraz częściej występujące trudności wychowawcze wśród dzieci sprawiają, że pracownicy przedszkola muszą posiadać profesjonalną wiedzę w tym zakresie, by pomóc dzieciom pozbyć się zachowań niepożądanych. Trudności wychowawcze są związane z zachowaniami dziecka odbiegającymi od przyjętych norm społecznych. Charakterystyczne jest dla nich niepoddawanie się zwykłym oddziaływaniom wychowawczym. Prezentowane badania obrazują specyfikę trudności wychowawczych z perspektywy nauczycieli pracujących z dziećmi w wieku przedszkolnym.

SŁOWA KLUCZOWE: dzieci, przedszkole, wychowanie, patriotyzm, trudności

PATRIOTIC EDUCATION AND EDUCATIONAL DIFFICULTIES AT PRESCHOOL

ABSTRACT: Bringing up children in kindergarten is a very important and responsible task for teachers. Increasing educational difficulties among children make kindergarten teachers gain professional knowledge in order to help children get rid of undesirable behaviour. Educational difficulties are related to the child's behavior that deviates from the adopted social norms. It is characteristic for them not to be exposed to ordinary educational interactions. The presented research illustrates the specificity of educational difficulties from the perspective of teachers working with pre-school children.

KEYWORDS: children, kindergarten, upbringing, patriotism, difficulties

WPROWADZENIE

Trudności wychowawcze współwystępują z procesem wychowania. Mogą dotyczyć rodziców, nauczycieli i innych osób zajmujących się wychowaniem zarówno w rodzinie, jak i w różnego typu placówkach. Wychowanie patriotyczne rozpoczyna się już od progu rodzinnego domu i towarzyszy dzieciom również w przedszkolu i w codziennym życiu. Patriotyzm jako miłość do Ojczyzny to przede wszystkim miłość, której przedmiotem jest społeczność jako wspólnota osób. Pierwszym i najważniejszym pomostem pomiędzy wychowaniem w rodzinie a placówką oświatową jest edukacja przedszkolna. Można stwierdzić, że patriotyzm to wartość bliska Polakom, według różnych badań większość czuje się z tym pojęciem emocjonalnie związana. Wiele osób twierdzi, że jest to wynikiem edukacji szkolnej i wychowania¹. Z analizy literatury psychologiczno-pedagogicznej oraz doświadczeń wychowawców wynika, że dla prawidłowego wychowania istotne jest, by od najmłodszych lat dzieci były poddawane prawidłowym oddziaływaniom wychowawczym. Zwiększa to szanse na sukces wychowawczy. Artykuł ma na celu przedstawienie trudności wychowawczych występujących w przedszkolu. Omówiony zostanie także problem odpowiedniego reagowania na takie zjawiska.

POJĘCIE TRUDNOŚCI WYCHOWAWCZYCH

Znaczeniowy zakres pojęcia trudności wychowawcze można w różny sposób ująć, w zależności od tego czy pod tą definicją rozumiemy głębokie formy nieprzystosowania czy także zachowania dzieci, które uniemożliwiają osiągnięcie zamierzonego celu wychowania.

Zazwyczaj badacze tego tematu unikają prezentowania definicji tego zjawiska, ograniczając się jedynie do opisów dzieci, które sprawiają trudności wychowawcze w różnych sytuacjach życiowych².

Można jednak określić trudności wychowawcze jako sposoby postępowania dzieci, które są niezgodne z kierunkiem wychowania i z tego właśnie powodu utrudniają pracę wychowawczą. Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że nie zalicza się do nich drobnych wykroczeń, które występują sporadycznie, ale takie które nie poddają się zwykłym oddziaływaniom wychowawczym i występują często.

PRZYCZYNY WYSTĘPOWANIA ORAZ OBJAWY TRUDNOŚCI WYCHOWAWCZYCH

W literaturze można wyróżnić dwa zasadnicze typy dzieci z trudnościami wychowawczymi:

- dzieci agresywne, złośliwe, które manifestują swoją postawę na zewnątrz i bardzo często popadają w konflikty z otoczeniem;
- dzieci lękliwe, nieśmiałe, które unikają kontaktu z otoczeniem.

¹ K. Henning, *Wychowanie patriotyczne. Pedagogika – polityka bezpieczeństwa – polityka historyczna*, Łódź 2017, s. 202.

² E.B. Hurlock, *Rozwój dziecka*, Warszawa 1961, s. 30.

Drugi typ dzieci z trudnościami rzadziej popada w konflikty z otoczeniem, ponieważ reagują na zagrożenie powstrzymywaniem się od działania³.

Jeśli zaś chodzi o stopień złożoności występujących objawów, to trudności wychowawcze można podzielić na:

- wielo-objawowe – występują kiedy u dziecka jest stwierdzonych kilka objawów;
- jedno-objawowe – występują kiedy u dziecka występuje jedna manifestacja zaburzeń⁴.

Można wyróżnić trzy fazy za burzeń w zachowaniu dziecka:

- Pierwsza faza charakteryzuje się tym, że dziecko bezpośrednio reaguje na warunki środowiska albo ich zmianę. Jako przykładową sytuację można tu przytoczyć buntowanie się dziecka przeciwko zachowaniu ojca, kiedy traktuje on je zbyt surowo. Taka reakcja jest zazwyczaj bardzo impulsywna i spontaniczna, jednak za pomocą perswazji o niesłuszności dziecko można przekonać do konieczności zmiany swojego postępowania.
- W drugiej fazie dziecko przejawia bardzo skomplikowane reakcje na warunki zewnętrzne. Z tego powodu jego zachowanie jest z reguły dla otoczenia nieuzasadnione oraz niezrozumiałe. Jako przykład można tu podać sytuację, w której dziecko niepopularne w grupie zachowuje się agresywnie wobec młodszych i słabszych kolegów pomimo tego, że mu nie dokuczali. Gdy w rodzinie pojawiają się sytuacje konfliktowe, dziecko może reagować na nie dręczącymi snami albo tikami nerwowymi.
- Trzecia faza charakteryzuje się tym, że zaburzenie jest w takim stopniu zaawansowane, że następuje izolacja dziecka od grupy społecznej, np. przedszkolnej. Reakcje takiego dziecka są zupełnie nieadekwatne do bodźców.

Wymienione wyżej fazy zaburzeń w zachowaniu dzieci pozwalają na lepsze zrozumienie ich dynamiki oraz trudności wychowawczych, które są z nimi związane. Bardzo istotne jest aby dość wcześnie zauważyć zaburzenie u dziecka, zanim zostanie ono silnie utrwalone i spowoduje większą deformację osobowości dziecka⁵.

Jeśli chodzi o przyczyny występowania trudności wychowawczych to można je podzielić na dwie zasadnicze grupy:

- czynniki społeczno – wychowawcze;
- czynniki psychofizjologiczne i anatomiczne.

Obie te grupy są ze sobą powiązane oraz wzajemnie się warunkują. Niezauważone w porę czynniki psychofizjologiczne i anatomiczne mogą sprawić, że pozornie prawidłowe oddziaływania społeczno – wychowawcze pogłębiają niepożądane stany organiczne. Jako jeden z czynników psychofizjologicznych, który powoduje powstawanie trudności wychowawczych można wymienić nierównomierność w rozwoju dziecka. Można je określić jako odchylenia w pewnych zakresach od charakterystycznych dla większości dzieci w poszczególnych grupach wieku stanu rozwoju. U niektórych z dzieci w poszczególnych

³ A. Lewicki, *Jak powstają trudności wychowawcze*, Warszawa 1987, s. 53

⁴ Z. Krzysztoszek, *Zarys pedagogiki dla nauczycieli przedszkola*, Warszawa 1975, s. 133

⁵ J. Konopnicki, *Zaburzenia w zachowaniu się dzieci a środowisko*, Warszawa 1984, s. 65

okresach rozwoju można zauważyć opóźnienia lub przyspieszenia dotyczące:

- rozwoju emocjonalnego;
- rozwoju słowno – pojęciowego;
- rozwoju fizycznego i ruchowego.

W każdym z wymienionych wyżej zakresów może wystąpić odchylenie od normy.

Niektóre z dzieci mogą szybko nauczyć się myśleć za pomocą pojęć i mówić, ale przy tym nie osiągają jeszcze pełnej sprawności ruchowej oraz fizycznej. Inne natomiast mogą wyróżniać się szybszym osiągnięciem sprawności ruchowej i fizycznej, podczas gdy ich rozwój słowno-pojęciowy opóźnia się. W rozwoju emocjonalnym może wystąpić analogiczna sytuacja. Jedne z dzieci mogą mieć wzmogoną wrażliwość uczuciową, podczas gdy inne mogą charakteryzować się brakiem takiej wrażliwości.

Takie różnice mogą wynikać zarówno z właściwości układu nerwowego, głównie z dynamiki procesów nerwowych, jak i z oddziaływań środowiska, w którym wzrasta dziecko⁶.

W każdym człowieku można dostrzec dwa podstawowe procesy nerwowe: hamowanie i pobudzanie. Zaburzenia, które dotyczą dynamiki procesów nerwowych są wynikiem braku równowagi pomiędzy wspomnianymi wyżej procesami.

Najczęściej spotykanymi zaburzeniami procesów nerwowych są zahamowanie oraz nadpobudliwość psychoruchowa.

Nadpobudliwość ruchowa może występować w następujących sferach:

- uczuciowej;
- ruchowej;
- poznawczej.

Zaburzenia w sferze uczuciowej charakteryzują się najczęściej silnymi reakcjami emocjonalnymi, zwiększoną wrażliwością emocjonalną na bodźce, które pochodzą z otoczenia oraz wzmogoną ekspresją uczuć. Dzieci z nadpobudliwością mają częste zmiany nastrojów – szybko przechodzą od śmiechu do płaczu, ich reakcje są nieproporcjonalne do bodźców i gwałtowne.

Często rodzice czy wychowawcy nieprawidłowo reagują na takie zachowanie u dziecka, karzą je, co w efekcie prowadzi do nasilenia zaburzonych zachowań⁷.

Jeśli chodzi o najbardziej zauważalne zaburzenia występujące u dzieci, to z pewnością są to zaburzenia w sferze ruchowej. Niemal w każdym miejscu ujawnia się ich potrzeba aktywności. Takim zachowaniom może towarzyszyć także tak zwany niepokój ruchowy. Charakteryzuje się tym, że dziecko siedzi w jednym miejscu, stale wykonuje ruchy wokół własnego ciała, macha nogami, wierci się czy obgryza paznokcie. Dziecko, które wykazuje nadpobudliwość ruchową potrzebuje stałego rozładowania ruchowego.

Zaburzenia dotyczące sfery poznawczej można zauważyć kiedy dziecko ma problemy

⁶ Z. Krzysztozek, *op. cit.*, s. 58.

⁷ A. Tutka, *Jak zrozumieć dziecko nadpobudliwe psychoruchowo*, „Blżej Przedszkola. Wychowanie i Edukacja”, Kraków 2002, nr 11, s. 12.

z koncentracją uwagi, z prawidłowym udzielaniem odpowiedzi, z percepcją wzrokową, słuchową. W tym przypadku wstępuje także wzmożony odruch orientacyjny, pochoptność i pobieżność myślenia. Dziecko, które ma takie problemy często nie reaguje na bodźce adekwatnie do ich znaczenia.

Przy stwierdzonej nadpobudliwości psychoruchowej mogą występować wszystkie wyżej wymienione objawy albo jedna grupa objawów może występować w przeważającej części, a pozostałe mogą być mniej nasilone.

Sytuacja życiowa oraz okres rozwojowy dziecka warunkuje rodzaj objawów, które przeważają przy nadpobudliwości. Objawy występujące u dzieci nadpobudliwych psychoruchowo mogą być postrzegane jako odmowa posłuszeństwa czy przejaw złej woli dziecka. Jest to bardzo mylne przekonanie. Dzieci te w silny sposób przeżywają bodźce napływające z zewnątrz, mają problem z koncentracją uwagi ponoszą tego negatywne konsekwencje⁸.

Wśród dzieci nadpobudliwych wyróżnia się te, które mają słaby typ układu nerwowego, tak zwane niestałe psychoruchowo. Nadmierny stan pobudzenia powoduje szybkie wyczerpanie komórek nerwowych, co wywołuje hamowanie obronne, aby za chwilę wrócić do stanu pobudzenia. Funkcjonowanie takich dzieci opiera się o bardzo charakterystyczną zmienność – od bardzo nasilonej aktywności i wydolności – do bardzo słabej.

Ogólny zły stan zdrowia dziecka lub choroby okresowe mogą także przyczyniać się do występowania trudności wychowawczych.

Układ nerwowy dziecka jest bardzo delikatny i wrażliwy zarówno na toksyczne działanie różnych chorób, jak i na czynniki, które bezpośrednio uszkodzają komórki nerwowe mózgu. Dlatego też dzieci po przebytej chorobie mogą zmienić swoje zachowanie. Z reguły po odzyskaniu pełni zdrowia objawy zanikają.

Jednak czasami dzieje się inaczej. Zmiany zachowania nie ujawniają się bezpośrednio po chorobie, ale dopiero po jakimś czasie. W takim przypadku dziecko zaczyna zmieniać swoje zachowanie w sposób stopniowy, który jest na początku często niezauważalny dla otoczenia.

Występują także sytuacje, kiedy zachowanie dziecka ulega zmianie zanim wystąpią pierwsze objawy choroby. Niektóre z nich przez długi czas nie ujawniają się poprzez widoczne dla rodziców objawy. Przykładem może być tu cukrzyca. Trudności wychowawcze czasami występują, gdy w organizmie dziecka jest obecna choroba narządów wewnętrznych, przykładowo zmiany zapalne nerek. W takich sytuacjach często dziecko nie może zlokalizować bólu i nie wie co jest powodem jego złego samopoczucia. Bywa wtedy rozdrażnione, przygnębione albo ma trudności z koncentracją⁹.

Trudności wychowawcze mogą mieć także naturę anatomiczną i psychofizjologiczną. Spośród tego typu czynników, które uszkodzają centralny układ nerwowy w okresie

⁸ *Ibidem*, s. 13

⁹ A. Popielarska, M. Mazurowa, *Dlaczego nasze dzieci sprawiają trudności wychowawcze*, Warszawa 1983, s. 156.

okołoporodowym lub płodowym można wymienić następujące:

- niewłaściwe odżywianie przyszłej matki;
- alkohol, leki, narkotyki;
- konflikt serologiczny rodziców;
- urazy mechaniczne w czasie ciąży lub porodu;
- choroby zakaźne¹⁰.

Można także wymienić kilka czynników społeczno-wychowawczych, które wpływają na występowanie trudności wychowawczych. Wśród nich można wymienić takie jak:

- wadliwe metody wychowawcze;
- nieodpowiednia atmosfera w rodzinie;
- struktura rodziny (wielopokoleniowa, jednopokoleniowa, pełna, rozbita, wielodzietna, jednodzietna);
- złe warunki materialne i mieszkaniowe;
- brak odpowiedniej opieki nad dzieckiem, niezaspokojenie potrzeby miłości, bezpieczeństwa czy potrzeb biologicznych¹¹.

Rodzina pełni podstawową rolę w rozwoju dziecka. To właśnie w niej występują najsilniejsze powiązania emocjonalne. Wszystkie potrzeby psychiczne i biologiczne dziecka są zaspokajane w rodzinie, dlatego też wszystkie nieprawidłowości w jej funkcjonowaniu odbijają się na psychice dziecka. W przypadku konfliktów między rodzicami, które wprowadzają w rodzinie atmosferę ciągłego niepokoju czy napięcia często występuje zachwianie równowagi emocjonalnej. Szczególnie źle wpływa na dziecko wychowywanie się w rodzinie rozbitej. W takiej sytuacji często występują nerwicowe reakcje czy stany lękowe. To powoduje u dziecka mniejszą sprawność intelektualną oraz złe samopoczucie.

Kiedy podstawowe potrzeby emocjonalne lub materialne nie są zaspokajane w domu rodzinnym, dziecko zaczyna mieć poczucie krzywdy oraz kompleksy. W takiej sytuacji pragnie poza domem czymś się wyróżnić, być obiektem czyjejs uwagi, a poprzez to odzyskać poczucie własnej wartości. Zazwyczaj takie dziecko jest gorzej ubrane, nie ma zbyt dobrych wyników w nauce więc trudno mu zwrócić na siebie uwagę poprzez pozytywną działalność. W takiej sytuacji zaczyna ono stosować akty agresji, które zwrócą uwagę dorosłych osób, a jemu nie sprawią większej trudności. Przykładem takiego zachowania może być pobicie kolegi, zniszczenie sprzętu w sali przedszkolnej czy zepsucie zabawki. Poprzez takie działanie dziecko zaczyna czuć się „ważne”, likwiduje swoje kompleksy. Można powiedzieć, że jest to pewnego rodzaju sposób na rekompensatę krzywd, których doświadcza w domu. Istnieje także drugi całkowicie odmienny sposób odreagowania na wcześniej wspomniane krzywdy. Dziecko może także zamknąć się w sobie, być załęcznione i bierne, izolować się od

¹⁰ M. Przetacznikowa, G. Makiełło-Jarża, *Psychologia wychowawcza, społeczna i kliniczna*, Warszawa 1979, s. 76.

¹¹ *Ibidem*, s. 77.

innych osób oraz nie podejmować dobrowolnie żadnego działania¹².

Należy zaznaczyć, że dom rodzinny ma ogromny i wielotorowy wpływ na rozwój dziecka. W skład tego wpływu wchodzi zarówno niezamierzone działania, które wynikają z sytuacji dnia codziennego, jak i świadoma praca wychowawcza rodziców.

W obecnych czasach coraz mniej rodzin jest w stanie zapewnić najmłodszym wszystkie warunki, które są niezbędne do prawidłowego rozwoju. Dzieci nierzadko dorastają w atmosferze przemocy i napięcia, przeżywając każdą kłótnię rodziców. Przez to są zastraszone, lękliwe oraz nieufne w stosunku do dorosłych. Tracą także radość życia i stają się do niego pesymistycznie nastawione. Aby przywrócić pozytywne myślenie i ufność do innych ludzi potrzeba dużo czasu¹³.

Niektórzy autorzy książek pedagogicznych twierdzą, że od czasu kiedy dziecko przyjdzie na świat to jego zachowania i reakcje kształtują postawę i zachowanie matki. Działa to także w drugą stronę – postawa dziecka jest zależna od zachowania rodziców. Postawę rodzicielską można w tym miejscu określić jako całościową formę ustosunkowania się obojga rodziców do zagadnień wychowawczych oraz dziecka. Niektórzy rodzice mogą mieć świadomość, że uczucia dziecka są bardzo ważne, podczas gdy inni będą je traktować jako drugorzędny członek rodziny. Takie przekonania wyznaczają nasze postawy, które wyznaczają wartości moralne oraz relacje z innymi¹⁴.

Rodzice, którzy są troskliwi i dojrzały wezmą jednak pod uwagę potrzeby i uczucia dzieci. Są oni skłonni do zapewnienia solidnej podstawy dla rozwoju dziecka oraz jego przyszłej niezależności. Można to określić jako pozytywne postawy rodzicielskie, które przedstawiają się w następujący sposób:

- postawa współdziałania;
- postawa uznawania praw;
- postawa akceptacji;
- postawa rozumnej swobody.

Można jednak wymienić także negatywne postawy. Dotyczą one rodziców, którzy dostarczają dziecku negatywne wzorce, które w dominujący sposób wpływają na życie dziecka. Do takich postaw można zaliczyć:

- postawę nadmiernie chroniącą;
- postawę unikającą;
- postawę nadmiernie wymagającą;
- postawę odrzucającą¹⁵.

¹² H. Spionek, *Problemy rozwojowe i wychowawcze wczesnego dzieciństwa*, Warszawa 1982, s. 188.

¹³ A. Popielarska, M. Mazurowa, *op. cit.*, s. 201.

¹⁴ M. Kalińska, *Postawy rodzicielskie i ich wychowawcze konsekwencje*, Bliżej Przedszkola. Wychowanie i Edukacja, Kraków 2002, nr 12, s. 5.

¹⁵ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1969, s. 25.

Rodzaje trudności wychowawczych w grupie dzieci przedszkolnych wydają się być powiązane ze specyfiką tego etapu rozwoju człowieka. W okresie przygotowującym kilkulatek do rozpoczęcia nauki w szkole, dziecko stopniowo nabywa oraz kształtuje umiejętności związane z samodzielną regulacją swojego postępowania, a także sukcesywnie rozwija swoją samodzielność. Musi nauczyć się funkcjonowania w środowisku wykraczającym poza dobrze poznane otoczenie domowe, w związku z czym przyswaja nowe wzory działania, podejmuje próby zrozumienia jego sensu, a także opanowuje zakres dopuszczalnych zachowań. Wszystko to sprawia, że postępowanie przedszkolaka zaczyna nabierać charakteru społecznego.

TRUDNOŚCI WYCHOWAWCZE W MIEJSKIM PRZEDSZKOLU NR 3 W SIEDLCACH

W celu zbadania trudności wychowawczych, jakie występują w Miejskim Przedszkolu nr 3 w Siedlcach przeprowadziłam wywiad z dwiema nauczycielkami dyplomowanymi wspomnianej wyżej placówki przedszkolnej – Panią Moniką Olędzką, która jest opiekunem trzylatków oraz Panią Iwoną Grzegorzycz, opiekunką grupy pięciolatek.

Wywiad zaczęłam od bardzo ogólnego pytania dotyczącego tego jak wygląda praca z dziećmi przedszkolnymi. Pani Monika odpowiedziała, że polega ona zarówno na nauczaniu dzieci czynności samoobsługowych, społecznych, jak i ogólnych informacji o otaczającym świecie. Z kolei Pani Iwona stwierdziła, że jest to zadanie wymagające dużej cierpliwości zarówno do wychowanków, jak i do rodziców, ponieważ w dzisiejszych czasach są oni bardzo wymagający i często wymagają, żeby dziecko wychowywało się przede wszystkim w przedszkolu. Sami narzekają na brak czasu z uwagi na pracę i dużo spraw na głowie dlatego chcą, aby dzieci nauczyły się być „grzeczne” w przedszkolu, a nie w domu.

Spytałam także o ich zdanie w sprawie roli, jaką spełnia przedszkole w wychowaniu i rozwoju dziecka. Obie stwierdziły, że placówka przedszkolna daje pewnego rodzaju podstawę dzieciom do funkcjonowania w świecie społecznym oraz uczy samodzielności. Przygotowuje także do podjęcia nauki w szkole i rozwija talenty wychowanków. Przedszkole rozwija także umiejętność współpracy z innymi osobami oraz rozpoznawania potrzeb zarówno swoich, jak i innych ludzi.

Kolejne pytanie dotyczyło najczęściej występujących trudności wychowawczych w przedszkolu. Pani Monika przyznała, że spotyka się z kilkoma rodzajami takich trudności. Najczęściej dzieci mają problem z agresją lub nadpobudliwością psychoruchową. Zdarzają się także dzieci bardzo lękliwe, ale jest ich zdecydowanie mniej. Pani Iwona odpowiedziała podobnie. Uważa, że zaburzenia związane z nadpobudliwością wynikają przede wszystkim z obecnego rozwoju cywilizacyjnego. Dzieci mają dostęp do różnego rodzaju gier na telefonach, tabletach, które naśladują podczas zajęć w przedszkolu, zazwyczaj biegając i krzycząc. Z tego też często wynika agresja zarówno fizyczna, jak i słowna. Gry, które rodzice udostępniają dzieciom często są nieprzystosowane do ich wieku, zawierają

brutalne sceny, z których dziecko szybko uczy się agresji.

Wypowiedź Pani Iwony skłoniła mnie do pytania o sposób radzenia sobie z agresywnymi zachowaniami dzieci. Nauczycielki zaczęły opowiadać, że w takich sytuacjach zazwyczaj zwracają się do dziecka po imieniu, a potem rozmawiają z nim o jego złości. Starają się żeby dziecko nie postrzegało siebie jako złej osoby, ale żeby zrozumiało, że tylko jego czyn był zły. Analizują także z przedszkolakiem jego czyn i wskazują właściwe rozwiązanie. Często wzbudza się także w takim dziecku zainteresowanie poprzez różne gry i zabawy, w których czasami stara się zawrzeć propozycję rozwiązania konfliktu. Nauczycielki wskazują przede wszystkim na rozmowę. Jeśli taka pogadanka z dzieckiem przez dłuższy czas nie przynosi skutków podejmują rozmowę z rodzicami.

W następnej części wywiadu Pani Monika wypowiadała się o skuteczności rozmów z rodzicami dziecka o jego agresji. Rodzice w różny sposób reagują na taką rozmowę, ale z reguły przyznają nauczycielce rację i starają się rozwiązać problem. Wychowawczynie często podczas takiej rozmowy uświadamia rodzicom co może mieć wpływ na takie zachowanie dziecka. Zwraca uwagę na znaczenie i wpływ oglądanych programów telewizyjnych na zachowanie pociechy. Proponuje rodzicom oglądanie programów wraz z dzieckiem i kontrolowanie czy nie ma w nich treści agresywnych. To samo dotyczy gier komputerowych. Zdarzało się, że rodzice przychodzili po jakimś czasie do nauczycielki i stwierdzali, że rzeczywiście gry i programy telewizyjne, które dziecko oglądało zawierały dużo agresji. Zauważyli też, że dziecko naśladowało bohaterów tych programów poprzez krzyki i bieganie, a niekiedy nawet bicie młodszego rodzeństwa.

Kolejne pytanie dotyczyło współpracy z dzieckiem lęklwym. Obie nauczycielki pracowały z takimi dziećmi. Pani Monika stwierdziła, że takie dzieci często odmawiają udziału w zajęciach zespołowych. Wtedy pozwala ona dziecku na moment odpoczynku w zabawie indywidualnej. Następnie stara się stymulować takie dziecko do działania w ramach wykonywania prac społecznie użytecznych w grupie. Druga nauczycielka nie dopuszcza z kolei do sytuacji stresowych, gdyż takie dziecko bardzo szybko pod wpływem stresu zamyka się w sobie. Ważne jest też dostosowanie zadań do możliwości dziecka, ich wykonywanie nie może mieć miejsca w atmosferze zbyt wielkiego nacisku, aby nie spowodować zahamowania.

PODSUMOWANIE

Reasumując dotychczasowe rozważania można stwierdzić, że wychowanie dzieci w przedszkolu jest bardzo ważnym i odpowiedzialnym zadaniem nauczycieli. Wprowadzenie elementów patriotyzmu w proces wychowania jest także bardzo istotne. Wychowanie patriotów jest procesem długotrwałym i zaczyna się już od najmłodszych lat, gdyż żywa wyobraźnia małego dziecka, duża wrażliwość emocjonalna, zaciekawienie światem sprzyja kształtowaniu obrazu Ojczyzny, który pozostaje na całe życie. Od tego, jaki obraz Ojczyzny ukształtuje się w umyśle i sercu dziecka, zależeć będzie, czy wejdzie ono w dorosłe życie

świadome swojej tożsamości narodowej, pełne przywiązania do kraju ojczystego i ludzi w nim żyjących, wrażliwe na sprawy i zmiany dokonujące się w Polsce. Coraz częściej występujące trudności wychowawcze wśród dzieci wymagają, aby pracownicy przedszkola mieli profesjonalną wiedzę w tym zakresie i pomagali dzieciom pozbyć się zachowań niepożądanych. Wywiad z pracownikami przedszkola ukazał, że nie ma jednej najbardziej efektywnej metody wychowania, którą stosowanie zapewnia sukces w placówce przedszkolnej. Wszystkie z metod są bardzo ważne, gdyż wzajemnie się uzupełniają.

BIBLIOGRAFIA

- Henning Konrad. 2017. Wychowanie patriotyczne. Pedagogika – polityka bezpieczeństwa – polityka historyczna. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Hurlock Elizabeth. 1961. Rozwój dziecka. Warszawa: WSiP.
- Kalińska Małgorzata. 2002. Postawy rodzicielskie i ich wychowawcze konsekwencje, „Bliżej Przedszkola. Wychowanie i Edukacja”. Kraków: Wydawnictwo mama, tata i ja, nr 10.
- Konopnicki Jan. 1984. Zaburzenia w zachowaniu się dzieci a środowisko. Warszawa: PWN.
- Popielarska Aniela, Mazurowa Mieczysława. 1983. Dlaczego nasze dzieci sprawiają trudności wychowawcze. Warszawa: PZWL.
- Krzysztozek Zofia. 1975. Zarys pedagogiki dla nauczycieli przedszkola. Warszawa: PZWS.
- Tutka Andrzej. 2002. Jak zrozumieć dziecko nadpobudliwe psychoruchowo, „Bliżej Przedszkola. Wychowanie i Edukacja”. Kraków: Wydawnictwo mama tata i ja, nr 11.
- Lewicki Andrzej. 1987. Jak powstają trudności wychowawcze. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Przetacznikowa Maria, Makiełło-Jarża Grażyna. 1979. Psychologia wychowawcza, społeczna i kliniczna. Warszawa: WSiP.
- Spionek Halina. 1982. Problemy rozwojowe i wychowawcze wczesnego dzieciństwa. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Ziemska Maria. 1969. Postawy rodzicielskie. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Mariusz WÓDKA

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa

m.wodka@wp.pl

ODPOWIEDZIALNOŚĆ PAŃSTWA ZA BEZPRAWNE DZIAŁANIA URZĘDNIKÓW PAŃSTWOWYCH, NARUSZAJĄCE INTERES SPOŁECZNY W ŚWIETLE PRAWA POLSKIEGO A REGULACJE UNIJNE

ABSTRAKT: W ciągu ostatnich piętnastu lat Skarb Państwa wypłacił kilkanaście miliardów złotych odszkodowań za bezprawne działania urzędników administracji publicznej. O tym, że skala problemu jest coraz większa świadczą statystyki sądowe. Wskazują one jednoznacznie na to, że z roku na rok skala tego zjawiska się powiększa. Urzędnik administracji państwowej, jako przedstawiciel państwa wyposażony jest w atrybuty władztwa umożliwiające wymuszanie na obywatelach pożądanego zachowania. Przyznane mu władztwo powinien realizować w granicach i w wykonaniu prawa. Polskie prawo pozbawione jest jednak nader często przymiotu transparentności. Wynika to zarówno z błędów legislacyjnych, jak też mnogości aktów wykonawczych, a także z nieodpowiedniej interpretacji prawa unijnego przez organy krajowe. Administracja jest natomiast strukturą hierarchiczną o rozbudowanym aparacie władzy podejmującym decyzje w imieniu społeczeństwa.

SŁOWA KLUCZOWE: administracja publiczna, urzędnik, bezprawne działania, polskie prawo, Unia Europejska

STATE RESPONSIBILITY FOR THE UNLAWFUL ACTS OF PUBLIC OFFICIALS, VIOLATING THE PUBLIC INTEREST UNDER POLISH LAW AND EUROPEAN UNION REGULATIONS

ABSTRACT: Over the last fifteen years, the State Treasury has paid several billion zloty compensation for the unlawful conduct of public administration officials. Court statistics prove that the scale of the problem has been increasing. They show unequivocally that from year to year the scale of this phenomenon is growing year by year. The officials in the state administration being the representatives of the State are equipped with the attributes of power which enable them to force people to behave in a desired way. There should be legal limits to the authority granted to them as far as the exercise of the law is concerned. However, Polish law is often not transparent enough. This results both from legislative errors and the multiplicity of regulations and legal acts and also from the inadequate interpretation of EU

law by national authorities. On the other hand, the administration is a hierarchical structure with the extended power apparatus for making decisions on behalf of the society.

KEYWORDS: public administration, clerk, unlawful activities, Polish law, European Union

WPROWADZENIE

Państwo odpowiada odszkodowawczo za urzędnika ponosząc ciężar naprawienia szkody, zarówno za działania legalne ją wywołujące, jak również za niezgodne z prawem wykonywanie władzy publicznej, nie wykluczając przy tym odpowiedzialności samego funkcjonariusza. Nie ma tutaj znaczenia czy można przypisać urzędnikowi winę czy też nie, wystarczy jeżeli jego działanie będzie sprzeczne z prawem i będzie wyrządzało szkodę w wyniku której poszkodowany może domagać się zadośćuczynienia.

Tysiące wydanych decyzji, a wśród nich werdykty naruszające obowiązujące prawo, błędy urzędników, źle zorganizowana praca urzędu, częste przekroczenia uprawnień, niedostateczna znajomość obowiązujących przepisów, bezprawne działania i zaniechania często podejmowane na podstawie politycznej interpretacji obowiązującego prawa to tylko niektóre z przewinień funkcjonariuszy publicznych, za które odpowiedzialność odszkodowawczą ponosi Skarb Państwa wypłacając odszkodowania liczone w miliardach złotych. Złe decyzje urzędników administracji samorządowej, jak i rządowej oddziałują negatywnie zarówno na interesy państwa (uszczuplają budżet, powodują straty ekonomiczne), jak i obywateli doprowadzając do zamknięcia firm, pozbawienia majątku, a w skrajnych przypadkach pozbawienia wolności, powodują także negatywne skutki społeczne.

Obserwując wzrost liczby pozwów składanych przeciwko państwu (w którym panuje powszechne przekonanie, że nie ma winnych urzędników, osób które mogą się mylić, które mogą źle interpretować prawo, jest tylko obywatel, który wobec funkcjonariuszy publicznych pozostaje bezradny i z góry skazany na porażkę, a dążenie do sprawiedliwości staje się symbolem walki z aparatem państwowym), otaczającą nas rzeczywistość, nasilające się niezadowolenie społeczeństwa z pracy urzędów, spadające zaufanie obywateli do urzędnika wykonującego swoje obowiązki, oglądając przekazy medialne, możemy zadać pytania: Czy obywatel jest należycie chroniony przed skutkami bezprawnych działań lub zaniechań ze strony funkcjonariuszy publicznych? Czy zachodzi obowiązek wprowadzania regulacji unijnych dotyczących odpowiedzialności za naruszenie prawa UE w prawodawstwo krajowe? Czy państwo w sposób wystarczający egzekwuje od funkcjonariusza administracji publicznej należyte wykonywanie swoich obowiązków i czy w odpowiedni sposób je kontroluje?

Egzekwowanie prawa (szczególnie przepisów zawartych w ustawach) nie powstrzyma w pełni niekompetencji, zaniedbań, bezprawności oraz uchybień panujących w urzędach, nie pokryje także w całości strat ponoszonych przez Skarb Państwa z tytułu odpowiedzialności odszkodowawczej w stosunku do urzędnika rażąco naruszającego prawo, ale może zapobiec kolejnym nadużyciom, łamaniu oraz zaniechaniu w działaniach funkcjonariuszy publicznych.

Może także wzrosnąć świadomość społeczna i przekonanie, że istnieje możliwość ukarania urzędnika i pociągnięcia go do odpowiedzialności za działania niezgodne z prawem przez Skarb Państwa, jako podmiot odpowiedzialny.

ROLA I ZNACZENIE ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ

Administracja publiczna jako system realizuje zadania zapisane w ustawach, zmierzając do określonego celu jakim jest dobro wspólne, adekwatne do potrzeb państwa i społeczeństwa, kształtując często władczo sytuację jednostki, działając przez osoby fizyczne stanowiące kadre administracyjną. Dlatego też, nieodzownym elementem sprawności w działaniach administracji publicznej jest skuteczność. Skuteczność i sprawność jest oceniana w praktyce przez społeczeństwo przez pryzmat wydawanych decyzji i podejmowanych działań. W większości działania podejmowane są w celu ochrony obywatela, zapewnienia mu bezpieczeństwa i dobrobytu, a decyzje wydawane są w różnych sytuacjach wyboru (najlepszego dla państwa i obywatela). W działaniach administracji publicznej człowiek powinien być jej najważniejszą częścią (elementem), stanowi bowiem podmiot i przedmiot działania.

Administracja publiczna choćby najlepiej zorganizowana i działająca według najlepszych standardów i wzorców europejskich obowiązujących w demokratycznych państwach prawa, nie jest w stanie uchronić się od błędów popełnianych przez swoich pracowników. Każda aktywność ludzka w tym działalność władzy publicznej wiąże się z ryzykiem wyrządzenia uszczerbku w dobrach prawnie chronionych. Dlatego też istnieje potrzeba zabezpieczenia się przed ujemnymi skutkami działań urzędników powodujących uszczerbek oraz potrzeba ustalenia podmiotu lub podmiotów ponoszących odpowiedzialność za te działania.

Prawo do dobrej administracji (art. 41). Oznacza, że prawem i to podstawowym obywatela Unii Europejskiej jest domaganie się od organów i instytucji Unii bezstronnego zgodnego z prawem rozpatrzenia, bez zbędnej zwłoki, sprawy wniesionej do danego organu lub instytucji. Prawu temu towarzyszy obowiązek organów i instytucji, a także wszystkich zatrudnionych w nich funkcjonariuszy, właściwego, zgodnego z prawem obywatela załatwienia sprawy. Jeżeli w wyniku działań administracji wnoszący sprawę poniósł szkodę, to przysługuje mu roszczenie o odszkodowanie¹.

Międzynarodowe regulacje dotyczące władzy prawodawczej wprowadzają zasady odpowiedzialności państw unijnych, członkowskich za naruszenie prawa Unii Europejskiej przez podmioty prawa krajowego. Każde państwo członkowskie, powinno zapewniać jednostce przestrzeganie standardów prawnych obowiązujących w Unii Europejskiej przez funkcjonariuszy publicznych. W praktyce administracja publiczna ponosi odpowiedzialność zarówno przed instytucjami krajowymi, jak instytucjami unijnymi. Charakter i waga przewinienia decyduje o odpowiedzialności urzędnika, trybie postępowania, podmiocie uprawnionym do prowadzenia sprawy oraz rodzaju kary jaka zostanie nałożona za naruszenie

¹ <https://www.rpo.gov.pl/pliki/1192700305.pdf> (10.10.2018).

prawa. Stworzenie odpowiednich regulacji prawnych, gwarantujących możliwość skorzystania ze skutecznych środków ochrony praw jednostek w przypadku ich pogwałcenia oraz przestrzeganie przepisów prawa wspólnotowego przez wszystkie komórki i instytucje Państw Członkowskich to gwarancja skutecznej ochrony praw przysługujących jednostce.

URZĘDNIK ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ

Urzędnik Unii Europejskiej jest osobą wykonującą stałą pracę w jednej z instytucji unijnych, nominowana do jej wykonywania na podstawie pisemnego aktu – umowy o pracę. Najważniejsze cechy urzędnika sprawnie działającej administracji publicznej to:

- a) sumienność w wypełnianiu powierzonych obowiązków i poleceń zwierzchników, przełożonych;
- b) bezstronność – realistyczna ocena rzeczywistości nacechowana brakiem osobistych uprzedzeń i upodobań mająca na celu równoważenie pierwiastka emocjonalnego racjonalnym;
- c) rzetelność (dbałość o ochronę interesów państwa i obywateli, nie wyrządzając przy tym żadnych uszczerbków na dobrach prawnie chronionych).

Ustawowym obowiązkiem urzędnika jest przestrzeganie praw przysługującym obywatelom, tworzenie warunków do zaspokajania ich potrzeb (bezpieczeństwo, ochrona zdrowia, pomoc socjalna, dostęp do oświaty, kultury). Skuteczne działania i kroki podejmowane w celu eliminacji wszelkich zachowań niezgodnych z prawem przyczynią się do przejrzystości w administracji, poprawią wizerunek urzędnika w oczach społeczeństwa oraz sprawią, że państwo będzie postrzegane jako organizacja spełniająca swe podstawowe cele – gwarantowanie podstawowych praw i wartości obywatelskich oraz zapewnienie bezpieczeństwa.

Wypełnianie tych zadań dla każdego funkcjonariusza publicznego powinno być zaszczytem, a nie tylko obowiązkiem wynikającym z ustawy. W działaniach funkcjonariuszy publicznych urzeczywistniane są wszystkie funkcje państwa oraz normy moralne (odzwierciedlające normy prawne) przyjęte przez daną społeczność, za których naruszenie grożą sankcje oraz odpowiedzialność. Rozległość funkcji jakie posiada państwo wpływa znacząco na jakość, ekonomiczność, sprawność, a przede wszystkim skuteczność funkcjonowania i pracy funkcjonariuszy publicznych.

Funkcjonariusze publiczni to pracownicy urzędów i instytucji państwowych pracujący na podstawie nominacji lub umowy o pracę, a także osoby działające na zlecenie tych organów (sędziowie, prokuratorzy).

Wykonywanie w charakterze urzędnika czynności, związanych z reglamentacją i władczym kształtowaniem uprawnień i obowiązków jednostek spełnia kryterium bezpośredniego powiązania zawodu ze sferą wartości zasadniczych chronionych na poziomie regulacji konstytucyjnej².

² I. Bogucka, T. Pietrzykowski., *Etyka w administracji publicznej*, Warszawa 2009, s. 107.

Państwo zaś to organizacja wyposażona w atrybuty władzy, dzięki którym ma obowiązek zapewnić bezpieczeństwo publiczne, zaspokoić potrzeby i interesy społeczeństwa oraz chronić prawa jednostki. Administracja wkracza bowiem w życie społeczeństwa oraz poszczególnych jednostek. Urzędnik w imieniu państwa nie może egzekwować tylko obowiązków, które zostały nałożone na społeczeństwo, musi świadczyć usługi, które zagwarantują obywatelom poczucie bezpieczeństwa i zapewnią zachowanie systemów i norm wartości przyjętych przez daną społeczność. Odpowiednia służba i ciągłe doskonalenie w pracy daje gwarancję prawidłowo wykonanych obowiązków.

Wbrew powszechnemu przekonaniu, iż funkcjonariusz administracji jest bezkarny, obywatel ma prawo dochodzenia swoich praw i naprawienia szkód które zostały wyrządzone przez urzędnika oraz istnieje możliwość domagania się odszkodowania od Skarbu Państwa. Społeczeństwo ma prawo bowiem do dobrej administracji, ponieważ zaliczane jest ono do podstawowych praw obywatela. A skoro prawo europejskie gwarantuje jednostce określone prawa, to nieprzestrzeganie przez funkcjonariuszy administracji publicznej, bądź też ignorowanie tych praw musi skutkować odpowiedzialnością za wyrządzoną szkodę. Rodzą się tutaj konflikty w podejmowanych decyzjach urzędnika czy ważniejszy jest interes ogólny, publiczny czy interes indywidualny podmiotu. Bardzo często podejmowane decyzje mają bowiem charakter władczy, ingerujący w prawa wolnościowe i osobiste jednostki, wyrządzające szkodę (zasadniczej przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej władzy publicznej).

Przez wadliwe rozstrzygnięcia, działania podejmowane poza postępowaniem administracyjnym lub nieuzasadniona bierność urzędnicy wyrządzają obywatelom, w tym i przedsiębiorcom wymierne, niejednokrotnie bardzo poważne szkody³.

Uświadamianie funkcjonariuszy publicznych o zasadach odpowiedzialności odszkodowawczej ma istotne znaczenie, albowiem dotyczy to nie tylko ponoszenia konsekwencji z tytułu naruszenia prawodawstwa krajowego lecz również odpowiedzialności za naruszenie prawa wspólnotowego. To że za naruszenie prawa przez funkcjonariusza administracji publicznej odpowiada i płaci Skarb Państwa nie zwalnia urzędnika z odpowiedzialności należytego i sumiennego, a przede wszystkim zgodnego z prawem wykonywania swoich obowiązków. Urzędnik może być pociągnięty do odpowiedzialności majątkowej za działania lub zaniechania prowadzące do rażącego naruszenia prawa.

PRZESŁANKI ODPOWIEDZIALNOŚCI ODSZKODOWAWCZEJ

Pojęcie odpowiedzialności odszkodowawczej jest ściśle związane z odpowiedzialnością cywilną, której źródłem mogą być niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania (odpowiedzialność kontraktowa) bądź dopuszczenie się czynu niedozwolonego (odpowiedzialność deliktowa)⁴.

³ A. Bielska-Brodziak (red.), *Odpowiedzialność majątkowa funkcjonariuszy publicznych za rażące naruszenie prawa*, Warszawa 2011, s. 17.

⁴ Z. Duniewska, M. Stahl., *op. cit.*, s. 138.

Jeżeli skutkiem bezprawia jest powstała szkoda to dysponentem państwowego mienia działającym za pomocą jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej jest Skarb Państwa jako osoba prawna oraz podmiot praw i obowiązków. W sytuacji gdy jednostki organizacyjne podejmują działania polegające na wykonywaniu imperium (władza) pełnią funkcje organów administracji publicznej.

Według artykułu 417 KC, Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego lub inna osoba prawna, która wykonuje władzę z mocy prawa ponosi odpowiedzialność i jest zobowiązana naprawić szkodę i wypłacić stosowne odszkodowanie za funkcjonariuszy publicznych wyrządzających szkodę niezgodnym z prawem działaniem lub zaniechaniem przy wykonywaniu władzy publicznej. Natomiast art. 417 ust. 1 KC stanowi podstawę prawną odpowiedzialności wszystkich wymienionych podmiotów wykonujących zadania z obszaru władzy publicznej. Jeśli uprawnienia z zakresu wykonywania władzy publicznej zostały przekazane innemu podmiotowi na zasadzie porozumienia za powstałą szkodę odpowiadają solidarnie, zarówno podmiot zlecający wykonanie zadania władczego (Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego), jak i podmiot faktycznie wykonujący władzę. Art. 417 ust. 2 KC reguluje kwestie odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przy wykonywaniu zadań zleconych.

Zasadniczymi przesłankami odpowiedzialności odszkodowawczej w Polsce, także odpowiedzialności odszkodowawczej władzy publicznej w trybie art. 417 KC za szkodę są:

1. Bezprawne działanie (niezgodne z prawem zachowanie przy wykonywaniu władzy, czyn niedozwolony).
2. Szkoda rzeczywista – uszczerbek dotyczący bezpośrednio majątku poszkodowanego (możemy wyróżnić szkodę majątkową, uszczerbek majątkowy szkody sensu stricto wyrażany w pieniądzu i niemajątkową – określaną jako krzywda, obejmujący cierpienia fizyczne i psychiczne doznane przez poszkodowanego). Szkoda majątkowa obejmuje szkodę na mieniu i na osobie. Szkoda niemajątkowa obejmuje również inne uszczerbki niemajątkowe, które nie są krzywdą a podlegają naprawieniu. W sytuacji, gdy bezprawne działanie lub zaniechanie powoduje powstanie szkody na osobie, zakres odszkodowania określają art. 361 ust. 2. oraz art. 444-446 KC. Elementy szkody podlegające naprawie z art. 361 ust 2 kodeksu cywilnego, który stanowi, że „w powyższych granicach, w braku odmiennego przepisu ustawy lub postanowienia umowy, naprawienie szkody obejmuje straty, które poszkodowany poniósł, oraz korzyści, które mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono”. Sprawcą szkody może być organ w rozumieniu prawa administracyjnego, a także pracownik zatrudniony do wykonywania czynności faktycznych;
3. Związek przyczynowy między działaniem a szkodą (istnienie rzeczywistego i adekwatnego związku przyczynowo – skutkowego między błędnym orzeczeniem sądu a poniesioną przez skarżącego szkodą).

Trybunał Sprawiedliwości nie określa konkretnych przesłanek związanych z roszczeniem odszkodowawczym, dlatego też prawo krajowe może przewidywać

korzystniejsze standardy odpowiedzialności niż prawo unijne. Najważniejszymi z przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej w Unii są:

1. działanie organów danego państwa niezgodne z prawnymi normami przyznającymi uprawnienia jednostce, czyli:
 - a. naruszenia proceduralne;
 - b. naruszenia materialne;
2. szkoda jak powstała na skutek braku wykonywania prawa podmiotowego;
3. związek przyczynowy pomiędzy szkodą a naruszeniem prawa (które musi być wystarczająco ciężkie i w sposób oczywisty przekraczać pewne ustalone normy).

Z uwagi na przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, prawo wspólnotowe obowiązuje również sądy polskie. Naruszenie przez polskiego ustawodawcę norm prawa europejskiego także stanowi podstawę do żądania odszkodowania przez poszkodowanego na podstawie art. 417,1 ust. 1 KC⁵. „Sądy krajowe są zatem zobowiązane chronić uprawnienia jednostek wynikające bezpośrednio skutecznych norm prawa wspólnotowego i przyznawać odszkodowanie jednostkom, które doznały szkody wskutek naruszenia przez państwo członkowskie prawa wspólnotowego⁶.

ODPOWIEDZIALNOŚĆ PAŃSTWA ZA BEZPRAWNE DZIAŁANIA URZĘDNIKÓW

Odpowiedzialność jest fundamentem demokracji przedstawicielskiej, a system demokratyczny polega na tym, że politycy, jako przedstawiciele wyborców w rządzie, powinni być wrażliwi na potrzeby społeczeństwa i odpowiedzialni za realizację polityki; natomiast urzędnicy odpowiadają zarówno przed obywatelami, jak i przed rządem za administrowanie usługami politycznymi; zaś obywatele – społeczeństwo jest odpowiedzialne za dotrzymanie umowy społecznej, za zaakceptowanie porządku społeczno-gospodarczego⁷.

Odpowiedzialność to obowiązek odpowiadania za swoje czyny, korelat władzy, która im większa tym większa jej odpowiedzialność. To ponoszenie sankcji i ujemnych konsekwencji związanych ze zdarzeniem podlegającym kwalifikacji prawnej.

W nauce prawa pojęcie to zazwyczaj używane jest jako pojęcie określające pewną dolegliwość przewidzianą w wypadku naruszenia normy prawnej, przez określony podmiot⁸. Odpowiedzialność prawna to „obowiązek ponoszenia przez przedmiot przewidzianych prawem ujemnych następstw faktów prawnych podlegających negatywnej kwalifikacji normatywnej i przypisywanych prawnie określonemu podmiotowi w porządku prawnym⁹.

Odpowiedzialność odszkodowawcza powinna spełniać następujące podstawowe funkcje:

⁵ J. Borkowska, (red.), *Odpowiedzialność urzędnika administracji publicznej. Odpowiedzialność służbowa, cywilnoprawna i karna*, Warszawa 2009, s. 165.

⁶ A. Florczak, (red.), *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 55.

⁷ J.M. Moncrieffe, Reconceptualizing Political Accountability, *International Political Science Review* 1998, nr 4, s. 393, za: A. Pawłowska, *Odpowiedzialność administracji w społeczeństwie informacyjnym*, IX Doroczna Konferencja SEAP „Odpowiedzialność w Administracji”, 25-27 maja 2008 r.

⁸ J. Łętowski., *Odpowiedzialność pracownika administracji*, [w:] *Pracownicy administracji w PRL*, Ossolineum 1984, s. 381-382.

⁹ A. Szajkowski (red.), *System Prawa Prywatnego, t. 16, Prawo spółek osobowych*, Warszawa 2008, s. 355.

1. Funkcję kompensacyjną, czyli przywrócenie stanu jaki istniał przed zdarzeniem (także przywrócenie majątku poszkodowanego do stanu pierwotnego) będącym źródłem odpowiedzialności odszkodowawczej.
2. Funkcję represyjną, wynikającą z funkcji kompensacyjnej, „bowiem obowiązek wyrównania uszczerbku poniesionego przez poszkodowanego jest jednocześnie pewną dolegliwością dla „sprawcy” – dłużnika”¹⁰. Rekompensata szkody, której doznała jednostka, naprawiana jest z majątku sprawcy.
3. Funkcję prewencyjną, powinna zapobiegać kolejnemu powstawaniu szkód u poszkodowanego oraz powinna chronić interesy całego społeczeństwa. Prawidłowo skonstruowane przepisy krajowe pozwalają na skuteczne dochodzenie praw jednostki przyznane przez przepisy prawa Unii Europejskiej.

Odpowiedzialność władzy publicznej to nie tylko problem o wymiarze krajowym, lecz także europejskim. Prawne standardy decydują o rzeczywistym poziomie ochrony obywateli, a wadliwa implementacja prawa unijnego (celem którego jest przyznanie jednostce prawa) przez państwo członkowskie (szczególnie przez urzędników państwowych tegoż państwa) w sprawie jednostki skutkuje możliwością wszczęcia przez Komisję Europejską postępowania przeciwko państwu naruszającemu prawo przed Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

„Członkostwo państwa w Unii Europejskiej oznacza że musi ono:

- a) stosować wspólne dla wszystkich państw członkowskich standardy działania administracji;
- b) b) przyjąć dodatkowe, związane z przynależnością do Unii zadania wymagające obsługi przez administrację;
- c) c) wprowadzić w niektórych dziedzinach aktywności krajowej administracji publicznej zuniifikowane rozwiązania instytucjonalne i proceduralne”¹¹.

Wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej mają obowiązek wykonywania zobowiązań wynikających z przyjętych traktatów założycielskich, umów międzynarodowych (zobowiązań wspólnotowych) w tym także orzeczeń sądów określających przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej władzy publicznej, prawnie kształtującej sytuacje jednostek – podmiotów stosunków cywilnoprawnych. Unia Europejska, Rada Europy a także Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) kreują i wdrażają standardy ochrony praw człowieka opierając się na organach sądowych, rozpatrujących roszczenia odszkodowawcze jednostki, które doznały szkody w wyniku bezprawnych działań urzędników państwowych.

Bezprawność jest bowiem ujemną oceną czynu od jego strony przedmiotowej, negatywnym wynikiem konfrontacji „zewnątrznego zachowania się człowieka z porządkiem prawnym”¹². Bezprawność może być realizowana w różny sposób i na różnych płaszczyznach.

¹⁰ J. Winiarz., *Obowiązek naprawienia szkody*, Warszawa 1970, s. 11.

¹¹ G. Rydlewski., *Polityka i administracja w rządach państw członkowskich Unii Europejskiej*, Warszawa 2006, s. 147.

WYNAGRODZENIE ZA SZKODĘ

Każdy obywatel, doznający krzywdy w wyniku decyzji urzędnika ma prawo do jej wynagrodzenia, może żądać odszkodowania od osób wykonujących władzę publiczną. Problem wynagrodzenia szkody przez państwo, za działania urzędników niezgodnym z prawem bądź zaniechaniem zawsze wzbudza wiele kontrowersji, albowiem państwo odpowiada za urzędnika niezależnie od tego czy działanie było zawinione, czy szkoda powstała podczas wykonywania czynności powierzonej organowi. Również dlatego iż wypłacane odszkodowania osobom poszkodowanym przez Skarb Państwa pochodzą z budżetu państwa, pieniędzy podatników, czyli społeczeństwa (obywateli) a nie funkcjonariuszy publicznych, podejmujących błędne decyzje czy też działania niezgodne z prawem. Niezgodność z prawem oznacza wykonywanie takich działań, które są sprzeczne z przepisami prawa, a nie z normami obyczajowymi czy normami moralnymi przyjętymi jako zasady społeczne lub dobre obyczaje. W Polsce prawo do wynagrodzenia za szkodę oraz ochronę przed bezprawnymi działaniami administracji publicznej w tym centralnej i terenowej, jako prawo podmiotowe regulują różne ustawy w tym, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która stanowi, że zgodnie z art. 77 każdy obywatel ma prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została mu wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej oraz ustawa nie może zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności i praw.

Przyjmuje się, że wprowadzenie do Konstytucji RP tak ukształtowanej zasady odpowiedzialności państwa za szkody wyrządzone aktami władzy publicznej jest przejawem dostosowania prawodawstwa polskiego do Rekomendacji Nr R (84) 15 Komitetu Ministrów Rady Europy z 18.9.1984 r. dotyczący odpowiedzialności władzy publicznej¹³.

Można także uznać za niezgodne z prawem działanie np. uchwalenie ustawy naruszającej Konstytucję RP lub wydanie aktu normatywnego naruszającego ustawę¹⁴.

Przepis ten jednak nie może stanowić samodzielnej podstawy obowiązku naprawienia szkody, dlatego też został uszczegółowiony przepisami kodeksu cywilnego. Jeżeli dojdzie do wyrządzenia szkody jednostce w pierwszej kolejności konsekwencje finansowe ponosi podmiot odpowiedzialny (Skarb Państwa, jednostka samorządu terytorialnego lub inny podmiot ponoszący odpowiedzialność majątkową zgodnie z odrębnymi przepisami), a dopiero później funkcjonariusz stanie się odpowiedzialny względem podmiotu. Wyrażenie „każdy” zawarte w art. 77 ust. 1 Konstytucji RP, oznacza że przeciwko władzy publicznej z roszczeniem odszkodowawczym mogą wystąpić jednostki posiadające zdolność prawną. Podmioty uprawnione, które mogą domagać się odszkodowania od Skarbu Państwa to:

- osoby fizyczne;
- osoby prawne;

¹² A. Szpunar., *Odpowiedzialność Skarbu Państwa za funkcjonariuszy*, Warszawa, 1985, s. 128.

¹³ *Vide*: M. Safian, *Rekomendacja Nr R (84)15 w sprawie odpowiedzialności władzy publicznej a stan prawny obowiązujący w Polsce*, [w:] M. Safian (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i Komentarze, t. II, Prawo cywilne*, Warszawa 1995, s. 267 i n.

¹⁴ P. Winczorek., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000, s. 100.

- ułomne osoby prawne;
- obywatele polscy;
- cudzoziemcy;
- bezpaństwowcy;

Odszkodowanie, które musi zapłacić Skarb Państwa, powinno być współmierne do poniesionej szkody. Konieczność wypłaty odszkodowań wynika z popełnionych błędów, a także działań niezgodnych z literą prawa, zarówno władzy ustawodawczej, sądowniczej, działań organów państwa w sferze cywilnoprawnej oraz władzy wykonawczej.

W pierwszej kolejności zastosowanie mają ustawy regulujące w sposób szczególny prawo do odszkodowania za szkodę w pewnych dziedzinach działania władz państwowych, takich jak procedura administracyjna czy karna. Jeżeli nie ma takich unormowań szczególnych, zastosowanie mają ogólne zasady odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa, określone w przepisach kodeksu cywilnego dotyczących czynów niedozwolonych (odpowiedzialności deliktowej)¹⁵.

Skarb Państwa ponosi odpowiedzialność odszkodowawczą za bezprawne działania i zaniechania urzędników administracji publicznej w wyniku których powstała szkoda jeżeli:

- wydano niezgodny z prawem akt normatywny – art.417¹ ust.1KC bezprawie legislacyjne – przesłankami odpowiedzialności są niezgodność z prawem aktu normatywnego, szkoda, związek przyczynowy między wymienionymi przesłankami. Prejudykatem dla sądu stwierdzenia nieważności z prawem aktów normatywnych jest wyrok Trybunału Konstytucyjnego. W czerwcu 2004 r., Trybunał strasburski zawyrokował, że zasada rządów prawa (społeczeństwo podporządkowane normom prawnym) wymaga od instytucji państwowych respektowania i stosowania w sposób przewidywalny i spójny ustaw, które są wydawane, jak również zapewnienia prawnych i praktycznych warunków ich realizacji. W orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości, każde zaniechanie władzy krajowej w zakresie wprowadzenia dyrektywy do systemu krajowego daje poszkodowanej osobie uprawnienia do żądania wynagrodzenia przez państwo wszelkich szkód poniesionych z tego tytułu;
- wbrew prawu nie wydano aktu normatywnego (przesłanki odpowiedzialności – jednoznaczny obowiązek wydania aktu normatywnego, fakt niewydania aktu, upływ terminu, w którym miał być wydany, wystąpienie szkody, istnienie związku przyczynowego między niewydaniem aktu a szkodą). „Zaniechanie normatywne będzie miało miejsce wówczas, gdy z przepisu prawa wynika termin, w którym organ władzy publicznej ma obowiązek wydać nakazaną ustawę, rozporządzenie bądź akt prawa miejscowego, ewentualnie wtedy, gdy termin ten wynika z norm o charakterze ogólnym. Przy tym przepis przewidujący obowiązek wydania aktu normatywnego

¹⁵ http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/omowienia/SK_18_00_PL.pdf (10.10.2018).

powinien określać dostatecznie treść, ponieważ dzięki temu możliwe jest ustalenie istnienia i zakresu szkody wynikającego z zaniechania”¹⁶;

- wydano decyzję administracyjną niezgodnie z prawem (przesłanki odpowiedzialności – istnienie ostatecznej decyzji administracyjnej, niezgodność z prawem decyzji stanowi prejudykat, szkoda, związek przyczynowy pomiędzy szkodą a niezgodną z prawem decyzją administracyjną). „Bezprawność działania oznacza naruszenie przez władzę publiczną przepisów prawa, ale jedynie takie naruszenie, które stanowiło warunek konieczny do powstania szkody i którego normalnym następstwem w danych okolicznościach jest powstanie szkody”¹⁷;
- wbrew prawu nie wydano decyzji administracyjnej (przesłanki odpowiedzialności – prejudykat - naruszenie obowiązku wydania decyzji administracyjnej w oznaczonym terminie, szkoda, związek przyczynowy między niewydaniem decyzji w terminie a szkodą);
- w innych przypadkach (działaniach prawnych i faktycznych związanych, bądź niezwiązanych z wykonywaniem władzy publicznej – inne przepisy odrębne takie jak: artykuł 552 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555, ze zm.), artykuł 192 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557, ze zm., artykuł 161 § 3 ustawy z dnia z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. z 2013 r., poz. 267), artykuł 8 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. Nr 34, poz. 149, ze zm.));

*Ponadto Skarb Państwa odpowiada na zasadach ogólnych za inne czyny niedozwolone (delikty) na podstawie art. 415 Kodeksu cywilnego w zakresie swoich działań czy też zaniechań w sferze dominium (działań nie władczych, gospodarczych) wraz z innymi podmiotami prawa cywilnego. Należy też również wspomnieć o odpowiedzialności kontraktowej Skarbu Państwa z art. 471 Kodeksu cywilnego, gdzie podobnie jak inne podmioty prawa cywilnego odpowiada on za naprawienie szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania*¹⁸.

Odpowiedzialność odszkodowawcza państwa członkowskiego za naruszenie prawa unijnego – nie ma wyraźnych podstaw normatywnych, albowiem system prawa UE nie przewiduje samej odpowiedzialności oraz jej przesłanek. Prawo do uzyskania odszkodowania z tytułu szkody wyrządzonej naruszeniem prawa UE ma charakter uprawnienia unijnego (oznacza to, że odszkodowanie musi zostać zagwarantowane w systemie prawa krajowego i to niezależnie od istnienia takiego uprawnienia w tym ostatnim. Oczywiście realizacja tego uprawnienia

¹⁶ R. Trzaskowski., *Odpowiedzialność odszkodowawcza za zaniechania normatywne*, PS 2008, nr 1.

¹⁷ Cf uchwałę składu 7 sędziów SN z dnia 26 kwietnia 2006 r., III CZP 125/05, OSNC 2006, nr 12, poz 194

¹⁸ <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=0B0598E6> (10.10.2018).

nastąpić musi na podstawie regulacji prawa krajowego, zgodnie z zasadą procedur krajowych, jednak sam rodzaj uprawnień do odszkodowania należy uznać za unijny)¹⁹.

Państwa członkowskie odpowiadają odszkodowawczo za umowy międzynarodowe oddziaływujące w szczególności na sytuację prawną jednostki, „gwarantując im wobec władzy publicznej określone prawa i wolności. Dotyczy to w szczególności norm prawa Unii Europejskiej oraz norm Europejskiej Konwencji Praw Człowieka”²⁰. Każdy polski sąd rozpoznający sprawę wspólnotową, do której mają lub mogą mieć zastosowania prawa obowiązujące w Unii Europejskiej, powinien dokumentnie rozważyć wszelkie istotne relacje, jakie mogą zachodzić między polskim prawem a prawem wspólnotowym. Prawo unijne reguluje kwestię odszkodowawczą, jeżeli zostaje wniesiona do Trybunału Sprawiedliwości:

1. skarga odszkodowawcza, wnoszona przez jednostkę ponoszącą szkodę wskutek działania państwa członkowskiego naruszającego prawo Unijne, bądź też naruszenie prawa unijnego przez państwo członkowskie wszczynane postępowanie przez Komisję lub inne państwo członkowskie (art. 258 – 260 TFUE);
2. skarga o unieważnienie aktu prawnego (art. 263 -266 TFUE);
3. skarga o zaniechanie wydania aktu lub decyzji (art. 265 TFUE);
4. skarga o odszkodowanie (art. 268 TFUE, art. 340 TFUE) – wnoszona przez osobę fizyczną i prawną, jeżeli doznała uszczerbku wskutek działania instytucji i funkcjonariuszy WE;

Trybunał sprawiedliwości rozpatruje wszystkie sprawy wnoszone przez osoby fizyczne, przedsiębiorstwa, różnego rodzaju organizacje pozarządowe, które uważają, że ich prawa zostały naruszone przez instytucje Unii Europejskiej. Niewywiązanie się przez państwo polskie z obowiązku wdrożenia, przystosowania prawa unijnego do krajowego porządku prawnego oraz odmowa przez organy władzy państwowej zastosowania tegoż prawa skutkuje dochodzeniem praw jednostki przed Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Roszczenia mogą być kierowane po uzyskaniu prejudykatu (orzeczenie sądu w konkretnej sprawie – ustalenie niezgodności z prawem wspólnotowym prawa krajowego wprowadzającego dyrektywę unijną) Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, który stwierdzi naruszenie prawa unijnego przez państwo członkowskie.

Oznacza to, że organy administracji publicznej powinny interpretować prawo krajowe tak dalece, jak to możliwe, zgodnie z prawem unijnym. Granice prounijnej wykładni w przypadku organów administracji publicznej będą wyznaczały uprawnienia nadane w prawie wewnętrznym²¹. Brak możliwości uzyskania przez jednostkę odszkodowania za szkodę wyrządzoną przez naruszające prawo wspólnotowe zachowanie państwa prowadziłoby bowiem do podważenia pełnej skuteczności norm wspólnotowych oraz osłabienia ochrony praw, których

¹⁹ http://biedronne.home.pl/transformacje/wp-content/uploads/2011/11/tpp_3-2011_poltorak.pdf (10.10.2018).

²⁰ Z. Banaszak., *Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przy wykonywaniu władzy publicznej*, Warszawa 2012, s. 313.

²¹ <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/35568/003.pdf> (10.10.2018).

są one źródłem²². Dyspozycja art. 77 ust. 1 adresowana jest nie tylko do osób fizycznych – zarówno do obywateli polskich jak i cudzoziemców, ale także do osób prawnych²³.

Urzędnik musi działać zgodnie z prawem i w jego granicach, albowiem tylko takie rządy dopuszczalne są w demokratycznym państwie prawa (źródło władzy to wola większości obywateli), w systemie gwarantującym osobie pokrzywdzonej satysfakcjonujące wynagrodzenie za krzywdy i szkody doznane w wyniku podjętych decyzji i działań niezgodnych z prawem. Każda decyzja niesie za sobą odpowiednie konsekwencje, za które ponosi się odpowiedzialność. Chociaż Skarb Państwa odpowiada za szkodę wyrządzoną bezprawnym działaniem, jednostka pozywa konkretny podmiot, który wydał kwestionowaną normę prawną.

PODSUMOWANIE

Reasumując państwo oprócz strat poniesionych w wyniku nieodpowiedzialnych zachowań swoich funkcjonariuszy, traci także w oczach społeczeństwa moralnie (w szczególności pracownicy urzędów). Zła organizacja, złe zarządzanie urzędem, niedostateczna weryfikacja spraw, błędy merytoryczne czy formalne sprawiają, iż osoby poszkodowane odnoszą się z pewnym dystansem, brakiem wiarygodności do władzy i w ograniczony sposób mogą zaufać, bądź powierzyć swoje sprawy w ręce urzędników. Bardzo często jest tak, że sprawca bądź sprawcy pozostają bezkarni i mogą prowadzić swą szkodliwą działalność w stosunku do obywateli, a w konsekwencji dla Skarbu Państwa wypłacającego odszkodowania.

Mimo, jakby się wydawało skutecznej i kompleksowo uregulowanej w przepisach prawa kwestii odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa za bezprawne działania urzędników państwowych, nadal ponoszone koszty przez państwo a co z tym idzie i społeczeństwo są bardzo wysokie i nadal rosną. Dlatego też usprawnianie działań administracji poprzez efektywne szkolenia i profesjonalizację urzędów z naciskiem na skuteczność zmniejszającą liczbę szkód jednostki. Odpowiednie przygotowanie funkcjonariuszy publicznych oraz nowoczesne zarządzanie jakością pracy przyczyni się do zwiększenia zaufania obywateli oraz spowoduje zmniejszenie biurokracji w państwie. Działania prewencyjne (dokumenty sprawdzane przez kilku urzędników przeszkolonych z konkretnej dziedziny) i wydawane merytorycznie decyzje z poszanowaniem prawa i działaniem w jego granicach to klucz do sukcesu w sprawnym funkcjonowaniu urzędów i jego pracowników. Naprawić szkodę powinien sprawca (surowa kara i odpowiedzialność majątkowa) a nie ogół społeczeństwa (odszkodowanie wypłacane przez Skarb Państwa) czyli w rzeczywistości także poszkodowany, który jest jego częścią.

²² Wyr. ETS z 19.11.1991 r. w sprawach połączonych C-6/90 i C-9/90, A. Francovich i D. Bonifaci i in. Włochy, ECR 1991, s. I-5357, pkt. 32-34.

²³ P. Winczorek, *op. cit.*, s. 100.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Banaszak Zbigniew. 2012. *Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przy wykonywaniu władzy publicznej*. Warszawa: C.H. Beck.
- Bielska-Brodziak Agnieszka (red.). 2011. *Odpowiedzialność majątkowa funkcjonariuszy publicznych za rażące naruszenie prawa*. Komentarz. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Bogucka Iwona. Pietrzykowski Tomasz. 2009. *Etyka w administracji publicznej*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Borkowska Joanna. (red.). 2009. *Odpowiedzialność urzędnika administracji publicznej. Odpowiedzialność służbowa, cywilnoprawna i karna*, Warszawa: C.H. Beck.
- Duniewska Zofia. Stahl Małgorzata. 2013. *Odpowiedzialność administracji i w administracji*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Florczak Agnieszka. (red.). 2009. *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej: wybrane zagadnienia*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ŁOŚ GRAF – Wiesław Łoś.
- Łętowski Janusz. (red.). 1984. *Odpowiedzialność pracownika administracji*, [w:] *Pracownicy administracji w PRL*. Wrocław: Ossolineum.
- Rydlewski Grzegorz. 2006. *Polityka i administracja w rządach państw członkowskich Unii Europejskiej*. Warszawa: Elipsa.
- Safian Marek. Rekomendacja Nr R (84)15 w sprawie odpowiedzialności władzy publicznej a stan prawny obowiązujący w Polsce, w: M. Safian (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i Komentarze, t. II, Prawo cywilne*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Szajkowski Andrzej. (red.). 2008. *System Prawa Prywatnego, t. 16, Prawo spółek osobowych*. Warszawa: C.H. Beck.
- Szpunar Adam. 1985. *Odpowiedzialność Skarbu Państwa za funkcjonariuszy*. Warszawa: PWN.
- Winczorek Piotr. 2000. *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa: LIBER.
- Winiarz Jan. 1970. *Obowiązek naprawienia szkody*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.

INNE

- Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 26 kwietnia 2006 r., III CZP 125/05, OSNC 2006, nr 12, poz. 194.
- Moncrieffe J. M., *Reconceptualizing Political Accountability*, *International Political Science Review* 1998, nr 4, s. 393, za: A. Pawłowska, *odpowiedzialność administracji w społeczeństwie informacyjnym*, IX Doroczna Konferencja SEAP „Odpowiedzialność w Administracji”, 25-27 maja 2008 r.
- Trzaskowski Roman. 2008. *Odpowiedzialność odszkodowawcza za zaniechania normatywne*. PS. nr 1. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Wyr. ETS z 19.11.1991 r. w sprawach połączonych C-6/90 i C-9/90, A. Francovich i D. Bonifaci i in. Włochy, ECR 1991, s. I-5357, pkt. 32-34.

STRONY INTERNETOWE

- Świątkiewicz Jerzy. 2007. Europejski Kodeks Dobrej Administracji. <https://www.rpo.gov.pl/pliki/1192700305.pdf>.
- Wyrok z 4 grudnia 2001., SK 18/00 Odpowiedzialność odszkodowawcza państwa za bezprawne działania jego funkcjonariuszy http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/omowienia/SK_18_00_PL.pdf.
- Paśawska Urszula. 2013. <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=0B0598E6>
- Półtorak Nina. 2011. Odpowiedzialność Skarbu Państwa z tytułu naruszenia prawa Unii Europejskiej – czy polskie prawo i orzecznictwo respektują wymogi prawa Unijnego http://biedronne.home.pl/transformacje/wp-content/uploads/2011/11/tpp_3-2011_poltorak.pdf.
- Sylwestrzak Piotr. 2010. Transpozycja Prawa Unijnego do Polskiego porządku prawnego na przykładzie Prawa Ochrony Środowiska <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/35568/003.pdf>.

NOTY O AUTORACH

GALINA I. AWDJENKO – doktor nauk ekonomicznych, profesor nadzwyczajny, dyrektor filii w Briańsku Rosyjskiego Uniwersytetu Ekonomicznego im. G.W. Plechanowa.

SERGEJ G. DMITRIEW – doktor, starszy wykładowca Rosyjskiego Uniwersytetu Ekonomicznego im. G.W. Plechanowa.

DENIS W. IROSZNIKOW – doktor nauk prawnych, profesor nadzwyczajny, w Katedrze Teorii Prawa, Historia Prawa i Prawa Międzynarodowego Rosyjskiego Uniwersytetu Transportu.

DAMIAN JARNICKI – doktorant czwartego roku nauk o bezpieczeństwie Wydziału Humanistycznego, Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Autor ponad 20 artykułów. Laureat konkursu na najlepszy artykuł, podczas III Ogólnopolskiej Konferencji Doktorancko-Studentkiej 27.04.2017 - Regionalny wymiar bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego: aspekt polityczny, ekonomiczny, wojskowy, społeczny i kulturowy: za artykuł – V4 wobec najnowszych przeobrażeń bezpieczeństwa euroatlantyckiego. Laureat Międzynarodowej Olimpiady Geopolitycznej – Edycja 2018 roku, organizowanej przez Polskie Towarzystwo Geopolityczne. Autor interesuje się materią siły, potęgi i hierarchii wśród najważniejszych graczy systemu międzynarodowego oraz anatomią współczesnych i przyszłych konfliktów na świecie. Do szczególnych zainteresowań badawczych w kontekście nakreślonych obszarów należy Federacja Rosyjska – jej pozycja na arenie międzynarodowej i system polityczny.

FAUSTYNA KLOCEK – uzyskała tytuł zawodowy licencjata na kierunku bezpieczeństwo narodowe, specjalność: zarządzanie kryzysowe. Obecnie kontynuuje naukę na studiach stacjonarnych drugiego stopnia w Wojskowej Akademii Technicznej na kierunku bezpieczeństwo narodowe, specjalność: analiza i ewaluacja zagrożeń bezpieczeństwa państwa.

ANNA KURKIEWICZ – dr, prof. WSB, absolwentka Wydziału Nauk Społecznych oraz Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii filozofii; Obszar zainteresowań badawczych: bezpieczeństwo, bezpieczeństwo ontologiczne, filozofia bezpieczeństwa, edukacja ze szczególnym uwzględnieniem edukacji dla bezpieczeństwa, rola edukacji w kształtowaniu krytycznego myślenia, filozofia społeczna; filozofia i myśl rosyjska; zagadnienia relacji Wschód – Zachód, Polska - Rosja; kwestia ujęcia prawdy w myśli rosyjskiej, filozofia religii.

SWIETLANA NARUTTO – doktor nauk prawnych, profesor Wydziału Prawa Konstytucyjnego i Komunalnego Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego im. O.E. Kutafina (MSLA).

GRZEGORZ PIETREK – doktor habilitowany nauk o bezpieczeństwie, profesor nadzwyczajny w Katedrze Nauk o Bezpieczeństwie Instytutu Prawa i Nauk o Bezpieczeństwie Wydziału Finansów i Zarządzania Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku. Nadkomisarz Policji w stanie spoczynku. Od 2009 roku pracownik naukowy; od 2018 roku profesor nadzwyczajny w Wyższej Szkole Bankowej w Gdańsku na kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne. Ekspert Narodowego Centrum Badań i Rozwoju; biegły przy Sądzie Okręgowym w Gdańsku. Autor kilkudziesięciu publikacji naukowych oraz pięciu monografii: Współdziałanie terenowych organów w systemie zarządzania kryzysowego w państwie. Terenowa administracja wojskowa we współpracy z administracją rządową i samorządową, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, stron 131. Powódź 2010. Ochrona przeciwpowodziowa w Polsce z perspektywy administracji publicznej, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Poznaniu, Poznań 2014, stron 307. Skuteczność podmiotów wykonawczych systemu zarządzania kryzysowego podczas powodzi 2010 roku,

Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2017, s. 187. System zarządzania kryzysowego: diagnoza i kierunki doskonalenia, Difin, Warszawa 2018, stron 376. Dobrobyt społeczno - gospodarczy. Pomiar, skutki regulacji, czynniki pozaekonomiczne, Wydawnictwo Naukowe Sofia Katowice 2018, s. 107.

PATRYCJA RUTKOWSKA – doktorantka w Instytucie Politologii UKSW, magister administracji, europeistyki i stosunków międzynarodowych. Główne zainteresowania naukowe to: sprzężenie religii i polityki w UE, ochrona dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, europejska przestrzeń administracyjna.

DARIUSZ SZPOPER – doktor nauk prawnych, profesor Akademii Pomorskiej w Słupsku.

RENATA TARASIUK – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Zakładzie Historii Bezpieczeństwa Instytutu Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa UPH w Siedlcach, kierownik Pracowni Historii Bezpieczeństwa Międzynarodowego, współredaktor międzynarodowej interdyscyplinarnej serii tomów „Colloquia Judaica”. Autorka licznych rozpraw naukowych na temat zagłady Żydów.

ŻANETA TOMCZAK – doktorantka II roku nauk o bezpieczeństwie Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Interesuję się psychologią oraz szeroko rozumianym bezpieczeństwem społecznym.

ERIKS TRELS – doktor nauk prawnych, wykładowca w Departamencie Prawa Policyjnego Państwowego Kolegium Policyjnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Republiki Łotewskiej, wykładowca w katedrze prawa, Uniwersytet Stradiņša w Rydze, Łotwa, Ryga.

ANTON A. WASILIEW – doktor nauk prawnych, profesor nadzwyczajny, kierownik Zakładu Teorii i Historii Państwa i Prawa Ałtajskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego.

OLGA W. WASILIEWA – Zakład Teorii i Historii Państwa i Prawa Ałtajskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego.

MARIUSZ WÓDKA – doktorant na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach, członek Polskiego Towarzystwa Nauk o Bezpieczeństwie. Autor kilku artykułów w publikacjach krajowych i zagranicznych. Obszary zainteresowań naukowych: kwestie dotyczące bezpieczeństwa państwa, zarówno zewnętrznego, jaki i wewnętrznego, zarządzanie kryzysowe, porządek i bezpieczeństwo publiczne, funkcjonowanie administracji państwa oraz administracji bezpieczeństwa.

NOTES ABOUT THE AUTHORS

GALINA I. AVDEENKO – Ph.D., associate professor, director of Bryansk branch of Russian Plekhanov Economic University.

SERGEY G. DMITRIEV – Ph.D., senior lecturer, Russian Plekhanov Economic University, Bryansk branch.

DENIS V. IROSHNIKOV – Ph.D in law, associate professor of the Theory of Law, History of Law and International Law Department of the Russian University of Transport (MIIT).

DAMIAN JARNICKI – the fourth year PhD student of security studies at the Faculty of Humanities at Siedlce Natural Sciences and Humanities University. The author of over 20

articles. The winner of the competition for the best article organized during the 3rd National Doctoral and Student Conference on April 27th, 2017 - Regional Dimension of International and National Security: Political, Economic, Military, Social and Cultural Aspects: for the article - V4 against the Latest Transformations in Euro-Atlantic Security. Laureate of the International Geopolitical Contest - Edition 2018, organized by the Polish Geopolitical Society. The author is interested in the problems of strength, power and hierarchy among the most important players of the international system and the mechanisms of the contemporary and future conflicts in the world. His research interests focus particularly on the Russian Federation and its position on the international arena and the political system.

FAUSTYNA KLOCEK – received a bachelor's degree in national security, specialization: crisis management. Currently, he is continuing her studies at full-time second-cycle studies at the Military University of Technology in the field of national security, specialization: analysis and evaluation of state security threats.

ANNA KURKIEWICZ – PhD, graduate of the Faculty of Social Sciences and the Faculty of Educational Studies at the Adam Mickiewicz University, PhD in the history of philosophy; The range of research interests: philosophy and the Russian thought, issues on the relations between the East and West, Poland - Russia, the recognition of the category of truth in the Russian thought, the issue of ontological and epistemological security, philosophical and dialogical bases of education, the role of critical thinking in education. The author of the book: *The dialectic truth in the thought of the Russian religious – philosophical Renaissance*, and publications on the Russian philosophy, safety, philosophical foundations of education.

SWIETLANA NARUTTO – Ph.D in law, professor of the Department of Constitutional and Municipal Law of Kutafin Moscow State Law University (MSAL).

GRZEGORZ PIETREK – Ph.D, associated professor of security sciences at the Department of Security Sciences of the Institute of Law and Security Sciences at the Faculty of Finance and Management at Gdansk School of Banking. Police officer retired. A researcher since 2009; from 2018 associate professor at the Gdansk School of Banking in the field of internal security. Expert of the National Center for Research and Development; expert at the District Court in Gdańsk. Author of several dozen scientific publications and five monographs: *Cooperation of Local Bodies in the Crisis Management System of the State. Military Field Administration in Cooperation with Government and Local Government Administration*, Adam Marszałek Publishing House, Toruń 2012, pp. 131; *Flood 2010. Flood Protection in Poland from the Perspective of Public Administration*, University of Security in Poznań 2014, pp. 307; *The Effectiveness of Executive Entities of Crisis Management System during the Flood of 2010*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2017, pp. 187; *Crisis Management System: Diagnosis and Directions of Improvement*, Difin, Warsaw 2018, pp. 376. *Socio-Economic Prosperity. Measurement, Regulation Effects, Non-Economic Factors*, Wydawnictwo Naukowe Sofia, Katowice 2018, pp. 107.

PATRYCJA RUTKOWSKA – PhD student at the Political Science Institute of Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, MA in administration, European studies and international relations. The author is particularly interested in the relations between religion and politics in the European Union, protection of cultural property in the armed conflicts, European administrative space.

DARIUSZ SZPOPER – Ph.D. in law, professor at the Pomeranian Academy in Słupsk.

RENATA TARASIUK – Ph.D. of humanities, assistant professor at the Department of History of Security at the Social Sciences and Security Institute of Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, head of the History of International Security Unit, co-editor of the international interdisciplinary series of volumes “Colloquia Judaica”. Author of numerous scientific dissertations on the subject of the extermination of Jews.

ŻANETA TOMCZAK – PhD student of II year in security sciences of Siedlce University of Natural Sciences and Humanities. Research interests: psychology and broadly understood social security.

ERIKS TRELS – doctor of Law, Ministry of the Interior of Latvia, State Police, State Police College, Police Law Department, lecturer, Riga Stradins University, Faculty of Law, lecturer, Latvia, Riga.

ANTON VASILIEV – Ph.D. in law, associate professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law, Altai State Pedagogical University.

OLGA VASILIEVA – Department of Theory and History of State and Law, Altai State Pedagogical University.

MARIUSZ WÓDKA – PhD student at Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, a member of the Polish Association for Security Studies. The author of several articles published both in Poland and abroad. The author's interests focus on issues related to state security, both external and internal, crisis management, public order and safety, functioning of the state administration and security administration.

ПРИМЕЧАНИЕ АВТОРА

ГАЛИНА И. АВДЕЕНКО – к.ю.н., доцент, к.э.н., ст. преподаватель, Брянский филиал ФГБОУ ВО «Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова».

АНТОН А. ВАСИЛЬЕВ – д.ю.н., доцент, заведующий кафедры теории и истории государства и права, Алтайский государственный педагогический университет (АлтГУ).

ОЛЬГА В. ВАСИЛЬЕВА – соискатель кафедры теории и истории государства и права АлтГУ.

МАРИУШ ВУДКА – аспирант Естественно-Гуманитарного Университета в г. Седльце, член Польского Общества Наук о Безопасности. Автор нескольких статей в польских и зарубежных изданиях. Область научных интересов включает: вопросы, связанные с безопасностью государства, как от внешних, так и внутренних угроз, антикризисное управление, порядок и публичная безопасность, функционирование государственной администрации и администрации безопасности.

СЕРГЕЙ ГЕННАДЬЕВИЧ ДМИТРИЕВ – кандидат экономических наук, Брянский филиал ФГБОУ ВО «Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова».

ДЕНИС ВЛАДИМИРОВИЧ ПРОШНИКОВ – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры «Теория права, история права и международное право» Российского университета транспорта (МИИТ).

ФАУСТИНА КЛЁДЕК – получила степень бакалавра по направлению национальная безопасность, специальность – антикризисное управление. В настоящий момент продолжает

обучение в очном режиме магистратуры в Военной Технической Академии по направлению национальная безопасность, специализация – анализ и оценка угроз безопасности государства.

АННА КУРКЕВИЧ – кандидат философских наук, профессор, выпускница Факультета общественных наук и Факультета педагогического образования Университета им. А. Мицкевича, историк философии. Круг научных интересов включает: безопасность, онтологическая безопасность, философия безопасности, педагогика, включая в особенности образование для безопасности, роль образования при формировании критического мышления, общественная философия, философия и российская мысль, вопросы отношения Восток – Запад, Польша – Россия, вопросы восприятия правды в российской научной мысли, философия религии.

Светлана Нарутто – доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и муниципального права Московского государственного юридического университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА).

ГЖЕГОЖ ПЕТРЕК – доктор наук в области безопасности, занимает должность профессора Кафедры Наук о Безопасности в Институте Права и Наук о Безопасности Факультета финансов и управления Высшей Школы Банковского Дела в Гданьске. Надкомиссар полиции запаса. Начиная с 2009 года занимает различные научные должности, с 2018 г. – профессор Высшей Школы Банковского Дела в Гданьске по направлению внутренняя безопасность. Эксперт Национального Центра Исследований и Развития; эксперт окружного Суда в Гданьске. Автор нескольких десятков научных публикаций, в том числе пяти монографий: Совместная деятельность территориальных органов в системе антикризисного управления в государстве. Сотрудничество военной территориальной администрации с правительственной администрацией и самоуправлением. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, 131 с. Наводнение 2010. Противопожарная охрана в Польше с перспективы публичной администрации. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Poznaniu, Poznań 2014, 307 с. Эффективность исполнительных органов системы антикризисного управления во время наводнения 2010 г. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2017, 187 с. Система антикризисного управления: диагноз и направления совершенствования. Difin, Warszawa 2018, 376 с. Общественно-экономическое благосостояние. Оценка, эффекты регулирования, внеэкономические факторы. Wydawnictwo Naukowe Sofia Katowice 2018, 107 с.

ПАТРИЦИЯ РУТКОВСКА – аспирантка в Институте политологии Университета им. Кардинала Стефана Вышинского, магистр администрации, европейстики и международных отношений. Основные научные интересы: связь между религией и политикой в ЕС, защита культурных ценностей во время вооружённых конфликтов, европейское пространство администрации.

РЕНАТА ТАРАСЮК – кандидат гуманитарных наук, адъюнкт на Кафедре истории безопасности в Институте Общественных Наук и Безопасности Естественно-гуманитарного Университета в г. Седльце, руководитель Кабинета истории международной безопасности, соредатор международной интердисциплинарной серии томов „Colloquia Judaica”. Автор многочисленных научных трудов по теме истребления евреев.

ЖАНЕТА ТОМЧАК – аспирантка 2 года обучения по направлению науки о безопасности Гуманитарного факультета Естественно-гуманитарного Университета в г. Седльце. Сфера интересов психология и общественная безопасность, в широком смысле слова.

ЭРИК ТРЕЛЬ – доктор юридических наук, преподаватель Кафедры полицейского права Колледжа Государственной полиции Министерства Внутренних дел Латвийской Республики, преподаватель Юридического факультета Рижского университета имени Страдыня, Латвия, Рига.

ДАРИУШ ШПОПЕР – д.ю.н., проф. (Польша, г. Слупск, Поморская Академия).

ДАМЯН ЯРНИЦКИЙ – аспирант четвёртого курса в дисциплине наук о безопасности Гуманитарного факультета Естественно-Гуманитарного Университета в г. Седльце. Автор более 20 статей. Лауреат конкурса на лучшую статью III Всепольской Конференции Аспирантов и Студентов 27.04.2017 – Региональная перспектива международной и национальной безопасности: политический, экономический, военный, общественный и культурный аспект за статью – Отношение стран группы V4 к новым преобразованиям евроатлантической безопасности. Лауреат Международной геополитической олимпиады – 2018 г, организуемой Польским геополитическим Обществом. Автор интересуется вопросами силы, могущества и иерархии среди ключевых игроков системы международных отношений, а также анатомией современных и будущих конфликтов по всему миру. В сферу особенных научных интересов в свете обозначенных направлений входит Российская Федерация – её позиция на международной арене и политическая система.